

MUZEUL GRĂNICERESC NĂSĂUDEAN
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚ”
CLUJ-NAPOCA

ARHIVA SOMEȘANĂ

VI

2007

www.cimec.ro

ARHIVA SOMEȘANĂ

REVISTĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ

SERIA A III-A

VI

MUZEUL GRĂNICERESC NĂSĂUDEAN
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚ” CLUJ-NAPOCA

ARHIVA SOMEȘANĂ

REVISTĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ
SERIA A III-A

VI

Cluj-Napoca, 2007

Referenți de specialitate:

Prof. Francesco Guida, Universitatea „Roma Tre”, Roma
Prof. Ardian Ndreca, Universitatea Pontificală „Urbaniana”, Roma
Prof. Jakov Kulič SJ, Institutul Pontifical Oriental, Roma
Prof. Nicolae Bocșan, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
Prof. Toader Nicoară, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
Prof. Gheorghe Marinescu, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud

Colegiul de redacție:

Redactori coordonatori:

Dan Lucian Vaida, Muzeul Grăniceresc Năsăudean
Mirela Andrei, Academia Română, Institutul de Istorie „George Bariț”,
Cluj-Napoca

Membri:

Cristian Găzdac, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
Ioan Radu Nistor, Muzeul Grăniceresc Năsăudean
Adrian Onofreiu, Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud
Claudia Peteanu, Muzeul Grăniceresc Năsăudean
Dan Prahase, Muzeul Grăniceresc Năsăudean
Floare Vaida, Colegiul Național „George Coșbuc”, Năsăud

Copertă: Marcela Tamaș

Tehnoredactare: Rodica Pop

Prelucrare imagini foto: Dumitru Rotari

Orice corespondență referitoare la revista
„Arhiva Someșană” se va adresa:
MUZEUL GRĂNICERESC NĂSĂUDEAN
Năsăud, B-dul Grănicerilor nr. 19
Tel.: 004-0263-361363

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:
MUZEUL GRĂNICERESC NĂSĂUDEAN
Năsăud, B-dul Grănicerilor nr. 19
Tel.: 004-0263-361363
Roumanie

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor din cuprinsul volumului
aparține exclusiv autorilor.

ISSN 1583-3542

ISBN 978-973-1868-11-0

Editura MEGA
Cluj-Napoca
E-mail: mega@edituramega.ro
www.edituramega.ro

LISTA AUTORILOR

Felicia Adăscăliței	Liceul Pedagogic „Sabin Drăgoi”, Deva.
Mirela Andrei	Academia Română, Institutul de Istorie „George Bariț”, Cluj-Napoca.
Vasile-Marius Bârlianu	Institutul de Istorie „George Bariț”, Cluj-Napoca.
Ioan Cârjă	Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
Silvius Ovidiu Chiș	Colegiul Național „Liviu Rebreanu”, Bistrița.
Grigore Costin	Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Cluj-Napoca.
Diana Maria Covaci	Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
Aurelia Dan	Școala Generală „Lucian Blaga”, Bistrița.
Anna Irimiás	Università degli Studi di Messina.
Gelu Florea	Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
Genc Kortsha	Wayne State University (USA).
Manuela Marin	Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
Ironim Marțian	Universitatea Tehnică, Cluj-Napoca.
Daniela Mârza	Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca.
Adrian Onofreiu	Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud.
Claudia Septimia Peteanu	Muzeul Grăniceresc Năsăudean.
Claudiu Pop	Liceul Teoretic „Joseph Haltrich”, Sighișoara.
Florina Pop	Ziarul „Mesagerul” Bistrița.
Rozália Poráczky	Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca.
Dan Prahase	Muzeul Grăniceresc Năsăudean.
Ana Victoria Sima	Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
Liliana Suci	Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
Nicolae Teșculă	Muzeul de Istorie Sighișoara.
Vasile Tutula	Colonel (r), Cluj-Napoca.
Dan Lucian Vaida	Muzeul Grăniceresc Năsăudean.
Niculae Vrăsmaș	Ziarul „Răsunetul”, Bistrița.

I. ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

SILVIUS OVIDIU CHIȘ

Imaginea lumii de dincolo în opera lui Seneca	13
<i>The image of the after-world in Seneca's works</i>	18

GELU FLOREA, LILIANA SUCIU, DAN LUCIAN VAIDA

Fortificația dacică de la Beclean (jud. Bistrița-Năsăud) – stratigrafie, complexe și cronologie	19
<i>Die dakische Siedlung von Beclean (Bezirk Bistrița-Năsăud) Stratigraphie, Komplex und Chronologie</i>	28

II. ȘCOALĂ, BISERICĂ ȘI SOCIETATE

FELICIA ADĂSCĂLIȚEI

Rolul și poziția preotului în satul transilvănean – Protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei (1853–1867)	41
<i>Le rôle et la situation de prêtre dans la village de Transylvanie – L'archidiocèse gréco-catholique de Hunedoara (1853–1867)</i>	50

DIANA COVACI

Reorganizarea arhidiecezei de Alba-Iulia și Făgăraș: înființarea protopopiatelor Brașov și Arpașul de jos	51
<i>The Alba-Iulia and Făgăraș Archbishopric re-organization: The foundation of the Brașov and Arpașul de Jos Deans</i>	58

ANA VICTORIA SIMA

Două Biserici de graniță la mijlocul secolului al XIX-lea: rutenii și românii uniți din Monarhia dunăreană	59
<i>Due Chiese di frontiera alla metà dell'Ottocento: i Ruteni ed i Romeni greco-cattolici dalla Monarchia danubiana</i>	69

DANIELA MÂRZA

Registrul cu evidența la învățătură a elevilor de la Internatul Vancean din Blaj – un document inedit și relevanța sa pentru istoria învățământului românesc	71
<i>The Register with the record of the students from the Vancean Boarding School of Blaj – an unpublished document and its significance for the history of the romanian education</i>	78

AURELIA DAN

Dinamica populației școlare pe teritoriul fostului Regiment II românesc de graniță între anii 1858–1866.....	79
<i>Die Dynamik der schulischen Bevölkerung auf den Gebiet des ehemaligen rumanisches zweiten Grenzregiments Zeitspanne (1858–1866) .....</i>	<i>94</i>

IRONIM MARȚIAN

Anuarul liceului grăniceresc „George Coșbuc”	101
<i>Das Jahrbuch des grenzjägerisches Lizeums „George Coșbuc” .....</i>	<i>110</i>

III. SOCIETATE NĂSĂUDEANĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC. XIX ȘI ÎNCEPUTUL SEC. XX

ADRIAN ONOFREIU

Avatarurile arhivei unei instituții moderne – Districtul Năsăud (1861–1876).....	113
<i>The archives avatar’s of a modern institution – The District of Năsăud (1861–1876).....</i>	<i>128</i>

CLAUDIA SEPTIMIA PETEANU

Între rațiune și pasiune. Procesele de adulter din Districtul Năsăudului (1861–1876)	129
<i>Entre raison et passion. Les procès de l’adultère du District de Năsăud (1861–1876).....</i>	<i>139</i>

FLORINA POP

Evoluția demografică a localității Monor între anii 1829–1941	141
<i>L’evolution demographique de localite Monor pendant les annees 1829–1941.....</i>	<i>147</i>

IV. ISTORIE CONTEMPORANĂ

CLAUDIU POP, NICOLAE TEȘCULĂ

Date preliminare privind evoluția populației germane din Sighișoara în a doua jumătate a secolului XX	151
<i>Preliminary data regarding the evolution of the German population in Sighișoara during the latter half of the 20th century .....</i>	<i>163</i>

ANNA IRIMIÁS

În 1917 sulla stampa unghereze del tempo	165
<i>The 1917 in Hungarian engravings.....</i>	<i>173</i>

GRIGORE COSTIN

Clerul basarabean și evenimentele anului 1918	175
<i>Der basarabische Klerus und die Ereignisse des Jahres 1918.....</i>	<i>184</i>

GENC KORTSHA

“The red elephant” in Albania’s living room	185
---	-----

MANUELA MARIN

Repere paternaliste în discursul omagial ceaușist. Studiu de caz: cutremurul din 1977	201
<i>The paternalist bench marks in Ceaușescu’s speech: the earthquake .....</i>	<i>210</i>

V. RESTITUIRI. MEMORII

ADRIAN ONOFREIU

Contribuții documentare privind istoria Comitatului Bistrița-Năsăud - 1876-1899 (II)	215
<i>The contributions of archived documents regarding the history of Bistrița-Năsăud county - 1876-1899 (II) .....</i>	258

VIRGIL ȘOTROPA

Pagini de amintiri (III)	259
<i>Erinnerungsseiten. Der dritte Teil .....</i>	277

NICULAE VRĂȘMAȘ

Izvoare monografice bărgăuane (III)	279
<i>Monografische Badeorte. Drites Teil .....</i>	285

VI. VARIA

DAN PRAHASE

Legenda despre Stânca Dracului	289
<i>Die Legende über den Fels des Teufels .....</i>	294

VASILE TUTULA

Granița militară de sud și sud-est a Imperiului Habsburgic (1522-1881)	295
<i>Die südliche und süd-östliche militäre Grenze des habsburgischen Imperiums (1522-1881) ...</i>	304

VASILE-MARIUS BĂRLIANU

Evoluția social-politică a scaunului Orăștiei între 1867-1914	307
<i>The social and political evolution of the district of Orăștie between 1867-1914 .....</i>	330

ROZÁLIA PORÁCZKY

Activitatea publicistică maghiară din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	333
<i>Die publizistische ungarische Tätigkeit aus Siebenbürgen in der zweiten Hälfte des XIX Jahrhunderts .....</i>	352

VII. RECENZII

CLAUDIA SEPTIMIA PETEANU

Simion Lupșan, Adrian Onofreiu (vol. îngrijit), <i>Contribuții documentare referitoare la situația economică a satelor năsădene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	355
---	-----

FLORINA POP

Ioan Mureșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase (vol. îngrijit), Nestor Șimon, <i>Dicționar toponimic</i>	357
---	-----

MIRELA ANDREI	
Daniela Deteșan, <i>Dosarul procesului lemenian</i>	359
IOAN CÂRJA	
Mirela Andrei, <i>La granița imperiului. Vicariatul Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	363

I. ISTORIE VECHЕ ȘI ARHEOLOGIE

IMAGINEA LUMII DE DINCOLO ÎN OPERA LUI SENECA

Silvius Ovidiu CHIȘ

Lucius Annaeus Seneca (1 î. Hr. – 65 d. Hr.) a fost adept al pitagoreismului, trecând apoi la filosofia stoică datorită lui Attalos. Între anii 19–31 d. Hr. a stat în Egipt, unde s-a familiarizat cu aspecte ale civilizației și religiei egiptene. După anul 31 d. Hr. începe o carieră senatorială. Între anii 41–49 d. Hr. este exilat în Corsica de împăratul Claudius, datorită conflictului cu soția acestuia, Messalina. În anul 49 d. Hr. este rechemat cu sprijinul Agrippinei și devine preceptor al viitorului împărat Nero¹.

După preluarea puterii de către Nero, Seneca a jucat un rol important în primii ani de domnie ai acestuia, alături de prefectul pretoriului, Burrus. Influența lui scade însă treptat, iar după moartea lui Burrus în anul 62 d. Hr., Seneca se retrage din politică. Amestecat în conjurația lui Piso, care urmărea uciderea lui Nero, Seneca se sinucide în aprilie 65 d. Hr. din ordin imperial².

Literatura perioadei Iulio-Claudiene este contradictorie și lipsită de unitate, distingându-se trei curente: *clasicii* – care copiau literatura epocii lui Augustus; *arhaizanții*, care mergeau pe linia scriitorilor latini anteriori secolului I î. Hr., și *originalii* – Seneca, Persius, Lucan, Cornutus. Acești din urmă scriitori prezintă în operele lor un amestec de filosofie și de retorică, oscilând între stilul sumar și monden și ciceronianismul care duce la umflarea expresiei³. Această perioadă este, pentru literatura latină, „**vârsta maturității**” (Pierre Grimal) și perioada „**stilului nou**” (Eugen Cizek).

„**Stilul nou**” apare sub Tiberius și se va impune la mijlocul secolului I d. Hr.; este caracterizat prin neoasianism, constând în utilizarea măreției în expresie, a culorii și a patosului. Mărcile sale sunt concizia, vigoarea, culoarea poetică. Purtătorii noului stil asumă antimitul, introspectează eul și caută inovația; ei adoptă un ton sentențios și sentența devine elementul central al discursului⁴.

Ca filosof, Seneca este unul din exponenții de seamă ai stoicismului din perioada Principatului. El se manifestă cu libertate față de predecesorii

---

¹ Pierre Grimal, *Literatura latină*, București, 1997, p. 309–311.

² *Ibidem*, p. 311–313.

³ *Ibidem*, p. 482–484.

⁴ Eugen Cizek, *Istoria literaturii latine*, București, 1994, vol. II, p. 409–410.

stoici, considerând că ideile lor sunt susceptibile de ameliorare. Fizica și teologia sa au drept scop ridicarea morală a omului, Seneca fiind de părere că sufletul nostru este de origine divină, dar nu îl interesează ce este sufletul și de unde vine el. Seneca excelează în înfățișarea maladiilor morale, luând poziția înțeleptului care are sentimentul extremei fragilități a lucrurilor umane, dintre care singurul sigur este moartea⁵.

Seneca exprimă cel mai bine contradicțiile epocii sale, oscilând între austeritatea filosofică și viața mondenă, între sărăcie și folosirea averii. Filosofia lui se concentrează pe morală și arta de trăi, neacordând atenție dialecticii și logicii. El nu este interesat de natura divinității, de forțele care guvernează universul, deoarece concluzia lui este unică – sufletul trebuie să accepte ordinea lumii.

Morala lui Seneca tinde să îmbine între ele înțelepciunea elenică și experiența romană prin profunzimea analizei, observarea ascuțită a viciilor și mizeriilor umane, a inconstanței spiritului nostru, a relexelor care rezidă în noi și de care ne scapă doar moartea⁶.

Opera lui Seneca conține imagini și aluzii la lumea de dincolo. *Apokolokyntosis* este scris după moartea lui Claudius, urmărind discreditarea memoriei acestuia și preamărirea lui Nero, anunțând că această domnie va fi o nouă vârstă de aur⁷. În *Apokolokyntosis*⁸ Seneca arată că lui Claudius i se refuză zeificarea și este trimis în Infern (XI). Ajuns aici, el întâlnește grupul rudelor și cunoștințelor a căror moarte o ordonase (XIII). Este adus în fața judecării lui Eac, care parodiază modelul judecării romane, și este osândit să joace zaruri într-un cornet spart (XIV). În cele din urmă este luat sclav de către Caligula, e dăruit apoi lui Eac și cedat de acesta libertului său Menandru (XV). Imaginea lumii de dincolo, descrisă în termenii mitologiei clasice, este parodiată savuros de către Seneca.

Tratatul *Ad Marciam de consolatione* este scris în iarna dintre anii 39/40 d. Hr. Seneca reia argumente din toate școlile filosofice pentru a-i atenua Marciei durerea produsă de moartea fiului ei⁹. În *Ad Marciam de consolatione*, Seneca respinge imaginea tradițională a Infernului în favoarea unei idei mai înalte despre lumea de dincolo. După moarte sufletul merge în stele, unde contemplă mersul planetelor, se instruește în tainele Universului și se poate uni nestingherit cu celelalte suflete¹⁰.

XIX. „Gândește-te mai bine că în afara acestei lumi el nu mai suferă de vreun rău; că înspăimântătoarele povești care ni se spun despre Infernuri

⁵ Emile Brehier, *Histoire de la philosophie*, Quadrige/PUF, Paris, 1991, p. 375–377.

⁶ Jacques Chevalier, *Histoire de la pensée*, Paris, 1991, vol. II, p. 200–201.

⁷ Pierre Grimal, *op. cit.*, p. 311.

⁸ Pentru *Apokolokyntosis* am folosit volumul: Seneca. Petroniu, *Apokolokyntosis. Satyricon*, București, 1967 (traducere și note de Eugen Cizek).

⁹ Pierre Grimal, *op. cit.*, p. 310.

¹⁰ Fragmente din această lucrare au fost traduse după versiunea franceză din volumul: Sènèque, *Oeuvres complètes*, Paris, f. a. (traducere franceză de J. Baillard).

sunt fabule; că morții n-au a se teme nici de întunecimi, nici de închisori, nici de fluvii de flăcări, nici de apa uitării, nici de tribunal, nici de acuzații; într-o astfel de mare libertate nu mai sunt noi tirani. Jocurile poezilor ne-au agitat cu spaime goale. Moartea este deznodământul, sfârșitul tuturor durerilor, limita pe care răul n-o mai trece; ea ne duce în calmul perfect unde ne odihneam înainte de a ne naște. Cine îi plânge pe morți trebuie să îi plângă și pe cei care nu sunt născuți. Moartea nu este nici un bine, nici un rău”.

XXIII. „În afară că întregul viitor este îndoielnic, că șansele rele sunt mai sigure, drumul cerului este mai ușor sufletelor retrase de bunăvoie din lucrurile oamenilor, căci ele trag după ele mai puțin noroi, eliberate înainte de a fi murdărite, de a fi absorbite de interesele de aici de jos, ele se reînălță mai ușor spre locul originii lor, și se desprind mai repede de ceea ce au luat impur și grosier. De asemenea acest lăcaș al corpurilor nu este niciodată drag marilor suflete. Ele freamătă de dorința de a ieși și de a ajunge la lumină; ele se simt strânse în închisoarea lor strâmtă, obișnuite cum sunt să parcurgă regiunile cele mai sublimе, și să privească din înalt lucrurile pământești”.

XXV. „... Fără a pierde sau a lăsa ceva din el pe acest pământ, el a fugit, s-a înălțat cu totul; și, după ce a stat un timp deasupra capetelor noastre, timpul necesar pentru a se purifica de viciile inerente oricărei vieți muritoare și de a scutura murdăria lor, el a urcat în cel mai înalt dintre ceruri unde plutește între sufletele norocoase, admis în tovărășia sfântă a Scipionilor și a Catonilor, acești mari cunoscători ai vieții, pe care moartea, binefăcătoria lor, a venit să îi elibereze. Acolo, tatăl tău, Marcia deși toți sunt de aceeași origine, se unește mai strâns de nepotul său, fermecat încă de o lumină nouă; îi dezvăluie mersul astrelor cu care se învecinează, și nu prin conjuncturi, ci prin știința universală a adevărului, îl inițiază în secretele naturii. Și chiar dacă este o plăcere pentru străin să vadă arătate de gazda sa minunile unui oraș necunoscut, este una pentru fiul tău să întrebe despre minunile cerului un cunoscător din familia sa. Ei se complac în a-și coborî privirile asupra acestui pământ îndepărtat; ei își fac plăcerea de a contempla din înaltul gloriei lor ceea ce au părăsit”.

„Liberi în spațiul veșnic și bucurându-se de nemărginire, nimic nu îi mai desparte, nici barierele Oceanului, nici munții înalți, nici văile adânci, nici deșerturi cu nisipuri înșelătoare, toate drumurile lor sunt unite; în zborul lor rapid și ușor, sufletele se întrepătrund și se confundă unul cu altul printre stele”.

XXVI. „...Aici toate sufletele nu alcătuiesc decât un suflet; și noi vedem din afara nopții apăsătoare ce vă înconjoară, că la oameni nimic nu este cum cred ei, nici de dorit, nici înalt, nici magnific; totul este josnicie, mizerie, neliniște; și ce bucată mică văd ei din lumina noastră! Să mai adaug că aici nu sunt armate dușmane care se lovesc cu furie, nici flote care se zdrobesc unele pe altele? Nimeni nu pregătește, nu urzește paricidul, tribunalele nu-ți rețin toată ziua cu procesele; aici nu e nimic de ascuns, gândirea e fără ascunziș, inima fără cute, viața la vedere și sub privirea tuturor; noi îmbrățișăm trecutul și viitorul vârstelor”.

Scrisorile către Luciliu sunt redactate între anii 61–65 d. Hr. Ele sunt structurate în funcție de două aspecte – caracterul filosofic și document referitor la viața cotidiană. Seneca luptă pentru tihnă și combate teama de moarte, tihna implicând o luptă continuă pentru dominarea pasiunilor. În ele mai apar aluzii la viața cotidiană de la Roma, în care predomină tonul caricatural¹¹.

Pe lângă influența stoică, în *Scrisorile către Luciliu* se resimte și influența altor filosofii ale epocii, mai ales a epicureismului – prin însemnătatea acordată prieteniei, setea de cunoaștere, năzuința de a suprima temerile cețoase care mai cuprind psihicul. Seneca respinge însă doctrina epicureică a plăcerii ca bun suprem.¹²

În *Scrisorile către Luciliu* Seneca se referă la povestirile infernale care circulau în epocă, pe care le consideră fabule bune pentru speriat copiii. Reapare aici și ideea că sufletul este de origine celestă iar corpul este o închisoare pentru suflet, care tinde să revină în ceruri¹³.

XXIV. „... Nu sunt atât de neghiob, ca să-ți cânt vechiul cânt al lui Epicur, spunându-ți că teama de lumea cealaltă e deșartă, că nu există nici un fel de Ixion pus pe roată, nici un Sisif împingând din greu la deal blocul de stâncă, și nici eroul cu măruntaiele în fiecare zi sfâșiate și crescute la loc. Nu-i nimeni atât de copil, ca să se teamă de Cerber, de întunericul iadului și de stafiile care apar ca niște hârci”.

LXV. „... Căci toate aceste probleme, dacă nu-s fărâmițate și nu se pierd în această subtilitate inutilă, înalță și ușurează sufletul, care, apăsător de o grea povară, dorește să-și ia zborul și să se reîntoarcă acolo de unde a pornit. Căci trupul este o povară și o pedeapsă a sufletului; îl zdrobește sub apăsarea lui și-l ține înlănțuit, dacă nu-i vine în ajutor filosofia și nu-i îngăduie să respire privind întocmirea lumii, înălțându-se de la cele pământești la cele divine. Libertatea, scăparea lui, este că se furișează uneori din închisoare și că își capătă din nou puterile bucurându-se de cer... tot astfel și sufletul nostru, zăvorât în această cocioabă tristă și întunecată, caută, oricând poate, cerul deschis și se odihnește privind întocmirea lumii”.

XCIII. „Și totuși, până când să trăim? Ne-am bucurat de cunoașterea tuturor lucrurilor. Știm de la ce elemente pornește natura, cum organizează universul, prin ce alternări repetă anul, cum a întocmit la un loc toate câte se aflau și s-a făcut singură țelul ei propriu. Știm că astrele se mișcă de la sine, că în afară de Pământ nimic nu stă pe loc, și că toate celelalte aleargă într-o goană neconținută. Știm cum Luna trece pe lângă Soare și cum, deși mai greoaie, lasă în urma ei un astru mai repede, cum primește și cum pierde lumina, ce cauză produce noaptea și ce cauză readuce ziua.

¹¹ Eugen Cizek, *Istoria literaturii latine*, vol. II, București, 1994, p. 454–455.

¹² *Ibidem*, p. 459–460.

¹³ Fragmente din scrisori sunt redactate după volumul: Seneca, *Scrisori către Luciliu*, București, 1967 (traducere și note de Gh. Gușu).

Prin urmare trebuie să te duci acolo, de unde poți privi toate acestea mai de aproape. Și dacă plec mai cu curaj din această lume – spune înțeleptul – nu este fiindcă socot că drumul către zei îmi este deschis. Am meritat, ce-i drept, să fiu primit între ei și am fost și până acum, căci mi-am trimis spiritul la dânșii și ei mi l-au trimis pe-al lor”.

Idei asemănătoare exprimă Seneca în prefața cărții I a lucrării sale *Naturales quaestiones*. Lucrarea este scrisă între anii 62–63 d. Hr. și abordează întregul domeniu al cunoștințelor științifice despre natură, dar conține și digresiuni cu caracter moralizator-filosofic¹⁴. Seneca consideră că sufletul este înrudit cu zeii, oferindu-i omului posibilitatea de a înțelege lucrurile terestre. După moarte sufletul se va bucura de spectacolul pe care i-l oferă corul stelelor¹⁵:

„7, Atunci și-a desăvârșit omul destinul său când, călcând în picioare toate relele, tinde către înalt și pătrunde adânc în sânul naturii. Atunci, colindând printre constelații, el se bucură că își poate râde de pardoselile scumpe ale bogătașilor și de întreg pământul cu tot aurul său. Nu mă refer numai la aurul pe care l-a scos la iveală și l-a dat spre a se bate monedă din el, ci și de cel pe care îl păstrează în locuri tainice pentru pofta urmașilor.

8, Nu e cu putință să disprețuiască porticurile și tavanele lucind de fildeș, și boschetele savant tăiate, și cursurile de apă deviate prin palate, înainte de a face înconjurul lumii și de a-și zice, privind de sus pământul minuscul și acoperit în mare parte de ape, iar acolo unde se arată uscatul, pustiu sau înghețat până departe: Acesta e punctul disputat prin foc și sabie de atâtea neamuri?

11, Cât un punct este lumea în care navigați, în care purtați războaie, în care domniți! Întemeiați imperii neînsemnate, chiar atunci când doar oceanul le mărginește de o parte și de alta. Deasupra voastră se întind spații nemărginite, la care sufletul are acces dacă ia cu sine o cât mai mică parte din trup, dacă s-a curățat de orice impuritate și a țâșnit neîmpovărat și ușor și mulțumit cu strictul necesar.

12, Când a atins acele spații se hrănește, crește și, ca eliberat din lanțuri, se întoarce în locul de unde a plecat, având ca dovadă a caracterului său divin faptul că îl încântă cele divine, care îl interesează nu ca ceva străin, ci ca ceea ce îi este propriu. Contemplă liniștit apusul și răsăritul stelelor și traiectoriile lor atât de diferite, dar aflate în armonie între ele. Observă locul unde fiecare stea le arată pentru prima oară pământeniilor lumina sa, unde se află apogeul și orbita ei, până unde coboară. Privitor interesat, el le cercetează și

¹⁴ Eugen Cizek, *op. cit.*, vol. II, p. 454–455.

¹⁵ Fragmente din *Naturales Quaestiones* sunt reproduse după volumul: Seneca, *Naturales Quaestiones. Științele naturii în primul veac*, Iași, 1999 (traducere de Tudor Dinu, Vichi Eugenia Dumitru, Ștefania Ferchedău și Lavinia Cuță, postfață și note de Ioana Costea).

se preocupă de fiecare în parte. De ce nu s-ar preocupa? Știe că aceste lucruri îl privesc direct”.

Concluzii

La Seneca apare exprimată credința într-o lume de dincolo cerească. Seneca consideră că sufletul este originar din stele, iar trupul este o închisoare pentru suflet. După moartea trupului, el urmează să se reîntoarcă acolo pentru a contempla mersul planetelor și pentru a se instrui în tainele Universului. Filozoful parodiază imaginea clasică a lumii de dincolo și pe cei care cred într-o astfel de lume.

The image of the after-world in Seneca's works

- Abstract -

This paper deals with the problem of the after-world's image in the works of Seneca. Analyzing some of his works (*Ad Marciam de consolatione*, *Naturales quaestiones*, *Apokolocytosis divii Claudii*, *Epistulae morales ad Lucilium*) we draw the conclusion that he believed in a celestial after-world, where the soul goes after the body dies. He mocks the belief in a subterranean after-world, such as described by Virgil in the VI-th book of Aeneid.

FORTIFICAȚIA DACICĂ DE LA BECLEAN (JUD. BISTRIȚA-NĂȘĂUD). STRATIGRAFIE, COMPLEXE ȘI CRONOLOGIE*

*Gelu FLOREA,
Liliana SUCIU,
Dan Lucian VAIDA*

Aflată pe valea Someșului Mare, fortificația dacică de la Beclean este amplasată pe dealul Bileag, deal de gresii de pe malul nordic al râului, având altitudinea absolută de 351 m. Fortificația, depistată în urma unei periegeze din anul 1998, este din câte se cunoaște până în prezent, singura fortificație dacică amplasată pe Someș, într-un punct care îi conferă o poziție strategică avantajoasă, respectiv posibilitatea supravegherii văii Someșului până spre Dej și, totodată, a confluenței văii Șieului cu Someșul (fig. 1).

Dealul Bileag a fost locuit încă din preistorie (cultura Coțofeni). Din păcate, stratul de cultură aparținând acestei epoci a fost în mare măsură distrus de intervențiile ulterioare (dacice cu predilecție), din el păstrându-se doar un șanț surprins în profilul S II/1998, între m. 11,90-14, și câteva urme sub palisada dacică nr. 1 (fig. 2). În rest, locuirea preistorică a mai fost identificată sporadic pe terasa din spatele elementelor de fortificație și constă în special din fragmente ceramice aflate în poziție secundară (antrenate în stratul dacic). Datarea acestui nivel preistoric și atribuirea locuirii de pe Bileag culturii Coțofeni s-a făcut pe baza materialului ceramic recoltat în urma săpăturilor arheologice¹.

Locuirea cea mai intensă se constată însă în epoca dacică, atunci când pe dealul Bileag a fost ridicată o cetate construită în tehnica tradițională (palisade complexe, valuri de pământ).

Cetatea dacică de la Beclean este o fortificație de dimensiuni relativ mici, la care accesul era posibil dinspre nord, laturile de sud, vest și est fiind destul de abrupte. Așa se face că principalele elemente de fortificare sunt ma-

---

* Menționăm că săpăturile sistematice în cetatea dacică de la Beclean sunt în desfășurare, așa încât acest articol nu constituie decât o prezentare preliminară a stratigrafiei și cronologiei de la Beclean, urmând ca rezultatele complete ale investigațiilor arheologice să fie făcute publice pe măsura înaintării cercetărilor. Abrevierile folosite în text pentru sistemul de săpătură sunt: S = secțiune, Ss = suprafață; C = casetă, G = groapă.

¹ Prezentarea materialului ceramic, atât preistoric cât și dacic va constitui subiectul unui articol viitor.

sate pe latura de nord a cetății. Aceste elemente de fortificare au ca principal scop protejarea unui platou superior de mici dimensiuni și a câtorva terase, dintre care cea mai mare se află în imediata vecinătate a elementelor de fortificare. Această din urmă terasă este și cea pe care s-au efectuat până în prezent marea majoritate a săpăturilor arheologice.

Locuirea dacică de pe Bileag se eșalonează pe trei nivele de locuire, din care ultimele două prezintă și sisteme de fortificare².

Primul nivel dacic (cel mai timpuriu) a fost surprins în doar câteva secțiuni și suprafețe, fiind practic în mare parte distrus atunci când s-a amenajat terenul pentru cel de-al doilea nivel dacic. Din acest nivel se mai păstrează câteva gropi, o vatră și fragmente ceramice antrenate în nivele ulterioare. Prima dintre gropi, notată G 3, descoperită în S I/2000, are o formă ovală, cu un diametru la gură de $1,30 \times 0,95$ m și o adâncime maximă de 0,80 m (fig. 3). Groapa conținea fragmente ceramice, oase, pigmenți de cărbune și arsură, pietre (lespezi de gresie din care unele puse pe cant). O altă groapă, G 3/2002, descoperită în suprafața Ss I/2001, a fost tăiată în stânca nativă (fig. 7). Aceasta, surprinsă pe jumătate în suprafață, era cuptorită și avea fundul ars. Din conținutul gropii au fost recoltate fragmente ceramice, lipitură de perete arsă, oase, o brățară metalică și lespezi mari de gresie arsă. Tot acestui nivel îi aparține și o vatră, excelent păstrată, de formă rotundă, cu un diametru de 1 metru. Vatra, cu o crustă puternic arsă, prezenta o substrucție din lespezi mici de gresie (descoperită în S II/1999, sub nivelul palisadei complexe și a unui nivel de amenajare anterior acesteia).

Datarea acestui prim nivel s-a făcut atât pe baza ceramicii, care prezenta un aspect mai „arhaic” comparativ celei „clasice” și care ar avea analogii în ceramica mai timpurie din situri dacice, de sec. III-II î.e.n., din jud. Bistrița-Năsăud³, cât mai ales pe baza unei piese metalice descoperită în G 3/2002 din Ss I/2001⁴. Este vorba de o brățară spiralică cu capetele decorate cu nodozități (fig. 9/1). Brățara, cu un diametru aproximativ de 6 cm, este formată din 3 sau 4 spire terminate la ambele capete cu un număr de 5 nodozități. Păstrată în întregime, însă ruptă în mai multe bucăți, piesa este realizată din bară de alamă galbenă - având un conținut ridicat de zinc și staniu⁵ - cu secțiunea

² Este cea ce se constată și în cazul altor așezări fortificate dacice, respectiv că elementele de fortificare sunt de obicei ulterioare primelor nivele de locuire din respectivele așezări (v. de exemplu complexul de la Brad - V. Ursachi, *Zargidava*, Buc. 1995, p. 26).

³ Inf. dr. C. Gaiu.

⁴ V. *supra*.

⁵ Conform analizelor efectuate de Institutul de Cercetări în Chimie „Raluca Ripan” Cluj-Napoca: Buletin de analiză nr. 24/08.07.2003. Mulțumim pe această cale prof. dr. Ioan Silberg și d-șoarei ing. dr. Luiza Găină prin bunăvoința cărora s-a putut efectua analiza piesei. Mulțumim de asemenea d-lui chim. Vladimir Grăban, care a realizat aceste analize. Facem cuvenita rectificare: în *Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 2002*, Buc. 2003, p. 52, nr. 25 menționam că brățara cu pricina a fost confecționată din argint, fapt infirmat de recenta analiză metalografică citată.

ovală (diametru max. 3 mm, diametru minim 2 mm). Din câte cunoaștem până în prezent, piesa are foarte puține analogii în lumea dacică, însă exemplare apropiate ca formă și decor au fost descoperite în lumea scordiscă. Este vorba de o brățară păstrată fragmentar, descoperită la Rospici⁶, datată în sec. II a. Chr., și de o piesă similară descoperită la Dubrovica⁷ (fig. 9/2), datată în sec. I a. Chr. Fără a fi identice cu piesa de la Beclean, credem că acestea ar fi putut constitui un prototip al ei.

Mult mai apropiată ca formă este însă piesa descoperită în fortificația dacică de la Divici. Aici a fost identificat un fragment dintr-o brățară, respectiv unul dintre capete, decorat cu 4 nodozități⁸, care a fost datată în secolul I a. Chr. (fig. 9/3). Datarea acestei piese s-a făcut pe baza contextului stratigrafic, brățara făcând parte din inventarul unei gropi (G 1/S I), groapă ce aparține celui de-al doilea nivel dacic de la Divici, încadrat cronologic în secolul I a. Chr. Conform opiniei autorilor săpăturilor de la Divici, este însă posibil ca piesa să aparțină primului nivel dacic de la Divici (datat sfârșitul sec. II a. Chr. – începutul sec. I a. Chr.) și să fi fost antrenată în umplutura gropii⁹.

Așadar, primul nivel dacic de la Beclean, datat pe baza brățării de alamă și a fragmentelor ceramice din complexe închise, se poate data cândva la sfârșitul sec. II a. Chr. și în prima jumătate a sec. I a. Chr.

Peste acest prim nivel se suprapune un strat de amenajare, constând din argilă de culoare galben-maronie, și care a fost identificat în aproape toate secțiunile trasate în fortificația de la Beclean. Steril din punct de vedere arheologic, stratul de amenajare are grosimi diferite, de la câțiva centimetri la câteva zeci de centimetri, în funcție de suprafața stâncii pe care o nivelează în vederea amplasării construcțiilor și structurilor de locuire din nivelul al doilea dacic.

Acest al doilea nivel dacic, și el parțial bulversat de amenajările aparținând ultimului nivel dacic din fortificația de la Beclean, a fost surprins în mai multe secțiuni și suprafețe trasate în această cetate.

În această a doua fază a locuirii dacice de pe Bileag, se constată apariția pe latura de nord a unor puternice elemente de fortificare, vizibile și astăzi pe teren. Aceste elemente de fortificare au fost secționare încă din primul an de cercetare sistematică. Stratigrafia secțiunii care taie elementele de fortificare (S II/1998, S II/1999) este următoarea (de sus în jos): 1. humus vegetal, 2. pământ gălbui cu pigmentație (mantaua valului), 3. pământ puternic înroșit, ars până la vitrifiere (palisada complexă), 4. pământ puternic pigmentat scurs din palisadă, 5. bârne și amprente de bârne din substrucția

⁶ J. Todorović, *Skordisci*, Novi Sad – Beograd, 1974, p. 18, fig. 8.

⁷ M. Vukmanović, N. Radojčić, *Katalog Metala*, II, Beograd, 1995, p. 52, nr. cat. 76.

⁸ Brățara a fost descoperită de regretatul dr. Marian Gumă și dr. Aurel Rustoiu. Piesa a fost publicată cu acordul d-lui dr. Aurel Rustoiu, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție informațiile privind condițiile de descoperire.

⁹ Inf. dr. A. Rustoiu.

palisadei, 6. pământ maroniu închis (scurs din coama valului), 7. pământ galben-maroniu (strat de amenajare), 8. strat preistoric (negru-cenușiu), 9. steril (fig. 2). Așa cum se poate observa din descrierea stratigrafiei, în această secțiune au fost identificate trei tipuri de elemente de fortificare aparținând unor nivele distincte: 1. un șanț aparținând unui nivel preistoric¹⁰, 2. două palisade complexe (aparținând nivelului II dacic) și 3. două valuri care suprapun cele două palisade și care aparțin ultimului nivel dacic (la care vom reveni).

S-a constatat astfel că în a doua fază a locuirii dacice de pe Bileag, după ce terenul a fost nivelat și amenajat, au fost construite cele două palisade complexe (ziduri de pământ și lemn) amplasate concentric la aproximativ 15 m una de cealaltă. Palisadele au fost construite din stâlpi și tălpi de lemn, obținându-se adevărate casete care au fost apoi umplute cu pământ. Urmele carbonizate ale stâlpilor și bânelor de lemn au fost identificate atât în plan cât și în profil (fig. 2). Astfel, la palisada nr. 2 (cea exterioară) s-a constatat că stâlpii aveau un diametru de 15 cm, distanța dintre stâlpi fiind de 110 cm. Fiecare groapă de stâlp era înconjurată de pietre. Această palisadă avea o grosime de aproximativ 3 m.

Palisada nr. 1 (cea interioară) este mult mai bine păstrată și se pare că era și ceva mai mare decât palisada nr. 2. Lățimea dărâmăturii care se păstrează astăzi este de aproximativ 4,5 m. La baza ei au fost surprinse bârne din lemn carbonizat.

În ceea ce privește locuirea din interiorul elementelor de fortificare, contemporană cu cele două palisade, s-a constatat că aceasta constă din câteva complexe (gropi, locuințe) surprinse în mai multe secțiuni, de cele mai multe ori însă deranjate de ultimul nivel dacic. Astfel, în secțiunile trasate pe terasa din spatele elementelor de fortificare s-au descoperit mai multe gropi, dintre care se remarcă G 1/2001, identificată în secțiunea S I/2000 (fig. 3). Groapa, cu un diametru la gură de $1,30 \times 1,10$ m și o adâncime maximă de 3 m, a fost săpată în stâncă și avea la bază o formă pătrată. Fundul gropii a fost lutuit și apoi ars. S-a constatat că groapa avea mai multe umpluturi, de la baza nivelului II din care coboară groapa (din ultima umplutură a acesteia) recoltându-se și o monetă de argint, alături de fragmente ceramice, pietre locale, bucăți de chirpici etc. (-0,95 m). O primă umplutură a gropii, identificată pe fundul acesteia, consta din bucăți compacte de chirpici (rezultate probabil de la arderea pereților gropii) precum și din fragmente ceramice provenite de la diferite vase (fructieră, cană bitronconică, un capac din pastă de proastă calitate etc.) întregibile, toate sub dale mari de gresie puse în cant.

În aceeași secțiune au mai fost identificate urmele unui complex, aparținând acestui al doilea nivel, distrus însă aproape în întregime de ultimul nivel dacic de pe Bileag. Este vorba de o posibilă vatră de foc, care se

¹⁰ Cu rezervele de rigoare, ar putea fi pus în relație cu locuirea aparținând culturii Coțofeni, fiind însă nevoie de o confirmare în urma săpăturilor ulterioare.

prezintă sub forma unei pete de pământ ars la roșu, aproximativ ovală, cu diametrul maxim de 1 m, descoperită între m. 13,50–14,50 și la adâncimea de 0,75 m ai S I/2000. În această zonă au fost descoperite, la –0,70 m, și câteva fragmente de creuzete.

Gropi de dimensiuni mai reduse aparținând acestui al doilea nivel au fost identificate în suprafața Ss I/2001. Astfel, groapa G 1/2002, cilindrică, cu un diametru la gură de aproximativ 1,20 m, a fost săpată în întregime în stâncă (fig. 7). Adâncă de 0,60 m, groapa a avut pereții lutuiți, între pământul negru de umplutură și stânca nativă existând un strat de lut galben gros de 3–4 cm (pe alocuri chiar mai gros). Din conținutul gropii au fost recoltate fragmente ceramice dacice, oase, o plăcuță de bronz îndoită, bucăți de cărbune de lemn și fragmente mici de chirpici.

G 2/2002, surprinsă pe jumătate în plan în suprafața Ss I/2001, avea o formă tronconică cu baza mare în partea de sus, având diametrul maxim la buză de 1,40 m (fig. 5, fig. 7). Pe marginea ei se afla o lespede de gresie de 60 × 45 cm, și o grosime de 10 cm. Groapa conținea oase, fragmente ceramice și jetoane.

Alte complexe aparținând acestui nivel au fost surprinse în caseta C 1/2000. Astfel, în caroul A1 a fost descoperită o groapă săpată în stâncă, cu un diametru la gură de 1,70 m, dar destul de puțin adâncă (cca. 0,45 m). Groapa conținea fragmente ceramice, oase, fragmente de lipitură de perete arsă și câteva pietre mici de râu și lespezi de gresie.

Urme ale acestui al doilea nivel dacic au fost surprinse în toate secțiunile trasate în interiorul elementelor de fortificare, sub forma unui strat de pământ de culoare neagră-cenușie, cu pigmentație de cărbune și chirpici. Complexele de locuire sunt relativ puține, acest fapt explicându-se prin bulversarea acestui nivel în momentul amenajării terenului, în vederea construirii complexelor din ultimul nivel dacic.

Acest al doilea nivel dacic de la Beclean a fost și el datat tot pe baza unor piese de metal descoperite în strat sau în complexe aparținând acestui nivel. Astfel, în secțiunea S III/2002, la m 11, adâncimea –0,65, a fost descoperit un fragment dintr-o pafta de centură din fier (fig. 9/4). Piesa, păstrată pe o lungime de 7,8 cm și cu o lățime de 4 cm, se încadrează în grupa geto-dacică de paftale, după clasificarea lui M. Babeș¹¹. Din ea s-a conservat placa de metal (cu laturile foarte puțin arcuite, care se îngustează înspre cârlig) și cârligul de prindere, prevăzut cu un buton. Nepăstrându-se partea de fixare la curea și nici sistemul de articulare, nu putem preciza în care din cele două tipuri de paftale din clasificarea lui M. Babeș se încadrează piesa de la Beclean. Paftaua este lucrată în întregime din fier, dar putem presupune existența unei foițe de bronz (probabil cu decorațiuni realizate *au repoussé*) care acoperea placa de fier, dacă ținem seama că marginile plăcii metalice păstrate sunt arcuite spre

¹¹ M. Babeș, în SCIVA, 34, 3, 1983, p. 196–202; Conform clasificării lui A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci*, Buc. 1996, p. 120, piesa se încadrează în grupa 6.

interior și că majoritatea pieselor de acest tip prezintă asemenea sisteme de ornamentare. Piesele de acest tip se datează în secolul I a. Chr. Și, din câte cunoaștem până în prezent, piesa de la Beclean, împreună cu cele de la Marca și Moigrad, reprezintă exemplarele cele mai nordice al grupei geto-dace¹².

Tot din acest al doilea nivel provine și o monetă de argint (drahmă) de tip Medieșu Aurit, descoperită în prima umplutură a gropii G 1/2001¹³. Drahmele de acest tip au fost încadrate cronologic la jumătatea secolului II a. Chr., dar și după¹⁴. Cât au rămas în uz aceste piese este discutabil dar, coroborând această descoperire cu alte piese de metal identificate în același nivel (de exemplu paftaua descrisă anterior), putem presupune că la Beclean moneda de tip Medieșu Aurit se afla încă în uz în sec. I. a. Chr. Asta dacă nu cumva piesa a fost antrenată în umplutura gropii, ea aparținând de fapt primului nivel dacic de aici.

Cert este că cel de-al doilea nivel se poate data cândva pe parcursul sec. I a. Chr., el având un sfârșit violent, respectiv prin incendierea tuturor construcțiilor care au aparținut acestuia, terenul fiind apoi netezit în vederea amenajării ultimului nivel dacic.

Acest al treilea nivel dacic (ultimul) este și cel mai bine surprins arheologic, lui aparținându-i și cele mai multe complexe. În această ultimă fază a așezării, elementele de fortificare, incendiate cândva la sfârșitul nivelului doi de locuire, au fost refăcute pe același loc. Astfel, peste fiecare din cele două palisade complexe (acum dezafectate) au fost înălțate valuri de pământ (fig. 2). Situația este mai clară în cazul palisadei I (cea interioară) unde manta valului se păstrează și astăzi pe o înălțime de aproximativ 0,70 m. Panta exterioară a valului a fost placată cu lespezi mari de gresie, creându-se astfel aparența unui zid. În cazul celei de-a doua centuri de fortificare (cea exterioară) lucrurile nu sunt extrem de clare, dar după cum se poate observa și din profil (fig. 2) și această a doua palisadă este suprapusă de un strat de pământ, care ar putea proveni de la un val ridicat peste locul palisadei incendiate, dar care este astăzi foarte aplatizat. Și în acest ultim nivel principalele elemente de fortificare sunt dispuse tot pe latura nordică.

Complexele din acest ultim nivel, deși și ele parțial distruse de incendiul care a pus capăt locuirii de pe dealul Bileag, sunt mult mai numeroase și mai bine păstrate decât cele din nivelele anterioare. Astfel, în cursul cercetărilor din ultimii ani au fost identificate mai multe locuințe de suprafață și adâncite, din care unele au avut probabil și rol de atelier de orfevrari.

Cele mai bine păstrate astfel de construcții sunt cele identificate în Ss I/2001. Suprafața, trasată pe terasa din spatele elementelor de fortificare, are dimensiunile de 10 × 6,5 m. În partea dinspre vest a suprafeței au fost sur-

¹² A. Rustoiu, *op. cit.*, p. 120-121, fig. 314.

¹³ v. *supra*.

¹⁴ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Buc. 1973, p. 293; determinarea piesei o datorăm d-lui R. Ardevan, căruia îi mulțumim.

prinse în plan două grupări (platforme) de pietre de râu și gresie, făcând parte din structura unor construcții (fig. 6). Dacă platforma surprinsă în carourile B7-B9, C7-C9 are o formă neregulată și în structura ei intră cu predilecție lespezi de gresie, în schimb a doua grupare de pietre pare a marca conturul unei construcții patrulate surprinsă parțial în suprafața Ss I/2001 și care are o latură ce măsoară aproximativ 6 m. În această a doua platformă predomină piatra de râu. Materialele recoltate din aceste două construcții constau din ceramică (fragmente de vase, unele întregibile: vas borcan, ceașcă opaiț, vâscior miniatural etc.), cute, un calapod pentru ceramică, fragmente de creuzete, oase de animale, fragmente de râșniță, piese de fier etc. Au fost de asemenea recoltate fragmente compacte de tencuială de perete. Adâncimea la care au fost identificate aceste complexe este de - 0,20 m.

Un alt complex a fost surprins în S I/2000, unde între metrii 4,50-8, pe toată lățimea secțiunii, au fost identificate urmele unei construcții (dărâmtură de perete arsă, fragmente de bârne și amprente ale acestora uneori cu diametre de 50-60 cm, pietre căzute etc.). A fost, de asemenea, descoperit și un traseu de perete ars până la calcifiere (fig. 4). Deschiderea unor casete paralele cu S I/2002, respectiv casele C II/2001 și C I/2002, au demonstrat că stratul de cultură continuă pe toată suprafața casetelor așa încât putem presupune că ne aflăm în fața unei construcții de mari dimensiuni, a cărei suprafață nu a fost dezvelită în întregime.

Aparținând aceluiași nivel și în aceeași secțiune, între metrii 11-16 a fost descoperită o construcție semiadâncită (o platformă de fragmente ceramice dacice și pietre de râu) care se întinde pe toată lățimea secțiunii. În această construcție și imediat sub platforma de pietre au fost descoperite fragmente de creuzete, piese mărunte de fier (ac, seceri etc.) stropi de bronz, indicând existența aici a unui posibil atelier de bronzieri.

În S I/1999 (fig. 8) între metrii 1-4,50 a fost cercetat un bordei dacic din ultimul nivel, care se adâncește față de nivelul de călcare cu cca. 0,75 m. De pe fundul bordeiului, între metrii 1,50-3 se adâncește o groapă (probabil de provizii), individualizată de umplutura bordeiului printr-o pigmentație mai accentuată de lipitură arsă. Groapa a fost săpată parțial în stâncă și era mărginită pe latura de nord de pietre mari de gresie. Din conținutul ei au fost recoltate fragmente ceramice (un fragment Coțofeni, cioburi dacice târzii - borcane cu striuri, butoni ornamentați și brâuri alveolare), oase sparte.

Acest ultim nivel a fost identificat în toate secțiunile, casele și suprafețele trasate până în prezent în fortificația dacică de la Beclean. Astfel, în S I/2002 acestui nivel îi aparține o locuință, surprinsă parțial între metrii 1-2, la o adâncime de 0,30-0,45 m, și platforme de lespezi de gresie arse, descoperite între metrii 1,75-8. Platforme de ceramică, piatră de râu, lespezi de gresie și cantități mari de lipitură de perete - făcând parte probabil din structura unei locuințe de suprafață - au fost descoperite între metrii 1-3 ai secțiunii S III/2002, și tot în aceeași secțiune, între metrii 6-9 au fost de asemenea

identificate resturile unui complex asemănător (platforme de lespezi de gresie, fragmente ceramice, oase).

Ultimul nivel de locuire de la Beclean nu este foarte bogat în piese de metal ușor încadrabile cronologic. Au fost descoperite mai multe piese de fier: cosor, seceri, un vârf de săgeată, un pinten etc., care pot fi datate tipologic în faza clasică a civilizației dacice (sec. I a. Chr. – I p. Chr.). Ținând cont că al doilea nivel dacic de la Beclean se datează cândva în secolul I a. Chr., putem să datăm ultimul nivel în secolul I p. Chr. sau poate cuprinzând și câteva decenii din sec. I a. Chr. Locuirea dacică de la Beclean ia sfârșit foarte probabil odată cu cucerirea de către romani a acestei fortificații, ultimul nivel terminându-se și el printr-un incendiu puternic. Romanii nu se așează însă pe dealul Bileag, unde nu există până în prezent nici o urmă de locuire romană, ci în apropiere, respectiv în castrul de la Ilișua etc.

Zona cetății de la Beclean a rămas nelocuită până în epocă modernă când platoul superior al fortificației a fost utilizat pentru construirea unor foișoare și cabane de vânătoare ale familiei nobiliare Bethleen. Din această perioadă au fost descoperite în anumite puncte ale cetății, dar și în afara ei, fragmente ceramice glazurate și o gemă ornamentată cu un cap de cal.

Așadar, în fortificația dacică de la Beclean au fost identificate până în prezent patru nivele sigure de locuire: un nivel preistoric și trei dacice.

Stratul preistoric, aparținând culturii Coțofeni, apare sporadic în săpăturile arheologice sistematice. În cursul secolului II a. Chr. ia ființă aici o locuire dacică. Din ea s-au păstrat foarte puține complexe și din câte se cunoaște până la ora actuală nu a fost prevăzută cu elemente de fortificare. Foarte probabil, la sfârșitul acestui secol și începutul secolului I a. Chr. așezarea a fost fortificată. Astfel, pe latura de nord au fost ridicate două centuri de elemente de fortificație, constând în două palisade complexe (ziduri de lemn și pământ) cu o distanță între ele de cca. 15 metri. În interiorul cetății terenul a fost nivelat cu ajutorul unui strat de argilă galbenă, peste care au fost apoi amplasate structurile de locuire ale celui de-al doilea nivel dacic. Acest al doilea nivel dacic, datat în secolul I a. Chr., pe baza unor piese metalice, a sfârșit într-un incendiu puternic, care a dus atât la distrugerea elementelor de fortificație cât și a complexelor din interior. Când anume și care a fost motivul distrugerii acestei fortificații în secolul I. a. Chr. este astăzi greu de spus. Cert este că probabil la scurt timp după aceste evenimente cetatea a fost refăcută. Întărită cu valuri de pământ ridicate pe locul palisadelor complexe, fortificația de la Beclean a continuat să ființeze, probabil, până la războaiele daco-romane. În interiorul ei s-au ridicat construcții de locuit, ateliere etc., cetatea de aici constituind foarte probabil un centru militar și economic pentru zona pe care o supraveghea. Sfârșitul acesteia este de pus pe seama înaintării romane înspre nord, probabil în timpul celui de-al doilea război dacic, când fortificația de aici suferă un al doilea incendiu de proporții, odată cu care încetează și locuirea dacică în zonă.

Așadar, în secolul II a. Chr. – I p. Chr. în apropierea confluenței văii Șieului cu Someșul, a existat mai întâi o așezare și apoi o fortificație dacică. Cetatea de aici, împreună cu celelalte fortificații dacice din județul Bistrița-Năsăud (Sărățel, Șieu-Măgheruș, Viile Tecii etc.), constituiau foarte probabil un microsistem de apărare menit să protejeze această zonă geografică, bogățiile naturale (sare, fier) de care dispune bazinul Someșurilor și, totodată, să controleze accesul dinspre N și N-V în Transilvania intracarpatică, reprezentând o linie de apărare a sectorului nordic al Regatului dac¹⁵.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

Fig. 1: Harta fortificațiilor regatului dac în sec. I p. Chr. (după I. Glodariu – completată); Legenda: 1. Defileu sau pas; 2 așezări fortificate; 3 cetăți; 4 fortificații liniare. Localități: 1 Aghireșu; 2 Ardeu; 3 Arpașu de Sus; 4 Bănița; 5 Băzdâna; 6 Berindia; 7 Bernadea; 8 Bicsad; 9 Breaza; 10 Bretea Mureșană; 11 Cașinu Nou; 12 Căpâlna; 13 Celei; 14 Cernatu; 15 Cetățeni; 16 Cioclovina; 17 Câmpuri Surduc; 18 Căndești; 19 Clit; 20 Costești-Blidaru; 21 Costești-Cetățuie; 22 Covasna; 23 Cozia; 24 Craiva; 25 Cucuiș; 26 Cugir; 27 Deva; 28 Divici; 29 Dumitrița; 30 Galați-Barboși; 31 Ghindari; 32 Grădiștea de Munte – *Sarmizegetusa*; 33 Grădiștea de Munte – Virful lui Hulpe; 34 Liubcova; 35 Luncani-Piatra Roșie; 36 Malaja Kopanja; 37 Marca; 38 Merești; 39 Miercurea Ciuc I; 40 Miercurea Ciuc II; 41 Miercurea Ciuc III; 42 Moigrad; 43 Moinești; 44 Novoselskoe; 45 Ocnîța; 46 Odorhei; 47 Oncești; 48 Orlovka; 49 Pecica; 50 Pescari; 51 Piatra Neamț-Bâtca Doamnei; 52 Piatra Neamț- Cozla; 53 Polovragi; 54 Porțile de Fier (*Tapae*); 55 Porumbenii Mari; 56 Racoș; 57 Racu; 58 Râșnov; 59 Sacalasău Nou; 60 Sărățel; 61 Săvârșin; 62 Sighișoara; 63 Socu-Bărbătești; 64 Solotvino; 65 Sprâncenata; 66 Stârciu; 67 Șeica Mică; 68 Șimleu Silvaniei; 69 Șoimi; 70 Șușturogi; 71 Tășnad; 72 Târgu Ocna – Tisești; 73 Teliu; 74 Tilișca; 75 Tinosu; 76 Tusa; 77 Vărădia; 78 Zalha; 79 Zetea.

Fig. 2: Beclean – Dealul Bileag; S II/1998–1999 – profilul peretelui de est. Legenda: 1 Humus actual; 2 pământ gălbui cu pigmentație și fragmente ceramice (mantaua valului); 3 pământ ars la roșu (palisada complexă); 4 pământ puternic pigmentat (scurs din dărâmătura palisadei); 5 bărne și amprente de bărne carbonizate din substrucția palisadei; 6 pământ maroniu închis (scurs din val); 7 pământ galben-maroniu (strat de amenajare); 8 strat preistoric (negru-cenușiu); 9 steril; 10 pietre; 11 fragmente ceramice; 12 pigmentație.

Fig. 3: Beclean-Dealul Bileag; profilul peretelui de nord a S I/2000 și planul nivelului 1, respectiv 2 dacic: 1 Humus actual; 2 pământ maroniu cu pigmentație de arsură (ultimul nivel dacic); 3 pământ negru cenușiu cu pigmentație (al 2-lea nivel dacic); 4 pământ ars la roșu; 5 pământ cenușiu (posibil nucleu al unui val de pământ); 6 pământ galben de amenajare; 7 stânca nativă; 8 pietre; 9 fragmente ceramice; 10 bucăți de lipitură arsă; 11 fragmente de oase; 12 monetă.

Fig. 4: Beclean – Dealul Bileag; planul S I/2000 (ultimul nivel dacic): 1 pietre; 2 bărnă de lemn; 3 pigment de cărbune; 4 lipitură de perete arsă; 5 pământ ars până la

¹⁵ G. Florea și colab., în *Istros*, X, 2000, p. 221–230.

vitrifiere cu cenușă; 6 fragmente ceramice; 7 oase; 8 obiecte de fier; 9 creuzete de lut ars; 10 stropi de bronz; 11 două seceri fragmentare de fier.

Fig. 5: Beclean – Dealul Bileag; profilul peretelui de nord al Ss I/2001: 1 Humus actual; 2 pământ galben-marونی (ultimul nivel dacic); 3 pământ negru (al doilea nivel dacic); 4 pământ galben de amenajare; 5 pământ marونی cu pigmentație (primul nivel dacic); 6 stânca nativă; 7 lespezi de gresie; 8 lipitură de perete arsă.

Fig. 6: Beclean – Dealul Bileag; Ss I/2001, planul ultimului nivel dacic: 1 râșniță fragmentară; 2 fragment inform de fier; 3 cute; 4 vas miniatural; 5 vas borcan întregibil; 6 fragment de creuzet; 7 cești-opaiț; 8 calapod pentru ceramică; 9 fragmente ceramice; 10 lespezi de gresie locală; 11 piatră de râu; 12 lipitură de perete slab arsă; 13 fragmente de oase.

Fig. 7: Beclean – Dealul Bileag; Ss I/2001, planul nivelelor 1 și, respectiv, 2 dacice: 1 pământ negru din umplutura gropilor; 2 lespede de gresie; 3 brățară spiralică; 4 lespede de gresie arsă; 5 lut galben din lutuiala gropii; 6 pământ marونی cu pigmentație;

Fig. 8: Beclean – Dealul Bileag; S I/1999, profilul peretelui de est și plan: 1 Humus vegetal; 2 pământ brun-gălbui (ultimul nivel dacic); 3 pământ cenușiu (al doilea nivel dacic); 4 pământ brun-gălbui cu pigmentație de lipitură arsă, cărbune, fragmente ceramice, oase (umplutura gropii); 5 pământ galben steril; 6 stânca nativă; 7 arsură; 8 piatră de gresie locală; 9 cărbune compact.

Fig. 9: Piese de metal: 1. brățară, Beclean – Dealul Bileag; 2. brățară, Dubrovica (Iugoslavia, după Todorovic, fără scară); 3. brățară, Divici; 4. pafta, Beclean – Dealul Bileag.

Die dakische Siedlung von Beclean (Bezirk Bistrița-Năsăud). Stratigraphie, Komplex und Chronologie

- Zusammenfassung -

Der anwesende Artikel präsentiert das Studium der chronologischen Forschungen die in den Perimeter der dakischen Siedlung von Beclean (Bezirk Bistrița-Năsăud) durchgeführt worden sind, Erforschungen die von einen Jahrzenten angefangen sind. Die Siedlung befindet sich auf den Someș Flußtal und wurde auf einen Sandsteinholm aufgestellt (der Holm Bileag), nämlich auf den nordlichen Ufer des Flusses, Holm welches eine Höhe von 351 Meter hat. In seine Existenz wurden mehrere Etappen festgelegt, das beginnend von der erste Hälfte des zweiten Jahrhunderts vor Christum datiert sind, bishin zu der römischen Eroberung. Das arheologische Material das entstanden ist, ist sehr reich, ins besondere was den Tonzeug (Töpfe aus Keramik) angeht, welche sowohl mit der Hand als auch beim Rad bearbeitet wurde. In die frühzeitigen Etappen, nebenbei der spezifischen dakischen Keramik wurden auch Teile von Töpfen die beim Rad bearbeitet wurden gefunden, die sicherlich keltischer Abstammung sind.

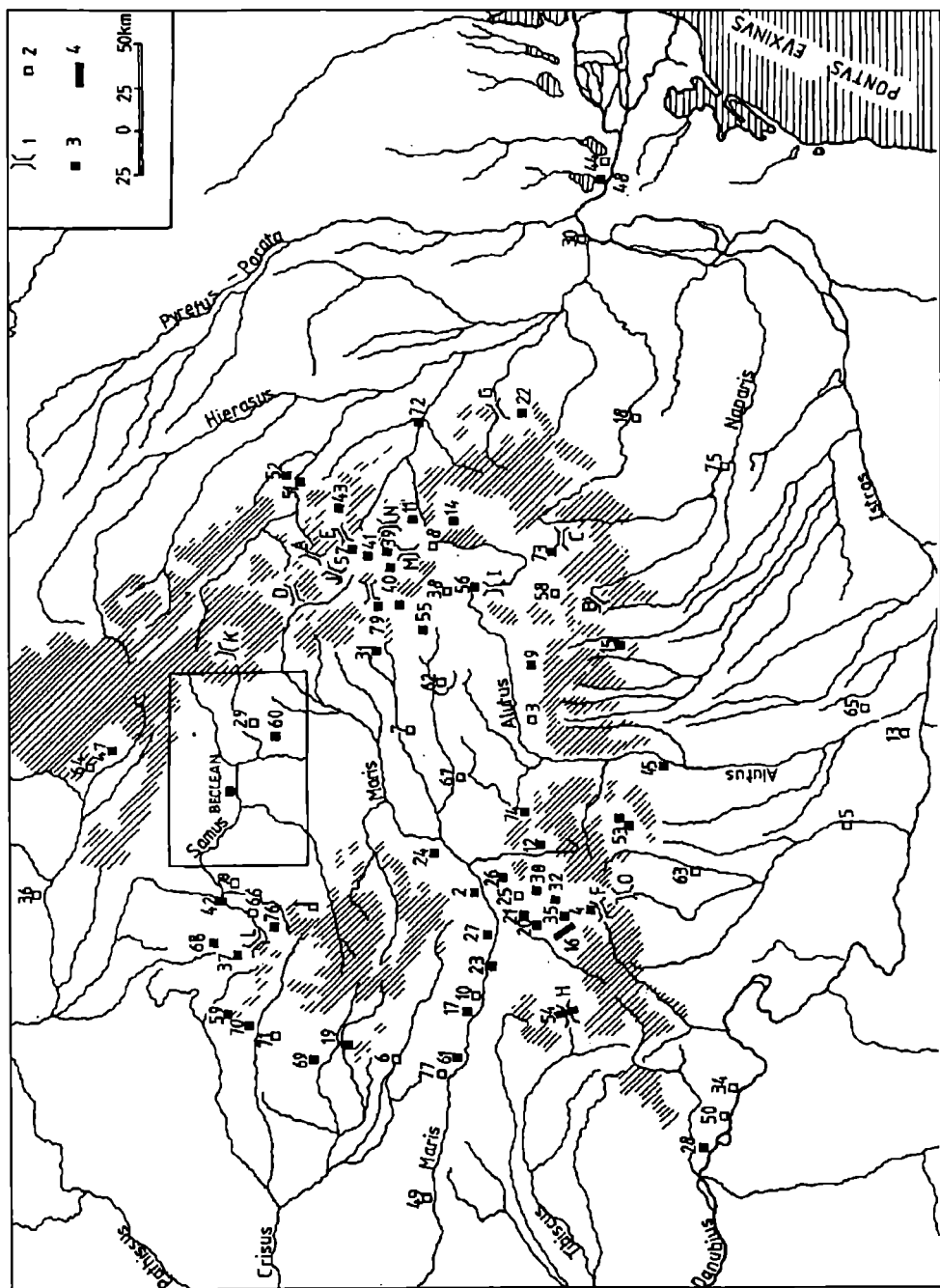

Fig. 1.

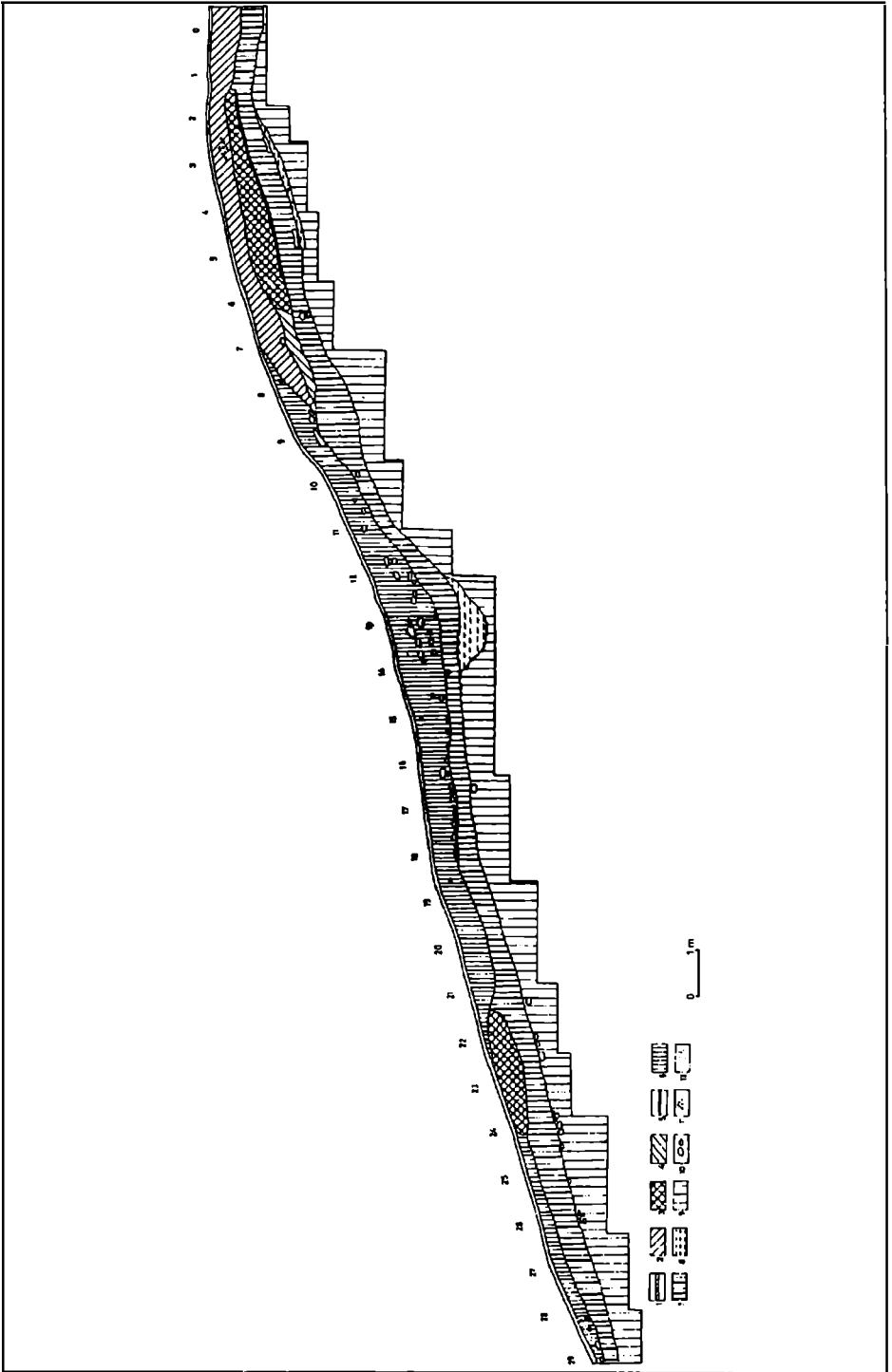

Fig. 2.

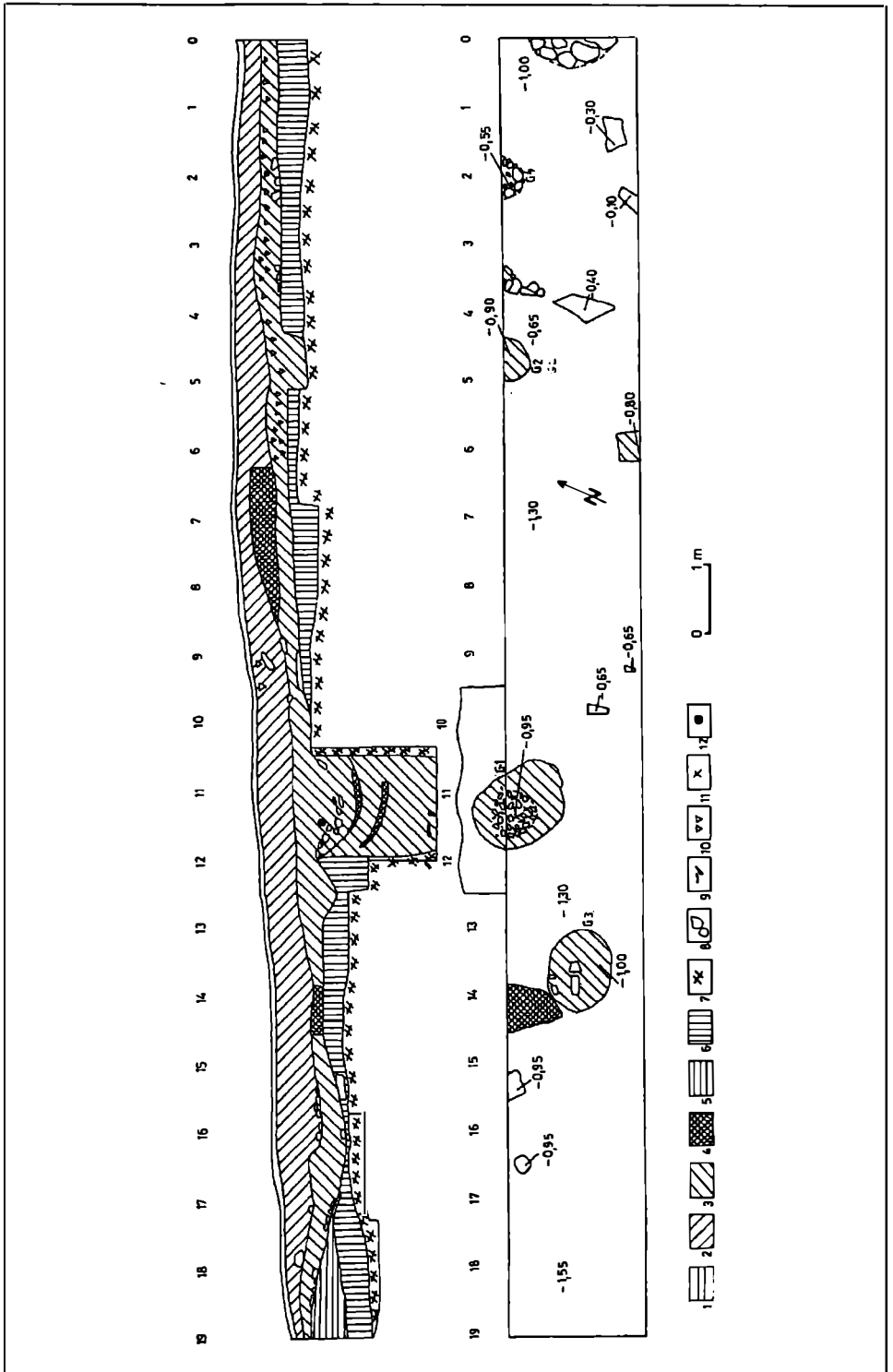

Fig. 3.

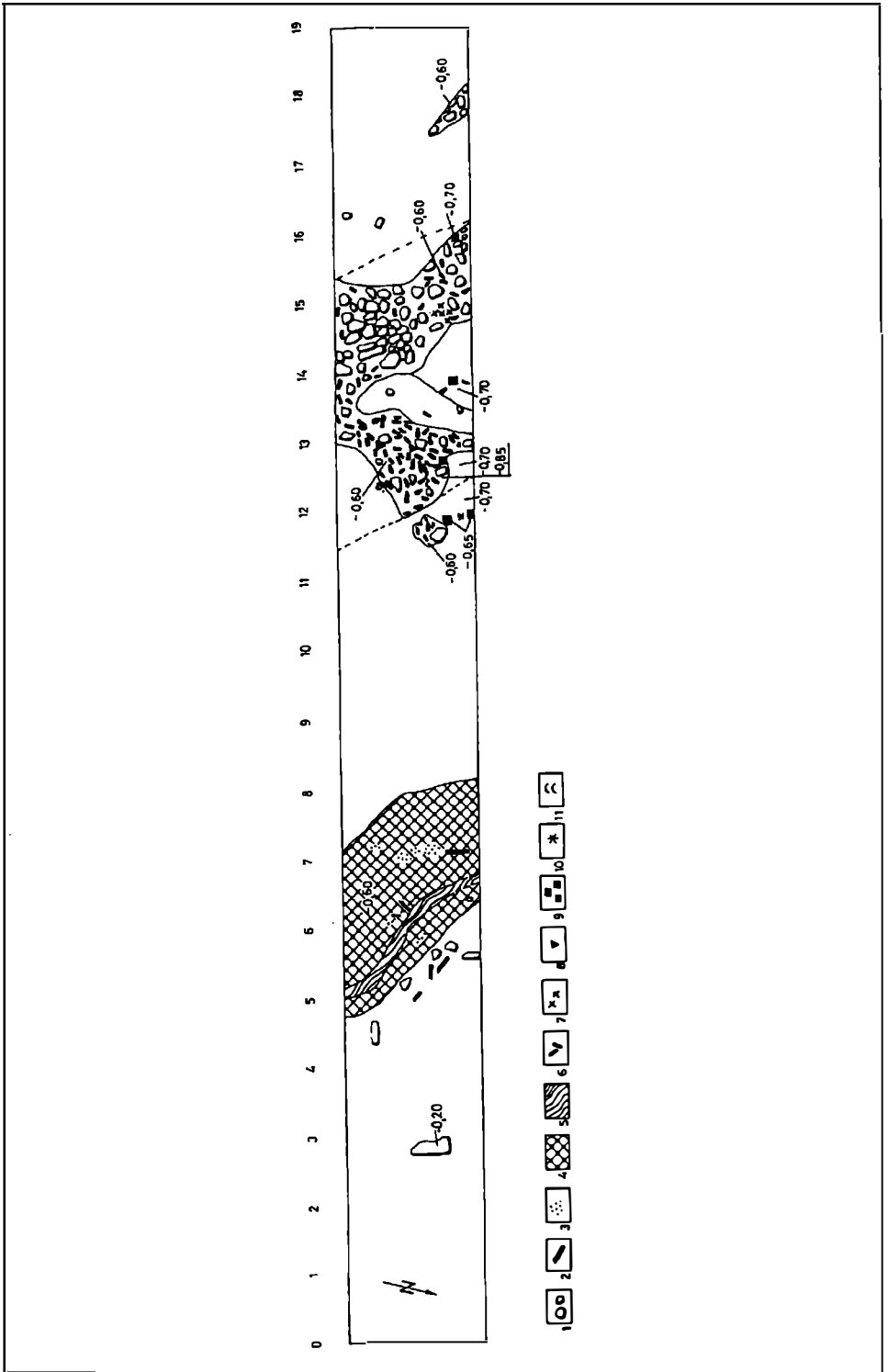

Fig. 4.

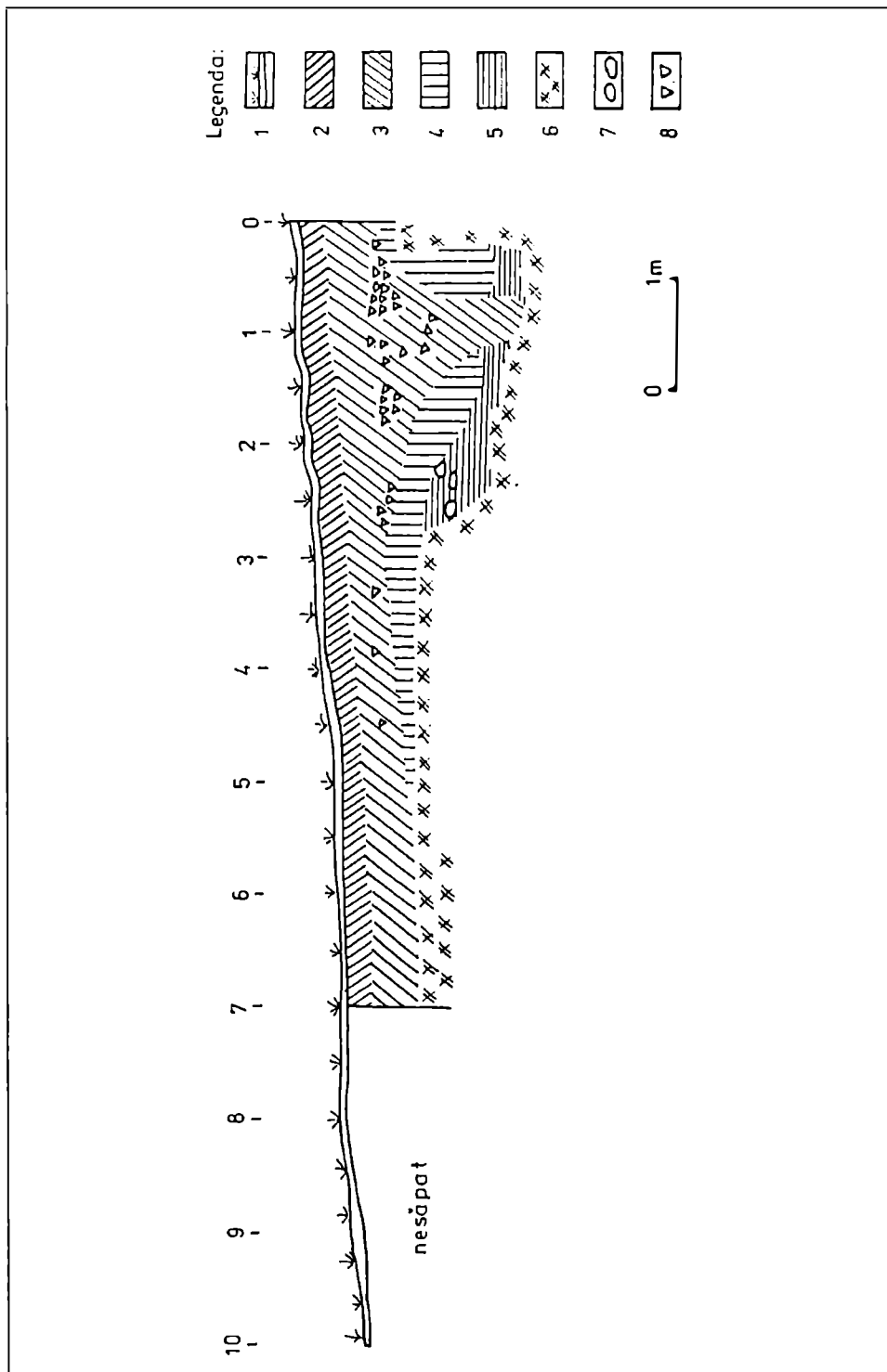

Fig. 5

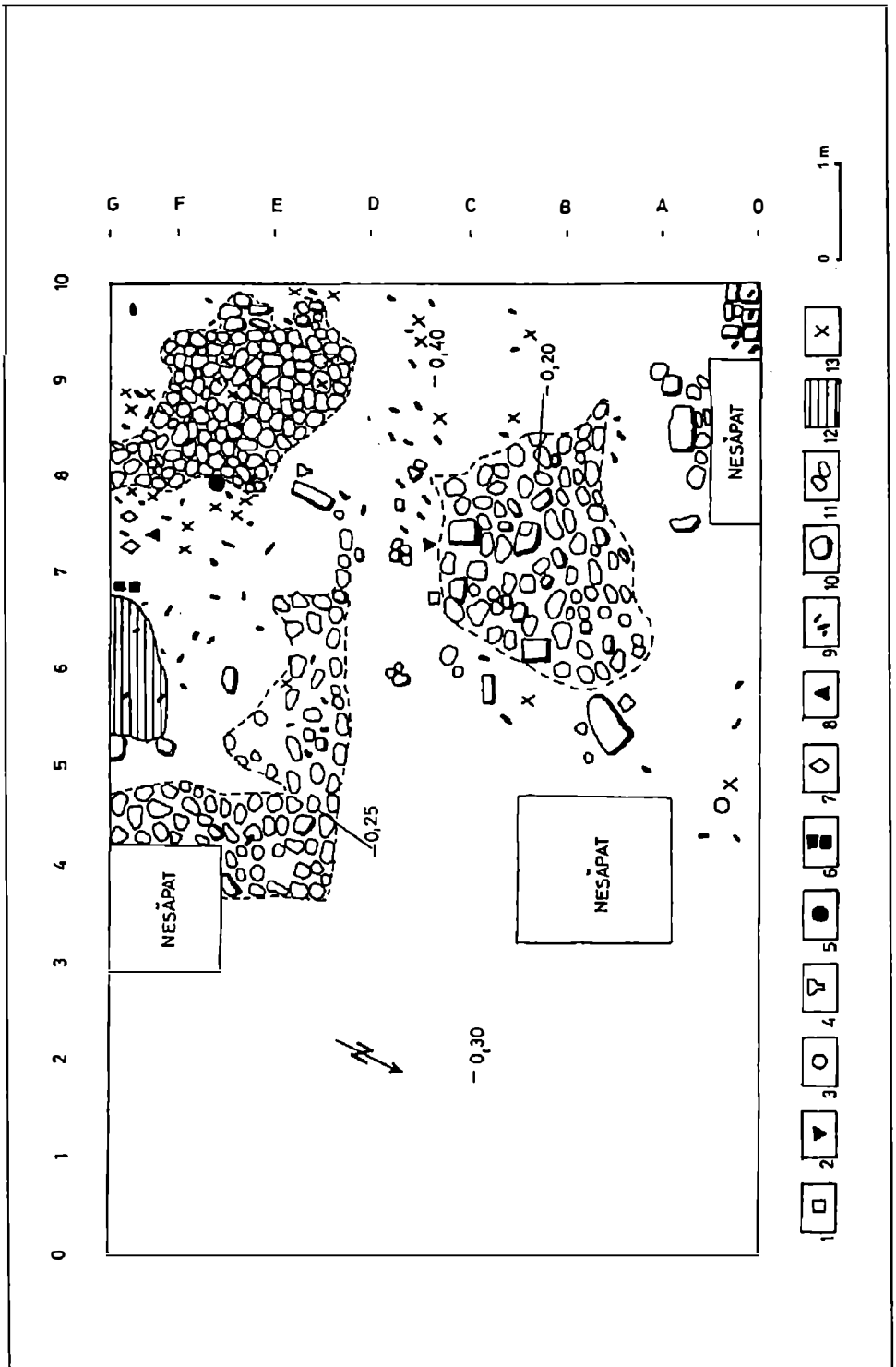

Fig. 6.

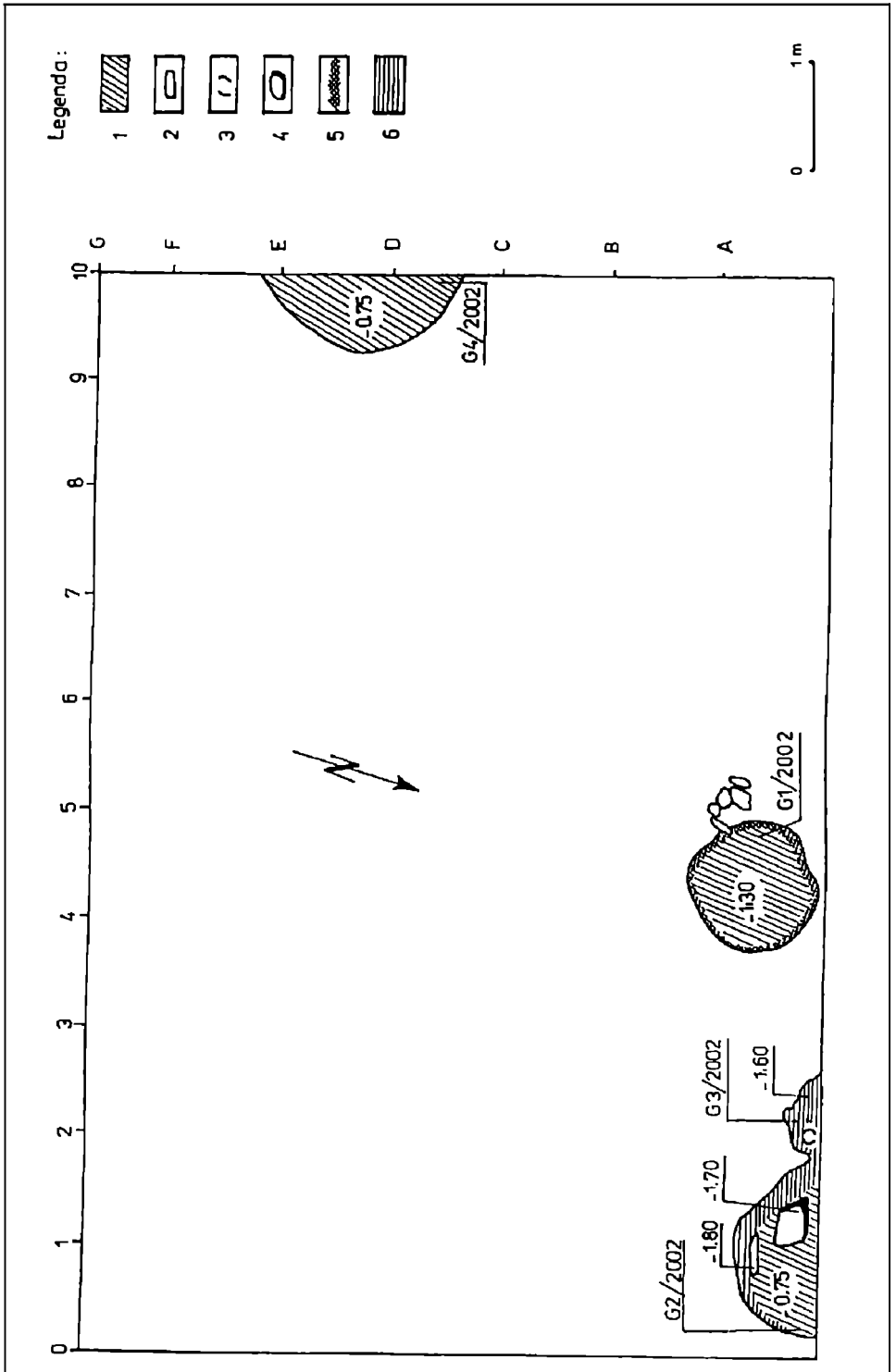

Fig. 7.

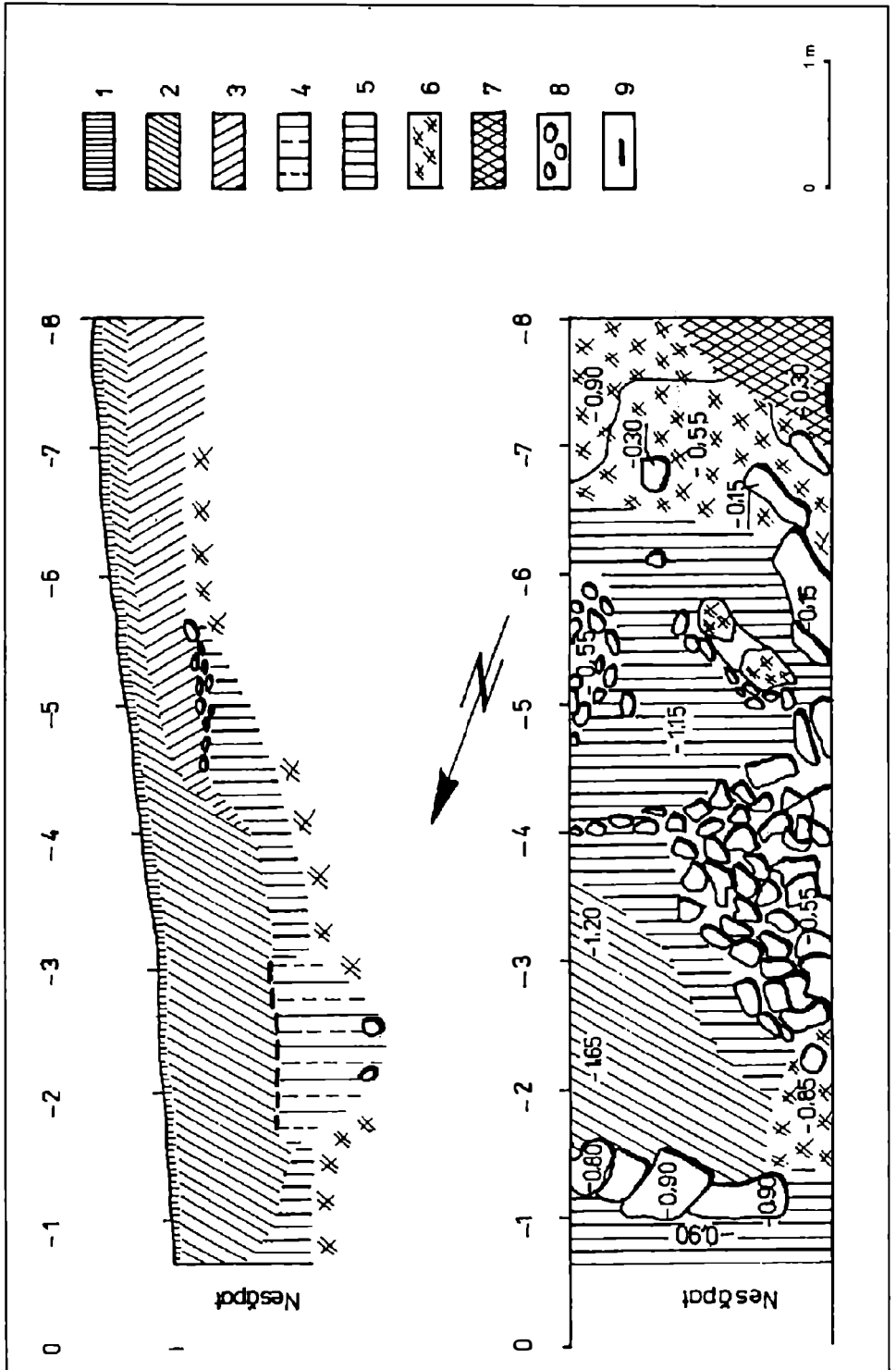

Fig. 8.

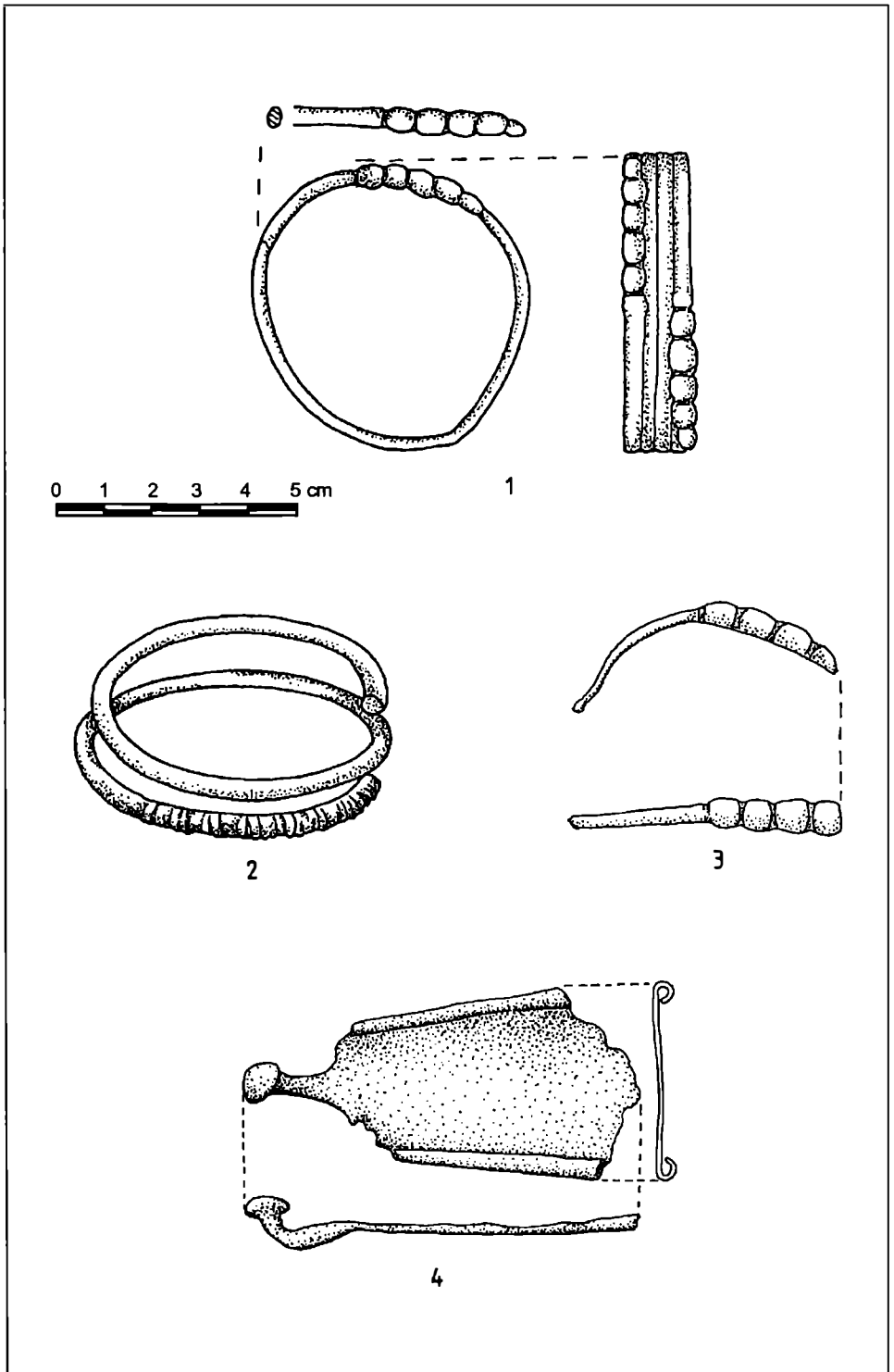

Fig. 9.

II. ȘCOALĂ, BISERICĂ ȘI SOCIETATE

ROLUL ȘI POZIȚIA PREOTULUI ÎN SATUL ROMÂNESC TRANSILVĂNEAN – PROTOPOPIATUL GRECO-CATOLIC AL HUNEDOAREI (1853–1867)

Felicia ADĂSCĂLIȚEI

În epoca modernă biserica și religia au ocupat un loc important în viața românilor ardeleni. Au reprezentat unul dintre cei mai importanți factori de raportare față de ceilalți, de definire a specificului colectiv. În această epocă solidaritatea colectivă era într-o mare măsură determinată de factorul religios¹.

Biserica sătească nu face excepție din acest context. Oricât de umilă ar fi imaginea bisericii de lemn a satului transilvănean, ea reprezintă o realitate omniprezentă a vieții țărănești, simbolul, am putea spune chiar inima ei.

Ea îndeplinește deopotrivă funcții sacre și funcții profane, fără de care viața nici nu poate fi concepută. Este de neînchipuit existența chiar a celei mai mici, mai sărace, mai izolate colectivități sătești fără biserica în care se oficiază liturghia, în care se încheie căsătoria tinerelor perechi, se botează copiii, se pomenesc morții, se iau cele mai importante hotărâri privind obștea sau individul.

Tot astfel, preotul sătesc, figura atât de familiară a „popii” ortodox sau unit, care trăiește din birul și taxele sătenilor, care ară, sapă, seceră alături de poporeni săi, este desigur, în primul rând, un slujitor al altarului, un duhovnic sufletesc, dar întrupează în același timp un sfătuitor, un model de comportament și uneori chiar un conducător al colectivității. O privire asupra bisericii sătești și a slujitorilor ei este necesară atât pentru realitățile sale interne, cât și pentru întregul ansamblu uman pe care-l putem întrevedea în spatele ei².

La fel ca și în majoritatea satelor românești, și în zona Hunedoarei preotul se bucura de o mare autoritate morală și de un înalt prestigiu social în fața credincioșilor. El este, desigur, în primul rând păstorul sufletesc al turmei sale, principalul mijlocitor între sacru și profan, între om și divinitate, dar, în același timp, și un personaj cu o conduită morală superioară, un știutor de carte, o persoană care cunoaște problemele fiecărei familii și ale fiecă-

---

¹ Camelia Vulea, *Rolul preotului în comunitate, în viziunea lui Stefan Moldovan, vicar al Hațegului, în „Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală”, nr. 3, 2002, p. 122.*

² Simion Retegan, *Parohii, biserici și preoți din protopopiatul greco-catolic al Bistriței, la jumătatea secolului al XIX-lea, în Revista Bistriței, nr. VII, 1993, p. 163.*

rui individ. Pe lângă serviciul religios propriu-zis, preotul se îngrijește și de treburile materiale ale parohiei, dar poartă și propria sa gospodărie, participă zi de zi la viața satului, se afirmă ca un sfătuitor și un conducător al comunității, ca un model moral și practic³.

În continuare, am stabilit câteva repere legate de preoțimea hunedoreană în perioada studiată, având în vedere mai multe aspecte: formația intelectuală, poziția socială, modalitatea de instituire a preoților și situația materială a acestora.

1. Instrucția clerului

Pe măsură ce societatea românească încearcă să se pună în acord cu evoluția general europeană, educația primită de preoțimea de la țară se va dovedi insuficientă și neconformă cu exigențele sporite ale autorităților ecleziastice și cu nevoia unui cler cultivat, menit să se impună la nivelul societății prin pregătirea de specialitate și cunoștințe.

La jumătatea secolului al XIX-lea nu se poate vorbi încă de sistematizarea formației viitorilor preoți. Cu toate că în cadrul bisericii greco-catolice majoritatea preoților urmaseră câteva luni teologia morală la Blaj, gradul de cultură al acestor moralști se rezuma cel mai adesea doar la scris, citit și „*glasuri*”. Situația nu trebuie să mire întrucât cursurile de teologie morală nu erau continue pe parcursul celor doi ani de studiu, reducându-se în fapt la câteva săptămâni, desfășurate pe perioada iernii, timp în care candidații își însușeau doar rudimentele unor cunoștințe religioase.

În lipsa unor școli temeinice, candidații la preoție beneficiau doar de o pregătire minimală, iar instruirea lor a rămas pe seama protopopilor sau a preoților mai experimentați, cu atât mai mult cu cât majoritatea proveneau din familii cu tradiție în cariera preoțească. În protopopiatul Hunedoarei, spre exemplu, preotul din Măceu îl recomanda în calitate de ajutor al său chiar pe propriul fiu, după ce acesta a absolvit cursul teologiei morale, cu dorința de a rămâne în parohie lângă părintele său bolnav. Argumentul preotului pentru susținerea fiului său ca paroh este „*pentru ca numărul credincioșilor uniți să nu scadă*”, așa cum s-a întâmplat în parohia Vâlcelele Bune „*unde parohul de acolo, Nicolae Pap, bătrân și vechi în serviciul său, care prin moartea fiului său a rămas fără ajutor, pentru îndeplinirea funcțiilor parohiale*”⁴.

Necesitatea unei instruiți superioare a clerului s-a amplificat odată cu înființarea noii dieceze a Lugojului. Lugojul solicita aspiranților adevărinate că și-au însușit toate studiile ce se propuneau la Blaj înainte de a li se permite să susțină examenele finale în fața profesorilor de acolo⁵.

³ *Ibidem*, p. 169.

⁴ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Hunedoara – Deva (în continuare A.N.D.J.HD.-Deva), Fond, *Parohia greco-catolică Hunedoara II*, d. 1/1866, f. 50.

⁵ Camelia Vulea, Luminița Walner Bărbulescu, *Vizitațiuni canonice în Țara Hațegului (1852–1855)*, 2003, p. 39–41.

Anii liberalismului au dus la o creștere a numărului tinerilor doritori să urmeze un curs teologic și să acceadă în tagma preoțească. Înainte de a fi acceptați la studiile teologice, tinerii aspiranți erau supuși unei examinări atente, desfășurate la scaunul vicarial sau cel episcopal, pentru a se constata înclinația spre această profesie⁶.

O pregătire cât mai înaltă a început să constituie o condiție importantă în acceptarea unui candidat, nu doar din partea autorităților ecleziastice, ci și din partea credincioșilor. Cu timpul, preoții înșiși au devenit conștiinți de avantajele unei instrucții superioare și vor încerca să obțină stipendii pentru ca fiii lor să poată urma o școală. Astfel, parohul din Ghelari cere un ajutor pentru fiul său, Antonie Szilvași, care „de doi ani se străduiește în gimnaziul de la Brad”. Preotul menționează că în afara salariului nu are alt venit. Argumentele pe care le aduce parohul în favoarea acestui ajutor sunt legate de activitatea sa, „slujește biserica de 18 ani și fiind de doi ani în parohia Ghelari, unde poporul era foarte tulburat, n-a încetat a-l aduce la dreapta credință”⁷.

De menționat este și cazul de la Ploska Baia, unde, după moartea parohului, soția rămâne cu trei copii și fără adăpost. Deoarece unul dintre copii era la școala de la Blaj, văduva preotului a cerut episcopului un ajutor anual de 30 de florini (v.a.) din Casa Clerului, mai exact din fondul preoteseilor văduve, până când pruncul ar fi fost în stare să-și câștige pâinea⁸. În acest caz răspunsul lui Alexandru Sterca Șuluțiu a fost negativ. Mitropolitul arăta că din Casa Clerului numai preoții pot beneficia de sprijin, iar în ce privește fondul destinat văduvelor, se menționa că până atunci nimeni nu obținuse vreun ajutor, inițiativa aflându-se abia la început.

Treptat se constată îmbunătățirea nivelului de pregătire a viitorilor sacerdoți, în conformitate cu tendințele și rigorile impuse de către autoritățile ecleziastice. Se răresc sau chiar dispar cazurile în care administrarea unei parohii era încredințată unei persoane fără calificarea necesară.

2. Modalități de instituire a preoților

Pe parcursul secolului al XIX-lea instituirea preotului a constituit deseori subiect de dispută între comunitate și episcopie. Oficial, preoții erau numiți de către episcopie, dar în realitate mai mulți factori influențau alegerea unui preot, recurgându-se cel mai adesea la compromisuri.

Fiind vorba de o figură reprezentativă pentru sat, se ținea cont și de dorințele credincioșilor. Pretențiile enoriașilor se dovedesc pe cât de mari pe atât de diverse: preotul să aibă pregătire, să fie în stare să apere „bărbătește” în orice împrejurare pe poporeni săi, să fie omenos, să nu fie prea lacom, prea bătrân sau prea prădător. Cât despre calitățile pastorale propriu-zise, acestea se verificau practic, printr-un serviciu de probă în biserică.

⁶ *Ibidem*, p. 43–44.

⁷ A.N.D.J.HD.-Deva, Fond, *Parohia greco-catolică Hunedoara II*, d. 1/1853, f. 23.

⁸ *Ibidem*, d. 1/1859, f. 1.

Pentru a-și susține punctul de vedere comunitățile aduceau o argumentație variată. Se accentua nevoia de a asigura bunăstarea morală și materială a comunității și se invoca boala sau vârsta înaintată a preotului, impedimente clare în îndeplinirea cu succes a sarcinilor asumate. Comunitatea aducea la cunoștința autorităților beneficiile sociale pe care le presupunea prezența unui preot stabil, cu enumerarea pierderilor de ordin moral, social și religios pe care le-ar suferi parohia prin privarea de preotul dorit. Printre rânduri se insinuează însă posibilitatea sau chiar amenințarea că se va recurge la părăsirea „unirii” dacă cererile nu vor fi satisfăcute. În schimbul serviciului cerut de comunitate episcopului, aceasta face promisiuni care vizau: reînțoarcerea la unire, extinderea porțiunii canonice, renovarea sau edificarea casei parohiale, creșterea veniturilor preotului și a bisericii sau se invoca purtarea morală deosebită a candidatului.

Mijlocul veacului al XIX-lea încă mai înregistra vechiul obicei al numirii fiului preotului, obicei care nu a putut fi dislocat decât parțial în ultimele decenii ale secolului. Competiția cu un concurent străin era aproape întotdeauna câștigată de candidatul local, un atu al acestuia era faptul că sătenii „îl cunosc”⁹. Adeseori opțiunea pentru viitorul preot se cristaliza cu mult timp înainte ca satul să aibă nevoie de un nou paroh, concretizându-se în cererea de primire la cursul teologiei morale¹⁰.

Uneori chiar preotul, având de acoperit un teritoriu prea întins, cuprinzând și alte sate, cerea protopopului trimiterea unui alt paroh pentru respectivele comunități. Dionisie Ogvineanu, preotul din Roșcani, a cerut protopopului, în 1862, să-l înștiințeze pe vicar despre faptul că parohia din Bouțari era vacantă, fiind necesară trimiterea unui alt preot, deoarece nu putea merge acolo, având foarte mult de lucru „*tocmai acum cu separarea sălașurilor, are semănătură de toamnă și alte pământuri pe care să le lucreze*”¹¹.

Preferința pentru o persoană din sânul parohiei se reflectă și în cererea protopopului Ioan Fodor, care se adresa în decembrie 1863 prepozitului de Lugoj, Ștefan Moldovan, cerându-i înlocuirea preotului din Ghelari, Vasile Ordeanu, cu un altul care ar aduce mai mulți credincioși la Sfânta Unire: „*și mai cu seamă dacă se află în Ghelari un individ harnic și de bună speranță pentru a întemeia acolo Sfânta Unire, atunci mai ușor se vor rezolva și cu alte dificultăți*”¹².

Nu întotdeauna cererile sunt rezolvate așa cum doresc localnicii. Autoritățile bisericești s-au opus în 1867 pentru eliberarea unui soldat de la militarie, dar ofereau o altă soluție. Astfel, în lipsa preotului, parohia se putea administra fie prin parohul vecin din Vâlcelele Rele, fie se putea trimite fiul parohului din Măceu, primit la cursul teologic¹³.

⁹ Camelia Vulea, Luminița Bărbulescu, *op. cit.*, p. 45.

¹⁰ *Ibidem*, p. 46.

¹¹ A.N.D.J.HD.-Deva, Fond Parohia greco-catolică, Hunedoara II, d. 1/1860, f. 108.

¹² *Ibidem*, d. 1/1864, f. 3.

¹³ *Ibidem*, d. 1/1867, f. 22.

În numirea preoților nu trebuie minimalizat rolul episcopiei, dar un candidat impus de sus, de către vicar sau episcop, era greu să câștige respectul și ascultarea poporenilor fără să întâmpine opoziție, fiind contestat de comunitatea de credincioși, care recurgeau deseori la tot felul de metode pentru a-l determina să părăsească satul. Persistența autorităților în hotărârea luată avea drept consecință imediată, deși nu tocmai reală, o subțiere a lizierei dintre uniți și ortodocși.

Nici preoților nu le era indiferent ce parohie ocupau. Considerentele economice reprezentau factorul determinant în opțiunea pentru o parohie. Conta, printre altele, dotarea bisericii, suprafața de pământ aflată în proprietate dar și numărul de credincioși, toate acestea influențând, în fond, starea materială a preotului.

De asemenea, nu trebuie neglijat nici rolul protopopului, care se bucura de o mare autoritate în sate, și ale cărui opinii au fost aproape întotdeauna îmbrățișate de consistorii. În general, în cazul unor opoziții, episcopii se fereau să întindă prea mult coarda, cedând până la urmă, cu sau fără condiții, chiar dacă de fiecare dată ele nu uitau să aducă la cunoștința credincioșilor că schimbarea preotului nu s-a făcut datorită unor împrejurări obiective.

Există un caz în care chiar și protopopul adresează o rugămintă episcopului pentru a i se numi un ajutor. Din cauza faptului că protopopiatul Hunedoarei era dispersat și aparținea de cinci dregătorii, respectiv zona cercuală a Hunedoarei, a Peștișului, a Deveii, a Hășdadului și a Chichidului, în timpul vizitațiilor pe care le făcea protopopul avea nevoie să lase în locul său un alt preot din tract, până la întoarcerea sa în parohie. Îngrijorat de viața sa personală, protopopul Ioan Fodor a scris din nou episcopului Alexandru și a cerut să numească „un teolog absolut cu moravuri și purtare aleasă care să-i fie...de cooperador și ginere...”¹⁴. Protopopul îl mai roagă pe episcop să țină seama că în dieceza Lugojului nu sunt teologi absoluți și să caute un teolog absolut în arhidieceza Blajului¹⁵. În acest sens, s-a aprobat de către mitropolit trecerea lui Ioan Tămașiu, absolvent din 1866 a studiilor teologice, în dieceza Lugojului cu scopul de a-l ajuta pe protopop.

Numit sau ales, introducerea unui preot în parohie, în „oficiul și beneficiul său”, comportă întotdeauna un ritual anume. Noul venit intră în sat într-o zi de sărbătoare dinainte știută, purtând obligatoriu asupra sa „singhelia” primită la sfințire, oficiază serviciul divin în prezența unui public mai mare decât de obicei, rostește o predică, după care protopopul locului citește în fața credincioșilor actul de investire emis de episcop. Protopopul îi îndeamnă pe oameni să dea ascultare noului lor păstor sufletesc, să-i acorde cinstire și dragoste, să-l pună în folosința tuturor bunurilor și veniturilor convenite și îi înmânează cheile bisericii. Noul preot primește din partea curatorului principal

¹⁴ Maria Basarab, *Aspecte culturale religioase hunedorene din secolul al XIX-lea (III)*, în „Corviniana”, nr. 5, 1999, p. 187-188.

¹⁵ A.N.D.J.HD.-Deva, *Fond Parohia greco-catolică Hunedoara II*, d. 1/1867, f. 92.

inventarul bisericii și al parohiei, precum și socotelile anului în curs, și rostește în fața altarului formulele tradiționale ale jurământului.

Parohul jură credință episcopului și consistoriului și promite că „în toate zilele vieții lui” va îndeplini poruncile, va păstori cu grijă turma care i-a fost încredințată, se va strădui pentru înflorirea bisericii, va priveghea asupra bunurilor acesteia, se va împotrivi oricărei abateri de la ritual și dogmele bisericii, nu se va îndepărta din parohie fără știrea episcopului. Masa notabilităților, plata nelipsitelor taxe, dispozițiile pentru mutarea familiei și averii preotului, obligație care revine întotdeauna satului, încheie festivitatea¹⁶.

3. Situația materială a preoților

Din varietatea de aspecte pe care le comportă cunoașterea vieții clerului rural din protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei face parte și acela privitor la nivelul de trai al preoților, care depindea în mare măsură de situația economică a comunității de care aparțin.

În general, starea materială a preoților lasă de dorit, iar biserica era prea săracă pentru a putea interveni în remedierea situației. Enoriașii erau și ei prea săraci pentru a-și putea susține cum se cuvine preotul. Contribuția lor pentru preot, biserică și școală se rezuma la sume mici de bani și la oferirea unor produse.

Odată ajuns în parohie, preotul trebuia să se întrețină pe sine și familia sa din banii primiți la nunți sau înmormântări și din ce mai putea să câștige prin prestarea unor munci, deseori chiar pe moșia proprietarului. În protopopiatul Hunedoarei, la fel ca și în restul Transilvaniei, majoritatea preoților ară, sapă, seceră, cosesc, merg la pădure, duc și aduc de la moară, vând și cumpără animale în târguri, aproape la fel ca poporenii lor. Faptul că deseori preotul și enoriașii împărtășesc aceleași greutăți economice, contribuie la întărirea legăturilor de simpatie și înțelegere dintre cele două părți.

Elita românească aparținând celor două confesiuni, ortodoxă și greco-catolică, era atât de îngrijorată de situația clerului încât în 1857, într-un act neobișnuit de solidaritate pentru acele vremuri, s-a cerut printr-o petiție adresată împăratului Francisc Iosif scutirea preoților de dări, așa cum se făcuse cu celelalte biserici. Petiția a rămas însă fără răspuns.

Trei erau principalele resurse de existență ale preoților români: *birul*, *stola* și *ecclesia* al căror quantum și pondere diferă de la zonă la zonă, de la sat la sat. *Birul popesc* sau *lecticalul* consta în miera de cereale și ziua de lucru anuală obligatorie pentru fiecare familie. Aceste obligații materiale suscită frecvente litigii, căci preoții încearcă adesea trecerea de la o zi de lucru în sărbătoare la o zi obișnuită, de la o zi cu mâncarea lui, la o zi cu mâncarea

¹⁶ Simion Retegan, *Clerul rural românesc din Transilvania, la jumătatea secolului al XIX-lea. Modalități de instituire*, în „A.I.I. Cluj”, XXXI, 1992, p. 119.

poporenilor, trecerea la cereale de calitate superioară (grâu) sau creșterea numărului de mierțe¹⁷.

Potrivit documentelor de arhivă, ca exemplu privind birul popesc, preotul din Boșiu primea în 1856 trei mierțe de grâu și un car de cucuruz de la fiecare familie, dar poporeni nu prestau nici o zi de clacă. Alta era situația în parohia Măceu, unde, tot în 1856, preotul Moise Papp beneficia de o zi de clacă de la fiecare familie pe an¹⁸.

Preotul din Bârcea Mare nu beneficia de bir popesc. În parohia Ploska Baia preotul primea în 1856 câte o mierță de cucuruz nesfârâmat și o zi de clacă pe an de la fiecare casă mai avută. O situație apropiată se înregistrează și în parohia Vâlcelele Bune. În parohia Vâlcelele Rele birul popesc consta într-o zi de clacă pe an și două mierțe de cucuruz nesfârâmat. În Vețel birul era stabilit în funcție de posibilitățile materiale ale enoriașilor. Preotul primea de la fiecare casă 4 mierțe de cucuruz, 3 mierțe de grâu, plus o zi de clacă, la care se adaugă obligațiile în bani, constând în plata a 9 florini „*de la cei bogăți, iar cei săraci nu datorau preotului nimic*”. În comunitatea Căoi, birul consta într-o mierță de cucuruz sfârâmat pe an, în vreme ce zilele de clacă nu sunt amintite¹⁹.

Cât privește *stola* sau *epatrafirul*, este reprezentată de taxele plătite preotului pentru asistența religioasă acordată de către acesta la înmormântări, căsătorii, molitve, parastase, sfeștaniei, umblatul cu crucea la Bobotează etc. Și aceste onorarii diferă de la un sat la altul, sau chiar în cadrul aceleiași parohii, de la un preot la altul.

Conform datelor înregistrate pentru anul 1856, parohia din Băcia obținea din stolă un florin și 6 creițari pe an. Preotul din Bârcea Mare a primit 5 florini, dar în schimb nu beneficia de bir popesc. În parohia din Boșiu, stola reprezintă 3 florini și 24 de creițari, la Hunedoara 4 florini, în parohia Măceu 1 florin și 33 de creițari pe an, 9 florini în Vețel²⁰.

În general, la intrarea în parohie a unui preot se încheie contracte scrise în care se stipulează exact obligațiile fiecărei părți. Deși aceste învoieli erau reprobate principial de forurile superioare ecleziastice, ele erau totuși foarte frecvente, după cum o dovedesc documentele de arhivă. Adesea părțile încearcă să obțină una de la cealaltă condiții mai bune. În mod firesc, preoții loviți de marea devalorizare a banilor care s-a produs după revoluție, confrunțați cu exigențe sociale tot mai ridicate, încearcă să salte taxele stolare față de nivelul stabilit în 1826²¹.

În aceste condiții, foarte importante erau pământurile bisericesti, asigurând bisericii și slujitorilor ei o oarecare autonomie materială. Numite

¹⁷ Camelia Vulea, *Starea materială a preoșimii greco-catolice din vicariatul Hațeg*, în „*Arhiva Someșană*”, nr. 1, 2002, p. 146.

¹⁸ A.N.D.J.HD.-Deva, *Fond Parohia greco-catolică Hunedoara II*, d. 1/1856, f. 107-111.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, d. 1/1856, f. 110-111.

²¹ Simion Retegan, *Parohii, biserici și preoți din protopopiatul greco-catolic al Bistriței la jumătatea secolului al XIX-lea*, p. 168.

porțiuni canonice sau eclejii, erau alcătuite dintr-un teren intravilan pe care se găsea biserica și casa parohială, uneori și școala confesională, și un număr mai mare sau mai mic de locuri de arătură și de fânaț în hotar²².

Documentele de arhivă fac numeroase referiri la pământurile bisericesti. Printre altele, aflăm că în parohia Hunedoarei, deși propusă cu un salariu împărătesc de 200 de florini și câteva porțiuni canonice, „*traiful vieții*” era anevoios, deoarece din veniturile menționate preotul trebuia să-și întrețină familia și pruncii dați la învățătură, plătind apoi „*și contribuții la stat și neavând pentru serviciile sale de la popor nici un venit sau alte zile de clacă pentru lucrarea pământului*”²³.

Totuși, în comparație cu alte parohii, cea a Hunedoarei avea o situație materială bună, preotul având și porțiuni canonice. Pe lângă casa parohială, fondul parohial mai cuprindea o grădină de 675 de orgii, pământ pentru două iugăre de grâu, 3 iugăre de cucuruz și 900 orgii de fân. Mult mai dificilă este situația parohului din Băcia, care nu obține nici o porțiune canonică suficientă, primește bucate puține, ca urmare preotul cere protopopului îmbunătățirea situației sale în viitor²⁴.

Parohia din Booșiu nu este dotată cu porțiune canonică, preotul locuiește în casa părintească, având doar mici venituri din partea poporului. În parohia de la Căoi, preotul neputând rezista, locuiește la Vețel lângă fiul său. În parohia Vâlcelele Rele, casa parohială este ridicată pe cheltuiala parohului, iar parohul din Vâlcelele Bune își duce traiul „*de pe o zi pe alta*”, doar cu puținele bucate de la popor.

În anul 1864, preotul din Măceu nu deținea porțiune canonică și pentru a se întreține pe sine și familia sa „*cu cruntă sudoare lucră pe pământurile unora și altora, în parte, iar pe de altă parte prins fiind de toate părțile de preoți neuniți nu mai poate susține Sfânta Unire numai prin strădania și puterea sa*”²⁵. În urma cererilor preotului și a motivației aduse, respectiv „*susținerea Sfintei Uniri*”, situația sa materială se va îmbunătăți în 1866, când parohul are porțiuni canonice constând dintr-un loc de cucuruz și un altul de pădure și locuri de fân.

Sărăcia în care trăiau preoții explică numărul mare de cereri înaintate forurilor episcopale pentru acordarea unor ajutoare bănești. Ca și argumente aduc situația grea în care trăiesc, trecerea credincioșilor de la unire la ortodoxie, precum și beneficiile aduse de către preoți bisericii, ca slujitori devotați. Într-unul din cazuri, preotul Avel Pap din Booșiu solicită o îmbunătățire a situației materiale a parohiei, invocând nu numai meritele sale ci și pe cele ale părintelui său, fost slujitor la altar în aceeași comunitate, în timpul căruia parohia s-a întors la unire și s-a ridicat o biserică nouă de piatră, cu multe stră-

²² A.N.D.J.HD.-Deva, Fond Parohia greco-catolică Hunedoara II, d. 1/1862, f. 318.

²³ *Ibidem*, d. 1/1856, f. 112.

²⁴ *Ibidem*, d. 1/1856, f. 8.

²⁵ *Ibidem*, d. 1/1864, f. 161.

danii și osteneală²⁶. Aceleași argumente ale stăruinței preoților pentru păstrarea unirii religioase aduce și parohul din Măceu atunci când cere îmbunătățirea situației din parohia sa²⁷.

Preotul din Vâlcelele Rele, Teodor Pap, face în 1860 o adresă către protopopul Hunedoarei, pentru a-i aduce la cunoștință starea grea în care se află atât el cât și parohia sa, în care a fost hirotonit în urmă cu 22 de ani. Parohul se plânge că a lucrat împreună cu familia sa pe la unii și pe la alții pentru dobândirea hranei, neavând nici porțiune canonică, nici alt ajutor de altundeva. În aceste condiții, se arată mai departe, preotul nu se mai poate ocupa cum trebuie de sarcinile bisericesti, pe prim plan aflându-se grija pentru traiul zilnic. Astfel, preotul cere un ajutor de 40 de florini pe an din Casa Clerului din Blaj, așa cum primeau și alte parohii care țin de dieceza Lugojului²⁸. În urma acestei cereri, Consiliul Mitropolitan a fost de acord, pentru anul 1860, cu un ajutor de 21 de florini, acordat din Casa Clerului Transilvan.

Același argument al susținerii *Sfintei Uniri* aduce și preotul Filimon Leluțiu din Vețel atunci când cere reîmpărțirea subsidiului împărațesc de 4.000 de florini. Acesta s-a dovedit nemulțumit de cei 30 de florini alocați, arătând că parohia Vețelului era cea mai îndepărtată dintre toate parohiile și înconjurată de comune neunite „*tocmai ca oile în mijlocul lupilor*”. Preotul se vedea nevoit să-și întrețină numeroasa sa familie (8 copii) prin diferite munci, cum ar fi cărături de piatră la drumul public.

Protopopul, în scrisoarea adresată episcopului de Lugoj, susține cauza lui Filimon Leluțiu, afirmând că dintre toate parohiile tractului Vețel este cea mai veche și de la tulburările sofroniene ea este singura rămasă din părțile acelea la *Sfânta Unire* susținută fiind numai prin acțiunile preoților²⁹. În același an, cu acordul episcopului Alexandru, se ridică suma pe care o primește preotul din Vețel de la 30 la 50 de florini (vezi anexa).

Îmbunătățirea situației materiale a clerului și crearea condițiilor pentru ridicarea sa culturală au stat în atenția forurilor bisericesti, dar și a autorităților politice, fiind concepută în relație cu dezideratul progresului general al poporului. Un venit corespunzător ar fi reprezentat un pas important pe calea conturării imaginii preotului intelectual, preocupat mai ales de profesia sa și nu de traiul vieții de zi cu zi. Anii absolutismului au debutat cu o măsură favorabilă preoțimii, care prin ordinul ministerului de interne din 17 februarie 1860 a fost scutită de contribuții. Ordinul este valabil pentru Banatul Timișan și Transilvania.

O altă măsură a fost luată prin Rezoluția 198 din 8 ianuarie 1863, prin care s-a desemnat din venitul erariului 30.000 florini (v.a.) pentru toți preoții greco-catolici. Această rezoluție este urmarea concordatului din 1855 referitor la ameliorarea dotării clerului, la care se adaugă decretul din 1858 asupra

²⁶ *Ibidem*, d. 1/1856, f. 112.

²⁷ *Ibidem*, d. 1/1856, f. 113.

²⁸ *Ibidem*, d. 1/1860, f. 60.

²⁹ *Ibidem*, d. 1/1867, f. 36.

reorganizării și dotării parohiilor românești din Transilvania. Din suma stabilită, episcopiei din Lugoj îi revenea 4.000 de florini, ca ajutor provizoriu până la reorganizarea și sistematizarea parohiilor. Prin nota numărul 423 din 10 mai 1863, episcopia informează că suma se va primi în două rate semestriale și va fi înmănată vicarilor și protopopilor, cărora le revine sarcina de a o distribui preoților. Din această sumă ordinariatul reținea 2 %, reprezentând contribuția la fondul văduvo-orfanal și diferite sume datorate de către preoți pentru unele împrumuturi. Sunt precizate și criteriile ce vor sta la baza stabilirii sumelor convenite fiecărui preot și anume „...pentru preoții a căror chemare și misiune e păstorirea sufletească, alora mai lipsiți însă diligenți pentru împlinirea misiunii lor și cu purtare cuvenită, în parte care pe lângă aceste caractere, au și mai înaltă cultură intelectuală, prin purtarea oficiului merite mai însemnate”.

În ciuda tuturor greutăților, slujitorul altarului a deținut de cele mai multe ori rolul de principal protagonist al vieții publice, implicându-se activ în diversele activități ale acesteia. De cele mai multe ori viața sa se confundă cu cea a comunității în care trăiește, principala sa misiune fiind aceea de a-și instrui, susține și civiliza credincioșii. El a rămas în epoca neabsolutismului și în cea liberală, conducătorul și totodată modelul comunității sătești.

Tabel cu sumele primite de preoții din protopopiat din subsidiul erarial pe anii 1864-1867

Nr. crt.	Preotul	Parohia	Sem. I 1864	Sem. II 1864	Sem. I/II 1866	1867
1.	Beniamin Popovici	Băcia	20 florini	20 florini	40 florini	40 florini
2.	David Josan	Bârcea Mare	20 florini	20 florini	40 florini	40 florini
3.	Moise Papu	Măceu	25 florini	20 florini	50 florini	60 florini
4.	Avelu Papu	Boșiu	25 florini	25 florini	50 florini	50 florini

**Le rôle et la situation de prêtre dans la village de Transylvanie -
L'archidiocèse gréco-catholique de Hunedoara (1853-1867)**

- Résumé -

À l'époque moderne, L'Église a eu un rôle important dans la vie des communautés locales.

Les aspects concernant les prêtres du département de Hunedoara ont visé: leur formation intellectuelle, leur position sociale, la manière dans laquelle ceux-ci sont établis en fonction et leur situation matérielle.

Dans la plupart des cas, la situation des prêtres de l'archidiocèse gréco-catholique de Hunedoara est influencée par la situation matérielle de la communauté qu'ils conduisent.

Le prêtre est resté le conducteur et le modèle de la communauté villageoise.

REORGANIZAREA ARHIDIECEZEI DE ALBA-IULIA ȘI FĂGĂRAȘ: ÎNFIINȚAREA PROTOPOPIATELOR BRAȘOV ȘI ARPAȘUL DE JOS

Diana COVACI

În cadrul articolului de față ne propunem prezentarea unui aspect legat de organizarea administrativă a arhidiecezei de Alba-Iulia și Făgăraș, anume înființarea în anul 1913 a protopopiatelor greco-catolice Brașov și Arpașul de Jos.

Anul 1912 rămâne în istoria Bisericii greco-catolice române drept anul în care a fost înființată episcopia greco-catolică maghiară de Hajdudorogh, prin bula *Christifideles graeci*. Nu vom insista asupra acestui subiect, deoarece nu constituie tema noastră de cercetare. Vom lua în considerare acest moment, doar ca punct de plecare a proiectului de reorganizare a arhidiecezei unite cu sediul la Blaj.

Până în anul 1912, arhidieceza de Alba-Iulia și Făgăraș fusese compusă din 32 de protopopiate, două dintre acestea, Veneția de Jos și Voila fiind reunite sub jurisdicția vicariatului de Făgăraș¹. Acestea erau datele înregistrate în ultimul șematism întocmit înainte de unirea Transilvaniei cu România – cel din 1911, deci anterior acestor reorganizări. Următorul punct de reper în acest sens datează din anul 1923, când situația trasată de *Șematismul* din 1911 se modificase radical, schimbările fiind localizate în principal în partea estică și sudică a arhidiecezei. Principalele modificări înregistrate erau înființarea protopopiatelor Arpașul de Jos și Brașov și apariția vicariatului Secuimii², asupra căruia vom reveni în cele ce urmează.

Înființarea episcopiei de Hajdudorogh a reprezentat o lovitură pentru ierarhia Bisericii române unite. Un număr de 83 parohii românești³ au fost transferate de sub jurisdicția diecezelor românești de Gherla, Oradea și Alba-Iulia, în cea a episcopiei de Hajdudorogh. Cea mai afectată a fost episcopia de Oradea, care a pierdut 44 parohii, dar la fel de prejudiciată a fost și arhidieceza. Arhiepiscopul Victor Mihályi s-a văzut lipsit de 35 parohii, provenind

---

¹ *Șematismul veneratului cler al arhidiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pe anul 1911* (de acum înainte *Șematismul pe 1911...*), Blaj, 1911, p. 254.

² *Șematismul veneratului cler al arhidiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pe anul 1923* (de acum înainte *Șematismul pe 1923...*), Blaj, 1923, p. 74.

³ Pentru lista completă a acestora, vezi: *Cultura Creștină*, nr. 13/1912, pp. 393-394.

din 4 protopopiate, anume Giurgeu, Treiscaune, Mureș și Odorhei⁴. Aceste parohii au fost organizate în Vicariatul Secuilor, trecut sub jurisdicția episcopiei de Hajdudorogh; vicariatul a revenit în componența arhidiecezei abia în anul 1919, în urma unirii cu România⁵.

Pierderea acestor parohii a însemnat o lovitură de imagine pentru Biserica Română Unită, ale cărei proteste și doleanțe din anii 1911–1912 nu reușiseră să surclaseze în ochii Romei proiectele maghiare⁶. De asemenea, noua situație a marcat o fisură în organizarea administrativă bisericească în zona estică a arhidiecezei. În acest context, după ce înființarea episcopiei de Hajdudorogh – prin Bulla din 8 iunie 1912 – a devenit o realitate concretă, s-a pus problema reorganizării arhidiecezei de Alba-Iulia și Făgăraș.

În acest sens, în toamna anului 1912, canonicul blăjean Vasile Suciu a fost însărcinat cu redactarea unui proiect ad hoc. Obiectivele declarate a sta la baza acestei sistematizări erau mai multe, după cum arăta Vasile Suciu în referatul său.

Un prim motiv era acela al ruperii de Blaj a două protopopiate, anume Odorhei și Treiscaune. Astfel, considera Suciu, era afectată procedura alegerii mitropolitului, deoarece reprezentanții acestor protopopiate dețineau dreptul de vot în cadrul sinodului electoral. Practica anterioară demonstrase faptul că ministerul de culte maghiar recunoscuse dreptul de alegere a arhiepiscopului inclusiv acelor reprezentanți ai protopopiatelor desprinse din arhidieceză. Aceasta fusese principala temă de dezbateră în lunile care precedaseră întrunirea sinodului electoral din anul 1893; reamintim doar faptul că, din punct de vedere matematic, arhidieceza deținea un număr de 107 voturi, pe când reprezentanții protopopiatelor desprinse din dieceza de Făgăraș – și incluse în diecezele de Lugoj și Gherla – întruneau 98 voturi⁷. Astfel, rearondarea acestor protopopiate putea afecta procedura alegerii, deoarece reprezentanții arhidiecezei ar fi fost surclasați numeric de voturile celorlalți: 101–104. La distanța de un secol de la aceste evenimente, putem aprecia că temerile lui Suciu din 1912 nu s-au dovedit însă a fi justificate. În 1918, în urma decesului mitropolitului Mihályi, decretul ministrului de culte Apponyi prin care se reglementa convocarea sinodului electoral și procedura alegerii, nu a luat în considerare aceste protopopiate. În schimb, a fost nevoie să se obțină recunoașterea de către ministerul de culte a dreptului de vot al reprezentanților celor două protopopiate înființate în 1913⁸.

⁴ Cecilia Cârja, *Biserica Română Unită și Episcopia de Hajdudorogh. Referat de doctorat*, 2007, p. 8; p. 26.

⁵ În 18 noiembrie 1918, în cadrul unei adunări desfășurate la Carei, s-a proclamat ruperea parohiilor românești de episcopia de Hajdudorogh și reorganizarea lor într-un Vicariat Național unit cu Sfântul Scaun, care făcea parte din provincia mitropolitană de Alba-Iulia și Făgăraș. În ianuarie 1919 li se alăturau și parohiile care formau Vicariatul Secuilor. În anul 1924, printr-un decret al Congregației pentru Afaceri Ecleziastice Extraordinare, fiecare dieceză română primea înapoi parohiile pierdute cu 12 ani înainte. *Ibidem*, pp. 45–46.

⁶ *Ibidem*, p. 21.

⁷ Diana Covaci, „Aspecte privind alegerea mitropolitului Victor Mihályi de Apșa”, în *Anuarul Școlii Doctorale. Istorie. Civilizație. Cultură*, I, Cluj-Napoca, 2005.

⁸ *Unirea*, nr. 24/1918, p. 4.

Pentru a păstra numărul de protopopiate din arhidieceză, Suciu propunea înființarea a două noi districte⁹. Acestea urmau să aibă sediul la Brașov și în Arpașul de Jos, deci în zona de sud a arhidiecezei. Până la acea dată, organizarea uniților în zonă era asigurată de vicariatul Făgărașului, care reunea sub jurisdicția sa cele două protopopiate menționate mai sus: Veneția de Jos și Voila¹⁰. Înființarea celor două noi districte nu avea să afecteze existența și componența vicariatului de Făgăraș, tocmai în ideea menținerii celor 32 protopopiate cu drept de vot în sinodul electoral.

Suciu propunea o reorganizare a acestui vicariat, în sensul transferării unor parohii din componența sa în cadrul celor două protopopiate proiectate. Referentul nu se putea opri să nu remarce faptul că momentul era oportun, deoarece scaunul vicarial era vacant, astfel că puteau fi evitate eventualele împotriviri ale titularului de la Făgăraș¹¹. Principalul argument adus de canonic în sprijinul teoriei sale era faptul că vicarul menționat deținea jurisdicția asupra unui teritoriu întins, foarte greu de administrat¹².

După ce prezenta astfel soluția la problema reorganizării arhidiecezei, Vasile Suciu trasa câteva coordonate fundamentale ale acesteia. Pentru început, trebuiau stabilite sediile celor două protopopiate proiectate: „*Principiile de care sunt condus în înființarea și arondarea acestor două tracte noi sunt ca sediul tractului să fie un centru de administrație civilă, spre care să graviteze parohiile arondate la acest tract și care pentru comunicațiunea bună, pentru poștă și alte instituții ce le are, să ușureze administrația bisericească*”¹³. Luând în considerare aceste aspecte, canonicul recomanda ca sediile protopopiatelor să fie în Brașov, respectiv Arpașul de Jos, adică în localitățile care dădeau numele districtelor proiectate. Suciu mărturisea însă că Arpașul de Jos fusese cea de-a doua sa alegere în ceea ce privește scaunul protopopes. Acesta ar fi preferat mai degrabă Cincul Mare, un orașel din comitatul Târnavei Mari, în care „... *biserica noastră s-ar fi putut întări și de unde s-ar fi putut și lăși. Dar cu regret trebuie să mărturisesc și aceea, că în jurul Cincului Mare avem de tot puține parohii, așa că ținând seama de ușurarea administrației bisericești, de abia aș fi putut aronda la acest tract 4 parohii micuțe*”¹⁴.

O altă problemă deriva din desemnarea Brașovului drept sediu al protopopiatului, deoarece uniții nu aveau parohie în Brașov. Până la acea dată, Brașovul fusese filie a parohiei Tohanul Vechi, înregistrând în anul 1911 un număr de 443 credincioși uniți¹⁵. Acești credincioși erau foarte variați, având o gamă largă de meserii sau prezentând variate motive care le impu-

⁹ A.N.D.J.Cj., *Fond personal Vasile Suciu*, D. 3/1901-1938, f. 2r.

¹⁰ *Șematismul pe 1911...*, pp. 236-251.

¹¹ A.N.D.J.Cj., *Fond personal Vasile Suciu*, D. 3/1901-1938, f. 2.

¹² *Ibidem*. Protopopiatul Veneției de Jos avea 32 parohii, iar Voila avea 22 parohii arondate. *Șematismul pe 1911...*, pp. 254-255.

¹³ A.N.D.J.Cj., *Fond personal Vasile Suciu*, D. 3/1901-1938, f. 2.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Șematismul pe 1911...*, p. 244.

neau prezența sezonieră în oraș, dar nu erau locuitori permanenți ai Brașovului. Suciu vedea astfel repartitia unițiilor din Brașov: „Aici, în mulțimea cea mare de comercianți și industriași și de lucrători la fabrici sunt și credincioși de-ai noștri. Avem apoi pensioniști, ostași, funcționari pe la diferitele oficii civile pe la vamă, pe la Tribunal, direcția financiară, poștă, tren etc. și un număr mare de elevi și eleve pe la diferite institute de învățământ și alți credincioși prin spitale și chiar în prinsoare civilă și militară, care toți sunt lăsați aproape în mila sorții”¹⁶.

Cifrele prezentate de către acesta erau însă net inferioare celor indicate de altă colecție statistică, anume de recensământul din 1910. Suciu arată faptul că el se inspirase din datele Șematismului pe 1911, deoarece datele recensământului nu-i fuseseră accesibile. Conform datelor din Șematismul menționat, numărul unițiilor din Brașov era de 443, dintre care 49 persoane erau rezidenți, iar alți 394 nu erau locuitori permanenți ai orașului. În ultima categorie intrau și cei peste 100 elevi de școală medie și elementară și ucenici ai diverselor școli de meserii¹⁷. Toți aceștia erau arondați jurisdicției preotului Moise Brumboiu din Tohanul Vechi, cel care trebuia să se deplaseze în filie și să asigure serviciile bisericești pentru credincioși și cateheza pentru elevi.

Însă, după cum am afirmat mai sus, cifrele lui Suciu și cele din Șematism nu concordau cu cele înregistrate de către recensământul din 1910. Acolo erau menționați 800 credincioși greco-catolici în Brașov¹⁸. Posibila explicație a acestei discrepante ar putea rezida în declarațiile referentului: informațiile îi fuseseră asigurate de preotul Brumboiu, care nu dispusese de cifrele oficiale ale recensământului din 1910, astfel că luase ca punct de pornire o estimare minimală a numărului de suflete. Pentru a acorda un mai mare credit datelor din recensământ, menționăm că acestea erau mai apropiate de realitățile înregistrate în șematismul pe 1906, care menționa 905 greco-catolici; explicația era aceea a contabilizării inclusiv a soldaților români uniți din oraș¹⁹. Însă, mai avansăm o ipoteză, care pare a fi susținută indirect și de declarațiile lui Suciu: o parte a acelor credincioși uniți erau maghiari. Referentul arăta că nu trebuia neglijat pericolul reprezentat de extinderea episcopiei de Hajdudorogh în zonă, deoarece neexistând parohie greco-catolică în orașul Brașov, aceasta ar fi putut fi înființată de către reprezentanții episcopiei maghiare menționate²⁰.

Indiferent de numărul de brașoveni care se declarau uniți, efectuarea funcțiilor religioase pentru aceștia reprezenta o adevărată provocare pen-

¹⁶ A.N.D.J.Cj., *Fond personal Vasile Suciu*, D. 3/1901-1938, f. 2.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Recensământul din 1910. Transilvania*, coordonatori Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Mezei Elemer, Cluj-Napoca, 1999 (de acum înainte *Recensământul din 1910...*), p. 185.

¹⁹ *Șematismul pe 1906...*, p. 294.

²⁰ Această inițiativă a fost vehiculată în presă în anul 1913; astfel, periodicul *Unirea* s-a văzut nevoit să combată o idee în acest sens dezvoltată în numărul 88 al *Brassoi Lapok*, în care se acredita ideea că din numărul de greco-catolici înregistrați în Brașov, peste 50 % erau de etnie maghiară. *Unirea*, nr. 40/1913, pp. 1-2.

tru preotul din Tohanul Vechi, în accepțiunea lui Vasile Suciu. Lipsa unei parohii greco-catolice în Brașov putea genera îndepărtarea credincioșilor de Biserica unită, sub influența celorlalte comunități confesionale din oraș, anume ortodocșii, romano-catolicii sau luteranii, care înregistrau fiecare peste 10000 credincioși²¹.

Astfel, se recomanda ridicarea Brașovului la rangul de parohie și de scaun de protopopiat. O problemă care se ridica în fața acestei întreprinderi era reprezentată de veniturile care ar fi urmat să-i revină parohului și protopopului de Brașov, care nu trebuiau să le afecteze pe cele ale parohului din Tohanul Vechi. Dar Suciu aprecia că se putea obține ușor suma de 800 cor. din variate onorarii, fără a mai socoti și aproximativ 100 cor. reprezentând veniturile stolare; de asemenea, urma să se ceară întregire de la stat, pentru a se acoperi lipsurile preotului din cura animarum, deși numărul credincioșilor nu era cel prescris de lege²².

În final, proiectul lui Suciu se încheia cu recomandări privind arealul jurisdicțional al viitoarelor protopopiate. Astfel, acesta preconiza ca în protopopiatul Brașovului să fie inclusă fosta parohie matre, Tohanul Vechi, care gravita oricum în aria orașului. De asemenea, urmau să-i fie arondate și parohiile Cohalm și Homorod, care erau prea îndepărtate de sediul vicariatului de Făgăraș, dar dispuneau de linie de cale ferată care le asigura legătura directă cu Brașovul. Alte parohii mai apropiate de Brașov nu mai existau în zonă. Cum însă nu putea fi vorba de înființarea unui protopopiat cu doar patru parohii, deoarece nu ar fi putut funcționa forul protopopesc cu mai puțin de 6 membri²³, Suciu recomanda ca parohiile Șinca Veche și Ohaba să fie trecute în jurisdicția noului protopopiat al Brașovului, fiind și acestea legate la calea ferată²⁴.

De asemenea, canonicul propunea unele nume de parohii, care ar fi urmat să intre în componența protopopiatului Arpașul de Jos. Majoritatea acestora, adică 13 din cele 20 sugerate, proveneau din aria protopopiatului Voilei²⁵, dar proiectul său propunea și anexarea a șapte parohii ale protopopiatului Cichindeal. Odată inițiată rearondarea, proiectul lui Suciu sugera un schimb de parohii între protopopiatele Cichindeal și Sibiu, astfel ca în final fiecare să dispună de parohii cât mai apropiate de scaunul protopopesc. În sine, acest schimb ar fi facilitat mult administrația protopopească,

²¹ *Recensământul din 1910...*, p. 185.

²² A.N.D.J.Cj., *Fond personal Vasile Suciu*, D. 3/1901–1938, f. 3.

²³ Conform decretelor Conciliilor provinciale din 1872 și 1882, forul protopopesc trebuia să aibă cel puțin 6 membrii (președintele, 4 asesori și un defensor matrimonial). Vezi: *Conciliul provincial primu al provinciei bisericesti greco-catolice Alba-Iulia și Făgăraș ținut la anul 1872*, Edițiunea a II-a, Blaj, 1886, p. 179; *Conciliul provincial secundu al provinciei bisericesti greco-catolice Alba-Iulia și Făgăraș ținut la anul 1882*, Edițiunea a II-a, Blaj, 1886, p. 120.

²⁴ A.N.D.J.Cj., *Fond personal Vasile Suciu*, D. 3/1901–1938, f. 3.

²⁵ Arpașul de Jos, Beșimbac, Cârța Săsească, Drăguș, Feldioara, Noul Român, Porumbacul de Jos, Porumbacul de Sus, Rucăr, Sărata, Scorei, Ucea de Sus și Viștea de Jos. *Ibidem*, f. 3v.

mai ales în ceea ce privește efectuarea vizitațiunilor canonice și a deplasării în investigații a comisiilor forului de primă instanță protopopesc. Cum însă, Cichindealul era un protopopiat mic, toate aceste modificări ale organizării sale ar fi afectat situația materială a protopopului, astfel că referentul încheia prezentarea sa cu sugestia mutării sediului protopopiatului de la Noul Săsesc, actualul sediu, care de altfel ar fi urmat să fie cedat protopopiatului Sibiu, la Vurpăr²⁶.

Primele reacții vizavi de proiectul întocmit de Vasile Suciu la cererea mitropolitului Mihályi nu au întârziat să apară. Dacă vicariatul Făgărașului nu avea un titular care să protesteze contra acestei reorganizări, nu același lucru se poate afirma despre protopopul Cichindealului, Simeon Moldovan. Într-o scrisoare adresată lui Vasile Suciu, în decembrie 1912, acesta își manifesta dezaprobarea față de practica înființării protopopiatelor fără baze reale: „Sunt convins Reverendissime Domnule, că un district protopopesc se creează nu pentru a se da unuia sau altuia brâu roșu, cum s-a creat, spune-se, districtul Cichindealului în forma sa de acum, ci pentru a răspunde necesităților religioase, morale, culturale și sociale”²⁷. În continuarea protestului său, Simeon Moldovan, prezenta o situație de-a dreptul catastrofală a protopopiatului păstorit, cu parohii mixte în care ortodocșii dominau numeric și material comunitățile, cu biserici sărace și preoți incuți. Singura soluție pe care Simeon Moldovan o vedea era ca, după transferul parohiilor destinate către protopopiatul Arpașul de Jos, Cichindealul să fie întărit cu anumite parohii bogate ale Sibiului, astfel încât să se creeze o anumită unitate administrativă a zonei păstorite de acesta. În cazul în care cerințele sale nu erau luate în considerare, Moldovan se arăta dispus să renunțe la oficiul protopopesc²⁸.

Plângerile sale au fost luate în considerare de către autoritatea arhidi-ecezană, astfel că, în organizarea finală a celor două protopopiate, nu au fost vizate niciuna dintre parohiile care erau arondate Cichindealului. În schimb a fost inclusă în Arpașul de Jos parohia Racovița, care făcuse parte din protopopiatul Sibiului²⁹.

Astfel protopopiatul Arpașului includea în jurisdicția sa 14 parohii, care reuneau un număr de peste 5000 credincioși³⁰. Protopopiatul Brașovului, deși avea mai puțin parohii, înregistra peste 7500 credincioși³¹. Cifrele din Șematismul din 1923 indică o creștere a numărului de credincioși ai distric-tului Arpașul de Jos cu peste 1000 de greco-catolici, în timp de datele similare din Brașov prezintă o ușoară creștere, de doar câteva sute³². Explicațiile aces-

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Idem, D. 90/1907-1934, f. 44.

²⁸ *Ibidem*, f. 45.

²⁹ *Șematismul pe 1911...*, p. 218.

³⁰ Arpașul de Jos, Beșimbac, Cârța Săsească, Drăguș, Feldioara, Noul Român, Porumbacul de Jos, Porumbacul de Sus, Rucăr, Sărata, Scorei, Ucea de Sus și Viștea de Jos. A.N.D.J.Cj., *Fond personal Vasile Suciu*, D. 3/1901-1938, f. 3v.

³¹ *Ibidem*.

³² *Șematismul pe 1923...*, p. 74.

tor creșteri disproporționate ar putea fi variate; una dintre acestea ar putea fi deplasarea de la oraș la sat a credincioșilor uniți în timpul conflagrației mondiale. Sperăm ca prin cercetări ulterioare să obținem răspunsul la această problemă. Ceea ce trebuie însă să menționăm e faptul că parohia Brașov părea să își justifice înființarea, deoarece în 1923 erau înregistrați în oraș 1300 credincioși greco-catolici³³.

Reorganizarea arhidiecezei a fost definitivată în primăvara anului 1913, prin numirea preotului Moise Brumboiu drept paroh și protopop al Brașovului³⁴. Acesta fusese anterior parohul Tohanului Vechi, fosta parohie căreia îi fusese subordonat Brașovul până la data reorganizării. În aceste condiții, Brumboiu fusese cea mai bună alegere, deoarece cunoștea foarte bine realitățile locului, astfel că putea acționa în consecință în cazul unor probleme.

Aspectul principal al acestei reorganizări a fost reprezentat de întărirea greco-catolicismului în sudul Transilvaniei, într-o zonă în care ortodoxia reprezenta principala opțiune confesională pentru etnia română. Miza acestei acțiuni a fost înființarea parohiei române unite din Brașov, deoarece în afara acesteia, baza celor două noi protopopiate au constituit-o parohii mai vechi, aflate sub jurisdicția vicariatului de Făgăraș. Acest aspect rezultă inclusiv din ponderea alocată Brașovului în cadrul proiectului. Reorganizarea a reprezentat, în fond, tot o campanie de imagine, prin care arhidieceza de Alba-Iulia și Făgăraș încerca să arate faptul că pierderea celor 35 de parohii în favoarea episcopiei de Hajdudorogh nu generase o destabilizare a bisericii române unite. Pierderile din arealul estic al arhidiecezei au fost compensate de o întărire a flancului sudic al acesteia.

De asemenea, nu putem să nu remarcăm faptul că reorganizarea părea a răspunde unor articole apărute în presa vremii, care sugerau o re-aron-dare a parohiilor din cadrul arhidiecezei, astfel încât să se creeze mai multe protopopiate cu un număr redus de 7-8 parohii³⁵. În acest caz, ar fi fost evitată aglomerarea agendelor protopopești și nu s-ar mai fi produs întâzieri în cadrul administrației bisericești, care au constituit o temă predilectă a circula-rilor expediate de la Blaj în teritoriul arhidiecezei. Cel care se apropia cel mai mult de acest principiu era protopopiatul Brașov, care avea în componență 6 parohii, minimul necesar pentru întrunirea și funcționarea eficientă a forului protopopesc.

Încheiem demersul nostru, lăsând protopopului de Brașov ultimul cuvânt. În scrisoarea sa din 2 mai 1914, Moise Brumboiu îi descria lui Vasile Suciul cel dintâi Paște sărbătorit în Brașov: „Îți mărturisesc că am fost foarte mulțumit cu cele ce am petrecut în cele 2 zile (I și a II-a) de Paști aici. În ziua primă am finit serviciu de trei ori: În zorii zilei: Învierea, pe urmă împărțirea Paștilor, la sfânta

³³ *Ibidem*, p. 28.

³⁴ *Unirea*, nr. 27/1913, p. 4.

³⁵ *Idem*, nr. 117/1913, pp. 1-2.

Liturgie și la 21 Înseratul cu liție. Atunci am văzut că suntem și noi în Brașov. Capela noastră s-a dovedit mai-mai prea mică. Au venit și persoane care până atunci nu s-au mai văzut aici. O mulțime de muncitori au fost ca masă românească pură, care făceau grosul, mulți, mii. S-au spovedit în zilele din Săptămâna Mare un frumos număr de credincioși, dintre care unii nu s-au fost spovedit de 5-10 ba 20 și 25 de ani!

Cu un cuvânt eu am fost tare mângâiat de succesul prăznuirii primelor Paști aici! Bun e Dumnezeu!

Dar nouă ne bate gândul pe departe, mai ales domnului Maior, curatorul nostru. Deocamdată însă ne luptăm cu veșnicul neajuns românesc: cu lipsa de bani. Faceți cumva-cumva la cele ce am trimis Prea Veneratului Consistoriu ca să ne punem capela în rând și pe urmă poate vom putea să ne luăm puțină îndrăzneală de zbor cu propriile noastre aripi, dar ceva mai pe urmă. Cu un avânt de la noi, pe partea primă, veste bună!”³⁶.

The Alba-Iulia and Făgăraș Archbishopric re-organization: The foundation of the Brașov and Arpașul de Jos Deans

- Abstract -

The 1912 foundation of the Hungarian Greek-Catholic Archbishopric of Esztergom lead to the re-organization of the Romanian Alba-Iulia and Făgăraș Archbishopric. The main reason for this action was the necessity of strengthening the Romanian Greek-Catholicism into the south-east area of Transylvania. The project of the re-organization was prepared by the canon Vasile Suciu, at the specific request of the Metropolitan Victor Mihályi of Apșa. Suciu has supported the idea that the city of Brașov should be a basis of another Romanian Greek-Catholic Parish, trying this way to counterpoise the lost of many Romanian Parishes in favor of the Archbishopric of Esztergom.

---

³⁶ A.N.D.J.Cj., *Fond personal Vasile Suciu*, D. 90/1907-1934, ff. 82-83.

DOUĂ BISERICI DE GRANIȚĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA: RUTENII ȘI ROMÂNII UNIȚI DIN MONARHIA DUNĂREANĂ

Ana Victoria Sima

Un loc aparte în politica de centralizare romană, promovată de Sfântul Scaun încă din vremea papei Grigore al XIV-lea, l-au deținut catolicii de rit oriental. Reorganizarea lor instituțională și canonic-disciplinară, proiectată și promovată în variantă romană, era imaginată ca fiind puntea de legătură dintre cele două brațe ale creștinătății. În fapt, prin aceasta se urmărea atingerea unui dublu obiectiv. Pe de-o parte, viza consolidarea, în spirit postridentin, a acestor entități ecleziale, în vederea transformării lor în bastioane ale catolicismului. Iar pe de altă parte, trebuiau să asigure rolul unor avanposturi religioase, cu misiune de apostolat, îndeosebi în rândurile comunităților ortodoxe de la a căror tradiție se revendicau. Ca realități ecleziale ce valorificau într-o formulă originală dubla tradiție apostolică, a Răsăritului și a Apusului, Bisericile catolice orientale puteau servi ca factori de mediere între Occident și Orient. Văzute în această formulă, ele trebuiau să deschidă Scaunului apostolic roman „poarta” de acces spre creștinătatea orientală, în vederea „readucerii” acesteia la unitatea primară. În acest context, optimizarea reorganizării lor a constituit una dintre direcțiile intens promovate de Sfântul Scaun.

A fost o componentă a politicii pontificale care a presupus alternarea intervențiilor directe în viața acestor comunități ecleziale cu măsuri și inițiative menite să conducă la consolidarea și extinderea lor.

Unul dintre cele mai interesante proiecte în acest sens datează de la mijlocul secolului al XIX-lea și urmărea consolidarea Bisericii rutene din Monarhia austriacă. Articulat în vremea papei Gregorius al XIV-lea și reluat apoi în primii ani ai pontificatului următor, proiectul viza reorganizarea acestora într-un patriarhat sau sub un primat propriu¹. Se dorea a fi o măsură menită să fortifice spiritual o comunitate eclezială decepționată și menținută într-o stare de inferioritate în raport cu latini, a cărei așezare geografică o situa în imediata vecinătate a ortodoxiei ruse. Proiectul avea însă nevoie de

---

¹ Octavian Bârlea, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj*, în *Perspective*, nr. 37-38, an X, 1987, pp. 22-23.

suportul și colaborarea guvernului vienez. Implicat direct în tratativele cu puterea seculară, pro-nunțul vienez, Michele Viale Praela a dezaprobat ideea unui patriarhat pentru greco-ruteni, pledând în sensul acordării demnității de primat mitropolitului ucrainean de la Lwow. Cât privește sfera de jurisdicție a viitorului primat, pro-nunțul a militat în sensul limitării ei, exclusiv la episcopiile rutene, situate în Galiția și Bucovina².

Precauția sa de a nu extinde sfera de jurisdicție primațială și asupra celorlalte episcopii unite din imperiu, așa cum se vehiculase la un moment dat, avea în vedere noile fenomene de agregare și segregare confesională pe principii etnice, active de altfel și în monarhia dunăreană. Un exemplu elocvent îl oferea ortodoxia românească din Transilvania. Într-o perioadă în care ortodocșii transilvăneni reclamau tot mai insistent separația de ierarhia sârbă de la Karlowitz și organizarea lor într-o Biserică independentă³, subordonația românilor uniți primatului rutean ar fi lezat profund dreptul ultimilor la o Biserică autonomă. Aceasta cu atât mai mult cu cât, și uniții din Transilvania susțineau îndeobște ieșirea de sub jurisdicția primatului maghiar și transformarea lor într-o Biserică de sine stătătoare. Era limpede așadar, că *etnicul* devenise factorul coagulant, în vreme ce confesiunea, Biserica erau doar elemente care particularizau astfel de realități. Nu întâmplător, sesizând metamorfozele acestui fenomen, Praela rezerva un loc aparte descendenței ilustre a românilor⁴. Ca unii ce se prevalau în permanență, spunea el, de originea lor romanică, subordonația față de primatul ucrainean putea fi percepută drept o încălcare flagrantă a identității lor naționale⁵.

Dincolo de controversata sa arie de jurisdicție, problema ridicării mitropolitului rutean la rangul de primat era una extrem de delicată. Acordarea acestei demnități unui ierarh greco-catolic putea nemulțumi ierarhia latină din Galiția, lipsită de acest rang, fapt ce ar fi alimentat disensiunile preexistente între cele două segmente confesionale. În pofida acestor temeri, Praela a continuat să pledeze, până în 1851, pe lângă executivul vienez, necesitatea susținerii acestui proiect. Dezinteresul guvernului față de propunerea unui primat pentru ruteni a invalidat proiectul pontifical, făcând loc altora mai aplicate vremurilor pe care Biserica și Statul le traversau deopotrivă⁶.

Este posibil ca rezerva guvernului vienez față de proiectul primațial rutean să fi pornit și de la exemplul diferendului etnic dintre ucraineni și polonezi în Galiția post pașoptistă⁷. Formula politică instituită aici după experimentul revoluționar n-a făcut decât să agraveze conflictul deja existent,

² Octavian Bârlea, *Metropolia*, pp. 248–250; Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XVIII–XIX)*, Oradea, 1994, pp. 160–161.

³ Octavian Bârlea, *Metropolia*, p. 251.

⁴ *Ibidem*, pp. 250–251.

⁵ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Ed. Humanitas, 1997, pp. 273–282.

⁶ Octavian Bârlea, *Metropolia*, pp. 254–255.

⁷ *Ibidem*, pp. 252–256.

transformând Galiția în teatrul unei lupte pentru supremație confesională. În timp ce polonezii, identificați cu ritul latin, militau pentru salvarea propriei lor supremații și latinizarea rutenilor, ultimii luptau pentru apărarea individualității lor naționale și confesionale. De fapt, revoluția pașoptistă adusese în această provincie a imperiului o ușoară echilibrare de forțe. Mai exact, dacă până în 1848 elementul care prevala a fost cel polonez, după această dată, inițiativa a fost preluată de ucraineni, care, între timp, obținuseră din partea guvernului vienez recunoașterea naționalității lor și drepturile aferente⁸. Cum neînțelegerile dintre cele două tabere amenințau să degenereze într-un conflict de proporții, Sfântul Scaun a decis, în 1852, trimiterea în Galiția a pronunțului vienez în vederea soluționării lui. Astfel, potrivit instrucțiunilor din 12 iulie 1852, Prela urma să efectueze o anchetă locală în baza căreia să ofere sugestii și remedii celor două ierarhii antrenate în conflict. Pregătirile privind încheierea și semnarea Concordatului au făcut imposibilă deplasarea sa în Galiția, fapt a determinat Sfântul Scaun să decidă reunirea în conferință a episcopilor de cele două rituri⁹. În ciuda reticențelor episcopatului latin, Conferința de la Lwow, din 1853, a proclamat egalitatea celor două rituri. A fost o egalitate mai mult impusă decât liber consimțită. Opoziția ierarhiei latine a făcut ca proiectul de acord elaborat în acest sens să se semneze abia în 1863, și atunci doar ca urmare a intervenției directe a Congregației de Propaganda Fide. Roma pune astfel capăt controversei galițiene dintre latini și uniți¹⁰.

Într-o manieră cât se poate de elocventă, episodul galițian furnizase Scaunului roman imaginea unui spațiu sensibil, marcat de neînțelegeri și frustrări, ceea ce îl făcea extrem de vulnerabil. Roma a conștientizat atunci că disensiunile dintre clerul de cele două rituri nu fac altceva decât să diminueze poziția catolicismului în zonă, punând în discuție inclusiv rămânerea în comuniune cu Biserica romană. Pericolul era cu atât mai amenințător, cu cât apropierea de ortodoxie o transforma într-o alternativă de neglijat. Toate acestea, pe fondul unui climat de insecuritate, detectat printre uniți. Era un climat generat, în concepția lor, de dezinteresul față de ei a Sfântului Scaun, fapt ce îi determina să se considere abandonați, victime ale actelor de latinizare ale clerului catolic¹¹. În acest context, de la atașament la neîncredere față de Sfântul Scaun nu mai era decât un pas. Realitățile dezvăluite, constituiau, de fapt, un real semnal de alarmă pentru politica ulterioară a Curiei romane față de acest segment al greco-catolicismului oriental.

În realitate, experimentul din Galiția a amplificat temerile Romei față de pericolul pierderii acestor comunități în favoarea ortodoxiei, obligând-o

⁸ Archivio Segreto Vaticano (în continuare ASV), *Segreteria di Stato* (în continuare *Segr. Stato*), *Affari Ecclesiastici Straordinari* (în continuare *Affari Eccl.*), *Rapporti delle Sessioni* (în continuare *Rapporti*), sess. 344, fasc. 4/1858, f. 321v.

⁹ *Ibidem*, f. 321v.-322r.

¹⁰ Roger Aubert, *Le Pontificat de Pie IX* (coll. Fliche-Martin), Cloud & Gay, 1952, p. 407.

¹¹ ASV., *Segr. Stato. Affari Eccl., Rapporti.*, sess. 344, fasc. 4/1858, f. 322r.

să-și reconsidere poziția și să-și adapteze măsurile sale la realitățile acestor comunități. În perspectiva reevaluării conduitei sale, catolicii de rit oriental nu trebuiau să reprezinte un factor de disoluție, ci unul de coagulare, menit să contribuie la refacerea unității creștine. Sugestiile pro-nunțului Prela, din 20 februarie 1850, puteau constitui o invitație la reflecție în acest sens:

*Ritul grec eu îl consider drept mijlocul prin care providența se va folosi la timpul său pentru a readuce la centrul unității atâtea milioane de suflete care se află astăzi în schismă*¹².

La mijlocul veacului al XIX-lea, proiectul pontifical pentru ruteni s-a „întâlnit”¹³ cu cererea românilor uniți de organizare a lor într-o mitropolie autonomă, scoasă de sub jurisdicția arhiepiscopului primat ungar. Vechi deziderat românesc¹⁴, ideea înființării unei mitropolii unite îmbrăcase cea dintâi formă concretă în vara anului 1848, cu prilejul sinoadelor protopopești¹⁵. Se solicitase atunci, printre altele, și înființarea unei mitropolii unite, cu două noi episcopii sufragane, în Banat și în zona Sătmarului. Cererea a fost urmată apoi de repetate intervenții, memorii și propuneri susținute în acest sens pe lângă Curtea imperială vieneză¹⁶. În temeiul lor, împăratul decidea, la 12 decembrie 1850, înființarea mitropoliei române unite și a două noi eparhii sufragane, de Lugoj (în Banat) și Gherla (în Transilvania). Câteva luni mai târziu (21 martie 1851) decizia imperială a fost remisă Sfântului Scaun spre aprobare, prin intermediul ambasadorului austriac la Vatican, Mauritiu Eszterházy¹⁷.

Rezoluția de înființare a mitropoliei românești sosea la Roma într-un moment în care papa Pius al IX-lea reluase, de puțin timp, proiectul predecesorului său de organizare a rutenilor din monarhie într-un patriarhat sau sub un primat propriu. Refuzul guvernului vienez de a se implica în susținerea proiectului pontifical pentru ruteni a determinat Curia romană să-și îndrepte

¹² *Ibidem*.

¹³ Termenul îi aparține istoricului Octavian Bârlea, *Metropolia*, p. 248.

¹⁴ Încă de la Unirea cu Biserica Romei și apoi de-a lungul secolului al XVIII-lea, ierarhia unită din Transilvania, deși degradată la rangul de episcopat, a continuat să se raporteze la Blaj ca reședință mitropolitană, iar la episcopii de Făgăraș ca mitropoliți ai Bisericii române unite. Vezi Greta Miron, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004, pp. 68-72; Cesare Alzati, *În Blaj la Mitropolie: continuitatea istorică și conștiința instituțională în Biserica Română din Transilvania*, în *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică: Istorie și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea mitropoliei române unite cu Roma, Greco-Catolică la Blaj* (Actele sesiunii de comunicări științifice internaționale de la Blaj, din 19-20 iunie 2003, Blaj, 2003, pp. 221-230.

¹⁵ Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop, *Etnie și confesiune*, pp. 147-148.

¹⁶ Gheorghe Gorun, *Rolul episcopului de Oradea Vasile Erdely în demersurile pentru înființarea mitropoliei românești a Transilvaniei*, în *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică: Istorie și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma, greco-catolică la Blaj*, Buna Vestire, Blaj, 2003, pp. 377-384, pp. 377-384.

¹⁷ Octavian Bârlea, *Metropolia*, pp. 217-238; Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, *Fondation et organisation de la Métropole gréco-catholique roumaine*, în *Transylvanian Review*, XIII, no. 1, 2004, pp. 18-33.

atenția spre românii uniții din Transilvania. Era singurul grup compact din monarhie¹⁸, așezat în granița acesteia, într-un spațiu plurietic și multiconfesional. Vecinătatea lor cu Țările Române, eminentemente ortodoxe, aflate sub protectorat rusesc, le conferea statutul unor comunități de frontieră, a căror comuniune cu Scaunul apostolic părea mai amenințată ca oricând. Tradusă în cheie ecleziastică, prezența politică și militară a Rusiei în granițele monarhiei dunărene, o transforma într-un real pericol pentru integritatea și stabilitatea catolicismului în imperiu.

Vizibil preocupată, mai ales din rațiuni politice, Austria a încercat neutralizarea oricărei influențe rusești în zonă. Una dintre direcțiile promovate în acest sens, a fost și aceea de consolidare a catolicismului, ca liant spiritual al întregii monarhii. Iată de ce, în 1850, Curtea vieneză a venit în întâmpinarea cererii românilor uniți, aprobând organizarea lor într-o mitropolie, și înființarea a două noi episcopii sufragane. Răspunzând astfel unui orizont de așteptare, bine definit la nivelul clerului superior unit, gestul Vienei era menit, în fapt, să fortifice și să extindă granița catolicismului transilvănean.

Decizia imperială a fost primită la Vatican cu interes și solitudine. Curia romană accepta astfel, în schimbul proiectului imaginat pentru ruteni, un altul care privea uniții din Transilvania. Plasați, aidoma rutenilor, într-un teritoriu de graniță, în vecinătatea comunităților ortodoxe și reformate, cu un statut inferior clerului latin, românii uniți păreau să reclame un interes la fel de just ca rutenii.

Primit așadar cu solitudine în Curia pontificală, proiectul Mitropoliei române unite răspundea preocupărilor papalității de a stăvili avansul ortodoxiei la granițele monarhiei dunărene și de a întări zonele periferice ale catolicismului. Interesele Romei se întâlneau astfel, în același punct, cu cele ale brațului secular. Nimic nu anticipa însă atunci că instituționalizarea acestui proiect avea să ridice serioase dificultăți. Abia în momentul în care a fost încredințată Congregației consistoriale, abilitată se ocupe de înființarea de noi episcopii și mitropolii, chestiunea Mitropoliei transilvănene a dezvăluit primele neconcordanțe în raport cu realitățile Bisericii latine. Era pentru prima dată când se conștientiza faptul că noua provincie mitropolitană trebuia organizată în conformitate cu normele și canoanele Bisericii orientale. În plus, se impunea a fi stabilită relația sa de dependență față de un scaun patriarhal, în condițiile în care uniții din Transilvania nu se aflau sub autoritatea unui patriarh național. În fața acestor „necunoscute”, papa Pius al IX-lea a decis, în aprilie 1851, suspendarea oricăror decizii în acest sens și remiterea întregului dosar Congregației de Propaganda Fide. Odată cu aceasta i se încredința și elaborarea unui proiect

---

¹⁸ Constantin G. Patelos, *Vatican I et les évêques uniates. Une étape éclairante de la politique romaine à l'égard des orientaux (1867-1870)*, Louvain, 1981, pp. 6-9.

de organizare a viitoarei mitropolii, în conformitate cu disciplina Bisericii răsăritene¹⁹.

Idealul era așadar, crearea unei provincii ecleziastice căreia să i se păstreze individualitatea ritului și disciplinei sale orientale. Concorda oare o atare intenție cu politica centralizatoare a Romei? Răspunsul era *da*, atâta vreme cât urma să fie aplicată conform ecleziologiei romane a Unirilor, sub semnul căreia se derulau și relațiile cu Bisericilor unite. Prin urmare, manifestându-și intenția de a păstra caracterul oriental al noii mitropolii românești, Roma încerca de fapt o formulă de consolidare a catolicismului oriental, astfel încât să nu lezeze autonomiile locale.

Erau încă vii în memorie evenimentele din Galiția, unde supremația afișată de clerul latin la adresa celui unit generase, în rândurile uniților, un climat tensionat și frust, predispus mai mult ca oricând spre schismă. Pentru a evita o situație similară, și în rândurile românilor uniți, Roma a încercat menajarea unor astfel de sensibilități. O făcea conștient, cu atât mai mult cu cât, realitățile Bisericii rutene prezentau reale similitudini cu cele ale uniților din Transilvania. Și unii și alții, grevați de mari neajunsuri materiale, cu un statut inferior clerului latin, trăiau un sentiment acut de deznădejde și abandon. Pe fondul acestei atmosfere insecurizante, Roma a conștientizat faptul că orice gest de forță din partea sa ar fi augmentat deznădejdea și neîncrederea în rândurile acestor comunități, punând în pericol rămânerea lor în comunione cu Biserica romană²⁰. Se impunea așadar, adoptarea unor formule menite să concilieze, pe cât posibil, măsurile de centralizare romană cu respectarea anumitor forme de autonomie ecleziastică locală, de esență răsăriteană.

Proape trei ani de zile au durat căutările și dezbaterile în dosarul Mitropoliei române unite. Lipsa acută de informații cu privire la Biserica unită din Transilvania, respectiv implicațiile ecleziastico-politice ale înființării noii mitropolii au tergiversat o decizie în acest sens. Dată fiind complexitatea acesteia, papa Pius al IX-lea decidea, în martie 1853, remiterea ei Congregației Afacerilor Ecleziastice Extraordnare, reunită în jurul cardinalului secretar de Stat, Giacomo Antonelli. Propunerile și concluziile ei au stat la baza decretului consistorial din 19 decembrie 1853, prin care Sfântul Scaun anunța ridicarea episcopiei de Făgăraș la rang de mitropolie, sub numele de *Făgăraș și Alba Iulia*, și înființarea a două noi episcopii sufragane, la Gherla și Lugoj. Bula *Ecclesiam Christi* consacra astfel apariția, pe harta bisericească a monarhiei austriece, a unei provincii ecleziastice pentru românii uniți²¹. Cu reședința în Transilvania la Blaj, mitropoliei îi erau subordonate trei eparhii sufragane:

¹⁹ Octavian Bârlea, *Metropolia*, pp. 247–248.

²⁰ Ana Victoria Sima, *Vizitele nunțiilor apostolici vienezi în Transilvania (1855–1868)*, vol. I, Cluj-Napoca, 2003, pp. 15–24; Idem, *L'interesse della Santa Sede per i cattolici di rito orientale dell'Impero Austriaco alla metà dell'Ottocento*, în *Quaderni della Casa Romana di Venezia*, 3/2004, Bucarest, 2004, pp. 331–339, pp. 331–339; Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, *Fondation*, pp. 20–21.

²¹ Octavian Bârlea, *Metropolia*, pp. 279–289; Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, *Fondation*, p. 21.

cea de Oradea, creată în 1777²², respectiv, cele două nou înființate, de Gherla²³ și Lugoj²⁴.

La nivelul uniților din Imperiu, era singura provincie ecleziastică care reunea, în granițele sale, întreg segmentul etnic românesc, disipat în teritorii cu regim politico-administrativ și bisericesc diferit. Intrau sub jurisdicția ei, alături de românii uniți din fostul Mare Principat al Transilvaniei, și cei din Parțium (teritoriul aparținând din punct de vedere politico-administrativ de Ungaria, care îi număra și pe cei aflați sub jurisdicția episcopiei rutene de Munkács). Altfel spus, Mitropolia română unită suprapunea teritorii și realități extrem de diverse, a căror uniformizare avea să se dovedească o întreprindere nu ușor de realizat. În fapt, prin crearea acestei provincii ecleziastice, Roma consacrase o *unitate în diversitate*, în toate componentele ei. Era o Biserică, cu instituții, norme și realități, uneori sensibil diferite de la o eparhie la alta, pe care Roma o cunoștea prea puțin. Vreme de aproape 150 de ani intrase în contact cu ea relativ sporadic, cu prilejul confirmărilor episcopale, a dispenselor papale și a tinerilor trimiși la studii la Roma. Tocmai această lipsă de informații a determinat papalitatea, ca în momentul înființării mitropoliei, să lase nesoluționate o serie de aspecte. Rămăseseră în suspensie în special probleme de natură procedurală: alegerile mitropolitane și episcopale, definirea sferei jurisdicționale a noilor ierarhi, normarea constituțională a capitlurilor, stabilirea forurilor de judecată, reglementarea relațiilor de jurisdicție cu arhiepiscopul primat al Ungariei²⁵. Erau aspecte care aveau să reclame mai bine de o jumătate de veac de căutări, dezbateri și tatonări în vederea statuării lor. Cu cel de-al treilea sinod provincial (1900)²⁶ Biserica română unită pășea în secolul următor cu instituții și realități canonicodisciplinare bine definite. Se netezea astfel calea afirmării deplinei sale identități confesionale.

Înființarea Mitropoliei române unite a asumat, în epocă, câteva semnificații diverse. Mai întâi, din punct de vedere canonic, actul fondator de la 1853 a marcat nașterea unei noi provincii ecleziastice organice, subordonată direct Sfântului Scaun. Prin aceasta, Biserica unită din Transilvania era scoasă

---

²² Pentru o reconstituire monografică a istoriei episcopiei unite de Oradea vezi: Iudita Călușer, *Episcopia greco-catolică de Oradea, contribuții monografice*, Logos 94, Oradea, 2000.

²³ Ana Victoria Sima, *O episcopie și un ierarh. Înființarea și organizarea Episcopiei greco-catolice de Gherla în vremea episcopului Ioan Alexi*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003.

²⁴ Nicolae Bocșan, Camelia Vulea, *La începuturile Episcopiei Lugojului. Studii și documente*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003.

²⁵ Ana Victoria Sima, *Vizitele*, p. 29.

²⁶ Cel de-al III-lea sinod provincial, organizat la 1900 în provincia ecleziastică de Făgăraș și Alba Iulia, a fost ultimul din seria celor desfășurate în Biserica română unită până la suprimarea ei în 1948. Actele lui au fost aprobate de Sfântul Scaun în 1903, fiind publicate la Blaj, în ediție bilingvă română și latină, în 1906. Vezi *Conciliul provincial al treilea al provinciei bisericesti greco-catolice Alba Iulia și Făgăraș ținut la anul 1900*, Blaj, Tipografia seminarului arhidiecezan, 1906.

de sub jurisdicția arhiepiscopiei latine de Esztergom²⁷ și organizată ca o entitate ecleziastică autonomă.

Noul statut canonic a imprimat momentului o și o incontestabilă valoare istorică. Era prima dintre confesiunile românești ale Transilvaniei care obținuse ridicarea sa la rang de mitropolie. Pentru ea, momentul 1853 deschidea o nouă etapă din evoluția sa, aceea a desăvârșirii și consolidării structurilor sale ecleziastice²⁸. Avea să fie un proces lung, dar mai ales anevios, complicat de intervențiile repetate ale Romei în vederea alinierii ei la paradigma romană. Rezultatul a fost acela al unei Biserici care a ținut să-și afirme identitatea sa instituțională și canonică de tradiție răsăriteană, fără ca aceasta să anuleze rămânerea ei în comuniune cu Biserica Romei. Situată de contemporani în seria celor mai glorioase momente din trecutul acestei Biserici, înființarea mitropoliei unite a rămas în memoria epocii cu atributele unui moment de excepție, care a marcat întreaga sa evoluție ulterioară²⁹.

Citit în subtext, actul de la 1853 asuma și o valență eclesiologică. Noua așezare canonică a Bisericii române unite îi conferea acesteia statutul de Biserică particulară, cu organizare instituțională diferită de cea latină, însă aflată în comuniune cu Scaunul apostolic roman. Era gestul prin care, formal, se depășea stadiul de *rit* la care fusese redusă, la 1701, ca efect al supremației principiului *praestantia ritus latini*, deschizând drumul spre recunoașterea ei ca *Biserică* cu statut egal celorlalte structuri ecleziale analoage. Roma răspundea prin aceasta unui viu deziderat al acestei Biserici³⁰, acela de a i se restitui demnitatea sa metropolitană, cu care ceruse intrarea în comuniune cu Scaunul apostolic. Rămâne simptomatic faptul că, deși degradată, la 1701, la rangul de episcopie și subordonată canonic arhiepiscopiei de Esztergom, în conștiința ei eclezială Blajul a continuat să rămână drept sediu metropolitan³¹. Altfel spus, în pofida încadrării sale canonice degradante, Biserica unită din Transilvania păstrase nealterată, vreme de un secol și jumătate, conștiința apartenenței sale la tradiția canonică răsăriteană, fără ca aceasta să anuleze rămânerea ei în comuniune cu Biserica apuseană. Rezulta așadar, că formula canonică instituită la 1701 în Transilvania, deși acceptată tacit, nu fusese niciodată însușită de elita ecleziastică locală. Nu întâmplător, actul de ridicare a episcopiei de

²⁷ Prin cea de-a doua diplomă deopoldină a Unirii (1701), Biserica unită din Transilvania era subordonată scaunului arhiepiscopal latin de la Esztergom, iar Atanasie, semnatul Unirii, fusese rehirotonit ca episcop de către cardinalul primat al Ungariei și arhiepiscop de Esztergom, Leopold Kollonich. Vezi Andreas Freyberger, *Historica relatio Unionis Walachice cum Romana Ecclesia*, ed. îngrijită de Ioan Chindris, Cluj, Clusium, 1996; Cesare Alzati, *În Blaj la Mitropolie*, pp. 227–228.

²⁸ În discursul rostit cu prilejul inaugurării primului sinod provincial din Biserica română unită, mitropolitul Ioan Vancea califica înființarea mitropoliei ca fiind unul dintre momentele care, alături de Unirea bisericească și sinodul provincial din 1872, au „făcut epocă în istoria Bisericii unite din Transilvania”. Cfr. Giovanni Filip, *Pio IX e i Romeni*, Roma, 1956, p. 5.

²⁹ Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, *Fondation*, p. 18.

³⁰ Cesare Alzati, *În Blaj la Mitropolie*, pp. 228–229.

³¹ O ilustrează în acest sens excelenta demonstrație a Gretei Miron, *Biserica*, pp. 65–72.

Făgăraș la rangul de mitropolie (1853), a fost perceput și a rămas în conștiința locală ca o „restaurare” sau „reactivare” a vechiului scaun mitropolitan de dinainte de 1700. De pildă, în primăvara anului 1855, făcând cunoscută clerului său vestea înființării Mitropoliei, Alexandru Șterca Șuluțiu spunea:

...Primește deci amate Cler și amată Națiune binele acesta și dulcile vestiri de bucurie ale restauratei Mitropoliei noastre din Alba Iulia. ... Nu lipsește dară alta, că acest glorios act ce-l vedeți împlinit, decât să vedeți și numele Mitropolitului vostru subscris ca Mitropolit al Albei-Iuliei sub ordinațiunile ce se vor trimite de la acest scaun Mitropolitan³².

Însuflețit de un asemenea ideal își începea mitropolitul Șuluțiu păstoria sa arhiecezană. Anii care au urmat avea să stea sub semnul acestui deziderat. Astfel, vreme de 12 ani, cât s-a aflat în scaunul mitropolitan al Blajului (1855–1867), Șuluțiu n-a încetat nici un moment să-și „subscrie” corespondența cu oficialitățile și circularele adresate clerului său cu titlul de „Alexandru Șterca Șuluțiu, Arhiepiscop și Mitropolit al Albei-Iulii”³³. Era expresia unei conștiințe, transmise peste generații, pe care Șuluțiu o ilustra cu deplină convingere. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, contrasta vădit cu titulatura actelor oficiale emise de la Roma și Viena, unde noua provincie ecleziastică și titularii ei erau apelați cu denumirea „de Făgăraș și Alba Iulia”³⁴. Fondatorii adoptaseră o atare formulă pentru a sublinia evoluția istorico-canonice a Bisericii române unite, lăsând pe un plan secund continuitatea cu organizarea canonică de dinainte de 1700. Nu la fel a fost percepută de conștiința ecleziastică locală. Pentru ea, prioritară era refacerea legăturii cu vechiul scaun mitropolitan al Bălgradului, ca act prin care se restituia Bisericii sale integritatea ei canonică. Gestul mitropolitului Șuluțiu de a nu se semna cu titlul de „Făgăraș și Alba Iulia” denotă refuzul lui de a-și însuși pe deplin noua încadrare canonică stabilită de Scaunul roman. Atribuindu-și doar titlul de „Alba Iulia” el încerca în fapt să desăvârșească o rânduială canonică, în opinia sa, incompletă.

Într-o accepțiune parțial similară a fost percepută și asumată și de cel de-al doilea mitropolit al Bisericii române unite, Ioan Vancea. Dar spre deosebire de antecesorul lui, Vancea nu a mai fost atât de intransigent și, ca atare mai puțin consecvent. Astfel, de-a lungul păstoririi sale la Blaj (1868–1892) nu a ezitat să se semneze fie cu titlul „de arhiepiscop și mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș”³⁵, fie cu cel „de Făgăraș și Alba Iulia”³⁶. Echidistanța pe care a

³² Victor Bojor, *Episcopii Diecezei Greco-Catolice de Gherla acum Cluj-Gherla (1856–1939)*, Ed. II, Cluj-Napoca, Viața creștină, 2000, pp. 43–44, pp. 43–44.

³³ ASV., Segr. di Stato, Affari Eccl., *Rapporti delle Sessioni – Austria*, fasc. 4, sess. 344/1858, ff. 364r; 428v; Idem, Archivio della Nunziatura di Vienna (în continuare ANV.), vol. 425 (LIII) – *Delegazione Apostolica în Transilvania*, f. 313r; vol. 340, ff. 225r.

³⁴ A se vedea textul bulei de înființare a provinciei mitropolitane de Făgăraș și Alba Iulia, *Ecclesiam Christi ex omni lingua* (1853), respectiv întreaga corespondență derulată între forurile pontificale și vieneze cu scaunul mitropolitan al Blajului.

³⁵ ASV., ANV., vol. 587, f. 398v.

³⁶ ASV., Segr. di Stato, Affari Eccl., *Rapporti delle Sessioni: Austria-Ungheria*, fasc. 198, pos. 389–392. f. 1r.

adoptat-o față de statutul canonic al mitropoliei a devenit treptat atât de vizibilă încât nu de puține ori Vancea avea să se limiteze la semnături extrem de neutre, de genul: *arhiepiscop și mitropolit*. Raportat la antecesorul său, atitudinea lui părea, la o primă vedere, cel puțin inexplicabilă. Aceasta cu atât mai mult cu cât sufraganii săi, îndeosebi episcopul de Lugoj, Victor Mihaly de Apșa, de altfel unul dintre colaboratorii săi apropiați, continuau să i se adreseze cu titulatura de „arhiepiscop și mitropolit greco-catolic al Albei Iuliei”³⁷. În realitate însă, atitudinea mitropolitului Vancea era expresia unei stări de fapt, a unei realități istorice, sensibil diferite de cea a predecesorului său. La mai bine de două decenii de la înființarea Mitropoliei române unite problema legitimării sale canonice nu mai era de actualitate. Între timp, și ortodocșii din Transilvania, grație strădaniilor lui Andrei Șaguna, obținuseră ridicarea Bisericii lor la rang de mitropolie (1864). În 1868, cele două mitropolii românești fuseră recunoscute prin lege de către statul austro-ungar. Cu sediul la Sibiu, mitropolia ortodoxă a Transilvaniei nu mai amintea nici prin titulatură și nici prin reședință de vechiul scaun vlădicesc al Bălgradului sau Albei-Iuliei. Era limpede așadar că, atât pentru uniți cât și pentru ortodocși, vremea legitimărilor canonice trecuse. Doar istoricii ambelor confesiuni mai continuau să se întâlnească în scrierilor lor pentru a desluși tainele acestei probleme și a polemiza pe seama trecutului lor medieval³⁸.

Pentru ierarhii celor două Biserici, prioritară devenise atunci desăvârșirea și consolidarea propriilor lor structuri ecleziastice. În cazul celei unite, acceptarea de către Scaunul Apostolic a organizării sale bisericești de expresie răsăriteană putea fi, printre altele, și semnul recunoașterii continuității sale cu vechea rânduială canonică din preajma Unirii cu Biserica Romei. Rezulta așadar că actul de la 1853 crease cadrul legitimării și afirmării individualității sale ca Biserică de tradiție răsăriteană aflată în comuniune cu Scaunul apostolic.

El răspundea astfel doar parțial așteptărilor cu care fusese investit în mediile vieneze și pontificale la mijlocul secolului al XIX-lea. Imaginată ca mijloc de fortificare și extindere a catolicismului printre ortodocșii din granița imperiului, mitropolia unită a Transilvaniei a contribuit doar la consolidarea Unirii fără să atingă și obiectivul extinderii ei. Cu toate acestea, ea rămânea singurul proiect materializat, din seria preocupărilor pe care Sfântul Scaun le nutrise pentru uniții din monarhia austriacă. Într-o perioadă de mutații politico-ideologice extrem de profunde, uniții din Transilvania păreau să răspundă cel mai bine comandamentelor geo-strategice, politice și spirituale ce animau atunci forurile vieneze și pontificale. Astfel, pentru Viena, era gestul prin care se încerca consolidarea ecleziastică a unei entități etnice, situată la

³⁷ Arhivele Naționale ale Statului, Direcția județeană Alba, *Fond. Mitropolia Română Unită - Cabinetul Mitropolitului*, dosar nr. 830/1866: corespondență desfășurată de mitropolitul Ioan Vancea cu episcopul Victor Mihaly de Apșa pe marginea actelor și decretelor primului sinod provincial, desfășurat la Blaj în 1872.

³⁸ Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, PUC, Cluj-Napoca, 2003, pp. 190-208.

una din granițele de mare impact pentru imperiu. La Roma, în schimb, a fost înțeles și asumat ca o măsură prin care Biserica unită din Transilvania putea deveni un model de organizare pentru uniri ulterioare cu Biserica română³⁹. Tocmai de aceea, Sfântul Scaun avea să supravegheze îndeaproape întreaga organizare internă a acestei Biserici, intervenind ori de câte ori realitățile statuate nu se încadrau în normele paradigmei romane.

Due Chiese di frontiera alla metà dell'Ottocento: i Ruteni ed i Romeni greco-cattolici dalla Monarchia danubiana

- Riassunto -

Il saggio intende presentare la situazione di due comunità ecclesiale (i Romeni ed i Ruteni greco-cattolici) collocate nella margine dell'Impero Austriaco, nell'contesto della politica pontificia di centralizzazione cattolica alla metà dell'Ottocento. Il ruolo particolare assunto da queste comunità, nella politica pontificia, consisteva tanto nella loro specificità ecclesiale (come comunità di rito orientale ma entrate in comunione con la Santa Sede) che nella loro posizione geografica, data la loro collocazione nella margine della monarchia ausburgica. Di conseguenza, tanto i Ruteni che i Romeni hanno sperimentato, da parte della Sede Apostolica romana, interessanti tentativi di reorganizzazione e rimodellazione istituzionale e canonico-disciplinare. In effetti, le misure prese dalla Santa sede miravano due obiettivi maggiori: da una parte, il rinforzo, nella veste tridentina, di queste comunità ecclesiale, nella mira di trasformarli in bastioni del cattolicesimo nella zona; dall'altra parte, queste comunità dovevano assumere il ruolo di avanposti religiosi, soprattutto fra le comunità ortodosse sorelle. Viste da questa prospettiva, le comunità cattoliche di rito orientale dovevano aprire pe la Santa Sede „la porta” verso la cristianità ortodossa in vista di „ricondurla” alla unità dei primi secoli cristiani.

---

³⁹ Ana Victoria Sima, *La Santa Sede ed un progetto di modello ecclesiastico per i Romeni greco-cattolici dell'Impero austriaco, alla metà dell'Ottocento*, în *I Romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica*, ed. îngrij. de Ion Cârja, Ed. Scriptorium, București-Roma, 2004, pp. 117-123.

REGISTRUL CU EVIDENȚA LA ÎNVĂȚĂTURĂ A ELEVILOR DE LA INTERNATUL VANCEAN DIN BLAJ - UN DOCUMENT INEDIT ȘI RELEVANȚA SA PENTRU ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC

Daniela MĂRZA

Gimnaziul din Blaj reprezintă una dintre instituțiile emblematice ale învățământului românesc din Transilvania epocii moderne. În strânsă legătură cu existența acestuia s-a aflat Internatul Vancean, ridicat sub patronajul mitropolitului Ioan Vancea cu menirea de a adăposti o parte din elevii care învățau la Gimnaziu, oferindu-le condiții bune de cazare, masă, asistență medicală și ajutor la pregătirea temelor dacă era nevoie.

Documentele referitoare la această instituție păstrate până astăzi¹ sunt puține și acoperă doar o mică parte din ceea ce trebuie să fi însemnat funcționarea sa. Cu atât mai importantă este cea mai consistentă piesă a acestui fond - un registru² în care au fost consemnați elevii care au locuit acolo în perioada 1884-1913.

În acest registru au fost înregistrate de către prefectii internatului următoarele date: numele elevului, anul nașterii, numele și ocupația tatălui, localitatea de origine, situația la învățatură și purtare (prin intermediul unor calificative), ce bursă primea - dacă era cazul, o scurtă caracterizare a fiecăruia ce permitea urmărirea evoluției elevilor de la un an la altul. Cantitatea acestor informații a fost mai redusă la începutul acestei perioade.

Printre prefectii s-au numărat atât nume sonore ale Blajului cât și alți profesori de la gimnaziu: Dr. Ioan Rațiu, care semna cu mândrie „prefectul seminarului junimei române studioase greco-catolice”, Dr. Alexandru Grama, Emil Viciu, Gavril Precup, Ioan Fodor, Valeriu Suciuc, Traian Gherman.

În cele ce urmează vom prezenta mai detaliat categoriile de informații mai sus menționate, în încercarea de a ilustra valoarea pe care o are acest registru pentru mai buna cunoaștere a vieții școlare românești din epoca modernă.

---

¹ Fondul *Internatul Vancean* se află la Direcția Județeană Alba a Arhivelor Naționale (în continuare DJAN Alba).

² DJAN Alba, *fond Internatul Vancean*, dosar 2/1884-1913 - *Evidența la învățatură a elevilor de la Internat*.

O primă categorie de informații se referă la numărul și originea socială a elevilor cazați în Internatul Vancean de-a lungul anilor, așa cum reies din următoarele tabele întocmite pe baza datelor existente la fiecare an școlar³:

Pentru anii în care nu s-a consemnat originea socială a elevilor, ci numai numărul lor:

Anul școlar	Numărul elevilor
1884-1885	63
1885-1886	81
1886-1887	81
1887-1888	82
1888-1889	82
1889-1890	82
1890-1891	85
1891-1892	102
1892-1893	126
1893-1894	132
1894-1895	132
1895-1896	131
1896-1897	123
1897-1898	125
1898-1899	125
1899-1900	119

Pentru anii în care a fost consemnată și originea socială a elevilor:

Anul școlar	Nr. elevi	Ocupația tatălui			
		Preot	Agricultor/proprietar	Învățător	Alta*
1900-1901	121	51	27	9	34
1901-1902	122	55	30	9	28
1902-1903	125	52	36	6	31
1903-1904	116	41 (+1 cantor)	26	8	40
1904-1905	123	46 (+3 cantori)	31	14	29
1905-1906	119	51 (+3 cantori)	27	17	21
1906-1907	122	59	24	7	32
1907-1908	133	62	28	10	33
1908-1909	134	67	21	10	35
1909-1910	140	64 (+1 cantor)	32	13	30
1910-1911	142	58 (+4 cantori)	26	11	43
1911-1912	154	74	29	10	41
1912-1913	154	79	29	10	36
1913-1914	159	-	-	-	-

³ În perioada în care am consultat registrul la DJAN Alba, acesta nu era paginat (urmând să fie trimis ulterior la paginare și restaurare), prin urmare nu este posibilă trimiterea, în cazul citărilor, la numărul paginei; informația poate fi regăsită, însă, cu ușurință, după anul școlar și numele elevilor (dispuse alfabetic).

*Alta: tapițer, chirurg, „zileriu”, farmacist, funcționar, avocat, medic, „frânar la calea ferată”, „faur”, contabil, „proprietar de mine”, „director la poștă”, morar, antreprenor, primar, comerciant, asesor consistorial ortodox, inginer, „consilier finanțier”, „diregător de moșii”, „director de bancă”, „jude de tribunal”, „esecutor regesc”, arendaș, „controlor la oraș”, „vigil silvanal”, profesor gimnazial, notar, medic dentist, crâșmar, „jude la tabla regească”.

În ceea ce privește numărul elevilor, se observă că a crescut constant de-a lungul anilor; cât despre proveniența acestora, putem constata că majoritatea sunt fii de preoți și de agricultori, mai puțini de învățători sau profesori, și mai puțini de alte categorii profesionale.

Ca origine geografică, se poate spune că elevii veneau din toată Transilvania și din Banat; nu doar din zona Blaj - Alba Iulia - Sibiu - Cluj, ci și din Lugoj, Caransebeș, Deva, Oradea, Timișoara, Hațeg, Făgăraș, Bistrița, Vatra Dornei; dar și Iași (Florea Octavian, fiul lui Matei Florea, preot) sau „Belgradul Serbiei” (Aureliu Balnoageanu, fiu de „oficial de consulat”).

Majoritatea elevilor erau greco-catolici, dar pot fi întâlniți și destui ortodocși.

Altă categorie importantă de informații se referă la bursele de care beneficiau unii dintre elevi. Date despre acestea sunt consemnate începând cu anul școlar 1897/1898. Cele mai numeroase sunt bursele din fondurile „Ramonczai”, „Vancea”, „Șuluțiu”, „Baron David Urs”, „Rudolf”, în număr variind, fiecare, între 4 și 10 anual, iar în quantum între 50 și 200 de coroane.

Numeroase burse provin din fonduri donate în folosul școlilor de diverși particulari, iar altele sunt instituite direct pentru sprijinirea unor rude. Acestea din urmă sunt acordate indiferent dacă beneficiarii lor îndeplinesc criteriile privind rezultatele la învățatură și buna purtare.

Un exemplu deosebit în acest sens îl reprezintă bursele „Alexandru Bidianu”, în quantum destul de mare, 360 de coroane (față de bursele „Vancea”, de exemplu, care erau de 200 cor., sau unele burse „Rudolf” care erau și de 50 cor.): astfel, între anii 1904-1907 de aceste burse beneficiază patru tineri purtând același nume cu acesta (posibili nepoți?):

- Mihail Bidianu - fiul economului Teodor Bidianu din Bouța - Solnok-Doboka: în clasa I era caracterizat astfel: „A învățat și a ascultat de mai mari. Are înclinări spre rău”; în clasa a II-a era consemnat cu un progres mediocru la învățatură, fiind „certăreț și neascultător”; în clasa a III-a: rezultate în general „nesuficiente”, purtarea „legală”, fiind „neglijent și ștregar”.

- Vasile Bidianu - fiul învățătorului Ioan Bidianu din Sava - Cluj - apare consemnat în clasa a II-a cu „purtare destul de bună”, dar cu rezultate la învățatură mediocre; de asemenea, în clasa a III-a „nu prea are silință, dar se poartă destul de corect”; în clasa a IV-a: „nu prea învață, iubește ordinea și curățenia dar e prea galant”; rezultatele la învățatură rămân constant mediocre.

- Auxențiu Bidianu - fiul lui G. Bidianu, econom din Sava - Cluj - apare consemnat în clasa a III-a, cu rezultate mediocre, „cam dur și neglijent, certăreț și nesupus”; în clasa următoare „n-are silință și e cam dârz”; comportamentul nu i se îmbunătățește nici în clasa următoare, când „nu se silește, se poartă rău cu soții, și e nesupus față de superiori”.

- Alexiu Bidian - fiul lui Toma Bidianu, econom din Sava - Cluj - consemnat din clasa a V-a, cu rezultate mediocre, „cam dârz, nesupus și încrezut”; în anul următor e caracterizat drept „mărginit, leneș, nu ascultă, deși totdeauna promite, că se va îndrepta”; în clasa a VII-a rezultatele la învățătură rămân la fel de slabe, în plus e „leneș, ulițarnic, nerespectuos față de superiori, certăreț, nu e de internat”. De altfel, după anul 1907 nici unul dintre acești tineri nu se mai regăsește în internat, odată cu ei dispărând și bursele „Alexandru Bidianu”⁴.

Asemenea cazuri, de elevi care beneficiază de burse instituite de rude chiar dacă prestația lor în școală nu i-ar îndreptăți la așa ceva, sunt destul de numeroase. Pe lângă cel prezentat anterior, care ni s-a părut cel mai relevant, mai putem menționa și următoarele:

În anul școlar 1908/1909 primea bursă „Petru Maior” (120 cor.) un membru al familiei Maior, Laurian Maior din clasa a VI-a - fiu al preotului Alexandru Maior din Ulieșul Mare, deși nu avea conduita necesară: progresul la învățătură era „suficient”, în schimb acesta era caracterizat drept „în ștudii neglijent, ulițarnic, disciplina nu observă”⁵.

În același an îl găsim ca beneficiar al unei burse „Ramonczai” (164 cor.) pe Aurel Ramonțai din clasa a VII-a - „fiu al preotului Ioan Ramonțai din Magyar Gorbo, cott. Cluj”; progresul la învățătură era „suficient”, în schimb tânărul se dovedea „ulițarnic, legile nu le observă, nervos, ușuratic”; în anul următor, în clasa a VIII a, se menționează: „a ieșit din internat prin februarie, silit pentru transgresiuni”⁶.

Pe de altă parte, erau numeroși tineri cu rezultate bune la învățătură, cu caracterizări excelente, care nu beneficiau de nici un fel de burse, de unde putem presupune că aceste burse aveau în primul rând rolul unui „ajutor social”, și mai puțin pe acela de recompensă.

Valoroase pentru creionarea unui „portret” al elevului blăjean de gimnaziu de la cumpăna secolelor XIX-XX ni se par aceste caracterizări ale elevilor (din care am citat și anterior) realizate de către prefecții internatului, de multe ori cu un remarcabil simț al detaliului și cu o preocupare autentică față de soarta celor pe care îi aveau în grijă. Următoarele exemple, alese la întâmplare, sunt ilustrative în acest sens:

- Liviu Andreovici (clasa a IV-a - 1888/1889; fiul unui telegrafist din Timișoara): „Inocent în toată privința. Fiind însă orfan de ambii părinți, e tare

⁴ Vezi paginile din registru aferente anului școlar 1904/1907.

⁵ *Ibidem*, pentru anul școlar 1908/1909.

⁶ *Ibidem*, pentru anii școlari 1908/1909 și 1909/1910.

timid, cât și dojana cea mai mică îl mișcă prea adânc. De aceea trebuie tratat tare cu blândețe” (prefect Al. Grama)⁷.

- Augustin Bardoși – rudă cu Iuliu Bardoși, inspector regesc în pensie din Sibiu, persoană foarte respectată în mediul blăjean (clasa a V-a – 1900/1901): „Mediocru în toate; cu toate acestea tare sfătos, mai bine zis un fanfaron”⁸.

- Bulz Vasile (clasa I – 1907/1908): fiul lui Tănase Bulz, econom din Romuli, Bistrița-Năsăud: „A fost eliminat din internat din cauză că în repetite rânduri a fugit de la școală și că era grozav de murdar”⁹.

- Meteș Ioan (clasa a VIII-a – 1911/1912): „Umblă pe uliță. Capacitat, dar cam leneș. Altcum băiet foarte de treabă” (prefect Ioan Pop)¹⁰.

- Radeș Ovidiu (clasa a VI-a – 1911/1912): „Ulițarnic mincinos, obraznic, neascultător. Fălos, leneș și neregulat. Beutor. Nu e de internat”; progres în studii „suficient”, ca pietate „indiferent”, totuși avea bursă Vancea 200 cor¹¹.

- Macaveiu Mihail (clasa a VII-a – 1911/1912), fiu al lui G. Macaveiu, proprietar greco-catolic din Vetis – com. Sătmar: purtare morală acasă – „neîndestulătoare”, progres în studii – „sufficient”, pietate – „indiferent”, caracterizare: „Foarte capacitat, nu se ocupă atâta cu studiul, ci mai vârtos cu cetitul. Foarte dârz, dur și încăpățânat, obraznic și vehement; la fire închis și tăcut. Fumător mare și bețiv, risipitor și prea ambițios. Ulițarnic”¹².

- Popa Nicolae (clasa a VII-a – 1911/1912), fiu de proprietar din Veneția de jos (Făgăraș), purtare „exemplară”, la studii „eminent”, primește bursă „Baron Ursu” de 200 cor., „foarte piu”, caracterizare: „Destul de talentat, cel mai diligent și mai conștiincios, voință și paciință mari, foarte supus și sincer”¹³.

- Lazăr Augustin (clasa I – 1912/1913): purtare „exemplară”, „foarte piu”, dar „insuficient” la mai multe studii; caracterizare: „Foarte blând și piu, diligență mare de tot, însă nu cuprinde nimic, nu e pentru studii. E de tot parcă închis”¹⁴.

Printre elevii de la gimnaziu cazați în internat se regăsesc și nume sonore ale culturii românești, acest registru permițându-ne să aruncăm o privire asupra anilor lor de școală din Blaj.

Un prim asemenea exemplu este acela al istoricului și omului politic, membru al Academiei Române Silviu Dragomir. Acesta a locuit în internat în primii șase ani ai studiilor sale gimnaziale, însemnările din registru reflectând succint evoluția acestuia.

⁷ *Ibidem*, pentru anul școlar 1888/1889.

⁸ *Ibidem*, pentru anul școlar 1900/1901.

⁹ *Ibidem*, pentru anul școlar 1907/1908.

¹⁰ *Ibidem*, pentru anul școlar 1911/1912.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, pentru anul școlar 1912/1913.

Astfel, primul an pare să fi fost destul de dificil: în clasa I (1897/1898) progresul la studii a fost numai „suficient”, nici la purtarea morală nu primise calificativul maxim, fiind caracterizat drept „foarte petulant, mincinos și neiuibitor de ordine” (prefect Ioan Fodor). Aceste probleme de început se pot datora faptului că Silviu Dragomir era cel mai mic dintre cei înscriși în acel an în clasa I (era născut în 1888, deci avea doar nouă ani în clasa I gimnazială, cei mai mulți încă făceau școala primară la acea vârstă); ceilalți copii, printre care și fratele său, împreună cu care a venit odată, aveau 10–11 ani.

Treptat situația sa se ameliorează: în clasa a II-a (1898/1899) rezultatele sale la studii și purtare morală încă erau sub nivelul maxim, fiind caracterizat drept „Minte bună, diligență puțină, în observarea disciplinei destul de neglijent”; din clasa a III-a (1899/1900) la studii obține calificativul „eminent”, asemenea și la purtare, fiind caracterizat drept „Diligent și foarte de treabă”. În anii următori este din ce în ce mai apreciat de profesori: în clasa a IV-a (1900/1901): „Talentat și foarte diligent, fizicește suferă mult, căci e cam debil; băiet foarte bun, ascultător, obedient și modest, și plăcut la înfățișare” (prefect Dr. Ioan Rațiu). În clasa a V-a (1901/1902): „Talentat și diligent peste măsură; are o purtare foarte plăcută tuturor”. În clasa a VI-a (1902/1903): „Foarte capacitat, fin în purtări, supus și ascultător”¹⁵. Ulterior nu mai figurează în registru, doar fratele său Alexandru Dragomir.

Altă personalitate a culturii române care poate fi regăsită printre elevii gimnaziului din Blaj și care a locuit în internat este istoricul și omul politic Zenovie Pâclișanu. Apare menționat aici din clasa a III-a (până atunci stând în gazdă la o anumită Bardoși Veronica¹⁶). Conform consemnărilor din registru, a avut rezultate bune la învățătură și purtare, beneficiind constant de o bursă „Vancea” în valoare de 200 cor. Caracterizările prefectilor creionează un tânăr inteligent, înclinat să meargă pe alt drum decât cel al majorității conșcolarilor săi: clasa a III-a (1900/1901): „Talentat, dar leneș, e foarte certăreț, nu ascultă, mințesce; se bate cu ceilalți”; clasa a IV-a (1901/1902): „Capacitat și diligent, dar foarte sfântos și certăreț cu soții săi”; clasa a V-a (1902/1903): „Foarte capacitat, a cetit mult, înclinat spre rele și certăreț”; clasa a VI-a (1903/1904): „Foarte talentat, s-a ocupat mai mult cu lectura privată, cu înclinări spre rău”; clasa a VII-a (1904/1905): „Foarte deștept, dar se ocupă cu cărți rele și prin urmare se dezvoltă în direcție nefirească”; clasa a VIII-a (1905/1906): „Foarte capacitat, s-a ocupat cu lectura; e cam sanguinic” (prefect Ioan Rațiu)¹⁷.

Aceste caracterizări nu sugerează nici pe departe destinul exemplar al lui Zenovie Pâclișanu: a fost profesor la Seminarul teologic din Blaj (1911–1920) și primul director al „Bibliotecii Centrale” din Blaj, director al „Arhivelor Statului” din Cluj (1920–1922), director general în Ministerul Instrucțiunii

¹⁵ *Ibidem*, pentru anii școlari 1897–1903.

¹⁶ DJAN Alba, fond „Gimnaziul superior greco-catolic Blaj”, dosar nr. 170/1898–1899, f. 73.

¹⁷ *Ibidem*, pentru anii școlari 1900–1906.

și Cultelor (1922–1948). În 1918 a fost secretar al Comitetului Executiv al Consiliului Național Român din Blaj, în 1946–1947 membru în Comisia politico-juridică a delegației Române la Conferința de pace de la Paris. A fost membru corespondent al Academiei Române (din 1919), și prelat papal. După schimbarea regimului din 1948 a fost arestat de autoritățile comuniste, sfârșindu-și viața în închisoare¹⁸. La toate acestea se adaugă o solidă operă istorică.

Un alt exemplu de personalitate de excepție care s-a format la gimnaziul blăjean, adăpostit în internat, îl reprezintă medicul Iuliu Hațieganu, membru al Academiei Române, care a avut o contribuție hotărâtoare la dezvoltarea învățământului medical clujean. Evoluția sa în anii de școală, așa cum apare consemnată în registru, anunța o carieră de excepție: clasa a V-a (1900/1901): „Capacitat și diligent. Sfătos, dar e plăcut; modest și are inimă nobilă”; clasa a VI-a (1901/1902): „Foarte talentat și foarte diligent. Foarte plăcut și înaintea superiorilor și înaintea soților”; clasa a VII-a (1902/1903): „Foarte capacitat și cu purtări fine”; clasa a VIII-a (1903/1904): „Foarte talentat, are lectură multă și judecă ca un bărbat”¹⁹.

Un traseu școlar asemănător l-a avut și colegul său Iuliu Hossu, cel ce avea să devină cardinal și să sufere martiriu în temnițele comuniste. La amândoi apăsătoare mențiunea, rar întâlnită în registru, „se roagă foarte mult”²⁰.

Documentele de arhivă și fondurile de carte blăjene au avut mult de suferit după 1948, o parte dintre ele fiind distruse, iar informațiile pierdute pentru totdeauna. Din acest motiv, pentru unele instituții emblematice ale acestui important centru cultural care a fost Blajul lipsesc documente esențiale, cele existente permițând doar o reconstituire parțială a activității lor. Cu atât mai importante sunt acele documente care reunesc o paletă largă de date – așa cum este acest registru cu evidența la învățatură a elevilor de la Internatul Vancean. Informațiile privind proveniența elevilor, evoluția rezultatelor lor școlare, dar mai ales caracterizările individuale făcute cu atâta acribie de către perfecții internatului sunt de natură, credem noi, să aducă un plus de lumină asupra a ceea ce însemna viața școlară în Transilvania în epoca modernă.

---

¹⁸ *Dicționarul Teologilor Români*, varianta electronică la adresa <http://biserica.org/WhosWho/DTR/P/ZenoviePaclisanu.html>.

¹⁹ *Ibidem*, pentru anii școlari 1900–1904.

²⁰ *Ibidem*.

The Register with the record of the students from the Vancean Boarding School of Blaj – an unpublished document and its significance for the history of the romanian education

- Abstract -

The Gymnasium of Blaj is an emblematical institution of the romanian education in Transylvania in the modern era. Relating to this was the Vancean Boarding School, built by the metropolitan Ioan Vancea in order to accommodate in good conditions a part of the students of the Gymnasium.

The documents concerning this institution, preserved so far are scarce, covering just a little part of its existence. This makes more significant the most consistent piece of this fund – a register with the record of the students who lived there during 1884 and 1913.

In this register were consigned, by the prefects of the boarding school, the following data: the name of the student, his age, the name and the profession of his father, the place of provenience, the results in learning and conduct, what type of scholarship – if any, a brief characterisation of everyone. This register thus contains important data for the history of the romanian education.

DINAMICA POPULAȚIEI ȘCOLARE PE TERITORIUL FOSTULUI REGIMENT II ROMÂNESC DE GRANIȚĂ ÎNTRE ANII 1858-1866

Aurelia DAN

Populația școlară reprezintă un element esențial al devenirii umane, urmând o evoluție ascendentă sau descendentă, în funcție de procesele socio-economice și politice dintr-un anumit segment temporal sau spațial. Dinamica structurii populației școlare a cunoscut o notă tranzitorie în această perioadă, generată de evoluția cantitativă și calitativă a sistemului elementar de învățământ din Transilvania. Astfel, diferențierile legate de grupurile de vârstă, nivelurile de instruire, frecvența școlară sau ponderea populației masculine în raport cu cea feminină au facilitat creionarea unei realități veridice din această arie geografică.

Materializarea acestui demers a presupus inițial o abordare cantitativă a efectivelor școlare de la nivelul fiecărei comunități aflate în studiu, acțiune corelată ulterior cu prelucrarea, interpretarea, analiza și compararea datelor furnizate de diferitele categorii de surse. Reconstituirea numerică a presupus astfel cuantificarea informațiilor oferite inițial de recensământul populației din anul 1857, alături de situațiile statistice școlare identificate în numeroasele surse provenite din fondurile arhivistice: tabele cu rezultate școlare ale elevilor din școlile comunale de pe teritoriul fostului regiment de graniță, rapoarte referitoare la frecventarea școlii de către elevi sau situația acestora la învățătură.

Interpretarea acestor bogate inventare arhivistice a presupus deopotrivă identificarea corelațiilor sau interdependențelor dintre realitatea cifrică și cea contextuală, generatoare de discontinuități. În acest sens, evidența primară, reliefată de cadrul numeric al efectivelor de elevi, a fost dublată de o reconstituire analitică a mobilității populației școlare și a factorilor care, în această perioadă, i-au direcționat evoluția.

Dinamica populației școlare din acest areal geografic a urmat linii ascendente sau descendente, în funcție de transformările fluxuriante ale respectivului segment educațional. Natura tranzitorie a acestuia a fost generată de polarizarea vieții școlare printr-o serie de repere catalizatoare și atractive, cum ar fi: motivația pentru învățare a școlărilor, dotarea materială sau cererea socială de educație, puțin resimțită în cadrul comunităților grănicerești în perioada predualistă.

Primele date care permit o configurare a populației școlare din comunele grănicerești în debutul perioadei studiate au fost furnizate de recensământul din anul 1857¹. Potrivit acestuia, ponderea elevilor din structurile învățământului elementar din 33 de comune grănicerești era de 6145, reprezentând 17,3 % din populația totală a respectivelor așezări. Acest prag procentual s-a manifestat ca o constantă în creionarea mobilității efectivilor școlare la nivelul fiecărei localități și nu a reliefat o pondere semnificativă a acestor categorii de vârstă în cadrul comunităților umane din acest spațiu.

Cuantificarea datelor recensământului din 1857 a relevat faptul că, limita superioară a categoriei de vârstă cuprinsă între 6 și 13 ani a depășit puțin pragul de 20 %, fiind înregistrată în localități care, din punct de vedere numeric, însumau câteva sute de locuitori (Anexa 1). Astfel, printre comunele grănicerești cu populație școlară numeroasă se numără:

- Rebra - 20,4 % populație școlară, din totalul de 740 locuitori;
- Runc - 20,1 % populație școlară, din totalul de 167 locuitori;
- Suplai - 19,7 % populație școlară, din totalul de 269 locuitori;
- Parva - 19,5 % populație școlară, din totalul de 419 locuitori;
- Măgura Ilvei - 19,4 % populație școlară, din totalul de 419 locuitori.

Din punct de vedere demografic, printre factorii care acționează asupra mărimii sau structurii populației, se numără: fertilitatea, natalitatea, migrația etc. Intensitatea cu care acestea se manifestă la nivelul fiecărei comunități generează disfuncționalități și pot explica diferențierile de mai sus.

Pe de altă parte, limita inferioară a categoriei de vârstă aflată în discuție s-a regăsit în preajma procentajului de 15 %, urmând valori descendente în localități precum: Rusu Bârgăului (14,1 %), Leșu (10,1 %) sau Susenii Bârgăului (14,9 %). Imaginea furnizată de această analiză statistică reflectă o valoare constantă a mediei populației școlare de 15,2 %, realitate identificată și în perioada următoare la nivelul acestui segment educațional.

Mobilitatea anumitor categorii de vârstă școlară se evidențiază mai ales în cazul comunităților cu o populație numeroasă în care, proporția general-particular specific surprinde prin inconstanța și ireversibilitatea sa. Oarecum paradoxal, valoarea cantitativă a populației școlare nu este direct proporțională cu potențialul total al comunităților relativ numeroase, ce depășeau peste 2000 de locuitori. De exemplu, în comunitățile grănicerești tradiționale, precum: Sângeorz, Rebrișoara, Rodna, Năsăud, Feldru, Maieru, Prundu-Bârgăului sau Telciu, procentul populației școlare gravitează între 15-18 %.

Mobilitatea segmentului educațional din comunele de pe teritoriul fostului regiment de graniță reflectă deopotrivă și discontinuități în ceea ce privește ponderea populației feminine și masculine în ansamblul acestuia. Astfel, cererea socială de educație se manifestă pregnant în rândul grupei de

¹ Traian Rotariu (coordonator), *Recensământul din 1857, Transilvania*, în seria *Studia Censuaria Transilvanica*, ed. a II-a, București, 1997.

vârstă 6-13 ani, fără un decalaj major între cele două categorii: fete și băieți. Potrivit recensământului din 1857, populația școlară se diferenția pe criterii sexiste, astfel: 47,2 % reprezintă populația masculină, iar 52,8 % populația feminină, ceea ce denotă o constanță la nivelul structurii educației elementare din zonă. Echitatea socială se materializează în acest context printr-un demers susținut din partea autorităților competente de a facilita creșterea șanselor de acces la învățare atât în rândul fetelor, cât și al băieților.

Dinamica populației școlare în perioada ulterioară anului 1857 reliefează o serie de fenomene a căror constanță a conturat profilul unei categorii tranzitorii. Deceniul predualist a debutat cu valori superioare (maximale) de 2030 elevi cu vârste cuprinse între 6-13 ani, urmând apoi o linie descendentă spre limita inferioară de 975 de elevi în anul 1866. Perioada intermediară (anii 1860-1864) a relevat valori constante cuprinse între 1587 și 1463 de școlari consemnați în statisticile anuale întocmite de autoritățile profesionale sau laice. Creșterea sau descreșterea numărului populației școlare din rețeaua învățământului elementar grăniceresc în acest segment temporal se datorează pe de o parte manifestării unor fenomene naturale (fertilitatea, mortalitatea sau migrația), iar pe de altă parte, inconstanței identificate la nivelul recenziilor acestor grupe de vârstă și consemnării lor în rapoartele periodice.

Mobilitatea reflectă și discontinuități la nivelul diferențierii pe sexe a școlarii elementare în perioada 1857-1866, surprinse în reducerea/creșterea ponderii populației masculine sau feminine în ansamblul acestui segment educațional. Numărul băieților a înregistrat în acest deceniu o linie ascendentă, comparativ cu cea a fetelor, ceea ce denotă o interdependență între fenomenul natural al fertilității/mortalității și motivația sau cererea socială de educație, resimțită la nivelul fiecărei comunități. Astfel, dacă în anul 1858 școlile elementare din comunele supuse analizei înregistrau un număr de 1070 băieți, comparativ cu 960 de fete, în ultimul an al deceniului s-a menținut același raport, însă cu valori mult mai mici, datorate ubicuității unor lacune în demersul de inventariere a datelor statistice. Totuși, raportul de 530 de băieți la 445 de fete întărește concluzia că, cel puțin în acest segment temporal, fenomenul discriminării pe criterii sexiste nu reprezintă un fenomen generalizat la nivelul educației elementare.

Rapoartele periodice care cuprindeau date statistice referitoare la numărul elevilor din școlile comunale, frecvența și rezultatele la învățătura ale acestora, grupau populația școlară din fiecare arie teritorială în trei categorii: „prunci buni de școală”, „prunci care frecventează școala”, respectiv, „prunci repetitori”. Pruncii buni de școală erau cuantificați pe baza registrelor parohiale ce consemnau anul nașterii fiecăruia, și, printr-un simplu demers aritmetic erau clasificați în grupa de vârstă cuprinsă între 6 și 12, respectiv, 13 ani. Înregistrarea acestora în rapoartele oficiale presupunea colateral și diferențierea pe sexe, absolut necesară în condițiile funcționării despărțimintelor școlare menite a oferi învățătura separată fetelor și băieților.

Numărul total al elevilor buni de școală s-a circumscris și altor date oficiale, iar la nivelul recensământului din 1857, el a corespuns ponderii populației școlare, la nivelul grupei de vârstă 6–13 ani. Cuantificarea acestei categorii a facilitat creionarea unei imagini constante asupra structurii populației în general și a celei școlare în special. Ceea ce a imprimat dinamism acestei construcții analitice a fost cuantificarea și reliefaarea discrepanțelor valorice între ponderea elevilor care frecventează școala în mod real și numărul celor care, teoretic, ar trebui să o urmeze.

Frecvența școlară a reprezentat un fenomen intens analizat în orice demers de reconstituire a vieții școlare, indiferent de nivelul educațional studiat. În acest context, un prim element al mobilității școlare este reliefat de disproporția numerică între elevii de vârstă școlară care apar consemnați în registrele oficiale și numărul real al celor care urmează cursurile învățământului elementar într-o serie de comune foste grănicerești. Pentru evidențierea acestui fenomen, redăm câteva date comparative, ce reflectă o însușire tranzitorie a respectivului segment educațional și de vârstă:

- Diferența numerică între ponderea celor două categorii de școlari gravitează între 397 și 953 de elevi;
- Discontinuitățile statistice indică valori direct proporționale între numărul celor buni de școală și numărul real al elevilor care o frecventează;
- Limita superioară a fenomenului s-a înregistrat la începutul perioadei avute în vedere (2030 elevi buni de școala și 1077 elevi curenți), iar curba descendentă a provocat o sincopă în anul școlar 1861/1862, când s-au evidențiat valori ascendente, comparativ cu anul precedent.

Limitele superioare sau inferioare surprinse de această analiză, alături de evoluția ascendentă sau descendentă a valorilor indică un fenomen constant în contextul mobilității populației școlare din zonă, respectiv, slaba frecvență a școlii de către elevi. Aceeași constantă este reliefată și de ponderea elevilor repetitori în rețeaua învățământului elementar din comunele foste grănicerești. În privința acestora, frecvența este discontinuă și mult diminuată, iar valoarea cantitativă a celor care frecventau școlile de duminica a evoluat de la 258 de elevi în anul școlar 1857/1858, la 337 în anul următor; de asemenea, a atins limite inferioare în perioada 1862–1866, identificate în jurul cifrelor de 252, 86, respectiv 169 elevi repetitori spre sfârșitul perioadei analizate.

În ceea ce privește diferențierea pe sexe a elevilor curenți și repetitori, în intervalul 1858–1866, se manifestă constant o creștere a ponderii populației feminine, comparativ cu cea masculină, ceea ce denotă, pe de o parte, o mai eficientă responsabilizare a factorului feminin în legătură cu eficiența demersului educativ, iar pe de altă parte, o mai reală implicare a băieților în activitățile cotidiene productive. Este motivul pentru care, deseori, aceștia frecventează discontinuu școala, sau chiar o neglijează. Cu toate acestea, o linie

descendentă s-a înregistrat în această perioadă și în rândul segmentului feminin ce frecventează școala, care, de la valoarea maxima în anul 1857/1858 (584 de fete) coboară treptat spre un număr de 490, 483, 437 sau 337 în anii următori. Aceeași constantă s-a manifestat și la nivelul populației feminine repetitive, cu valori descendente și mult diminuate: de la 134 fete în anul 1858, la 43 de fete în anul 1864, sau 95 de fete spre sfârșitul perioadei liberale.

Frecventarea sau nefrecventarea școlii de către elevi a fost periodic surprinsă în evidențele autorităților competente, materializate în valori conforme situației fiecărei școli comunale. Analiza acestor rapoarte surprinde însă o realitate constantă în învățământul elementar al zonei, cea de absentism școlar, fenomen de mare amploare, pentru stoparea căruia multe dintre măsurile inițiate de factorii decizionali au fost zadarnice. Unitatea de măsură a frecvenței școlare au constituit-o zilele pe care un elev le absentă de la școală, în mod justificat sau nejustificat. În raport cu numărul elevilor curenți, înscriși în structurile învățământului elementar comunal, zilele absente de aceștia însumează uneori săptămâni sau chiar luni în cazul unor școlari care au transformat neglijența în indiferență totală față de procesul învățării.

Perioada liberalismului politic a debutat în regiunea fostului regiment de graniță năsăudean cu un număr de 18.451 zile absente la nivelul școlilor comunale din Leșu, Poieni, Maieru, St. Josef, Mititei, Telciu, Hordou, Găureni, Mocod sau Bichigiu, care însumau în această perioadă 418 elevi curenți. Această disproporție indică, în medie, 44 de absențe/elev, realitate cu efecte tenebroase asupra calității educației elementare în aceste zone. Cuantificarea absențelor în anii următori a reliefat o linie ascendentă a acestora, cu valori maxime în anul 1864, când, absentismul în rândul elevilor din 16 comunități atinsese cifra de 77.911 zile (Anexa 2).

Numeroasele inventare statistice privind frecventarea școlii de către elevi, cuantifică zilele absente în două direcții principale: „cu temei” (motivate) și „fără temei” (nemotivate), invocând în rubrici distincte motivația scutirii de la frecventarea cursurilor sau, deseori, pedeapsa aplicată părintelui sau tutorelui pentru reținerea copilului acasă în timpul programului de școală. Rigurozitatea acestor constatări (în măsura în care ea a existat) sau imperativul numeroaselor dispoziții având ca subiect combaterea absentismului școlar nu au împiedicat evoluția acestui fenomen care, în anumite situații, atinsese cote superioare alarmante. Motivațiile părinților pentru justificarea absențelor au reprezentat deseori un corolar prea șubred al eficienței demersului educativ, în condițiile în care, ponderea absențelor nemotivate a depășit, în anii 1858-1866 pragul de 50 % din totalul zilelor petrecute de școlarii elementari în afara zidurilor școlii (Anexa 2).

În completarea datelor furnizate de statisticile privind frecvența și numărul de elevi din școlile comunale, alte surse arhivistice completează imaginea de mai sus. Este vorba și de rapoartele privind starea școlilor, întocmite de juzii cercuali, în care apar menționate frecvent exemple semnifica-

tive în acest sens. Astfel, în comuna Romuli, din 40 de copii înscriși la începutul anului, au frecventat școala în semestrul al doilea doar 2-3 elevi pe zi, iar iarna nici unul. De asemenea, în Rebrîșoara, din 95 de elevi înscriși, frecventau școala în 1868, doar 37², iar în localitatea Ilva-Mare, din numărul de 164 școlari obligați să frecventeze școala nu veneau regulat nici măcar un sfert³.

Situații similare s-au înregistrat și în comunitățile de confesiune majoritar ortodoxă de pe valea Bârgăului. Într-un raport emis de către judele cercual din Bistrița-Bârgăului în anul 1866, se semnală faptul că, din 110 elevi apti pentru frecventarea școlii, doar 35 își îndeplineau obligațiile de elev⁴. Exemplele sunt numeroase și simpla lor cuantificare relevă prezența constantă a acestui fenomen cu repercusiuni negative și asupra calității și eficienței oricărui demers didactic. Cauzele acestuia sunt variate, multe dintre ele pot fi regăsite în neglijența sau indiferența părinților față de școală, viața materială pecuniară sau posibilitățile economice limitate ale acestora, prestația dascălilor etc.

Dispozițiile și circularele emise de către autorități în această privință nu au înregistrat întotdeauna succesul scontat în eradicarea sau prevenirea acestui fenomen. De cele mai multe ori, factorii decizionali locali au perceput tardiv caracterul lor imperativ, iar acțiunile inițiate și derulate de aceștia nu s-au circumscris eficient scopului urmărit. În debutul perioadei absolutiste, progresul din școala comunală Hordou a fost împiedicat de numeroase cauze printre care, evident și frecvența neregulată a școlii de către elevi (dintr-un total de 40, veneau 10-15 pe zi, uneori 3-4 sau chiar deloc). Toate încercările întreprinse de învățător și judele cercual în această privință au fost fără rezultat, deoarece copiii nu erau aduși cu forța la școală, iar părinții nu se pedepseau⁵.

Una dintre cauzele acestui fenomen era de natură reală, regăsită în condițiile naturale, vitrege, pentru existența comunității școlare de aici: „apa din mijlocul satului, când vine iarna, distruge toate punțile de peste ea, neputând veni la școlară câte 3 luni”⁶. Frecvența neregulată a școlii de către elevi este semnalată și în localitatea Ilva-Mare unde, în iulie 1868, situația era deficitară, în ciuda stării foarte bune în acre se afla școala și a mijloacelor de învățământ existente aici. Școlarii frecventau rar școala, deoarece părinții lor s-au mutat pe toate dealurile și luncile din hotarul comunei, la o depărtare de 1-2 mile față de școală. În aceste condiții, învățătorul se vedea nevoit a-și pierde timpul cu 5-10 elevi și nu putea propune continuu nici o parte dintr-un obiect de învățământ⁷.

² Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud (A.N.D.J.BN.), *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 243/1867, f. 76.

³ *Ibidem*, dosar 232/1868, f. 37.

⁴ *Idem*, *Fond Prototopiatul ortodox Bistrița*, dosar 423/1866, f. 21.

⁵ *Idem*, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 232/1867, f. 73.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, dosar 243/1868, f. 39.

Toate metodele întrebuițate pentru eradicarea acestui fenomen au fost zadarnice, în condițiile în care unii factori decizionali manifestau un dezinteres constant față de starea școlii și nu inițiau nici o măsură în această privință. O practică încetățenită în rândul populației era scutirea elevilor de îndatoririle de școlar. Din motive mai mult sau mai puțin obiective, o parte a copiilor erau absolviți de la frecventarea școlii, înainte de a ajunge la vârsta de 12 ani. Dacă autoritățile politice comunale nu se arătau prea indulgente cu părinții care doreau retragerea copiilor de la școală, aceștia recurgeau la alte mijloace pentru atingerea acestui scop. A fost cazul școlii comunale din Sângeorgiu unde, numeroși părinți, încercând să obțină eliberarea copiilor de la frecventarea școlii s-au adresat doctorului Pop din localitate pentru eliberarea atestatelor potrivit cărora aceștia nu mai erau apti pentru frecventarea școlii⁸.

De asemenea, exista obiceiul ca, dacă un părinte avea doi sau mai mulți copii, numai unul frecventa școala (de obicei cel mai mare), ceilalți rămânând acasă uneori 2-3 ani, alteori definitiv. Situația era însă de cele mai multe ori în defavoarea părinților care uzitau această practică, deoarece se întâmpla ca tocmai cel care rămânea acasă să fie mai talentat și mai înzestrat pentru școală.

Frecvența a imprimat populației școlare o dinamică ce poate fi surprinsă în orice demers de reconstituire a dimensiunilor vieții școlare dintr-un anumit segment temporal și spațial. Cuantificarea zilelor absentate, distribuirea lor în categorii (motivate sau nemotivate), pot fi completate și cu estimări valorice ale ponderii acestora în timpul unui an școlar, pe parcursul celor două perioade de învățare: cursul de vară și cursul de iarnă. Debutul anului școlar se efectua, uzual, la data de 1 octombrie, excepție de la acesta făcându-se în localitățile în care, din rațiuni obiective (identificate în configurația naturală a zonei și specificul segmentului populațional de aici), școala începea cu o lună mai târziu. Cursul de iarnă debuta, deseori la 1 noiembrie și se suprapunea lunilor de iarnă și primăvară timpurie (octombrie/noiembrie-martie), în timp ce cursul de vară debuta în luna aprilie și se încheia în iulie, marcând totodată și sfârșitul anului școlar respectiv.

Distribuirea absențelor unui an școlar de-a lungul celor două cursuri, a înregistrat în perioada 1858/1866, valori discontinue, corelate cu o varietate de factori care au influențat și au determinat ponderea absenteismului școlar în comunitățile analizate. Astfel, în timpul cursului de vară, ponderea numerică a zilelor absentate cu sau fără motiv a înregistrat valori cuprinse între 37,2 % și 64,1 %, ce atinseseră limite inferioare în anii 1858 și 1864, iar limite superioare în segmentul temporal 1862 și 1866. În timpul cursului de iarnă, ponderea absențelor a reliefat valori inferioare, cuprinse între 35,9 % și 62,6 %, cu limite opuse în debutul și la sfârșitul perioadei preabsolutiste (1858, respectiv, 1866).

---

⁸ *Ibidem*, dosar 217/1866, f. 116.

Imaginea furnizată de această analiză distributivă a absențelor pe parcursul unui an școlar reflectă un absentism cu valori crescânde în timpul cursului de vară, în lunile aprilie-iulie, în perioada celor mai prolifiche activități economice (arat, semănat, cules, păstorit etc.). Necesitatea utilizării mâinii de lucru atât în gospodărie, cât mai ales la munca câmpului, au generat constant o atitudine de indiferență a părinților față de școală, corelată cu inexistența oricărei motivații intrinseci a copiilor față de acțiunea de învățare.

În ciuda susținutelor demersuri ale autorităților, școala nu a reprezentat un miraj constant decât pentru o parte infimă dintre slujitorii ei. Frecventarea lacunară a cursurilor, mai intens în lunile de relaș economic și sporadic în celelalte perioade, nu au oferit eficiență acestui demers care își va dovedi inutilitatea cu ocazia examenelor semestriale sau anuale, la care mulți elevi nici nu se mai prezentau sau, în caz contrar, obțineau calificative ce nu le permiteau promovarea.

Examenele publice au reprezentat și în această perioadă modalitatea principală de evaluare a cunoștințelor și competențelor dobândite de elevi la finalul unui an școlar, în timp ce rezultatele acestora s-au transformat treptat în veritabile instrumente de măsurare a științei de carte într-un anumit segment temporal și spațial. Cuantificarea și evidențierea celor care urmau să fie examinați s-a realizat pe baza situațiilor statistice privind rezultatele la învățătură ale elevilor din școlile comunale în deceniul predualist. Astfel de rapoarte, întocmite constant de către factorii responsabili, reliefa prezența și calificativele obținute în urma evaluării elevilor, la nivelul fiecărei instituții în parte.

În raport cu frecvența școlară și rata absentismului școlar în acest segment educațional, s-a stabilit inițial raportul ponderea elevilor neexaminați, prin neprezentarea la susținerea diferitelor probe de verificare și, implicit, nepromovarea acestora la sfârșitul semestrului sau anului școlar. Ponderea acestui segment în ansamblul populației școlare a înregistrat valori relativ constante, cuprinse între 21,1 % și 36,6 %, reprezentând în medie cam o treime din numărul total al elevilor din școlile elementare. Numărul celor care nu s-au prezentat la examenele periodice a urmat rata frecvenței școlare, fiind direct proporțional cu numărul elevilor absenteiști. Rațiunile care generau o astfel de atitudine erau similare celor care alimentau o reacție negativă, lipsită de motivație, față de orice explorare individuală sau colectivă a unui demers educativ. Deseori, neprezentarea la examene era corelată și cu o continuare firească a preocupărilor inițiate și susținute de mulți elevi în afara zidurilor școlii.

Corolarul procesului instructiv-educativ a fost asociat în acest deceniu cu diferitele standarde calitative ale progresului și succesului școlar, identificate și măsurabile prin prisma rezultatelor (calificativelor) elevilor la sfârșitul unui an școlar. Factorii care au concurat la creșterea eficienței și echității educației elementare au vizat deopotrivă asigurarea unui cadru extern propice derulării oricărui act de învățare, îmbunătățirea frecvenței șco-

lare, dar și optimizarea procesului de învățământ prin uniformizarea programelor școlare sau emendarea prestației dascălilor.

Educația elementară s-a derulat în școlile comunale după același program care cuprindea 5 ore de curs, structurate în două segmente ale zilei: înainte și după amiază. Învățământul se desfășura simultan, pe nivele de vârstă (despărțăminte sau clase), sub coordonarea de obicei a unui singur învățător, în funcție de numărul învățăcelor. În acest context, programul de studiu era astfel structurat, încât să permită dascălului și elevilor derularea concomitentă și organizată a activităților propuse. Orarul școlilor comunale prevedea debutul zilei de școală la ora 8 dimineața, cu trei obiecte de studiu derulate simultan: religia, ascultatul (cیتitul) și scrisul, urmând apoi un program comun în intervalul următoarelor două ore de curs; de obicei, acesta consta în: scrisul dictat și cیتitul și calculațiunea⁹.

După o oră pauză, studiul se relua după-amiaza, cu activitățile de cیتit, gramatică și desen, scris sau calcul în prima oră (de la 12 la 13), continuând cu economia, caligrafia, cیتitul sau cântul în ultima oră de curs (de la 13 la 14)¹⁰. În ciuda simultaneității activităților de învățare, nici o clasă nu rămânea inactivă pe parcursul programului, atenția dascălului fiind distribuită în mod egal (maxim o jumătate de oră) pentru fiecare grupă de elevi. Îmbinarea muncii individuale cu cea frontală, a reprezentat o modalitate eficientă de transmitere a noilor conținuturi, dar și de formare a unei largi palete de competențe și deprinderi. Acestea vor fi evaluate la finalul perioadei de școlarizare și își vor dovedi eficiența ulterior, în continuarea demersului de învățare pe tot parcursul vieții.

Cuantificarea rezultatelor școlare permiteau deopotrivă măsurarea și interpretarea acestora, utilizând calificativele, ca instrument principal de evaluare a cunoștințelor și deprinderilor elevilor. Calificativele școlare corespundeau, de regulă, unor patru categorii de răspunsuri (rezultate): „foarte bine”, „bine”, „satisfăcător” sau „destulătoriu” și „insuficient” sau „nedestulătoriu”.

Calificativele superioare de foarte bine și bine evidențiau pe de o parte, însușirea corectă și eficientă a conținuturilor învățării, iar pe de altă parte, utilizarea practică a priceperilor, deprinderilor și competențelor care le permiteau accesarea spre alte nivele de instruire și le facilitau ulterior integrarea socio-profesională. Calificativele inferioare (satisfăcător și insuficient) reprezentau de regulă limita inferioară a reușitei sau succesului școlar, fiind asociate cu o slabă pregătire a școlărilor în domeniul respectiv. Excluzându-i pe cei care nu se prezentau deloc la examenele publice semestriale sau anuale, ponderea elevilor cu rezultate slabe a evoluat în funcție de specificul și dificultatea disciplinei, înregistrând constant valori superioare comparativ cu numărul școlărilor cu realizări bune sau foarte bune.

⁹ *Ibidem*, dosar 164/1862, f. 143.

¹⁰ *Ibidem*.

Urmând principiul accesibilității și simplității practicilor școlare, rezultatele elevilor din școlile comunale au înregistrat valori calitative și cantitative superioare la disciplinele cu aplicabilitate practică, sau la cele a căror finalitate o identificau uzual în viața reală: religia, cântul bisericesc, pomăria sau economia și deseori calculul sau socotitul (oral și scris). Până în debutul perioadei liberale, statisticile și rapoartele care cuantificau rezultatele la învățătură ale elevilor din școlile elementare, consemnau printre obiectele la care se susțineau examene anuale religia (însumând părți din istoria biblică, catehism și rugăciunile creștine uzuale), cunoașterea literelor și silabisirea, cititul, scrisul frumos și dictat și calculul sau socotitul.

În primii doi ani ai perioadei menționate, cele mai bune rezultate au fost obținute la religie (peste 73 % dintre elevi au obținut calificativele de foarte bine și bine) și socotit (în medie, peste 50 % dintre elevi obținând calificativele superioare) (Anexa 3). Inițierea în tainele scrisului și cititului a fost precedată de activitatea de cunoaștere a literelor și silabisirea, disciplină la care numărul elevilor care au promovat această probă cu calificativ bun sau foarte bun a depășit pragul de 45 % (Anexa 3).

Materializarea demersului de asociere a literelor cu sunetele, respectiv cuvintele din diferite texte literare a reprezentat deseori o aventură mai puțin palpitantă și captivantă pentru cei care, cu greu reușeau să descifreze tainele cititului. Citirea a oferit în această perioadă imaginea unei discipline greu accesibile, dat fiind faptul că mai puțin de 30 % dintre elevii școlilor elementare comunale nu aveau formate deprinderile de studiu individual, fiind capabili să exploreze cu succes paginile oricărei cărți școlare.

Cele mai surprinzătoare rezultate au fost obținute la finalul anului școlar 1858/1859, respectiv 1860/1861, la obiectul scris frumos și dictat. În deplină concordanță cu acțiunea de cunoaștere și recunoaștere a literelor, scrierea reprezenta aplicabilitatea acestui demers la nivelul oricărei practici elementare de consemnare a unei realități. Verificarea periodică a elevilor din școlile comunale studiate a reliefat mari dificultăți în însușirea, exersarea și utilizarea conștientă și eficientă a normelor de scriere în practica școlară și extrașcolară. Fenomenul a înregistrat valori ce depășeau 80 % la sfârșitul anului 1861, ceea ce induce o incapacitate lacunară majoră la nivelul unei componente esențiale a educației elementare: citirea și scrierea.

Analiza rezultatelor școlare poate fi completată și cu o interpretare distributivă a calificativelor la nivelul fiecărei discipline de studiu. Astfel, la sfârșitul anului școlar 1858/1859, limitele superioare ale reușitei școlare pentru fiecare disciplină examinată au fost distribuite astfel:

- Religie – 36 %;
- Cunoașterea literelor – 20 %;
- Socotit – 18 %;
- Scris-citit – 13 % (Anexa 21).

Pentru anul școlar următor, rezultatele bune și foarte bune obținute de elevi în urma examinării probelor au înregistrat valori constante la unele discipline sau ascendente/descendente la altele:

- Religie – 36 %;
- Cunoașterea literelor – 25 %;
- Socotit oral și scris – 16 %;
- Citit – 14 % (Anexa 22);
- Scris – 9 %.

Evidențierea cantitativă a rezultatelor sau calificativelor superioare ale elevilor permit completarea imaginii calitative a examenelor publice cu limitele (calificativele) inferioare obținute de școlari și analiza distributivă a acestora. În perioada 1858–1861, ponderea celor mai slabe rezultate la disciplinele examinate a fost distribuită astfel: scris (cca. 30 %), citit (19 %, respectiv 27 %), socotit (23 %, respectiv 19 %), cunoașterea literelor (16 %, respectiv 18 %) și religie (8–9 %).

În ciuda relativității sau inconstanței datelor prezentate, demersul evaluativ al progresului școlar a permis identificarea unor fenomene deloc singulare la nivelul învățământului elementar năsăudean. Dintre acestea, ponderea cea mai însemnată a deținut-o incapacitatea unui segment consistent al populației școlare de a conferi aplicabilitate unor competențe sau abilități deprinse în școală. Utilizarea scris-cititului în viața cotidiană a reprezentat în această perioadă o practică deloc uzuală, ce a continuat să reprezinte apanajul unui cerc restrâns de învățăcei, constanți idealurilor și preocupărilor școlii.

Pe de altă parte, rigurozitatea și preferința pentru frecventarea unor anumite obiecte de învățământ a dus treptat la încetățenirea unei practici uzuale, în rândul elevilor, de a reduce activitatea de învățare la însușirea unor dogme religioase sau exersarea unor deprinderi practice dobândite în timpul orelor de muzică (cânt bisericesc) sau economie (pomărit). Așa se explică, parțial, rezultatele bune și foarte bune ale școlarilor la aceste discipline, precum și frecventarea regulată a respectivelor cursuri, mai ales în preajma examenelor publice. Familiarizarea populației cu preceptele religioase exersate periodic, atât în timpul diferitelor ceremonii spirituale, cât și în viața cotidiană a oamenilor, încă amplu încorsetați de tradiție au permis o comprehensiune accesibilă în rândul elevilor, indiferent de particularitățile lor intelectuale sau de vârstă.

De aceea, caracterul luxuriant conferit unor practici de învățare, precum scrisul, cititul și socotitul, a indus o relativă dificultate în eficientizarea finalizarea demersului de însușire a normelor elementare de conduită școlară. În strânsă corelație cu motivația pentru învățare a oricărui individ, cererea socială de educație și aplicabilitatea echitabilă a cunoștințelor și competențelor dobândite nu s-a regăsit, decât într-un procent foarte redus, la nivelul învățământului elementar din comunele grănicerești studiate. Ruralizarea vieții

cotidiene a impietat asupra dezvoltării unitare, uniforme, a acelei componente educaționale ce stă la baza devenirii socio-profesionale a oricărui individ.

Complexitatea cadrului social-politic din perioada epocii liberale a avut repercusiuni și asupra vieții școlare. Necesitatea asigurării unei educații uniforme, pe principiul activizării actului didactic și legării teoriei de practică s-au diversificat planul de învățământ și programa școlară. Astfel că, numărul disciplinelor la care școlarii elementari susțineau probe de verificare semestriale sau anuale a crescut. Celor tradiționale, precum: religie, citit-scris, calcul s-au adăugat discipline noi: gramatica, geografia, istoria națională, pomăritul (economia) și cântul bisericesc. În timpul examenelor periodice, elevii erau evaluați diferențiat, urmând criteriul particularităților de vârstă.

Printre disciplinele cu ponderea cea mai însemnată în rândul obiectelor evaluate a rămas religia, incluzând cunoștințe de istorie biblică, catehism și exersarea rugăciunilor de bază. În medie, școlarii dădeau răspunsuri bune și foarte bune în timpul probelor de verificare, lacunele teoretice fiind deseori completate cu redarea, aproape mecanică, a invocațiilor bisericești tradiționale. Cuantificarea rezultatelor elevilor din școlile elementare studiate au reliefat faptul că religia a reprezentat și în această perioadă disciplina cu cele mai bune expectanțe profesionale (educaționale), oferind o paletă largă și variată de competențe. În perioada 1861-1867, calificativele superioare (foarte bine și bine) au ilustrat un nivel superior al acestui segment de învățare, situat în jurul procentului de 90 %, ceea ce denotă o constanță în domeniul mobilității profesionale, atât în rândul dascălilor evaluatori, cât și al școlărilor evaluați.

Evaluarea secvențială a cunoștințelor din domeniul religiei era completată ulterior cu exersarea aptitudinilor muzicale în cadrul disciplinei cânt bisericesc. Calificativele obținute în urma examenelor particulare la nivelul acesteia au manifestat valori constante și tot la limite superioare, dar fără a depăși pragul mediu de 75 %. Fenomenul este explicabil în condițiile în care, frecventarea sporadică a cursurilor sau unele carențe native ale simțului estetic au generat creșterea treptată a numărului celor care nu au depășit pragul minim de cunoștințe și abilități pentru a fi promovat.

Pragmatismul vieții cotidiene a influențat considerabil și procesul instructiv-educativ, oferind un cadru mai larg de manifestare, acelor practici încetățenite treptat în rândul comunităților locale. Necesitatea inventarierii sau contabilizării bunurilor materiale au determinat deseori o atitudine motivațională față de unele ramuri educative, printre care formarea și exersarea deprinderilor de calcul oral sau scris. Rapiditatea efectuării unui simplu exercițiu aritmetic, incluzând doar cele patru operații elementare, constituia și un barometru al intelectualității individului în raport cu ceilalți membrii ai comunității. Eficiența corelării deprinderilor de calcul elementare cu necesitatea aplicabilității lor, este redată și de rezultatele elevilor la această disciplină. Procentul celor care au obținut calificative de bine și foarte bine în

urma răspunsurilor din aritmetică, a înregistrat valori superioare ascendente, de la 62,7 % în anul școlar 1860/1861, la 80,6 % în 1865 sau 79 % la sfârșitul anului școlar 1866/1867. Este o realitate manifestată constant la nivelul educației elementare, atât înainte, cât și în timpul liberalismului politic, continuitatea ascendentă fiind surprinsă în rapoartele și statisticile cuprinzând rezultatele elevilor la învățatură în diferite segmente temporale.

Nota tranzitorie a științei de carte și-a pierdut din consistență în primii ani ai perioadei liberale, când, comparativ cu refulul manifestat anterior, a crescut ponderea celor care s-au prezentat și au promovat cu succes examinarile periodice din obiectele citire și scriere. Fenomenul s-a conturat pe baza procentajelor înregistrate anual de statistici. De exemplu, datele valorizate în segmentul 1861/1867 au evidențiat creșterea numărului celor care s-au remarcat în acest domeniu (obținând calificative de foarte bine și bine) cu peste 30 %. Surplusul procentual derivă, pe de o parte, din creșterea numărului elevilor examinați prin reducerea absenteismului școlar, iar pe de altă parte, din eficientizarea și optimizarea demersurilor de învățare conștientă acestora.

Supportul ilustrativ relevă în această direcție valoarea minimă de 58,7 % la sfârșitul anului 1860/1861 și cea maximă de 80,3 % în debutul perioadei dualiste, indicând astfel ponderea rezultatelor bune obținute în școlile comunale la această disciplină.

Dacă lecturarea - mai mult sau mai puțin obligatorie - a diferitelor fragmente din cărțile școlare de citire au permis acordarea unor calificative îmbucurătoare, transpunerea lor în scris a generat uneori dificultăți în respectarea normelor estetice și ortografice. De aceea, scrierea nu s-a numărat printre disciplinele favorite ale școlărilor elementari, cu toate că, rezultatele examenelor au surprins valori ascendente în rândul celor care au dat răspunsuri bune și foarte bune, depășind pragul de 50 %. Comparativ cu primii doi ani ai perioadei (1858/1860), numărul elevilor care și-au însușit și exersat deprinderile de scriere a crescut cu peste 30 %, ceea ce denotă, ca și în cadrul altor discipline, un progres favorizat de reducerea absenteismului școlar și creșterea motivației pentru învățare.

Formarea aptitudinilor elementare de scris-citit a fost urmată, ulterior, de stabilirea și asimilarea normelor gramaticale, corelate cu necesitatea practicării unei conversații elitare în diferite medii socio-profesionale. Gramatica nu a constituit disciplină de învățământ pentru toate grupele de vârstă din cadrul învățământului elementar, venind în completarea adoptării regulilor fundamentale de scriere și citire. În primii ani în care acest obiect de studiu a fost evaluat ca ramură a educației primare, rezultatele obținute de elevi în acest domeniu au fost mulțumitoare, evidențiind valori constante în jurul pragului de 50 %. Limita inferioară sau superioară a acestuia a fost delimitată anual, de infima pondere a celor care, prin răspunsurile lor, dovedeau eficiența (calitatea) pregătirii lor profesionale. Nota ascendentă la nivelul rezultatelor promițătoare (mulțumitoare) este redată de valorile procentuale din perioada 1861/1867 care constau în: 40,3 %, 41,7 %, 48,1 sau 52,9 %.

Corolarul educației elementare, asigurat inițial prin studierea obiectelor de baza: religie, scris-citit și calcul (aritmetica) a fost completat ulterior cu discipline noi, precum geografia și istoria, apreciate drept instrumente indispensabile construirii unei identități naționale în ansamblul eterogen oferit de cadrul social-politic al monarhiei austriece. Însușirea cunoștințelor privind geografia Ardealului (anulată după 1868), a stat la baza formării noțiunilor spațiale, operante la nivelul diferitelor activități orientative, vizând lărgirea orizontului geografic. Inovația a fost resimțită la nivelul educației elementare percepțiile diferite ale elevilor asupra valorificării pozitive a noului domeniu, dovadă rezultatele discontinue înregistrate cu ocazia examenelor școlare. Debutul mulțumitor de 54,5 % identificat la sfârșitul anului 1860/1861, a înscris un recul în perioada imediat următoare, valorile atingând pragul de 35 %, 50 % sau 44 % la sfârșitul perioadei liberale. Diferențele nu relevă o descreștere calitativă a prestației profesionale a celor examinați, ci, mai ales inconstanța și ignoranța celor care frecventau sporadic școala.

Eficiența calitativă a demersului de creionare a unei culturi minimale la nivelul comunităților locale transilvane a fost completată și cu memorarea celor mai semnificative momente din istoria națională (maghiară), concomitent cu valorizarea lor etico-morală. Aceasta a presupus atingerea unor standarde afective, precum trezirea sentimentelor de solidaritate, glorificare și patriotism național, în rândul unor comunități tradiționale, lipsite de dinamismul elitelor. Epopeea istorică a vizat deopotrivă și formarea unor noțiuni temporale și spațiale, necesare operării în timp a diferitelor fapte și evenimente.

La disciplina istorie, expectanțele nu au fost pe măsura rezultatelor, școlarii manifestând o atitudine neutră față de această disciplină, dovadă calificativele inferioare înregistrate în segmentul temporal 1861-1867: de la 30,8 % în anul școlar 1862/1863, la 51,5 %, respectiv 60,8 % în anii 1865 și 1867. În contrapondere cu alte obiecte de studiu, istoria și geografia și-au găsit cu greu adepți, în sensul eficientizării cunoștințelor acumulate în activități de învățare voluntare.

Distribuirea calificativelor elevilor la nivelul celor nouă discipline de studiu ale învățământului elementar în perioada 1861-1867, permite identificarea următoarelor fenomene:

- valorile maximale au fost identificate la nivelul disciplinei religie, unde răspunsurile bune și foarte bune ale elevilor au evoluat de la 17 % în anul 1864/1865, la 22 % în anul 1862/1863;

- calculul oral și scris a înregistrat valori constante între 15 % și 17 %, cuantificate la nivelul răspunsurilor calitative ale elevilor la cerințele matematice impuse de dascălul evaluator;

- deprinderile de scris-citit au fost suficient conturate, ponderea calificativelor echivalente eficacității acestora fiind asemănătoare cu cea din domeniul precedent: 13 % în anul 1866/1867, respectiv 15 % în anul 1861/1862;

- studierea normelor gramaticale a deschis linia inechității între studierea obiectelor de bază și cea a disciplinelor teoretice inovative, reflectând o pondere relativ modestă a rezultatelor calitative superioare la nivelul acestei discipline, între 6 % și 8 %;

- complexitatea învățării în școlile comunale a fost resimțită și la nivelul obiectelor ce urmăreau valorizarea istoriei și geografiei, fenomen ilustrat de slaba frecvență a răspunsurilor școlare pe linia calificativelor de bine și foarte bine: 4-5 % în anul 1862/1863, respectiv 6-7 % în anii următori;

- pragmatismul unor demersuri educative nu a facilitat dobândirea facilă a unor rezultate superioare, disciplinele pomărit și cânt bisericesc deținând însă un rol semnificativ în procesul evaluativ prin valorile ascendente identificate în aprecierile pozitive ale școlărilor: 8-9 % în anul 1861/1862, 10-12 % la sfârșitul anului următor sau limita maximă de 10-12 % în anul școlar 1866/1867.

Examenle școlare au constituit deopotrivă și o modalitate de relevare a neconcordanțelor existente între expectanțele și realizările efective ale fiecărei școli, a calității și progresului școlar din această zonă. Având și scopul de a evalua munca învățătorului și a detecta mersul instrucțiunii în fiecare școală comunală prin răspunsurile elevilor, acestea au semnalat deopotrivă activitatea de apostolat a unor dascăli conștienți de misiunea lor, precum și interesul elevilor față de școală. Examenle de iarnă și cele de vară erau consemnate în protocoale aparte, iar delegații Comisiei administrative a fondurilor școlare care asistau la desfășurarea acestora adresau periodic un raport, o analiză a vizitei lor în școlile în care au fost repartizați.

În cele mai multe cazuri, acestea surprindeau alături de carențele inerente - prezența mulțumitoare a elevilor la școală, buna pregătire a dascălilor și sârguința acestora, rezultatele apreciative ale străduinței lor regăsite în răspunsurile echivalente ale discipolilor, conlucrarea dintre preoți și dascăli pentru asigurarea unui cadru propice activității educative etc.¹¹.

Într-un raport al inspectorului școlar districtual din anul 1868, privind desfășurarea examenelor de vară într-o serie de școli comunale de pe Valea Someșului, au fost semnalate rezultatele bune și foarte bune înregistrate în Parva, Nepos, Sângeorgiu, Rodna sau Șanț¹².

Consecvența cu care delegații oficiali trimiși ca observatori la derularea examenelor publice consemnau momentele semnificative din derularea acestora, a fost semnalată și-n perioada anterioară. Pe parcursul anului 1864, numeroase rapoarte similare evidențiau un progres constant la nivelul pregătirii profesionale a dascălilor și al științei de carte a elevilor. În școli precum Ilva-Mică, Rodna, Feldru sau Maieru¹³, răspunsurile elevilor, ca și prestația dascălilor erau apreciate drept bune sau mulțumitoare, întărind percepția

¹¹ Simion Retegan, *Satele născădune la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2002, p. 36.

¹² A.N.D.J.BN. *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 246/1868, f. 86.

¹³ *Ibidem*, dosar 190/1864, f. 63, 69, 83, 93, 94.

calitativă, ascendentă asupra progresului școlar, în ciuda disfuncționalităților inerente oricărui demers educațional.

Măsurarea științei de carte în rândul populației școlare elementare prin prisma rezultatelor obținute la examenele semestriale sau anuale, poate fi completată cu enunțarea cărților utilizate de elevi și dascăli în cadrul procesului instructiv-educativ. Valorizarea deprinderilor de muncă individuală, prin utilizarea voluntară a manualului a reprezentat încă un deziderat în perioada studiată, având în vedere insuficiența și ineficiența utilizare cărții în viața școlară și extrașcolară. Fenomenul poate fi explicat atât prin lipsa mijloacelor materiale și dotarea precară a școlilor cu inventare bibliografice, cât și prin modesta contribuție individuală a elevului la descifrarea mirajului cărții.

Printre cărțile școlare cel mai des uzitate în demersul didactic s-au numărat: catehismele (mare, de mijloc și mic), abecedarele (îndeosebi abecedarul lui V. Petri), cărțile de lectură (Legendarele lui Visarion Roman), gramatica română și latină, manuale de aritmetică sau compendii de limba română¹⁴.

Simpla inventariere a acestor instrumente (auxiliare) didactice alături de evaluarea cantitativă și calitativă a procesului elementar de educabilitate, permit conturarea unei percepții apreciative în ceea ce privește eficiența actului didactic în majoritatea școlilor comunale grănicerești studiate. Cu toate acestea, limita medie a progresului și a științei de carte a fost deseori depășită, ilustrând un fenomen constant ascendent de reducere a ratei analbetismului în rândul acestei grupe de vârstă.

Die Dynamik der schulischen Bevölkerung auf den Gebiet des ehemaligen rumanisches zweiten Grenzregiments in der preabsolutistische Zeitspanne (1858–1866)

- Zusammenfassung -

Der Subjekt dieser Forschung ist von den Studium der Dynamik der schulischen Bevölkerung auf den Gebiet des ehemaligen rumanisches zweiten Grenzregiments in der preabsolutistische Zeitspanne (1858–1866) dargestellt.

Die Durchführung dieses Schrittes hat eigentlich eine quantitative Herannahmung der schulischen Effektiven von dem Niveau jeder Gemeinschaft vorausgesetzt (Gemeinschaften die sich in diesem Studium wiederfinden), Aktivität die später mit der Verarbeitung, Interpretazion, Analyse und Vergleichung der Daten von verschiedenen Typen/Kategorien von Quellen korreliert wird.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 164/1862, f. 455.

ANEXA 1

Ponderea populației școlare în comunele grănicerești în anul 1857/1858

Nr. crt.	Localitatea	Populația totală	Populația școlară 6-13 ani	%	Băieți 6-13 ani	%	Fete 6-13 ani	%	Pondere (%)
1.	Năsăud	1780	318	17,8	167	52,5	151	47,4	
2.	Sângeorz	2437	436	17,8	215	49,3	221	50,6	
3.	Bistrița-Bârgăului	1555	243	15,6	107	44,1	136	55,9	
4.	Hordou	627	115	18,3	55	47,8	60	52,1	
5.	Bichigiu	670	135	20,1	62	45,9	73	54,1	
6.	Feldru	1552	264	17,1	132	50	132	50	
7.	Nepos	962	181	18,8	86	47,5	95	52,4	
8.	Ilva-mare	1373	261	19	122	46,7	139	53,2	
9.	Ilva-mică	894	144	16,1	77	53,4	67	46,5	
10.	Josenii Bârgăului	1091	185	16,9	87	47,1	98	52,9	
11.	Mijlocenii Bârgăului	947	169	17,8	76	44,9	93	55,1	
12.	Rusu-Bârgăului	840	119	14,1	58	48,7	61	51,2	
13.	Leșu	697	71	10,1	38	53,5	33	46,4	
14.	Maieru	1751	308	17,5	143	46,4	165	53,5	
15.	Măgura ilvei	679	132	19,4	69	52,2	63	47,7	
16.	Poiana ilvei	602	102	16,9	48	47,1	54	52,9	
17.	Mocod	833	139	16,6	76	54,6	63	45,3	
18.	Parva	419	82	19,5	32	39	50	60	
19.	Prundu-Bârgăului	1669	253	15,1	125	49,4	128	50,5	
20.	Susenii Bârgăului	610	91	14,9	35	38,4	56	61,5	
21.	Rebra	740	151	20,4	79	52,3	72	47,6	
22.	Rebrișoara	2018	369	18,2	181	49	188	50	
23.	Rodna	2399	444	18,5	200	45,1	244	54,9	
24.	Romuli	379	64	16,8	27	42,1	37	57,8	
25.	Salva	1206	206	17,1	91	44,1	115	55,8	
26.	Runc	829	167	20,1	66	39,5	101	60,4	
27.	Sant	604	117	19,3	51	43,5	66	56,4	
28.	Telciu	1789	299	16,7	132	44,1	167	55,8	
29.	Tiha-Bârgăului	1521	250	16,4	116	46,4	134	53,6	
30.	Mureșenii Bârgăului	547	90	16,4	43	47,7	47	52,2	
31.	Zagra	1047	187	17,8	83	44,3	104	55,6	
32.	Suplai	269	53	19,7	26	49	27	50,1	

ANEXA 2

Date privind frecvența în școlile grănicerești în perioada 1860–1867

Anul școlar	Localitatea	Elevi curenți	Zile absențate	Motivate	%	Nemotivate	%	Obs.
1858/1859	Poieni	34	2210	791	35,7	1419	64,3	
	Mititei	16	817	451	55,2	366	44,8	
	Hordou	20	847	663	78,2	184	21,8	
	Bichigiu	20	160	59	36,8	101	63,2	
1859/1860	Leșu	7	106	51	48,1	55	51,9	
	Poieni	36	776	342	44,1	434	55,9	
	Maieru	60	6046	3682	60,9	2364	39,1	
	St. Josef	59	3476	2249	64,7	1227	35,3	
	Mititei	15	588	288	48,9	300	51,1	
	Telciu	117	3752	2908	77,5	844	22,5	
	Hordou	25	878	770	87,6	108	12,4	
	Găureni	20	1045	211	20,1	834	79,9	
	Mocod	62	1648	517	31,3	1131	68,7	
	Bichigiu	17	136	130	95,5	6	4,5	
1861/1862	Mocod	71	4975	3482	70	1493	30	
	Maieru	76	2912	1560	53,5	1352	46,5	
	Poieni	30	650	420	64,6	230	35,4	
	Mititei	16	1191	624	52,3	567	47,7	
	Telciu	135	6285	2137	34	4148	66	
	Nepos	35	955	874	91,5	81	8,5	
	Parva	15	742	365	49,2	377	50,8	
	Maieru	74	3299	1165	35,3	2134	64,7	
	Poiana	49	2534	1132	44,6	1402	55,4	
	Mocod	42	1505	610	40,5	895	59,5	
1863/1864	Maieru	71	3133	985	31,4	2148	68,6	
	Mocod	47	4112	1770	43,1	2342	56,9	
	Poiana	39	2542	990	39	1552	61	
	Mititei	20	813	477	58,6	336	41,4	
	Telciu	128	8449	5385	63,7	3064	36,3	
	Poieni	26	681	376	55,2	305	44,8	
	Zagra	121	3472	1343	38,6	2129	61,4	
	Găureni	24	1250	1194	95,5	56	4,48	
	Runcu	43	15265	5833	38,2	9432	61,7	
	Telciu Sc. Trivială	41	2752	232	8,4	2520	91,6	
	Mititei	19	231	89	38,5	142	61,5	
	Mocod	93	4578	1697	37,1	2881	62,9	
	Zagra	81	13669	6886	50,3	6783	49,4	
	Telciu Șc. comunală	135	16163	9299	57,5	6864	42,5	
	Găureni	18	801	670	83,6	131	16,4	
1865/1866	Telciu	85	4841	927	19,1	3914	80,9	
	Rodna veche	46	3952	2102	53,1	1850	46,9	
	Maieru	53	699	107	15,3	592	84,7	
	Rodna	41	2222	1172	52,7	1050	47,3	
	Mocod	85	3974	1016	25,5	2958	74,5	

ANEXA 3
Calificativele elevilor din școlile elementare grănicerești
în perioada 1861-1867

An școlar	Localitatea	Nr. elevi		Disciplinele de învățământ																	
				Religie		Citit		Scris		Gramatică		Calcul		Geografie		Istorie		Poma- ria		Cant Biserica	
				F.B.B	S.I.	F.B	S.I.	F.B	S.	F.B	S.	F.B.B	S.I.	F.B.B	S.I.	F.B.B	S.I.	F.B.B	S.I.	F.B.B	S.I.
1861/ 1862	Borgo/ Bistrița	21	-	4	17	4	17	3	18	-	-	3	18	4	17	-	-	-	-	3	18
	Năsăud	128	100	28	0	20	8	17	11	15	13	20	8	-	-	-	-	-	-	11	17
	Poieni	27	8	11	8	17	2	6	13	-	-	14	5	-	-	-	-	-	-	3	16
	Hordou	27	7	20	0	20	0	20	0	20	0	20	0	20	0	20	0	20	0	20	0
	Sângeorgiu	42	0	42	0	42	0	42	0	16	26	42	0	16	26	42	0	-	-	42	0
	Bichigiu	30	26	4	0	2	2	4	0	-	-	4	0	-	-	-	-	-	-	-	-
	Telciu	135	90	4	41	39	6	26	19	6	39	21	24	-	-	-	-	8	37	11	34
	Borgo/ Tiha	103	39	64	0	32	32	35	29	25	39	57	7	18	46	18	46	53	11	60	6
	Zagra	102	30	62	10	51	21	15	57	-	-	32	40	-	-	-	-	-	-	8	64
	Mocod	67	21	46	0	13	33	4	42	-	-	4	42	-	-	-	-	-	-	-	-
	Salva	65	30	35	0	25	10	26	9	25	10	26	9	25	10	26	9	19	16	28	7
	Nepos	56	0	56	0	16	40	9	47	-	-	15	41	-	-	-	-	5	51	3	53
	Găureni	13	0	13	0	13	0	2	11	4	9	3	10	13	0	13	0	2	11	4	9
	Mititei	18	0	18	0	10	8	8	10	8	10	16	2	2	16	4	14	8	10	11	7
	Runcu	26	0	25	1	12	14	11	15	-	-	14	12	-	-	-	-	-	-	13	13
	Leșu	15	0	15	0	9	6	8	7	-	-	14	1	3	12	3	12	-	-	15	0
	Feldru	82	0	82	0	22	60	60	22	21	61	75	7	68	14	74	8	74	8	-	-
1862/ 1863	Borgo/ Bistrița	14	0	3	11	2	12	2	12	2	12	2	12	2	12	0	14	0	14	2	12
	Zagra	43	18	13	12	10	15	10	15	-	-	9	16	0	25	0	25	0	25	3	22
	Plai	37	4	33	0	19	14	9	24	0	33	29	4	0	33	0	33	0	33	0	33
	Măgura	32	9	23	0	18	5	14	9	17	6	18	5	16	7	19	4	0	23	17	6
	Rebrișoara	84	9	75	0	68	7	48	27	23	52	26	49	22	53	13	42	30	45	32	43
	Feldru	77	1	76	0	42	34	50	26	36	40	66	10	56	20	36	40	37	29	71	5
	Salva	47	0	40	7	31	16	17	30	16	31	16	31	16	31	16	31	-	-	-	-
	Mocod	46	13	33	0	20	13	24	9	28	5	25	8	27	6	-	-	24	9	24	9
	Telciu	122	54	65	3	47	21	26	41	0	68	47	21	0	68	0	68	-	-	28	40
	Borgo/ Tiha	120	59	61	0	27	34	25	36	20	41	22	39	19	42	23	38	19	42	51	10

	Sângeorgiu	41	0	41	0	11	30	11	30	0	41	40	1	-	-	-	-	23	18	41	0
	Parva	31	4	26	1	24	3	22	5	8	19	25	2	-	-	-	-	22	5	22	5
	Rebra-Mare	59	27	27	5	29	3	19	13	10	17	29	3	-	-	-	-	18	14	17	15
	Ilva-mică	50	10	40	0	40	0	26	14	-	-	23	17	0	40	10	30	17	23	40	0
	Maieru	71	0	71	0	20	51	18	53	32	39	71	0	-	-	-	-	-	-	71	0
	Mititei	24	0	24	0	8	16	7	17	6	18	16	8	5	19	6	18	8	16	10	14
	Nepos	49	0	45	4	40	9	18	31	39	10	39	10	40	9	40	9	-	-	30	19
	Rodna Veche	119	9	110	0	94	16	94	16	94	16	104	6	-	-	-	-	-	-	-	-
	Leșu	31	0	31	0	17	14	17	14	-	-	27	4	5	26	5	26	-	-	-	-
	Poieni	35	13	22	0	22	0	13	9	-	-	11	11	-	-	-	-	-	-	-	-
	Runcu	12	0	12	0	8	4	4	8	5	7	6	6	5	7	5	7	-	-	-	-
	Romuli	34	9	24	1	7	18	8	17	5	20	13	12	-	-	-	-	11	14	20	5
	Bichigiu	62	23	39	0	14	25	22	17	-	-	35	4	15	24	3	35	-	-	16	23
1864-1865	Borgo-Mureșeni	46	17	29	0	23	6	26	3	17	12	29	0	9	20	16	13	26	3	26	3
	Rebrîșoara	100	50	50	0	45	5	24	26	15	35	50	0	14	36	36	14	24	26	24	26
	Măgura	42	18	24	0	24	0	24	0	24	0	24	0	24	0	24	0	24	0	24	0
	Plai	37	9	26	0	18	8	7	19	-	-	25	1	-	-	-	-	-	-	-	-
	Rodna-nouă	52	17	35	0	20	15	20	15	20	15	35	0	35	0	-	-	35	0	-	-
	Hordou	35	16	19	0	19	0	10	9	-	-	13	6	19	0	19	0	19	0	19	0
	Rodna veche	53	0	51	2	48	5	48	5	48	5	48	5	-	-	-	-	-	-	-	-
	St. Iosef	70	20	20	30	20	30	15	35	32	18	16	34	15	35	32	18	32	18	24	26
	Salva	86	0	86	0	69	17	37	49	65	23	86	0	65	23	65	23	85	1	22	64
	Zagra	30	8	22	0	12	10	12	10	-	-	12	10	-	-	-	-	5	17	-	-
	Poieni	35	4	31	4	29	2	8	23	11	20	18	13	-	-	13	18	23	8	23	8
	Telciu	135	51	39	45	32	52	12	72	8	76	17	67	8	76	15	69	6	78	14	70
	Mocod	66	9	57	0	45	12	31	26	14	43	52	5	35	22	13	44	37	20	48	9
	Leșu	30	0	30	0	30	0	30	0	23	7	25	5	25	5	23	7	20	10	15	15
	Runcu	47	16	30	1	31	0	31	0	20	11	31	0	22	9	22	9	17	14	30	1
	Sângeorgiu	42	0	42	0	42	0	39	3	12	30	39	3	12	30	12	30	-	-	32	10
	Ilva-mică	44	0	44	0	43	1	30	14	-	-	42	2	-	-	-	-	32	12	42	2
	Borgo-bistrița	19	10	9	0	7	2	5	4	6	3	6	3	5	4	2	7	-	-	7	2
	Nepos	54	0	54	0	32	22	48	6	49	5	53	1	-	-	-	-	30	24	53	1
	Feldru	78	0	78	0	78	0	70	8	34	44	78	0	26	52	26	52	26	52	78	0
	Parva	38	12	26	0	24	2	19	7	26	0	25	1	15	11	15	11	23	3	18	8
	Romuli	34	16	15	3	5	13	11	7	5	13	11	7	-	-	-	-	11	7	14	4

Dinamica populației școlare pe teritoriul fostului Regiment II românesc de graniță

	Năsăud	95	30	65	0	56	9	17	48	-	-	44	21	44	21	-	-	42	23	60	6
	Maieru	67	20	47	0	35	12	25	22	31	16	42	5	27	20	17	30	28	19	34	13
	Mititei	44	0	44	0	34	10	10	34	6	38	29	15	4	40	6	38	9	35	26	18
1866-1867	Borgo-bistrița	33	20	12	1	11	2	8	5	9	4	9	4	4	9	1	12	5	8	10	3
	Poiana	78	29	49	0	46	3	35	14	-	-	35	14	2	47	6	43	12	37	39	10
	Găureni	20	7	13	0	13	0	7	6	-	-	8	5	-	-	-	-	-	-	-	-
	Bichigiu	29	2	27	0	18	9	18	9	17	10	18	9	18	9	18	9	3	24	18	9
	Nepos	49	1	44	4	27	21	33	15	27	21	35	13	-	-	-	-	-	-	36	12
	Plai	41	11	30	0	27	3	15	15	-	-	29	1	-	-	-	-	-	-	-	-
	Runcu	45	13	25	7	27	5	16	16	25	7	24	8	27	5	22	10	14	18	25	7
	Parva	36	7	29	0	23	6	16	13	27	2	27	2	12	17	-	-	16	13	16	13
	Rebra	44	12	32	0	20	12	20	12	-	-	20	12	-	-	-	-	-	-	-	-
	Rebrișoara	104	60	44	0	29	15	25	19	16	28	41	3	16	28	-	-	24	20	26	18
	Borgo-tiha	81	39	42	0	29	13	28	14	28	14	39	3	16	26	4	38	28	14	39	3
	Năsăud	94	42	52	0	50	2	27	25	18	34	28	24	20	32	28	24	28	24	48	4
	Borgo-mureșeni	48	26	22	0	19	3	18	4	-	-	19	3	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sângeorgiu	99	17	82	0	82	0	37	45	8	74	48	34	8	74	8	74	35	47	40	42
	Maieru	70	25	45	0	41	4	28	17	29	16	42	3	32	13	32	13	36	9	36	9
	Rodna nouă	50	10	40	0	37	3	40	0	27	13	40	0	38	2	5	35	39	1	39	1
	Poiana	77	21	56	0	46	10	23	33	-	-	42	14	9	47	19	37	24	32	32	24
	Măgura	41	8	33	0	19	14	14	19	10	23	27	6	9	24	27	6	10	23	19	14
	Salva	62	16	46	0	46	0	28	18	31	15	46	0	28	18	42	4	34	12	44	2
	Telciu	111	49	50	12	44	18	23	39	-	-	31	31	13	49	-	-	13	49	28	34
	Romuli	36	23	12	1	2	11	8	5	4	9	9	4	-	-	-	-	9	4	13	0
	Mocod	85	27	58	0	51	7	40	18	28	30	52	6	58	0	18	40	53	5	54	4
	Zagra	66	33	33	0	24	9	24	9	9	24	18	15	9	24	9	24	-	-	13	20
	Leșu	64	31	19	14	16	17	20	13	26	7	20	13	21	12	21	12	24	9	23	10
	Mititei	40	4	36	0	14	22	11	25	11	25	24	12	6	30	6	30	11	25	26	10
	Feldru	65	11	54	0	54	0	54	0	16	38	54	0	13	41	16	38	54	0	54	0
	Ilva-mică	49	5	44	0	42	2	27	17	-	-	44	0	42	2	22	22	42	2	43	1

ANUARUL LICEULUI GRĂNICERESC „GEORGE COȘBUC”

Ironim MARȚIAN

Acest anuar este a doua publicație periodică nășăudeană după *Magazinu Pedagogicu* (1867–1869) și cea mai longevivă. Se numără printre cele mai vechi din istoria literaturii pedagogice românești. Tipărirea lui începe cu anul școlar 1866/67, când Gimnaziul inferior ajunsese complet (cu patru clase), pe baza hotărârii „Comisiunii administratoare de fondurile scolastice din Districtul Năsăudului”, nr. 209/11 mai 1867¹, și se sfârșește pe anul școlar 1943/44, înregistrând două hiatusuri, în anii 1878/79 și 1937/38–1939/40, apariția sa întinzându-se astfel pe 73 de ani. În perioada 1866/67–1868/69 apare cu titlul de *raport*, ca și peste ani, 1880/81–1917/18, apoi cu titlul de *programă*, 1869/70–1877/78 și 1879/80, iar după Unirea cea Mare, începând cu anul școlar 1918/19², va purta denumirea de *anuar*, inclusiv în timpul ocupației horthyste³.

---

¹ Decizia scrierii „cronicii gimnaziului” fusese luată în cadrul Conferinței profesorele ținute în 6 martie 1865, sarcina asumându-și-o vicarul – director Grigore Moisil; cf. Virgil Șotropa și Dr. Nicolae Drăganu, *Istoria școlilor nășăudene scrise cu prilejul jubileului de 50 de ani de existență (1863–1913) a Gimnaziului superior fundațional din Năsăud*, Tip. „G. Matheiu” Bistrița, Năsăud 1913, p. 330. În primul anuar sunt trecute pentru cls. a IV-a următoarele date: „ordinariul clasei” (diriginte) era Octaviu Barițiu, numărul săptămânal de ore 26, repartizat pe materii astfel – religie 2 ore (Grigore Moisil), lb. latină 5 ore (Teodor Dumbravă de Orșova), lb. română 2 ore (Ioan Papiu), lb. greacă 3 ore (Ioan Papiu), lb. germană 3 ore (Leon Pavelea), lb. maghiară 2 ore (Octaviu Barițiu), istorie 3 ore (Maxim Pop), matematică 3 ore (Octaviu Barițiu) și științe naturale – fizică 3 ore (Florian Moțocu); numărul de elevi – 25, pe primele trei locuri la învățatură situându-se Ioan Ciocan (I), Grigore Pletosu (II) și Grigore Marica (III).

² Denumirea exactă: *Anuarul Liceului român grăniceresc din Năsăud. Anul întemeierii 1863. Anul școlar 1918–19. Publicat de Emil Domide dir. subst.*, Bistrița 1919 (Tip. Națională „G. Matheiu”, Bistrița); respectiv *Anul întemeierii 1863. Anul școlar 1935/36. Anuarul Liceului grăniceresc G. Coșbuc din Năsăud. Publicat de Vasile Bichigean director*, Tip. „G. Matheiu” Bistrița (1936). Din 2 ianuarie 1919, liceul va purta denumirea „Liceul român grăniceresc din Năsăud”, în baza hotărârii Comisiei administratoare a Fondurilor central școlastic și de stipendii din Năsăud, iar din anul 1921 primește numele patronului său spiritual: Liceul grăniceresc „George Coșbuc” și internatul său, Internatul grăniceresc „Vasile Nașcu” (Scrisoarea nr. 428/15 ianuarie 1921 a aceleiași Comisii administratoare).

³ Denumirea exactă: *Anuarul (Évkönyve) Gimnaziului regal ungar de stat cu limba de predare română din Naszód din anul școlar 1943/44. Întocmit în anul al 80-lea de la înființarea școlii de T. Pálffy Endre director*, Inspectoratul Regional Cluj, Năsăud (1944).

Apariția anuarului va fi fost asigurată de directorii în exercițiu ai gimnaziului. Pe lângă partea oficială, care circumscrie știri școlare⁴, se publică lucrări științifice și discursuri cu diferite prilejuri aniversare, biografii și necroloage ale profesorilor și directorilor sau altor personalități cultural-științifice născute, toate scrise de profesorii instituției. Până în anul școlar 1894/95 se redactează numai în limba română, dar începând cu anul 1895/96, în urma Ordinațiunii Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică nr. 33798/1895, se publică bilingv, în română și maghiară, până în 1917/18, ca și pe anii de tristă amintire 1940/41–1943/44. Pentru tipărire, numita Comisie administratoare a fondurilor aprobă inițial, la 24 septembrie 1872, un „paușal” de 100 fl. (v. a. sumă globală fixată aproximativ), pentru ca începând cu anul școlar 1897/98 să se încaseze în acest scop de la fiecare elev o taxă de 1 coroană, iar din 1903/04 de 2 coroane (1 florin = 2 coroane)⁵, constituindu-se așa-numitul „depozit al anuarului”, administrat de liceu, care, de exemplu, în anul școlar 1935/36 deținea suma de 3121 lei.

De-a lungul timpului, numărul de pagini și formatul anualelor s-a schimbat; primul, intitulat *Reportu anuale despre Gimnaziulu românu greco-catholicu dein Naseudu pentru anulu scolastecu 1866/67* (Gherla 1867), avea doar 8 pagini, un format tip catalog și a apărut sub îngrijirea primului director, vicarul episcopal foraneu al Rodnei, Grigore Moisil (1863–1868); începând din anul 1867/68 și până în 1869/70, când se va numi *programă* (cu numerotarea începând de aici), va avea format de revistă și un număr de 10, 11 și 37 pagini, iar *Programa II*, 60 pagini, sub celălalt director, dr. Ioan M. Lazăr (1869–1873), care-i și îmbogățește conținutul în conformitate cu spiritul epocii, ca ulterior să fie de 15 × 21 sau 17 × 24 cm și cu număr variabil de pagini de la an la an. A văzut lumina tiparului la Gherla, Bistrița, Brașov, Sibiu, Cluj, Reghin, dar preponderent la Tipografia Națională „George Matheiu” din Bistrița, condusă, succesiv, de tată și fiu⁶.

Revenit de la Viena după studii temeinice de teologie, istorie și filozofie, cu doctoratul în teologie (1869), Ioan M. Lazăr va imprima o nouă orientare anuarului, publicând aici în primele patru numere ale *programei* întinsul studiu filozofic bilingv, în latină și română, intitulat *Dissertatio de libero hominis arbitrio tam in se quam in relatione ad gratiam divinam spectator* (Disertațiune despre liberul arbitriu al omului considerat atât în sine, cât și în relațiune cătră grația divină): *Programele I* (1869/70, p. 3–24), *II* (1870/71, p. 3–40), *III* (1871/72, p. 1–43) și *IV* (1872/73, p. 1–26). Tot dr. Ioan M. Lazăr va deschide seria biografiilor profesorilor gimnaziului: Teodor Dumbravă de

⁴ Vezi Iosif Naghiu, *Mărunțișuri cultural-istorice născute*, în „Arhiva Someșană” (în continuare „A.S.”), nr. 22, Năsăud 1937, p. 185–189.

⁵ Virgil Șotropa și Dr. Nicolae Drăganu, *op. cit.*, p. 267.

⁶ Pe larg, vezi problema tratată la Teodor Tanco, *Anuarul Liceului din Năsăud*, în „Virtus Romana Rediviva”, vol. II (Urme peste veacuri), Bistrița 1974, p. 18–23; *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, Societatea Culturală „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, 2004, p. 23–28.

Orșova (Rușii Munți, 1842–1872) în „Programa” III (p. 56–57) și Ioan Ciorceriu (Lușca, 1840–1873) în *Programa* IV (p. 26–41). În sfârșit, alte momente însemnate din viața gimnaziului și a școlilor din ținut vor surprinde *Programele* II și III: dări de seamă asupra activității Societății de lectură *Virtus Romana Rediviva* a gimnaziștilor, înființată la 14 aprilie 1870, sub conducerea aceleiași director, dr. Ioan M. Lazăr (Năsăud, 1838–1873), informații despre biblioteca gimnaziului și muzeul său, situația examenelor celor dintâi 14 „maturizanți” ai Gimnaziului superior gr.-cat. românesc din Năsăud (3–4 iulie 1871, avându-l ca președinte pe directorul suprem al Cercului de Învățământ Cluj, Páll Șandor), includerea, sub formă de „apendice”, a datelor statistice privind „norma” (1770) și Școala de fetețe (1826) din Năsăud (II, p. 57–58), apoi și despre „școlile triviale” din Zagra (1786), Sângeorz-Băi (1816)⁷, Telciu (1837), Prundul Bârgăului (1786) și Monor (1764). Iar *Programa* II (1870/71) include planul de învățământ pentru toate clasele gimnaziului năsăudean (inferioare și superioare, p. 42–45), întocmit conform *Entwurf*-ului lui Leo Thun⁸ din 16 septembrie 1849. Însă această programă va semnala momentul „cel mai însemnat și frumos” (p. 54): Hotărârea nr. 28389/23 decembrie 1870 a Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică prin care Gimnaziului superior românesc gr.-cat. din Năsăud în Transilvania i se conferă „dreptul de publicitate provizorie”, adică dreptul de a se „depune examen de maturitate” și de a elibera „testimonii cu valoare deplin legală”, „dreptul de publicitate definitivă” acordându-i-se după „întărirea Instrumentului fundațional” (Viena, 23 martie 1871; respectiv Buda, 10 aprilie 1871). De remarcat că toți profesorii din acel an erau „provizorii” (ordinari sau suplinitori), inclusiv directorul dr. Ioan M. Lazăr. Încă de pe vremea sa, apoi și mai departe, sunt inserate informații utile precum *Catalogul cărților aflătoare în biblioteca gimnazială (Mariana). Anul 1872–1873 pînă la 1874–1875* (V, 1873/74, p. 38–40; VI, 1874/75, p. 41–42), *Biblioteca junimii studioase* (VIII, 1876/77, p. 25–27), sau *Biblioteca gimnazială; Biblioteca junimii studioase* (X, 1879/80) p. 29–31), *Cabinetul natural: Terminologia latină a florei locale*, cuprinzând 1256 specii diferite (X, 1879/80, p. 33–40)⁹.

Noul director, dr. Constantin Moisil (1873–1874), va scrie, în *Programa* V (1873/74), *La trecerea gimnaziului din Năsăud în al doilea deceniu al existenței sale; Scopul studiului gimnaziale*, precum și biografiile prepozitului și vi-

⁷ Este interesant că față de celelalte „triviale”, cu 3 clase, cea din Sângeorz-Băi avea 4 clase și 6 învățători (Mihai Domide, Ștefan Utalea, Eremia Șorobetea, Bartolomeu Șorobetea, Simion Tanco și Nicolae Georgiță, aceștia doi din urmă cateheți greco-catolici), ceea ce o apropie de „norma” din Năsăud, „Programa” III, p. 60–63.

⁸ Complet: *Entwurf der Organisation der Gymnazien und Realschulen in Oesterreich* (Proiectul de organizare a gimnaziilor și a școalelor reale din Austria). În primul „raport” (1866/67, p. 1–2) fusese publicat planul de învățământ pentru cursul inferior, tot de 4 clase, al gimnaziului. Acesta și cel al cursului superior au suferit ulterior modificări în funcție de diversele momente politice traversate de românii transilvăneni. Leo Thun (1811–1898) a fost ministrul austriac al Cultelor în perioada 1848–1860.

⁹ A se vedea și Onisim Filipoiu, *Anuarul Liceului din Năsăud – Repertoriu bibliografic*, în „A.S.”, vol. III (Seria a II-a), Năsăud 1975, p. 393–398.

carului capitular Macedon Pop și antecesorului său, dr. Ioan M. Lazăr (p. 3–22). Perioada de directorat a lui Paul Tanco (1874–1880), primul doctor în matematică din România (14 decembrie 1872), înseamnă o deschidere pronunțată științifică a publicației, căreia i se racordează prof. dr. Artemiu P. Alexi. Directorul se va remarca prin studiile de specialitate: *Unitatea sistemii solare* (VI, 1874/75, p. 3–18), *Pusețiunea cosmică a cometelor* (VII, 1875/76, p. 3–22), *Considerațiuni pedagogice-didactice asupra instrucțiunii disciplinelor matematice în gimnazie* (VIII, 1876/77, p. 3–12), *Despre pusețiunea fizică a pământului în sistema solară* (X, 1879/80, p. 3–15), iar ca prodirector (din 1886) în timpul lui Ioan Ciocan, va mai publica *Dezvoltarea elementară a conștiențelor (coeficiențelor) în serii cu deosebită considerare a progresiunii geometrice dimpreună cu materialul de deprindere (Raportul pe 1886/87, p. 3–50)* ca și biografia învățătorului și directorului „normei” și al „preparandiei” Cosma Anca (1849–1866, 1869–1886), în același anuar (p. 86). Naturalistul dr. Artemiu P. Alexi va fi prezent cu lucrările: *Istoria dezvoltării ideilor cosmogonice și geologice* (IX, 1877/78, p. 3–30) și *Importanța științei meteorologice* (partea I, *Raportul pe 1887/88, p. 3–94*; partea a II-a, *Raportul pe 1888/89, p. 1–95*). Prof. Grigore Pletosu se evidențiază prin comunicările didactice: *Educațiunea și instrucțiunea în gimnaziu (Raportul pe 1881/82, p. 3–25; Raportul pe 1882/83, p. 3–47; Raportul pe 1883/84, p. 3–31), Concentrațiunea în învățământul secundar (Raportul pe 1885/86, p. 3–29)*, ca și cu biografiile profesorilor trecuți din viață: Ioan Lupoai (Raportul pe 1900/01, p. 5–9), dr. Ioan Mălai (Raportul pe 1903/04, p. 46–50) și dr. Emil Filipan, medicul gimnaziului (Raportul pe 1908/09, p. 32–35).

Statute și regulamente școlare, planuri de învățământ, dar și momentele principale ale dezvoltării gimnaziului sunt incluse în anuar¹⁰ de directorii Ioan Ciocan (1880–1882–1898) și Ioan Gheție (1899–1904–1920). Primul ne-a lăsat biografiile vicarului foraneu episcopal al Rodnei, Grigore Moisil (1814–1891), în *Raportul pe 1891/92 (p. 3–24)*, unde sunt publicate și discursurile funebre rostite de Ioan Papiu, Gherasim Domide, dr. Ioan Pop, Pamfil Grapini și Ioan Ciocan, profesorilor W. Beniamin Hangea (*Ibid.*, p. 25) și Maxim Pop (*Raportul pe 1892/93, p. 3–5*); al doilea publică pe cea a profesorului Pompei Grigoriță (*Raportul pe 1901/02, p. 70–72*), de asemenea dis-

¹⁰ Dintre acestea amintim: *Regulament pentru ordinea și disciplina la Gimnaziul superior gr.-cat. românesc din Năsăud (Raportul pe 1885/86, p. 30–43)*; *Statutele Societății de ajutorare „Vasile Nașcu” (Raportul pe 1889/90, p. 3–12)*, societate înființată la 4 octombrie 1889 sub președinția directorului Ioan Ciocan, iar „statutele” aprobate la 30 decembrie 1889, având ca scop „ajutorirea școlărilor, cari cercetându gimnasiul superioru greco-catolicu românescu în Năsăudu, dovedescu diligență în studiu și purtare morală bună, precum și a acelora, cari absolvându acestu gimansiu, cercetează cu diligență vreo universitate și au purtare morală bună” (Art. I); *Reportul întâi despre Societatea de ajutorare „Vasile Nașcu” din Năsăud (Raportul pe 1890/91, p. 40–43)*; *Reportul al 2-lea despre Societatea de ajutorare <<Vasile Nașcu>> din Năsăud pro 1890–1891 (Raportul pe 1891/92, p. 26–31)*; *Regulament pentru administrarea Fondului școlărilor morboși și înființat la Gimnaziul superior fundațional din Năsăud (Raportul pe 1905/06, p. 1–6)*; *Regulament pentru administrarea Fondului bibliotecii și Societății școlărilor de la Gimnaziul superior fundațional din Năsăud (Ibidem, p. 7–11)*.

cursul ținut cu prilejul „Jubileului de 50 de ani de existență a gimnaziului (1863–1913)” (*Raportul* pe 1913/14, p. 3–6). Iar Maxim Pop va semna necrologul „Leon Pavelea” (*Raportul* pe 1889/90, p. 13–19).

O altă pleiadă de profesori ai gimnaziului (devenit din anul 1886 „superior fundațional”), strălucit reprezentată de Ioan Păcurariu, Virgil Șotropa, Vasile Bichigean și dr. Nicolae Drăganu, va continua tradiția științifică și publicistică a anuarului. Ioan Păcurariu este deosebit de activ în coloanele sale cu lucrările de specialitate: „*Cugetări asupra factorilor evoluțiunii istorice a popoarelor*”, *discurs rostit cu ocaziunea serbării școlastice din 11 aprilie 1902* (*Raportul* pe 1901/02, p. 45–68), „*Despre frumos*”, *capitol din o lucrare inedită de estetică* (*Raportul* pe 1908/09, p. 1–27) și conferința *Pământul și omul. Carpații în istoria patriei noastre* (*Raportul* pe 1915/16, p. 31–43); apoi *Discurs festiv rostit la serbarea de aniversare a liceului din Năsăud ținută în 4 octombrie 1902* (*Raportul* pe 1902/03, p. 51–58), *Discurs rostit la serbarea din 4 octombrie 1903 a Gimnaziului superior fundațional din Năsăud* (*Raportul* pe 1903/04, p. 56–63) și *Cuvântarea de predare a bustului lui George Coșbuc*, la 20 iunie 1926¹¹, dezvelit în fața liceului, care încă din 1921 purta numele poetului (*Anuarul* pe 1925/26, p. 4–12); multe biografii ale profesorilor decedați: Octaviu Barițiu (*Raportul* pe 1900/01, p. 2–4), Leontin Drăganu (*Raportul* pe 1903/04, p. 51–55), Florian Moțocu (*Raportul* pe 1906/07, p. 4–6), Iacob Pop (*Raportul* pe 1908/09, p. 29–31), Ioan Ciocan (*Raportul* pe 1915/16, p. 5–17) și Andrei Mazanec (*Ibidem*, p. 27–30). În trei rapoarte succesive, Virgil Șotropa va scrie *Istoria școalelor năsăudene* (1901/02, p. 1–44; 1902/03, p. 1–50; 1903/04, p. 1–43). Vasile Bichigean va traversa viața liceului năsăudean și a anuarului său dincolo de Unirea cea Mare din 1 Decembrie 1918 cu comunicările și studiile: *Cuvânt ocazional rostit la serbarea școlară din 4 octombrie 1910* (*Raportul* pe 1910/11, p. 1–10), *Dante Alighieri* (*Raportul* pe 1912/13, p. 1–21), *Viața privată și socială a poporului grec în lumina*

¹¹ Acestui eveniment, *anuarul* pe 1925/26 îi dedică, sub titlul *Serbarea de dezvelire a bustului poetului G. Coșbuc*, un grupaj de cuvântări ținute cu acel prilej. Se remarcă mai întâi panegiricul dr. Octavian Domide, prelat papal și canonic prepozit capitular al Diecezei gr.-cat. de Gherla, prietenul Poetului întru tălmăcirea „Divinei Comedii” a lui Dante Alighieri (p. 1–3), apoi evocările lui Ioan Păcurariu (președintele Despărțământului Năsăud al ASTREI), Vasile Bichigean (directorul Liceului grăniceresc „G. Coșbuc”), Ioan Lupaș (ministrul Ocrotirilor Sociale, p. 18–20), Gh. Bogdan-Duică (reprezentantul Academiei Române, p. 20–22), Liviu Rebreanu (delegatul Societății Scriitorilor Români, p. 23–24), D.C. Lungulescu (în numele Casei Școalelor, p. 24), Grigore Pletosu (reprezentantul Episcopiei Ortodoxe a Vadului, Feleacului și Clujului, „mentorul” poetului, p. 24–27), dr. Valeriu Seni (inspector-șef al Serviciului local de Învățământ Cluj, p. 27–29) și Romulus Rebreanu (delegatul Cercului studenților someșeni, p. 29–30); se adaugă conferința amintită a dr. Nicolae Drăganu. Reținem din cuvântul lui Liviu Rebreanu: „Coșbuc a făcut o revoluție în poezia românească. El a introdus pe țărani noștri în poezie, țărani adevărați, cu păcate și cu calități mari, cu dureri și bucurii, oameni întregi. Până la el în poezia românească țăranul era fantoșă (marionetă, om de paie, lipsit de personalitate, n.n.) de operetă sau martir de melodramă. Coșbuc l-a cântat întâia oară așa cum este. Venind cu suflatul plin și neprihănit, a dat o întorsătură nouă mersului poeziei românești. Sănătatea exuberantă din versurile lui a oprit valul de morbideză (sensibilitate bolnăvicioasă, n.n.) sentimentală în care căzuseră epigonii lui Eminescu. Opera lui e atât de personală, încât n-a putut face școală. Rimele, ritmul, culoarea, fraza poeziei lui Coșbuc sunt atât de specifice, încât exclud posibilitatea imitației” (p. 23).

epopeelor homerice (*Raportul* pe 1914/15, p. 1–32), iar în calitate de director (1921–1938) se remarcă prin *Istoricul liceului* (*Raportul* pe 1922/23, p. 1–12)¹², *Caracteristica poporului elen și a literaturii sale și importanța acesteia pentru literatura universală* (*Anuarul* pe 1923/24, p. 9–19), *Cuvântarea de primire a bustului lui George Coșbuc* (*Anuarul* pe 1925/26, p. 12–17), traducerea în românește a capitolului VI din *Statul* (Republica) lui Platon (*Anuarul* pe 1928/29, p. 63–93) și discursul ocazional rostit (împreună cu cel al dr. Leon Scridon Sr.) inclus în *Jubilee de absolvire ale foștilor elevi ai liceului nostru* (*Anuarul* pe 1932/33, p. 23–51). În sfârșit, dr. Nicole Drăganu ilustrează științific *anuarul* prin studii și cuvântări omagiale: *Principiile, cari ne-ar putea servi de bază la studierea și clasificarea cuvintelor compuse* (*Raportul* pe 1909/10, p. 1–19), *Sportul la cei vechi și întru cât a servit el de bază sportului modern* (*Raportul* pe 1911/12, p. 1–29), discursul prilejuit de *Jubilee de 50 de ani de existență a gimnaziului (1863–1913)* în (*Raportul* pe 1913/14, p. 6–22), apoi conferința *George Coșbuc la Liceul din Năsăud și raportul lui cu grănițerii*, ținută în seara zilei de 20 iunie 1926 (*Anuarul* pe 1925/26, p. 33–112).

Alte materiale cuprinse în *rapoarte* sau *anuale*, cum sunt conferința *Contele Ștefan Szécsenyi*¹³ a lui Valeriu Seni (*Raportul* pe 1909/10, p. 20–29), biografiile *Kuncz Elek*¹⁴ și *Episcopul dr. Vasile Hossu*¹⁵ (*Raportul* pe 1915/16, p. 19–21; 23–25), *necoloagele* dr. Paul Tanco și Gavrilă Scridon (*Raportul* pe 1916/17, p. 1–5; 6–11), *Ignat Seni* (*Anuarul* pe 1923/24, p. 3–8), *Emil Ștefănuțiu* (*Anuarul* pe 1924/25, p. 1–4), *Ioan Păcurariu* (*Anuarul* pe 1929/30, p. 3–8), *Ștefan Scridon* (*Anuarul* pe 1932/33, p. 1–13), *Grigore Pletosu* (*Anuarul* pe 1934/35, p. 5–9), dr. Valeriu Seni și Emil Domide (*Anuarul* pe 1935/36, p. 3–9; 11–18), *Ioan Tomuța* (*Anuarul* pe 1936/37, p. 3–4), mai departe *Jubilee a trei promoții (1910, 1915, 1924)* (*Anuarul* pe 1934/35, p. 20–28–31), omagiile aduse profesorilor trecuți la pensie: *Alexandru Haliță* (*Anuarul* pe 1928/29, p. 3–5), *Virgil Șotropa* (*Anuarul* pe 1932/33, p. 17–21) și *Teodor Șimon* (*Anuarul* pe 1934/35, p. 13–16), însemnările de călătorie: *Gavril Bichigean, În excursi-*

¹² În timpul directorilor substituiți dr. Nicolae Drăganu (1918–1919) și Emil Domide (1919–1921) se publică „Date însemnate din viața liceului în decursul anului școlar 1918/19” („Anualele” pe anii 1918/19, p. 1–15, și 1919/20, p. 1–14); „anualele” pe anii 1918/19, 1919/20 și 1920/21 sunt semnate de Emil Domide, iar următorul 1921/22 este publicat de Vasile Bichigean; din anul 1922/23, „anuarul” se va numi „Anuarul Liceului grăniceresc „G. Coșbuc” din Năsăud”.

¹³ Szécsenyi István (1791–1860) a fost om politic și patriot maghiar. A înființat Muzeul Național Maghiar, Teatul Național, Academia Maghiară din Pesta (pentru care a donat 60 000 florini), iar ca ministru al Lucrărilor Publice (1848) a realizat podul între Buda și Pesta, a contribuit la regularizarea Tisei, Dunării și a Porților de Fier. Fusese cel mai aprig dușman al politicii lui Kossuth Lajos și „căpetenia partidului moderat”. Cf. (sub redacția Corneliu Diaconovici), *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904, p. 1052.

¹⁴ Kuncz Elek (1846–1915) – director al Cercului de Învățământ Cluj (din 1892).

¹⁵ Dr. Vasile Hossu (1866–1916) – episcop al Diecezei Lugojului și a Gherlei (1903–1912–1916). Împreună cu dr. Alexandru Grama, dr. Augustin Bunea, dr. Victor Smigelschi și dr. Isidor Marcu au fondat săptămânalul bisericesc-politic „Unirea” de la Blaj (1891), al cărui prim-redactor a fost. În calitate de episcop al Lugojului, hirotonește, la 27 martie 1910, ca preot celib, pe al său nepot, viitorul „cardinal in pectore” Iuliu Hossu (1969).

sie prin țară cu Liceul „George Coșbuc” din Năsăud (Anuarul pe 1928/29, p. 51-62) și Alexandru Husar (elev cls. a VI-a), *Note de călătorie cu ocazia excursiei celei mari, care s-a făcut între zilele 14-25 ale lunii iulie anul 1936* (Anuarul pe 1935/36, p. 19-67); *Valea Hațegului*, fragment din *Memorialul de călătorie scris cu ocazia excursiei din 9-26 iulie 1937* (Anuarul pe 1936/37, p. 35-54), întregesc partea „neoficială”, literar-științifică.

Sunt semnificative câteva date statistice extrase din „partea oficială”, pe câțiva ani importanți din viața liceului năsăudean: 1863/64 (anul deschiderii): - 39 elevi, din care 34 gr.-cat. și 5 ortodocși; 1866/67 (anul primului anuar) - 112 elevi, din care 96 gr.-cat., 14 ortodocși și 2 romano-catolici; 1870/71 (anul primei promoții) - 163 elevi, din care 134 gr.-cat., 24 ortodocși și 5 romano-catolici, cu primii 14 „maturizanți”; 1887/88 (al 25-lea an de la deschidere) - 179 elevi, din care 145 gr.-cat., 25 ortodocși și 9 israeliți, cu 8 „maturizanți”; 1912/13 (după 50 de ani) - 305 elevi, din care 203 gr.-cat., 82 ortodocși, 8 romano-catolici, 7 israeliți și 5 reformați, cu 29 „maturizanți”; 1918/19 (anul Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918) - 287 elevi, din care 208 gr.-cat., 41 ortodocși, 23 israeliți, 6 romano-catolici, 4 evanghelici-luterani, 3 reformați, 2 unitarieni și 13 „maturizanți” (examenul de maturitate s-a finalizat în 6-7 iunie 1919, sub președinția „profesorului în retragere” Virgil Șotropa, cu Ordinele nr. 3825; 255/1919, emise de Resortul de Culte și Instrucțiune Publică al Consiliului Dirigent, p. 47; 56); 1935/36 (penultimul anuar din perioada interbelică) - 220 elevi, din care 144 gr.-cat., 46 ortodocși, 17 israeliți, 6 reformați, 5 romano-catolici, 2 evanghelici-luterani, cu 14 „maturizanți”; 1943/44 (anul ultimului anuar, după 80 de ani de la deschiderea liceului) - 366 elevi, din care 317 gr.-cat., 46 ortodocși, 3 israeliți, cu 31 „maturizanți” (examenul de maturitate s-a ținut în 18-23 aprilie 1943, sub președinția lui Kelemen Béla, viitor autor de manuale școlare și dicționare român-maghiar și maghiar-român, inspectorul școlilor cu limba de predare nemaghiară de la Inspectoratul Regional Cluj)¹⁶.

¹⁶ Numărul total de elevi în acest an, ținând seama și de elevii particulari, a fost 366 + 116 = 482. Din același ultim anuar se pot extrage multe alte date semnificative; anul școlar 1943/44 s-a inaugurat la 3 noiembrie 1943 cu un „cuvânt de deschidere” rostit de directorul Pálffy Endre (p. 17-19); urmează „istoricul instituției” și „istoricul anului școlar 1943/44” (p. 20-24). Extragem din „istoricul instituției”: „(...) Conducerea instituției în 1923 a făcut un contract de statificare, Nr. 97420, cu statul român în sensul căruia statul va acoperi cheltuielile personalului, iar Direcțiunea Fondurilor Centrale va pune edificiul școlii la dispoziția statului, ca și toate muzele, precum și colecțiile, bibliotecile, înzestrările și mobilierul pentru scop didactic, pe lângă recunoașterea fondurilor ca proprietar. Deodată cu arbitrajul de la Viena din 30 august 1940, statul maghiar ca succesor de drept (!) a preluat instituția cu respectarea legală a pactelor contractului de statificare. (...) La fixarea limbii de predare, guvernul ungar a luat în considerare compoziția națională a populației și astfel profesorii salariați de statul maghiar propagă în românește (Cf. Ordinul Nr. 56 700/1941 al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, n.n.) doctrina dragostei și a înțelegerii acelor copii români care sunt legați de maghiarime printr-un trecut istoric comun ardelenesc și printr-un sentiment de recunoștință (!)”. De fapt, continuă „istoricul instituției”, (...) la 2 octombrie 1886, încredințatul regal al fondurilor grăniceresti, prin scrisoare oficială a încunoștințat comisia fondurilor despre aceea că, deoarece Gimnaziul din

În concluzie, un adevărat liceu deschis tuturor naționalităților și religiilor, însă în marea majoritate erau românii greco-catolici; pe de altă parte, rezultă numărul mic de „maturizanți” în fiecare an, ceea ce denotă înaltul grad de exigență în promovarea examenului final. De asemenea, că era deschis tuturor categoriilor sociale și întregii țări; din anuarul pe anul școlar 1935/36, de exemplu, se deduce că, din cei 220 de elevi, 84 erau fii de agricultori (38,20 %), 40 fii de funcționari (18,18 %), 22 fii de comercianți (10 %), 21 fii de meseriași (9,54 %), câte 19 fii de preoți și de profesori și învățători (8,63 % fiecare), celălalt procent, de 6,82%, constituindu-l fii altor categorii sociale; apoi, că 71 elevi erau din Județul Năsăud (32,27 %), 58 din localitate (26,36 %), 42 din Județul Someș (19,09 %), iar 22,28 % din elevi își aveau originea în celelalte județe ale României. Ca o orientare constantă a anuarului de-a lungul timpului, sunt date informații despre profesori (23 față de 9, câți erau în primii 4 ani: Grigore Moisil, dr. Ioan M. Lazăr, Leon Pavelea, Ioan Secuiu, Octaviu Barițiu, Ioan P. Papiu, Maxim Pop, Florian Moțocu și Teodor Dumbravă de Orșova) și cateheți, privind programele analitice și mijloacele de învățământ (biblioteci, laboratoare și colecții științifice), fondurile, fundațiile și depozitele administrate de liceu; sunt prezentate activitățile Societății de lectură „Virtus Romana Rediviva”, Societății de ajutorare „Vasile Nașcu” (30 decembrie 1889), Societății științifice (11 martie 1936, condusă de prof. dr. Marin Vancea), Societății religioase „Congregația Mariana” (a elevilor gr.-cat., condusă de prof. Gheorghe Pteancu) și Societății religioase „Sf. Gheorghe” (a elevilor ortodocși, condusă de pr. prof. Ioan Bunea), mai departe cele ale Comitetului școlar și Internatului „Vasile Nașcu” (1919, sub conducerea prof. Emil Domide) cu fundațiile sale, despre situația bugetară a liceului pe anul în curs (venituri și cheltuieli).

Năsăud nu poate fi considerat și numit gimnaziu confesional autonom, ci numai gimnaziu fundațional, în consecință (...) va sta sub imediata supraveghere și control al statului (mai târziu Inspectoratului Regional Cluj și a guvernului). De amintit și „averea inventariată” a gimnaziului la 31 decembrie 1943 (p. 53–54): biblioteca profesorală (1384 volume, custode prof. Jaszszky József), biblioteca elevilor (474 + 4012 = 4486 volume, custode prof. Domokos Sámuel), Laboratorul de Istorie (26 + 1233 = 1259 piese, custode prof. Páll Gyula), Laboratorul de Geografie (93 + 79 = 172 piese, custode prof. Perjessy Gyula), Laboratorul de Științe Naturale, Geologie și Chimie (0 + 920 = 920 piese; 1 + 1737=1738 piese; 6 + 206 = 212 piese, custode prof. Séra László), Laboratorul de Fizică (14+462=476 piese, custode prof. Nagy László), Sala de gimnastică (6 + 138 = 144 piese, custode prof. Porubszky Lajos), Sala de Desen (4 + 360 = 364 piese, custode prof. Mikes Erzsébet), Sala de Muzică (sub inventar, custode prof. Tóth Endre), primele cifre reprezentând „averea de stat”, iar celelalte „averea fundațională”, de unde se deduce slaba participare a statului privind dotările didactice. Ca și cateheți, la religie gr.-cat. prof. Ioan Șeplean (inclusiv la lb. latină), conducător al „Congregației Mariana” și Societății de „Cruce roșie” ale elevilor, la religie ortodoxă pr. Vasile Puica, iar pentru cultul israelit Dávid Áron. Se mai pot remarca: „Căptarul elevilor” (pentru procurarea de rechizite), care avea revista „Diákaptár”, adică stupul studenților sau al elevilor, Cercul „Juventus”, revistă latinească a tinerimii (de adâncire a lb. latine), Cercul sportiv, Instrucția levente (paramilitară) și Fondul de aviație „Horthy Miklós” (contribuții „la cumpărarea avioanelor și la instruirea a cât mai mulți piloți buni”).

Peste timp, după aproape 60 de ani, se părea că se va fi reluat publicarea *anuarului* prin apariția celui timid nr. 1/Năsăud 2002, cu următoarele date înscrise pe frontispiciu: Anul întemeierii 1863, Anul școlar 2001-2002, Anuarul Colegiului Național „George Coșbuc” Năsăud, publicat de Ioan Tebieș, director; autor prof. Ioan Seni. Așteptăm încă și alte numere.

Bibliografie

Anuarele Liceului grăniceresc „George Coșbuc” pe anii 1866/67 - 1943/44 (în posesia autorului)*.

Virgil Șotropa și Dr. Nicolae Drăganu, *Istoria școlilor năsădene scrisă cu prilejul jubileului de 50 de ani de existență (1863-1913) a Gimnaziului superior fundațional din Năsăud*, Tip. „G. Matheiu” Bistrița, Năsăud, 1913, p. 267, 329 passim.

Ioșif Naghiu, *Mărunțișuri culturale-istorice năsădene*, în „Arhiva Someșană”, nr. 22, Năsăud, 1937, p. 185-189, unde se face și un scurt istoric al anuarelor școlare românești.

Teodor Tanco, *Anuarul Liceului din Năsăud*, în „Virtus Romana Rediviva”, vol. II (Urme peste veacuri), Bistrița 1974, p. 18-23.

Valeriu Șotropa, *Districul grăniceresc năsăudean și locul său în lupta pentru progres social și libertate națională a românilor din Transilvania*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca 1975, p. 191-196.

Onisim Filipoiu, *Anuarul Liceului din Năsăud - Repertoriu bibliografic*, în „Arhiva Someșană”, vol. III (Seria a II-a), Năsăud, 1975, p. 393-398.

Ioan Ilieș (coordonator), Grigore Găzdac, Ion Lăpușneanu, Gheorghe Pleș, Octavian Ruleanu, *Liceul „George Coșbuc” Năsăud (1863-1988). Micromonografie*, Năsăud 1988, p. 9 și următ.

Teodor Tanco, *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, Societatea Culturală „Lucian Blaga” Cluj-Napoca, 2004, p. 23-28.

*) Pe durata apariției *anuarului*, directorii Liceului grăniceresc „George Coșbuc” din Năsăud au fost: Grigore Moisil (provizoriu, 4 octombrie 1863 - 31 august 1868), Ioan Papiu (interimar, 1 septembrie 1868 - 24 februarie 1869), Florian Moțocu (interimar, 25 februarie 1869 - 31 august 1869), dr. Ioan M. Lazăr (provizoriu, 1 septembrie 1869 - 30 august 1873), dr. Constantin Moisil (provizoriu, 10 septembrie 1873 - 18 august 1874), dr. Paul Tanco (provizoriu, 19 august 1874 - 30 august 1880), Ioan Ciocan (primul director ordinar definitiv, 31 august 1880 - 27 septembrie 1898; fiind și director al Fondurilor școlare grănicerești, 1886-1894, este substituit de prodirectorul dr. Paul Tanco, de asemenea în răstimpul 28 septembrie 1898 - 24 ianuarie 1899), Ioan Gheție (25 ianuarie 1899 - 13 septembrie 1920; în perioada noiembrie 1918 - 8 martie 1919 este substituit de dr. Nicolae Drăganu, iar apoi de Emil Domide, 15 martie 1919 - 14 septembrie 1920 - 30 august 1921), Vasile Bichigean (1 septembrie 1921-30 august 1938), Aurel Șorobetea (1 septembrie 1938 - 2 aprilie 1941; 1 decembrie 1944 - 30 ianuarie 1947) și Pálffy Endre (9 iunie 1941 - 31 august 1944); Ioan Tebieș (2 august 2001 - 1 august 2005).

Das Jahrbuch des grenzjägerisches Lizeums „GEORGE COȘBUC“

- Zusammenfassung -

In die Seiten dieses Studiums werden wir über den Gefüge der Gründung des Jahrbuches des grenzjägerisches Lizeum „George Coșbuc“ reden, indem wir Informationen über den Inhalt und Struktur dieses Jahrbuches entlang der Jahre der Erscheinungen 1866-1944 darstellen.

III. SOCIETATE NĂSĂUDEANĂ
ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC.
XIX ȘI ÎNCEPUTUL SEC. XX

AVATARURILE ARHIVEI UNEI INSTITUȚII MODERNE - DISTRICTUL NĂSĂUD (1861-1876)

Adrian ONOFREIU

1.1. Istoricul instituției

Debutul *regimului liberal* a însemnat pentru provinciile Imperiului Austriac restaurarea vechilor autonomii, anterioare anului 1848, adaptate însă la cerințele timpului. În acest context, implicarea românilor din Transilvania în mișcarea pentru drepturi naționale s-a făcut la nivel major, alături de maghiari și sași pentru a dobândi statutul la care erau îndreptățiți atât ca număr, cât și prin trecutul istoric. Actele juridice pe baza cărora s-a creat noul cadru instituțional au fost *Diploma din 20 octombrie 1860* și *Patenta din 26 februarie 1861*¹.

În zona fostului Regiment de graniță de la Năsăud era cu atât mai necesar de a se crea o nouă formă de organizare, cu cât regimentul fusese desființat în anul 1851. Revenea mănunchiului de intelectuali ai zonei responsabilitatea de a căuta și sugera modalitățile cele mai potrivite de organizare, cu păstrarea trăsăturilor specifice ale populației fostă în statul militar.

Contextul face ca prima etapă a regimului liberal să debuteze pentru ținutul Năsăudului, ca rezultat al unui lung șir de acțiuni a reprezentanților acestuia la Curtea de la Viena – prin emiterea la 24 martie 1861 a hotărârii împăratului de a se crea „*un district de sine stătător, cu jurisdicție proprie, în care administrația se va organiza în ori și ce privință, asemenea celei din Făgăraș [...] să se restaureze starea autonomă de mai înainte, care trebuie să se extindă și peste Districtul Năsăudului*”².

---

¹ *Articul de lege pentru primirea ambelor Diplome împăratești din 20 Octombrie 1860 și 26 Februarie 1861 în legile țării Marelui Principat al Transilvaniei.* În ediție trilingvă: germană, maghiară și română, cu semnătura autografă a monarhului, cancelarului Nádasdy și a baronului Friedenfels, a fost trimisă la toate jurisdicțiile din Transilvania spre conformare și păstrare în arhiva proprie; vezi și George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, ediția a II-a, vol. III, Brașov, 1995, p. 309.

² Nestor Șimon, *Vasile Nașcu. Viața și faptele lui*, Năsăud, 1911, p. 306-307. Vezi textul și în „*Gazeta Transilvaniei*”, nr. 23/1861, p. 95; Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, fond *Emil Precup*, dosar 54, f. 86 (în continuare A.N.D.J.BN., fond/colecție... d... f...).

1.2. Organizarea și evoluția administrativă

Demersurile pentru denumirea conducătorului noii forme administrative - căpitanul suprem - se vor finaliza prin alegerea persoanei lui Alexandru Bohățel. Acesta va sosi triumfal la Năsăud, după o călătorie de la Cluj, pe parcursul căreia va fi înconjurat de manifestările de simpatie și relevarea sentimentelor naționale, atât ale populației din zonele pe unde a trecut, cât și ale locuitorilor din viitorul district³.

Congregația Marcală a Districtului Năsăud, desfășurată în 18-19 iunie 1861 a însemnat actul de naștere al noii forme de organizare a populației românești; după finalizarea chestiunilor protocolare, s-a trecut la dezbaterile problemelor organizatorice. Districtul a fost împărțit în 6 *cercuri administrative*: *Monor, Bârgău, Rodna, Sângeorz, Năsăud, Zagra*, care cuprindeau toate cele 44 de localități foste grănicerești și care vor rămâne în această structură pe toată perioada de existență a districtului⁴.

În ședința din 21 iunie 1861 s-a declarat că „în Districtul Năsăudului, stătător pe teritoriul Regimentului II român de graniță, limba oficială e cea română; toate lucrările oficiale în acest district să curgă în limba română”⁵.

Deși instalat relativ târziu față de celelalte autonomii locale din Transilvania, Districtul Năsăudului va dovedi o remarcabilă coeziune și unitate de acțiune, reprezentând interesele populației zonei cu/și pentru aceasta.

Prin statute speciale s-au definit atribuțiile organelor administrative la nivelul districtului; a fost organizată și justiția, creându-se forme specifice ale instituțiilor din acest segment: *Sedria Generală* (echivalentul unui tribunal), *judcătorii colegiale* și *Sedria Orfanală*, cu atribuții în tutoratul minorilor și a moștenirii succesoriale⁶.

Încheierea pactului dualist - *Ausgleich* - în anul 1867 a dus la lichidarea treptată a autonomiilor provinciale. În acest context, Transilvania a fost inclusă în *Țările Coroanei Ungare*.

La fel ca în întreaga provincie și Districtul Năsăud s-a reorganizat potrivit noilor cerințe, în cadrul lucrărilor congregeției comitetului reprezentativ din 5-10 iulie 1867 atât pentru oficialii politici, cât și judecătorești⁷.

³ Relatarea călătoriei căpitanului suprem, cuvântările ținute cu acea ocazie de oficialitățile guvernului și cele locale pe larg în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 27/1861, p. 214-217; „Gazeta Transilvaniei”, nr. 53/1861, p. 227-228; Idem, nr. 54, p. 231-232.

⁴ A.N.D.J.BN., fond *Ioachim Mureșan*, d. 341. Pentru comparație vezi împărțirea administrativă din 1859 în *Staats - Handbuch der Krönländer Siebenbürgen, Wojwodscraft und Banat, Croatien und Slawinien, Dalmatien und Militar-Gränze für Jahre 1859*, Wien, 1859; Zsigmond Gaman, *Helyég - Névtár. A Királyhágón. Inneni Rész. (Érdély). Mindem Községének. Betürendes. Névtára*, Kolosvárt, 1861; *Consemnațiunea comunităților în Marele Principat Transilvania, după împărțirea lor în comitate, scaune și districte*, Sibiu, 1862.

⁵ Protocolul ședințelor din 19-21 iunie 1861 pe larg în A.N.D.J.BN., colecția *Iulian Marțian*, d. 23/c; în rezumat și în Teodor Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. II, p. 563-565.

⁶ Abia în anul 1870 administrația va fi separată de justiție, iar aceasta din urmă va primi o lege organică doi ani mai târziu, în 1872.

⁷ A.N.D.J.BN., fond *Protopopiatul ortodox Bistrița*, d. 402/1867, f. 4.

Perioada ce a urmat este caracterizată de profesionalizarea aparatului administrativ; acest fapt se reflectă în elaborarea de statute de organizare la nivelul districtului și a comunităților locale, cu precizarea atribuțiilor fiecărui funcționar; elaborarea de statute în domeniul administrării pădurilor, a întreținerii drumurilor. Toate aceste reglementări ale organizării și funcționării instituțiilor administrative de la nivelul districtului – ca *municipiu* – și până la nivelul comunităților locale arată tendința de a forma funcționari capabili, care să aplice legile generale în domeniu, menținând și specificul local și acționând în și pentru beneficiul populației românești a districtului⁸.

Cu toate acestea, Districtul Năsăud nu a fost ferit de noile acțiuni având ca scop lichidarea autonomiilor locale, acțiuni promovate de guvernul de la Budapesta și care urmăreau contopirea tuturor locuitorilor în noțiunea de *națiune maghiară*.

Primul pas a fost făcut prin desființarea tribunalului de la Năsăud, atribuțiile și competența acestuia fiind trecute tribunalului din Bistrița⁹.

În plan administrativ, organizarea Transilvaniei s-a făcut pe baza legii XXXIII/1876. Aceasta a urmărit uniformizarea unităților administrativ-teritoriale, o nouă arondare a lor, care a avut drept consecință modificarea majorității etnice, limitarea autorității comitatensă prin subordonarea comitatelor puterii centrale, separarea puterii judecătorești de cea executivă. Districtul Năsăudului a fost înglobat în noul *comitat unit Bistrița-Năsăud*, încetându-și astfel activitatea¹⁰.

1.3. Aportul Districtului Năsăud la mișcarea națională a românilor transilvăneni

Analiza trăsăturilor dominante ale ideologiei naționale a românilor transilvăneni arată că aceasta s-a maturizat și amplificat, fiind definită în re-

⁸ Idem, fond *Florian Porcius*, d. 17; fond *Bazil Buzdug*, d. 5; vezi și *Statutu generale pentru organizarea comunelor dein Districtul Năsăudului statorit prin reprezentanția municipale acestui Districtu în sensul § 65 dein legea comunale (articlu de lege XVIII ex. 1871)*, Cluj, 1872, *passim*.

⁹ Măsura a fost urmare a Ordonanței guvernului maghiar nr. 2722 J.M.E. din 31 iulie 1875 (A.N.D.J.BN., fond *Gheorghe Cârdei*, d. 28, f. 81). Măsura face parte dintr-un plan mai amplu, inițiat și desfășurat de guvernul de la Budapesta între anii 1869–1876 privind lichidarea vechilor autonomii ale secuilor și sașilor (inclusiv a românilor) și organizarea noii administrații a Transilvaniei, total subordonată acestuia (*Din istoria Transilvaniei*, vol. II, 1961, p. 240).

¹⁰ Anton Dörner, *Administrația Transilvaniei în perioada anilor 1867–1876*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, XXXIX, 2001, p. 100–121; Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, 2000, p. 30. Legea din 1876 în *Törvények Gyűjteménye*, 1876, p. 456–457. Prin noua denumire de *comitat unit* sau *împreunat* (conform protocoalelor de ședințe ale congregațiilor comitatense din anii 1876–1877) se pune în evidență modul forțat în care s-a făcut noua arondare administrativă și coexistența dintre cele două entități administrative, Năsăudul și Bistrița, (A.N.D.J.BN., fond *Prefectura județului Năsăud*, registre inv. nr. 1–3/1876–1877). Pe larg evoluția administrativă a Districtului Năsăud la Adrian Onofreiu, *Organizarea administrativă a Districtului Năsăud (1861–1876)*, în *Centru și periferie*, lucrările colocviului național, Bistrița, 23–25 aprilie 2004, p. 249–273.

lația cu atitudinea monarhiei habsburgice de a perpetua compromisurile cu nobilimea maghiară; această atitudine va duce la constituirea unui angrenaj de legi și reglementări ce vor sta, cu excepția conflictelor survenite în etapele de ruptură, la baza relațiilor dintre Ungaria și dinastia de Habsburg în toată perioada modernă.

În cadrul acestor coordonate definitorii se va dezvolta și maturiza mișcarea politică a românilor transilvăneni, cu accent preponderent pe dimensiunea națională.

Ajunsa la apogeu în timpul Revoluției de la 1848-1849, mișcarea de eliberare națională a românilor transilvăneni va cunoaște o altă perioadă de dezvoltare, odată cu debutul epocii liberaliste, care va marca o recrudescență a naționalismelor comparabilă cu momentul 1848, dar cu o mai accentuată notă de pragmatism și o deschidere mai largă spre ideologia liberală. Teoriei unei singure națiuni politice – națiunea maghiară – i se va opune *principiul de naționalitate* prin câteva componente fundamentale, între ele, valoarea conștiinței naționale și a voinței de a exista ca națiune, calitatea națiunii de subiect a dreptului intern și internațional.

Ideologia națională a contribuit la transferul către popor a conceptelor democrației secolului XIX; purtătorii acestui transfer au fost intelectualii satelor, preoți, învățători, notari care cunoșteau și erau în legătură cu zbuciumul vieții sătești. Biserica la rândul său, prin circularele episcopale și vicariale/protopopești adresate preoților din centrele importante Blaj, Sibiu, Gherla, realiza difuzarea în rândul credincioșilor – și nu numai – a conștiinței naționale.

Cu atât se impun mai mult aceste modalități în zona fostului regiment de graniță de la Năsăud, unde tradiția comunicării cu poporul de rând era prezentă încă din timpul militarizării, când locuitorii erau obișnuiți să asculte în curtea bisericii, după slujba duminicală, așa numitele *porunci*. Ele materializau antrenarea comunităților locale, bazată pe vechi tradiții ale autorității publice, resurse materiale mai largi, o intelectualitate mai numeroasă și mai elevată, mai mulți știutori de carte și o experiență socială mai ridicată¹¹.

Un rol important îl are aici segmentul foștilor grăniceri, ajunși la vârsta maturității depline. Participând la campaniile militare în Europa, ei sunt cei care transmit experiența acumulată celor de acasă; poziția și prestigiul lor social impun respect, ei sunt ascultați și ocupă locul central în microuniversul comunității rurale. Aceste trăsături veneau de demult, din trecutul graniței militare care a conturat o conștiință aparte, în care relația drepturi/îndatoriri a avut un caracter biunivoc și a funcționat în beneficiul populației grănicerești.

Dezghețul politic marcat de debutul perioadei liberale va antrena și reprezentanții năsăudenilor în mișcarea generală națională a românilor

¹¹ Despre modul de comunicare între autorități și popor în zona Regimentului de graniță de la Năsăud vezi, *Poruncile Primăriei Năsăud 1863-1867* (studiu introductiv, note și text de Adrian Onofreiu și Simion Lușșan), Năsăud, 2000, p. 55-210.

transilvăneni. Ca primă formă de implicare în mișcarea națională, cu caracter preponderent politic a noii perioade amintim că reprezentanții năsăudenilor, Vasile Nașcu, Ioachim Mureșan, Ioan Purcelea și George Lica au scris la doleanțele petiției prezentate de episcopul Șuluțiu la 10 decembrie 1860 împăratului la Viena, în special pentru organizarea unui congres național în care românii să-și precizeze atitudinea față de noile linii ale politicii vienezelor¹².

De altfel, liniamentele generale ale acțiunii năsăudenilor urmăreau unirea eforturilor tuturor românilor. „Noi pe cale legală – scria George Pop la 9 ianuarie 1861 – vom fi în stare a ne pune temelia la edificiul național, a ne croi un viitor ferice, numai unire în cuget și simțiri”¹³.

De la aceste premise a pornit și participarea delegaților năsăudenilor la Conferința Națională de la Sibiu: Alexandru Bohățel, Grigore Moșil, Grigore cavalier de Botta, Iosif Grindean, Florian Porcius și Ioan Florian¹⁴.

Prin constituirea Districtului Năsăud românii din zona regimentului de graniță au devenit subiect de drept administrativ; în acest context, reprezentanții lor au participat la lucrările *Dietei de la Sibiu* din 1863–1864. Alexandru Bohățel, Ioan Florian și Ioachim Mureșan vor lua cuvântul în chestiuni importante ale națiunii române, ca înarticulară națiunii, limba și confesiunea, legea electorală, modificarea patentei din 1854, utilizarea limbii române în justiție, răscumpărarea foștilor iobagi; ultimii doi vor asigura și secretariatul dietei¹⁵.

Promovarea politicii de conciliere între Curtea de la Viena și Ungaria a dus la încheierea pactului dualist în 1867 și la sacrificarea autonomiei Transilvaniei. Pentru mișcarea națională a românilor transilvăneni începea o nouă perioadă, caracterizată de afirmarea existenței ca națiune, atât în plan politic, cât și în cel al vieții social-economice.

În acest context se înscrie și atitudinea reprezentanților năsăudenilor față de votul Dietei din Cluj (1865) care a consfințit uniunea Transilvaniei cu Ungaria. În cuvântul din 6 decembrie 1865, Alexandru Bohățel s-a raliat opiniei lui Șaguna. După ce a arătat deosebirea între Dieta de la Sibiu – convo-

¹² Presa din epocă sublinia rolul important pe care și-l asumau năsăudenii: „Consilierii năsăudeni, ca ori care altă municipalitate, ca ori și care particular, vorbesc numai în numele dumnealor, iar nici de cum al națiunii ... se prefac a crede că consilierii guberniali reprezintă jumătatea națiunii, iar năsăudenii, pe cealaltă jumătate” („Gazeta Transilvaniei”, nr. 90, 15 nov. 1861, p. 375).

¹³ „Minerva”, Bistrița, anul II, nr. 15, 1(13) august 1892, p. 142. Corespondența inedită dintre fruntașii năsăudenilor George Pop, Ioachim Mureșan și Vasile Nașcu la Adrian Onofreiu, *Corespondența dintre Vasile Nașcu, Ioachim Mureșan și George Pop*, în „Arhiva Someșană” (în continuare „A.S.”), Năsăud, III, 2004, p. 439–467.

¹⁴ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 3, 18 ianuarie 1861, p. 22. Pentru dezbateri și hotărârile luate vezi *Protocolul ședințelor Conferinței Naționale Românești ținute din 1/13 până în 4/16 ianuarie 1861*, Brașov, 1861; Simion Retegan, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861–1863*, Cluj-Napoca, 2004.

¹⁵ Pe larg în, *Diuarul stenografic al dietei transilvane conchiate la Sibiu pre 1 Iuliu 1863 prin rescript prea înalt*, Sibiu, 1863, *passim*.

cată pe baza egalei îndreptățiri a națiunilor – și cea de la Cluj – convocată pe baza sistemului electoral feudal – Bohățel a subliniat că legile aduse în Dieta de la Sibiu și sancționate de împărat nu se mai pot ignora, deoarece sunt legi legale, iar ignorarea lor ar provoca o zguduire din temelii a statului. Legile aduse în Sibiu, a arătat Bohățel – despre egala îndreptățire a națiunii române, despre egala îndreptățire a celor trei limbi ale patriei – „cum le-am putea noi toate acestea nimici, cum am putea nimici tot ce a rezultat din acestea și sunetul lor, fără o zguduire totală?”¹⁶.

Deși frunzașii mișcării naționale a românilor din Transilvania așteptau o implicare decisivă a Districtului Năsăudului, situația acestuia nu permitea realizarea acestui deziderat la cotele solicitate. În acest sens vicarul Grigore Moșil definea la 4 mai 1867 situația districtului. Adresându-se profesorului blăjean Ion Micu Moldovan, vicarul arăta că năsăudenii sunt siliți de împrejurări să ducă o politică aparte: „*Sunt condamnați la aceasta – arăta vicarul. Districtul Năsăudului e un municipiu nou, octroat¹⁷ de împărat și neîntărit de legislație, prin urmare stă ca frunza pe apă și când le va plesni maghiarilor prin cap, se poate șterge. Și – se întreba retoric vicarul – fi-va oare spre folosul națiunii noastre, ca și acest unic municipiu românesc să se șteargă?*”¹⁸.

Năsăudenii vor fi solidari cu lupta parlamentară din anul 1868, când în parlamentul maghiar s-a dezbătut proiectul legii naționalităților¹⁹ și își vor însuși textul *Memorandumului* din 1868, declarând că textul acestuia „e crezul politic și în Districtul Năsăudului”²⁰.

Alegerile pentru ciclurile electorale desfășurate în anii 1869, 1872 și 1875 vor prileji manifestarea sentimentelor naționale ale românilor năsăudeni.

Înșușirea concluziilor Conferinței de la Miercurea²¹ din martie 1869 a desemnat radicalizarea atitudinii năsăudenilor. Opinia acestora era că: „*decât un district românesc cu limbă maghiară, mai bine fără district; nu ne vom vinde cauza națională pentru proprietăți și pentru district*”²².

¹⁶ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 98, 23/11 dec. 1865, p. 400. Dezbaterile din cadrul Dietei de la Cluj pe larg în *Protocolul și cartea de documente a Dietei Marelui Principatu Transilvania conchiemată în libera cetate regia Clusiu pe 19 noiembrie 1865*, Clusiu, 1866.

¹⁷ Referire la faptul că înființarea Districtului Năsăud a fost aprobată de împărat, fără a mai fi luată în dezbateră dietei. Vezi înțelesul termenului la George Barițiu, *Octroi. Octroyer*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 84–85/1861; *ibidem*, *Octroy cu aplicare la patria noastră*, nr. 93/1861.

¹⁸ G. Cipăianu, *Mărturiile documentare despre starea de spirit și politica românilor ardeleni (sept. 1865-mai 1867)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XVII, 1974, p. 313.

¹⁹ Edificatoare pentru presiunile la care erau supuși reprezentanții acestora este atitudinea lui Bohățel, care a refuzat până la urmă semnarea proiectului depus de naționalitățile din Ungaria, deoarece ministrul Wenkheim i-ar fi spus că „dacă va subșterne proiectul cu subscripțiunea lui, adică a marelui căpitan, în 24 de ore nu va mai fi căpitan suprem”, (*George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, 1981, p. 213). Cu toate acestea trebuie menționat că același Bohățel a susținut cel mai frumos cuvânt la proiectul de lege al naționalităților, apărând pe români.

²⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 66, 9 sept./28 aug. 1868, p. 163.

²¹ Care a hotărât declararea *pasivității* românilor transilvăneni față de viața politică din Ungaria; vezi pe larg în *Acte și date despre Conferința română națională din Transilvania ținută în 7 și 8 martie în opidul Miercurea*, Pesta, 1870, *passim*.

²² A.N.D.J.BN., fond Ioachim Mureșan, d. 133.

Evoluția din primii ani ai dualismului, din punctul de vedere al politicilor promovate de Budapesta, urmărea să pregătească terenul pentru viitoarea politică de asimilare a naționalităților nemaghiare și de consolidare a grupului etnic maghiar. Prin legea din 1870 s-a introdus controlul politic al guvernului asupra administrațiilor locale; în 1872 se reorganizează justiția, cu o reprezentare teritorială în defavoarea românilor. Deși noile reglementări aveau aplicabilitate generală, Districtul Năsăud a reușit să-și mențină câțiva ani structura proprie.

Aceasta, cu toate că districtul avea, pe lângă interesul general – al națiunii române – și interese proprii. Ceea ce puteau face necondiționat românii din comitate, nu puteau face necondiționat, cei din district. Acțiunea în comitate se putea înscrie pe linia pasivismului, deoarece existau și alți factori care puteau să asigure politica activistă. În district în schimb, acești factori lipseau. „Îndată ce vom arăta o purtare inamică față cu regimul – scria Porcius – rezultatul cel dintâi este – despre care pot da certificat – că districtul nostru se va dizolva. Valea Someșului se va anexa la comitatul Solnocul Interior, Bârgăul la Districtul Bistriței sau la comitatul Dăbâca, de care a ținut înainte și cercul Năsăudului, și atunci – cred eu – că vor dispune solgăbirii de unguri peste noi”²³.

Un ultim protest al năsăudenilor în perioada districtului a fost petiția adresată împăratului la 25 septembrie 1875, „față de apăsările și desconsiderarea națiunii române în folosirea limbii sale”²⁴.

Concluzia definitorie pentru atitudinea în cauza națională a năsăudenilor – exprimată la nivel politic – este aceea că aceștia au fost prezenți – prin reprezentanții lor sau adunările populației – la toate momentele importante ale acestei perioade, reprezentând un punct de sprijin și o zonă unde elementul românesc și-a impus punctele de vedere, atât cât a fost permis.

1.4. Alte realizări

Perioada Districtului Năsăud reprezintă și o etapă importantă în evoluția populației și a instituțiilor specifice pentru aceasta. În primul rând, subliniem că acum se finalizează lupta pentru recăștigarea averilor grănicerești, confiscate și date în administrare erariului. Imediat după desființarea regimentului, la 13 martie 1851 reprezentanții grănicerilor năsăudeni au hotărât în adunarea de la Năsăud, într-o declarație (*Erklärung*)²⁵ ca fondul de

²³ Dilema năsăudenilor se concentra în interogația lui Porcius, care se întreba „mai bine fi-va așa, sau mai bine va fi a ne susține starea de acum. Eu cred că dizolvarea districtului nu va fi binevenită națiunii române. Ba, din contră, ne vor imputa că am fost așa de slabi, de am dus lucrul acolo, de am fost dizolvați”. (A.N.D.J.BN., colecția Virgil Șotropa, d. 178, f. 65–66).

²⁴ Idem, fond *Administrația fondurilor grănicerești năsăudene*, d. 3/1772–1889, f. 145–153. Pe larg la Adrian Onofreiu, *Aportul Districtului Năsăud la mișcarea de eliberare națională a românilor transilvăneni*, în „A. S.”, Năsăud, seria III, IV, 2005, p. 59–88.

²⁵ Textul german în *Memoriu despre dreptul la stipendie și ajutoare din fondul de stipendie din Districtul Năsăudului*, Năsăud, 1908, p. 10.

montur rămas în urma desființării regimentului să nu fie împărțit între comune, ci să fie administrat în comun cu destinația de fond de stipendii²⁶.

Datorită perseverenței și devotamentului unor fruntași ai graniței, în anul 1861 prin *Rezoluția de la Laxenburg* din 27 august au fost stabilite principiile fundamentale „în scopul regulării definitive a posesiunii și a drepturilor de folosință ale populației grănicere, care se află în cercurile fostelor două regimente de graniță”²⁷.

Ca urmare, la 1 noiembrie 1861 s-a procedat la predarea comunelor de pe Valea Rodnei și a celor două de pe Șieu - Mărișelu și Sântioana - a drepturilor regale administrate până atunci de organele de finanțe ale statului²⁸.

Deși dreptatea era de partea lor, comunele au trebuit să continue lupta pentru a intra în posesia averilor lor; definitiva soluționare a acestui aspect s-a făcut prin contractul din 12 martie 1872²⁹ și protocolul din 18 iunie 1872³⁰.

În acest mod, alături de câștigul în plan spiritual, redobândirea dreptului de proprietate a creat baza economică pentru dezvoltarea ulterioară a comunelor foste grănicerești și îndeosebi în dezvoltarea și susținerea învățământului - factor de ridicare culturală a ținutului.

Prin înființarea gimnaziului în Năsăud la 4 octombrie 1863 și dobândirea dreptului de publicitate în anul 1871, populația grănicerească avea instrumentul necesar pentru educarea și formarea tinerilor într-o paletă largă de profesii, începând de la cele lucrative (diverse meserii) și până la cele intelectuale. Accesul la cultură și învățământ superior s-a deschis larg pentru urmașii foștilor grăniceri, susținut din o bază economică solidă, formată și dezvoltată în timpul graniței și administrată în folosul propriu după recăștigarea acesteia³¹.

Alături de învățământ, biserica a reprezentat o altă instituție fundamentală pentru zona graniței năsăudene. Prin ascendentul moral și comportamental, prin implicarea lor în viața de zi cu zi, cât și în lupta politică - reprezentanții acesteia, în frunte cu vicarul și terminând cu preoții - *luminătorii satelor* - s-au implicat profund și cu folos în destinul zonei. Vicarul se regă-

²⁶ Istoricul acestui fond la Adrian Onofreiu, Elena Darabont, *Sorgintea fondurilor grănicerești năsăudene. Mărturii documentare*, în „A.S.”, I, 2002, p. 225-271. Rolul fondurilor grănicerești năsăudene în susținerea învățământului din fosta graniță la Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851-1918)*, Cluj-Napoca, 2002.

²⁷ Textul rezoluției în Nestor Șimon, *op. cit.*, p. 406-413; textul german în *Memoriu despre dreptul la stipendie ...*, p. 10.

²⁸ Textul protocolului în A.N.D.J.BN., fond *Florian Porcius*, d. 28.

²⁹ Victor Onișor, *Legile grănicerilor năsăudeni*, Bistrița, 1905, p. 53-58; vezi și A.N.D.J.BN., fond *Ioachim Mureșan*, d. 27.

³⁰ A.N.D.J.BN., colecția *Virgil Șotropa*, d. 240. Vezi derularea întregului proces și documentele prin care se recunoaște proprietatea localităților - *erkenntnis/sentințe* - la Simion Lupșan, Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare referitoare la situația economică a satelor năsăudene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Bistrița, 2007.

³¹ Pentru istoric și principalele instituții de învățământ din fosta graniță de la Năsăud a se vedea Virgil Șotropa, Nicolae Drăganu, *Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud, 1911.

sește în toate acțiunile importante ale perioadei, el este cel care coagulează energiile și le direcționează spre atingerea scopurilor propuse³².

Latura culturală a perioadei este reprezentată de renașterea unor instituții specifice – *Casina Română* – sau de înființarea și dezvoltarea altora noi – A.S.T.R.A., Societatea de lectură a elevilor de la gimnaziu „*Virtus Romana Rediviva*”³³.

2.1. Surse documentare

Pentru o privire de ansamblu asupra *instituției* – Districtul Năsăud – și a perioadei – 1861–1876 – stau la dispoziție o multitudine de surse documentare, pornind de la studii și lucrări asupra perioadei, continuând cu mărturiile consemnate în presa din epocă și sursele documentare păstrate în arhive. Aceste surse sunt puțin cunoscute și valorificate. În afară de lucrarea lui Nestor Șimon – un adevărat tezaur documentar³⁴ – și puținele materiale despre perioadă publicate în „*Arhiva Someșană*” din perioada interbelică, restul documentelor sunt *inedite*. Atenția acordată evoluției Districtului Năsăudului s-a manifestat încă în perioada existenței sale, prin publicarea unor materiale referitoare la acesta, îndeosebi în articole de presă din „*Gazeta Transilvaniei*”, „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*”, „*Concordia*”, „*Federațiunea*”, „*Minerva*” (Bistrița), constituindu-se într-o importantă sursă documentară.

Apoi, materialele unor contemporani care au deținut funcții importante în cadrul districtului, dintre care amintim pe Ioachim Mureșan³⁵, Florian Porcius³⁶, Macedon Pop³⁷, Grigore Moisil³⁸, Vasile Nașcu, Vasile Petri³⁹. Informații generale oferă și lucrarea lui George Barițiu⁴⁰.

³² Pentru rolul vicariatului Rodnei în această perioadă, vezi Mirela Andrei, *Clerul parohial și personalul ecleziastic auxiliar greco-catolic din Vicariatul Rodnei în deceniul neoabsolutismului*, în „*A.S.*”, I, 2002, p. 107–145; Iulia Cristina Pavel, *Vicariatul Rodnei 1849–1869*, în *Ibidem*, p. 165–183.

³³ Vezi istoricul primelor două la Adrian Onofreiu, Nestor Șimon. *Manuscrise inedite*, în „*A.S.*”, III, 2004, p. 469–494. De asemenea, Traian Pavelea, *Societăți culturale năsăudene. Varia*, Arcade, 2005, p. 9–191; „*Virtus Romana Rediviva*” – societatea de lectură a elevilor de la liceul grăniceresc năsăudean – contribuții documentare, (argument, note și texte transcrise după original de Adrian Onofreiu și Simion Lupșan), 2002.

³⁴ Vezi *supra*, nota 3.

³⁵ O *reprivire peste câțiva ani ai districtului Năsăud în 1872*, în „*Gazeta Transilvaniei*”, nr. 240, 241, 243/1907.

³⁶ *Istoricul Districtului Năsăudean. Noțiuni introductive*, revăzut, prescurtat și adnotat de Virgil Șotropa, în „*A.S.*”, 1928, nr. 9, p. 1–63; vezi manuscrisul original, mult mai amplu în A.N.D.J.BN., colecția *Virgil Șotropa*, d. 334.

³⁷ Macedon Pop, *Activitatea vicarilor foranei episcopesci greco-catolici din Districtul Năsăudului*, Budapesta, 1875.

³⁸ Autobiografia acestuia a fost publicată în „*A.S.*”, 1926, nr. 4, p. 24–44; parte din circularele sale în calitate de vicar, în „*A.S.*”, 1936, nr. 20, p. 263–316.

³⁹ Corespondența între ultimii trei a fost publicată în „*A.S.*”, 1929, nr. 10, p.66–98; nr. 11, p. 59–86; nr. 12, p. 192–215.

⁴⁰ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. III, Sibiu, 1891.

Următorul segment istoriografic este reprezentat de lucrările unor urmași ai districtului. Prima în această direcție, care rămâne de referință, o adevărată colecție de documente, altfel, pierdute, este cea scrisă de Nestor Șimon, în anul 1911⁴¹.

Apoi, amintim studiile publicate de Iuliu Moisil (dedicate personalităților din district) în „Arhiva Someșană” și adunate în două volume, în care sunt reconstruite personalitățile următorilor: Macedon Pop (1809–1873); Grigore Moisil (1814–1891); Vasile Nașcu (1816–1867); Florian Porcius (1816–1906); locotenentul Petru Tanco (1805–1891); Ioachim Mureșanu (1832–1903); Alexandru Bohățel (1816–1897); Ioan Florian (1829–1894); Vasile Petri (1833–1905); Leontin Luchî (1809–1897); căpitanul Silvestru Tomi (1821–1885)⁴².

Cercetarea istoriografică mai recentă este ilustrată de două studii ale lui Ioan Rusu, care descriu începuturile organizării districtului⁴³; apoi studiile lui Simion Retegan⁴⁴ referitoare la petiții ale districtului adresate autorităților superioare; Teodor Tanco⁴⁵ analizează organizarea politică, administrativă și judecătorească, iar Ioan Pop⁴⁶ participarea districtului la mișcarea generală națională a românilor transilvăneni.

Recâștigarea averilor și utilizarea acestora pentru scopuri școlare sunt evocate în lucrarea lui Lazăr Ureche⁴⁷, în care își valorifică studiile anterioare.

În completare, menționăm bogatul material arhivistic alcătuit din memorii, studii manuscris, statute, corespondență, creat de personalitățile epocii și păstrat în fondurile arhivistice *Emil Precup, Iulian Marțian, Florian Porcius, Bazil Buzdug, Vicariatul Rodnei*⁴⁸ și în colecțiile *Virgil Șotropa, Iuliu Moisil*.

⁴¹ Nestor Șimon, *Vasile Nașcu. Viața și faptele lui, Năsăud*, 1911.

⁴² Iuliu Moisil, *Figuri grănicerești năsăudene*, vol. I, Năsăud, 1937; vol. II, 1939. Pentru conținutul revistei „A.S.”, apărută la Năsăud între 1924–1940, vezi: Onisim Filipoiu, *Repertoriul bibliografic al revistei Arhiva Someșană*, în „A.S.”, Năsăud, vol. I, 1972 p. 273–284; același repertoriu și în *Arhiva Someșană (1924–1994)*, 1994, p. 156–171; pentru importanța revistei, Ioan Mureșan, *Revista Arhiva Someșană. Locul și rolul ei în viața științifică și culturală a țării*, în „Revista Arhivelor”, 1997, 59, nr. 1, p. 131–135.

⁴³ Ion Rusu, *Înființarea și organizarea Districtului Românesc al Năsăudului*, în „Revista Arhivelor”, 2, anul XI, 1968, p. 79–84; *Câteva date privind vechea organizare administrativă și judecătorească a unor teritorii din județul Bistrița-Năsăud*, în „File de istorie”, I, 1971, p. 123–147.

⁴⁴ Simion Retegan, *Două petiții din Bistrița-Năsăud adresate Dietei de la Sibiu (1864)*, în „File de istorie”, II, 1972, p. 147–157; *Un memoriu inedit al Districtului Năsăud din 1865*, în *Ibidem*, vol. III, 1974, p. 262–271.

⁴⁵ Teodor Tanco, *Organizarea Districtului Românesc Autonom Năsăudean (1861–1876)*, în „Marisia”, 1981–1982, p. 253–278; cu același conținut textul a fost publicat sub titlul *Regimul juridic al Districtului Românesc Autonom al Năsăudului*, în „Virtus Romana Rediviva”, vol. V, Bistrița, 1984, p. 185–205; *Autonomia administrativă a ținutului năsăudean*, în „Virtus Romana Rediviva”, vol. III, Bistrița, 1977, p. 142–152.

⁴⁶ Ioan Pop, *Participarea districtului autonom al Năsăudului la mișcarea națională română din Transilvania (1861–1876)*, în „Cercetări de științe sociale”, Târgu-Mureș, 1982, p. 253–278.

⁴⁷ Lazăr Ureche, *op. cit.*

⁴⁸ Scurte evocări ale acestora și a materialului arhivistic păstrat în *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Bistrița-Năsăud. Îndrumătoare arhivistice*, 21, București, 1988; o sinteză a istoriografiei privind granița năsăudeană la Adrian Onofreiu, *Granița năsăudeană sau perenitatea unei mentalități. Perspectivă istoriografică*, în „Anuarul Asociației Profesorilor de Istorie din România – Filiala Bistrița-Năsăud”, I, 2006, p. 219–225.

3.1. Creatori de arhivă – instituții

Districtul Năsăud a funcționat ca entitate politico-administrativă și judecătorească în cadrul general al Transilvaniei, pentru perioada 1861-1876. Ca trăsături specifice a păstrat însă și formele generale de organizare din epocă; acestea sunt definite de instituții care au existat și de specificul acestora, care constă în întrepătrunderea atribuțiilor între justiție și administrație până în 1869 și rolul de super control al factorului politic.

De aici și multitudinea instituțiilor* care au elaborat înscrisuri și care au devenit documente oficiale ale Districtului Năsăud.

O primă grupă este reprezentată de documentele elaborate de diferite secțiuni/compartimente din organizarea districtului. Regăsim aici documentele elaborate de vice căpitanul districtual, notar, perceptor, inginerul constructor, medici, inspectorii silvanali, juzii cercuali, sedria orfanală referitoare la starea generală și aspecte specifice pe domenii de activitate. Atât la sediul districtului cât și la juzii cercuali se consemnau actele în registrul de intrare, în cel alfabetic și numeric⁴⁹.

Documentele păstrate în fondul instituției, cu anii extremi 1862-1876, cuprind în principal, procese-verbale de predare preluare a arhivei și mobilierului de la oficiile cercuale Rodna și Prundu-Bărgăului, corespondență privind probleme administrative, ordine, circulare primite de la forurile superioare privind organizarea și funcționarea districtului, probleme de stare civilă, probleme juridice, probleme școlare, probleme statistice, probleme financiare, testamente, succesiuni, tutelă, probleme statistice privind *puterile de concurență*⁵⁰; protocoale de intrare pentru *actele prezidiale*⁵¹; protocoale de înmânare a actelor; protocoale în cauze criminale⁵⁰.

O altă instituție care a funcționat în perioada districtului a fost Sedria Generală. Echivalentul unui tribunal, această instituție și-a desfășurat activitatea în paralel și în legătură cu cea administrativă; de aceea multe documente conțin informații statistice și mai ales de interes politic general, referitoare la alegeri de deputați, memorii și petiții adresate împăratului sau, după 1867, guvernului de la Budapesta. Majoritatea documentelor create reflectă specificul instituției, de aceea regăsim procese civile, penale, succesiuni, tutelă, testamente, procese de paternitate. Tot aici se regăsesc și documentele

* Utilizat aici în sensul de instituție aparținând districtului, văzut ca entitate globală a zonei și perioadei analizate.

⁴⁹ Vezi pe larg organizarea, atribuțiile și modul de circulare al actelor în *Statutul despre organizarea Districtului Năsăud în sensul articolului de lege XLII/1870, în Districtul Năsăud (1861-1876). Contribuții documentare* (autori Adrian Onofreiu și Simion Lușșan), Năsăud, 2003, p. 453-501.

⁵⁰ Conspcctul zilelor de muncă datorate a fi prestate de locuitori sau echivalentul în bani pentru numărul vitelor deținute în gospodărie.

⁵¹ Actele adresate căpitanului suprem.

⁵⁰ Vezi și prezentarea fondului în *Îndrumător în Arhivele Statului ...*, p. 25-34.

create de instituțiile subordonate: judecătoria singulară Năsăud și judecătoriile cercuale de la Rodna și Prundu-Bârgăului⁵¹.

Documentele păstrate de la Sedria Generală a Districtului Năsăud sunt de mare importanță din punct de vedere al informațiilor pe care le conțin; dacă pătrundem în interiorul acestora vom descoperi una din cele mai frumoase pagini de istorie a zonei, cu frământările zilnice legate de proprietate, moștenire, de relațiile interumane și ale locuitorilor cu instituțiile districtuale⁵².

3.2. Creatori de arhivă – persoane fizice

Cele mai valoroase documente privind Districtul Năsăud se regăsesc însă în fondurile și colecțiile personale. Acest fapt se datorează atât concepției din epocă – potrivit căreia documentele create în exercițiul funcțiunii aparțineau persoanei care a îndeplinit funcția și, la terminarea acesteia deveneau bun privat – cât și activității de cercetare, documentare și publicare desfășurată de redactorii și colaboratorii revistei „Arhiva Someșană” din perioada interbelică.

Din prima categorie amintim documente de primă importanță păstrate în fondurile constituite de Florian Porcius – în calitate de vice căpitan districtual și Ioachim Mureșan, în calitate de judecător și președinte la Sedria Generală. În fondul *Florian Porcius* documentele în calitate de vice căpitan cuprind în principal situații statistice privind categoriile de teren, dinamica populației, rezultatul recoltei, instalații industriale și mori, rapoarte administrative privind evoluția districtului, datele preliminare ale recensământului din 1870; toate, cu mare valoare științifică, deoarece sunt documente oficiale. Din aceste documente reiese și rolul de întemeietor de *instituții* (comisia statistică, societatea științifică, răspunsuri la chestionare privind istoria și prezentul districtului) pe care l-a avut Florian Porcius⁵³.

⁵¹ Pentru organizarea justiției în district, vezi Pompei Raus, *Justiția năsăudeană. File de istorie*, 2005, p. 14–19.

⁵² Faptul se datorează modului de organizare a justiției și administrației în perioada cercetată, când activitatea instituțiilor din cele două domenii se întrepătrunde. Pentru organizare, vezi *Ordinațiunea nr. 136 a miniștrilor de cele interne, de justiție și de finanțe din 4 iunie 1854 despre organizarea politică și judecătorească a Marelui Principat Ardealul*, în „Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat Transilvania”, cursul anului 1854, I secțiune, mănunchiul VI, p. 245–262. O „secvență” privind procesele de paternitate care valorifică bogăția materialului documentar la Luminița Dumănescu, *Procesele pentru paternitate din Districtul Năsăudului*, în „A.S.”, seria III, V, 2006, p. 121–136.

⁵³ Prezentarea în *Îndrumător...*, p. 416–422; vezi și valorosul manuscris publicat integral și cu notele de subsol sub titlul *Florian Porcius, Istoricul ținutului grăniceresc al Năsăudului*, (editor Liviu Păiuș), Cluj-Napoca, 2005. Manuscrisul a fost publicat prima dată selectiv și fără note de subsol de Virgil Șotropa, sub titlul Porcius Florian, *Istoricul Districtului Năsăudean. Noțiuni introductive*, în „A.S.”, nr. 9/1928, p. 1–63.

Fondul *Ioachim Mureșan* cuprinde documente create de acesta în calitate de judecător, președinte la Sedria Generală și exponent de seamă al mișcării naționale din Transilvania. Dacă în calitate oficială a adunat documente referitoare la statute pentru fondurile grănicerești, lucrările Dietei de la Sibiu (1863–1864), corespondență administrativă, protocolul comitetului districtual (1862), memoriile și petiții adresate împăratului și guvernului de la Budapesta, alegeri de deputați, în calitate de fruntaș al mișcării naționale, a purtat o bogată corespondență cu reprezentanți de frunte din Transilvania, care întregește și subliniază rolul important în această problemă deținut de Districtul Năsăud⁵⁴.

4.1. Documente „preluate” în perioada interbelică

Documentele care au fost create de instituții și/sau persoane fizice în perioada districtului s-au transmis generațiilor care au urmat⁵⁵. În perioada interbelică, în atmosfera de efervescentă creată după actul de la 1 Decembrie 1918, la Năsăud s-a pus baza unei „instituții” numită Muzeul Năsăudean⁵⁶. Deși intențiile fondatorilor au fost nobile, materializarea lor practică a însemnat un adevărat asalt asupra documentelor pe care le gestionau. Dacă argumentul unei atitudini specifice istoriografiei romantice, cu efecte întârziate poate fi adus în discuție, nu același lucru se poate afirma despre procedeul utilizat de creatorii noii instituții culturale năsădene. Asumându-și și realizările manuscrise ale înaintașului – Nestor Șimon – ei au reușit „performanța” de a distruge unitatea relativ bine păstrată a multor arhive din zonă, construindu-și în nume propriu o reputație inclusiv până la nivel academic⁵⁷!

În acest mod au fost create „colecțiile” membrilor fondatori ai Muzeului Năsăudean. Pentru a le pune la adăpost de vitregia timpurilor – și poate ca un act parțial reparator! – la 13 noiembrie 1937 aceștia au reușit să obțină decizia nr. 191.198 a Ministerului Educației Naționale privind înființarea unei „sub-direcțiuni a arhivelor Statului cu sediul în orașul Năsăud”⁵⁸. Trecând prin evoluția generală ce a urmat, instituția a conservat și colecțiile arhivistice ale întemeietorilor.

Principalul „beneficiar” al grupării materialelor arhivistice a fost Virgil Șotropa. În colecția acestuia se regăsesc și mare parte din documentele

---

⁵⁴ Prezentarea în *Îndrumător ...*, p. 408–411.

⁵⁵ Meritul principal revine lui Nestor Șimon, secretar la Fondurile grănicerești năsădene (1889–1914) care a și ordonat de altfel documentele deținute de această instituție, din care multe se referă și la perioada districtului; pentru detalii vezi *Nestor Șimon (1915–2005). Corespondență*, (volum îngrijit de Adrian Onofreiu), 2005.

⁵⁶ Creat în 1931 prin concentrarea materialelor arhivistice și a obiectelor de patrimoniu din zonă. Vezi prezentarea fondului în *Îndrumător ...*, p. 360–366.

⁵⁷ Vezi studiul lui Sorin Mitu, *O necesară reparație morală. Posteritatea lui Nestor Șimon*, în „A.S.”, seria III, IV, 2005, p. 277–283.

⁵⁸ „Monitorul Oficial”, nr. 269/1937, p. 9039.

fundamentale ale instituției analizate. Pentru a le îngreuna regăsirea și ca rezultat al tehnicii de lucru a acestuia – gruparea documentelor, indiferent de unde provin, la o temă dată! – documentele au fost ordonate în dosare sub denumirea generică de „probleme grănicerești”.

Acest procedeu era conform cu modul în care erau privite arhivele de către Șotropa într-un dorit „articol programatic”. Amintind de informația „auzită” de la bătrâni privitoare la accesul în arhivele autorităților austriece de până la 1918 articolul continuă cu o pledoarie pentru „adunarea” documentelor vechi, urmând „pilda” cumnatului său, maiorul Marțian. Finalitatea practică trebuia să se materializeze în aducerea documentelor referitoare la români de la Hoff Kriegs Archiv din Viena, punerea arhivelor publice ale județelor, orașelor, satelor, diferitelor oficii și corporațiuni sub *îngrijirea și controlul unor persoane de încredere*⁵⁹. Evident la Năsăud persoanele de încredere existau deja, iar punerea sub protecție se traducea în accesul după bunul plac și gestionarea informațiilor și documentelor de către acestea! De aceea găsim la Șotropa documente referitoare la district grupate sub această denumire generică, care conțin dosare substanțiale, atât ca și conținut, cât și ca număr de file. Problema recăștigării proprietăților, a noilor instituții de învățământ, probleme și corespondență privind mișcarea națională a românilor din Transilvania, o bogată corespondență purtată de Florian Porcius în calitate de vice-căpitan suprem, memoriile unor actori ai perioadei, precum și numeroase încercări monografice din perioada districtului, toate se „așează” în dosarele colecției Virgil Șotropa⁶⁰!

Spre deosebire de redactorul „Arhivei Someșene”, Iulian Marțian – militar de profesie și „istoric” autodidact! – a adunat materiale de referință privind aspecte din istoria districtului și a luptei pentru dreptul de proprietate. În colecția sa găsim documente privind situații statistice, corespondență a personalităților perioadei, materiale referitoare la anumite probleme punctuale, încercări monografice, protocoale ale ședințelor comitetului reprezentativ, extrase din presa vremii, toate utilizate în nume propriu în studiile publicate în „Arhiva Someșană”⁶¹.

Al treilea „beneficiar” al documentelor referitoare la district a fost Iuliu Moisil. Cu o pregătire superioară celorlalți și având avantajul descendenței dintr-o familie cu renume în epocă, preocupările sale s-au concretizat în evocarea personalităților zonei, multe dintre ele cu activitate și rol important în perioada districtului. Colecția sa cuprinde numeroase manuscrise și documente, o bogată corespondență, care vor forma baza „portretelor” publicate în perioada interbelică⁶².

⁵⁹ Articol intitulat *În cheștiunea arhivelor*, în A.N.D.J.BN., colecția *Virgil Șotropa*, d. 315, f. 1-7.

⁶⁰ Prezentarea în *Îndrumător...*, p. 425-436.

⁶¹ *Ibidem*, p. 388-397.

⁶² Iuliu Moisil, *Figuri grănicerești năsăudene*, Năsăud, vol. I, 1937; vol. II, 1939; prezentarea în *Îndrumător...*, p. 397-408.

„Fragmente” din documentele districtului au ajuns și în fondurile și colecțiile unor personalități ale zonei după al doilea război mondial. Se regăsesc îndeosebi documente originale privind proprietatea, testamente, moșteniri, tutelă în fondurile și colecțiile *Emil Precup, Anton Coșbuc, Titus Pop, Bazil Buzdug*.

În acest mod arhiva instituției Districtului Năsăud a fost dezorganizată pentru a doua oară, după ce a suferit din cauza organizării specifice a perioadei de existență a acestuia. Analizată din punct de vedere al principiilor, teoriei și practicii arhivistice, situația arhivei fostului District Năsăud prezintă o sumă de „etape” în evoluția și organizarea sa. Dacă în perioada de existență a instituției documentele provin din mai multe fonduri arhivistice – datorită întrepătrunderii competențelor acestora – a urmat, perioada în care contemporani cu funcții și-au creat propriile colecții arhivistice, adeseori cuprinzând documente oficiale create în exercițiul funcțiilor pe care le-au ocupat în perioada interbelică, caracterizată de „constituirea” unor colecții prin preluarea documentelor create și de instituția analizată.

Faptul în sine duce la o regăsire dificilă a informațiilor despre această instituție, mai ales datorită „inventarierii” documentelor de către urmași la tema de cercetare pe care o aveau în obiectiv sau sub denumirea generică de „probleme grănicerești”.

Cu toate aceste *avataruri*, documentele instituției Districtului Năsăud oferă o varietate de informații științifice în domenii complexe ale vieții zilnice, cum ar fi mediul social, economic, cultural, juridic și al învățământului. Cu deosebire, aplecarea spre informația cuprinsă în documentele celor două fonduri din domeniul justiției⁶³ relevă o față mai puțin cunoscută a zonei, cu trăiri specifice populației de aici, induse în atât de înrădăcinată și îndătinată *mentalitate grănicerească*.

Completată cu informația din lucrările tipărite amintite mai sus, se poate regăsi întreaga valoare a unui tot unitar, reprezentat de arhiva unei instituții fundamentale românești din Transilvania pentru epoca modernă – Districtul Năsăud, în ciuda – sau poate tocmai de aceea! – numeroaselor *avataruri* la care a fost supusă.

---

⁶³ Vezi *supra*, nota 55.

**The archives avatar's of a modern institution - The District of Năsăud
(1861-1876)**

- Abstract -

Alongside the organization as an administrative entity and the involment in the national movement of the Romanians in Transylvania, the institution of the District of Năsăud (1861-1876) was an important creator of documents.

The documents here created were "disorganized" - and here we are referring to the term of archive - by the "actors" of the period, and also by the personalities who lived in Năsăud in the period between the two wars.

This represents, in the general meaning of the word, a model of "aggression" of the documents.

ÎN TRE RAȚIUNE ȘI PASIUNE. PROCESELE DE ADULTER DIN DISTRICTUL NĂSĂUDULUI (1861-1876)

Claudia Septimia PETEANU

Este dificil să pătrundem în universul cotidian al satului năsăudean pentru a defini și creiona cu obiectivitate viața intimă a indivizilor, relațiile cu cei apropiați, dragostea, familia, deoarece domeniul vieții private a fost unul marginalizat în sursele documentare din epocă, axate îndeosebi pe problematici din domeniul social, politic sau cultural. La fel se întâmplă în întreg spațiul european, Georges DUBY afirmând că: „Mărturiile sunt nu numai rare ci și foarte ambigue. Căci în domeniul sentimentelor și actelor proprii, oamenii lasă întotdeauna la vedere – ca pe un camuflaj menit să ascundă poate tocmai esențialul – numai ceea ce sistemul de valori, morala, simțul demnității, conveniențele le pretind să arate”¹.

Motivația alegerii acestui subiect a pornit de la o serie de întrebări care deseori m-au determinat să caut răspunsuri dincolo de aparenta „tăcere” a documentelor: oare cei care au trăit în lumea satului năsăudean la mijlocul secolului al XIX-lea aveau aceleași sentimente, atitudini și moduri de a iubi asemeni epocii noastre? Dragostea și sexualitatea erau subiecte *tabu* circumscrise restrânsei arii a vieții private și a ermetismului impus de legislația bisericească și convențiile sociale?

În încercarea de a găsi răspunsuri, chiar dacă parțiale și pasibile de subiectivism, această cercetare se va axa pe analiza unui material arhivistic inedit, procesele de adulter, păstrate în fondul *Sedriei Generale a Districtului Năsăud*² (instanța judecătorească supremă în District până în anul 1872, echivalentul tribunalelor de astăzi). Din nefericire, cea mai mare parte a dosarelor care conțin desfășurarea proceselor amintite s-au conservat lacunar, demersul nostru fiind mult îngreunat și din această cauză, în paginile următoare vom face referire și vom analiza doar procesele a căror documentație s-a păstrat aproape în totalitate.

Lectura acestora ne-a permis să intrăm în spatele „ușilor închise” pentru a surprinde amănunte picante din viața intimă a cuplurilor năsăudene în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Conținutul actelor conu-

¹ Georges DUBY, *Introducere*, în vol. *Amor și sexualitate în Occident*, București, p. 8.

² Arhivele Naționale Direcția Județeană Bistrița-Năsăud (în continuare ANDJBN), fond *Sedria Generală a Districtului românesc autonom al Năsăudului*.

rează atât profilul celui înșelat, cât și a celui care înșeală, oameni deznădăjduiți și frustrați, a căror sentimente oscilează între dragoste și ură, afecțiuni spiritual și material de consecințele adulterului, dispuși să recurgă la soluția „popularizării” problemelor intime pe parcursul unor procese captivante.

Cu certitudine, comportamentul indivizilor de la naștere și până la moarte a fost supus numeroaselor reguli și norme elaborate atât de autoritățile laice, cât și de cele bisericesti, aflate într-o permanentă competiție pentru a-și asigura primatul asupra vieții oamenilor. Pe de-o parte, acțiunile bisericii erau justificate prin dreptul divin, care impunea respectarea necondiționată a normelor religioase, iar pe de alta, inițiativele statului erau determinate de motivații pragmatice, individul fiind un mijloc indispensabil pentru realizarea intereselor sale economice, politice și militare. Această rivalitate se va transforma în cursul secolului al XIX-lea într-o colaborare mutuală în ceea ce privește controlul și supravegherea vieții conjugale a indivizilor, legislația bisericească concentrându-se asupra stabilirii condițiilor de încheiere și desfășurare a unei căsătorii, iar cea laică asupra reglementării relațiilor dintre soți, a vieții de familie în sine³.

Pe lângă preceptele ecleziastice și laice, viața afectivă era condiționată și de normele morale ale comunității, de alegerile părinților, astfel încât în majoritatea cazurilor opțiunile matrimoniale ale tinerilor erau independente de voința și dorința lor. Povara unei căsnicii silite, neîmplinirile, tentația dragostei, vor împinge indivizii către atitudini prohibite de morala civilă și religioasă, care de multe ori sfârșeau prin intentarea proceselor de divorț.

Printre comportamentele deviate grave, aspru condamnat de biserică și stat, folosit ca pretext pentru desfacerea unui mariaj se număra și adulterul, considerat infracțiune și definit ca fapta persoanei căsătorite de a avea relații sexuale afară de căsătorie. Prin acest gest se încălca jurământul de fidelitate făcut în fața lui Dumnezeu, era subminată unitatea familiei, încrederea și afecțiunea pe care și le datorau soții unul altuia, iar exemplul negativ afecta puternic și restul comunității.

Dacă din perspectiva bisericii viața de familie era sintetizată în câteva principii de bază, printre care găsim și înfierarea păcatului, a adulterului, legislația laică a fost mult mai preocupată de supravegherea relațiilor dintre soți. Statul, prin intermediul Codului penal, dispunea de resorturile legislative necesare pentru pedepsirea celor care atentau la bunele moravuri prin adulter, sancțiunile variind de la caz la caz⁴.

³ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, 1999, pp. 145–152.

⁴ Din păcate, până în momentul de față nu am reușit să depistăm codul penal aflat în vigoare în perioada în care s-au judecat procesele de adulter analizate în aceste pagini. În *Codul penal din Transilvania complectat cu toate modificările până la 15 martie 1920* (tradus de Ion I. Predovicu, Oradea, 1920), singura referire la adulter este la art. 246: „Adulterul, din pricina căruia s-a pronunțat desfacerea căsătoriei sau divorțul prin sentință definitivă se va pedepsi cu închisoarea corecțională până la 3 luni. Acțiunea prin care s-a cerut desfacerea căsătoriei sau divorțul întrerupe prescripțiunea, dar îndată ce sentința pronunțată a rămas definitivă prescripțiunea începe din nou să curgă. Acțiunea penală are loc numai la cererea prealabilă a soțului lezată” (p. 74).

Prezentarea cuplului în fața instanței civile reprezintă ultima încercare pentru rezolvarea problemelor conjugale, tentativă asumată fie de preotul din localitate, rămas fără soluții și depășit de gravitatea faptelor, fie de către unul dintre cei doi soți. După cum vom observa, în toate cazurile studiate, „vinovații” erau suspectați că trăiau în concubinaj și pentru confirmare se aduceau dovezi directe și indirecte, dar și martori, iar reconstituirea evenimentelor se concentra asupra contextului și momentului desfășurării actului sexual. Într-o lume caracterizată de pudicitate, în care discuțiile despre relațiile sexuale erau prohibite, limbajul scris și verbal al acestor acte pare surprinzător de libertin și deschis. Odată „cernuți prin gura satului” și deveniți subiect de bârfă, cu onoarea pătată, singura soluție pentru a construi o acuizare sau apărare redutabilă era prezentarea faptei incriminate în fața instanței, cu lux de amănunte, în speranța obținerii unui verdict favorabil. Cum societatea secolului al XIX-lea era lipsită de mijlocele moderne de consiliere matrimonială, pedepsirea prin justiție a celui vinovat de amor ilicit pare soluția ultimă pentru salvarea cuplului, deoarece, interesant, cei care acuză nu cer despărțirea definitivă, ci doar un soi de pedeapsă cu rol de luare aminte care ar facilita, într-un final, reunirea celor doi soți.

Primul pas pentru inițierea unui proces de adulter sau „stricare de casă” era plângerea înaintată Judecătoriei Districtului Năsăud⁵, din conținutul căreia aflăm numele celor care acuză, al persoanelor acuzate, motivele reclamației și pedepsele solicitate. De regulă, acuzațiile sunt formulate atât împotriva soțului/soției vinovat (-e), cât și a amantului/amantei, prezentându-se un scurt rezumat al motivelor acuzației: în 8 august 1868 Iacob Sângeorzan din Rebrîșoara îl acuză pe junele Sidor Rotariu din aceeași localitate că trăiește de mai mult timp în concubinaj cu muierea sa Dochia, enumerând și numele celor care îi vor fi martori pentru a dovedi fapta incriminată, soțul vătămat solicitând „să se pedepsească precum junele Sidor Rotariu așa și muierea mea conform legilor”⁶; la 1 februarie 1866 „[...] a făcut Iftinia Cifor Griga arătarea cum că bărbatul său legiuit Cifor Griga trăiește în fărădelegi cu Paraschiva Rusu și are cu ea doi prunci nelegiuiți și s-a cugetat să se pedepsească”⁷.

În disperare de cauză, Macsim Mărcuțiu din Prundul-Bârgăului (Borgo-Prund) va iniția în cursul lunii iulie a anului 1865 un proces de adulter contra lui Ioan Brujiu de 42 de ani, văduv, și a soției sale Gafina Mărcuțiu de 37 de ani. Ceea ce îl determină pe soțul înșelat să inițieze acest proces nu este neapărat faptul că muierea lui Gafina „trăiește într-un concubinaj” cu mai sus amintitul văduv „și nu-i poate nicidecum despărți de către laolaltă, măcar că prin această faptă rușinoasă au umblat de mai multe ori pedepsiți”, ci întâmplarea petrecută în „în 18 a l. curente” [iulie, n.n.] când a mers Ioan

⁵ Judecătoria era prima instanță de apel din District. Pentru recurs se putea apela la Sedrie, cu rol de a II-a instanță.

⁶ ANDJBN, fond *Sedria Generală...*, dos. 52/II, fila 9.

⁷ Idem, fond *Sedria Generală...*, dos. LXXV/108, fila 5.

Brujiu în casa lui „i-a luat muierea de pe pat și a dus-o afară cu putere, după aceea a venit și a svârlit cu bolovani în păreții casei”⁸.

Nastasia Hoștea din Zagra, maltrată și batjocorită de soțul Gavrilă, din cauză „că dânsul de mai mulți ani se ține și trăiește în fărădelege cu Raveca, muierea lui Gavrilă Zania”, va cere în repetate rânduri ajutor preotului din localitate. Acesta, în calitate de garant al moralității enoriașilor săi, l-a dojenit și „învățat părintește” pe soțul acuzat sfătuindu-l să își părăsească concubina și să revină la soția legitimă, dar toate „fură fără fruct” deoarece acesta a afirmat „că nu se teme numai de Dumnezeu și de alți de nimeni”. Depășit de situație, preotul va redacta în 6 iunie 1870 o scrisoare prin care va sesiza cazul autorităților civile cu speranța „că doară s-ar putea pune ceva hotar faptei acesteia de tot rușinatoare și scandaloasă”⁹.

După înregistrarea plângerii și inițierea cercetării penale de către Judecătoria, următorii pași sunt gestionați prin competențele acesteia și conform normelor legislative aflate în vigoare. La scurt timp, prin „filieră de înmânare”¹⁰ sunt convocați la sediul din Năsăud atât acuzatorii, cât și acuzații – și unde este cazul și martorii – pentru „pertractare”¹¹. După citirea învinuirii, urmează declarațiile (redactate sub forma unui protocol) celor două părți și ale martorilor. Pentru început, oamenii își declară vârsta, religia, gradul de școlarizare, ocupația și antecedentele penale. Vârsta personajelor principale variază între 25, respectiv 52 de ani, toți sunt căsătoriți (din păcate nu este specificat anul încheierii mariajului), sunt țărani („economi”) greco-catolici, nu știu scrie și citi și nu au antecedente penale.

Primele mărturii aparțin inițiatorului procesului care are astfel ocazia de a-și completa declarația acuzatoare. Și aceștia nu ezită să accentueze caracterul venal al amantilor și gravitatea faptei lor: „[...] atât Sidor Rotariu cât și muierea mea sunt niște oameni tare destrănați și e cu neputință a-i putea descăța deolaltă fără ajutorul judecătoriei și pentru aceea mă rog să fie pedepsiți”¹² sau să justifice motivele adulterului: „Damnificata Iftinia Griga, de 52 de ani, gr. cath, din Ilva-Mare, mamă de 7 prunci, nepedepsită, spune: nu vrea bărbatul meu să trăiască cu mine numai sub pretextul că eu aș fi aspră de gură, pentru că acum de mai mulți ani s-a legat cu Paraschiva Rusu, trăiește cu ea în căsătorie sălbatică și nu voiește a șede cu mine, ci m-a lăsat fără de credință”¹³.

Dacă în cazurile de mai sus, păgubiții, poate puțin rușinați, se limitează la a incrimina, la modul general, faptele celor doi concubini, fără a putea dovedi producerea adulterului, Nastasia Hoștea din Zagra, cunoscând relația îndelungată a soțului său cu Raveca Zania, detaliază în fața instanței

⁸ Idem, fond *Sedria Generală...*, dos. XVII/43, fila 3.

⁹ Idem, fond *Sedria Generală...*, dos. 6/XI, fila 9.

¹⁰ Citații.

¹¹ Judecată.

¹² ANDJBN, fond *Sedria Generală...*, dos. 52/II, fila 5.

¹³ Idem, fond *Sedria Generală...*, dos. LXXV/108, filele 5–6.

contextul în care soțul său și amanta sunt surprinși în flagrant, insistând asupra elementelor cheie care demonstrează, fără urmă de îndoială, consumarea actului sexual (vezi **Anexa 1**)¹⁴.

Când vine rândul celor învinuiți să își susțină depoziția, constatăm două tendințe: pe de-o parte soții/soțiile neagă desfășurarea actului sexual incriminat, explicațiile fiind naive și pe alocuri de-a dreptul hazlii, iar pe de alta, amantii recunosc fără tăgadă amorul ilicit: Dochia Sângeorzan din Rebrîșoara recunoaște doar că „Sidor Rotariu a venit câteodată la mine și ne-am petrecut laolaltă, însă de culcat nu ne-am culcat niciodată laolaltă, de almintrelea eu nu trăiesc cu bărbatul meu laolaltă mai mult ca de un an, cauza pentru că nu trăim laolaltă este că bărbatul meu a fost băgat pe Sidor Rotariu slugă și așa a început a zice că umblă după mine și trăiesc cu dânsul [...]”. Ajuns în fața instanței pentru prima dată, presupusul amant declară: „Eu recunosc că am avut cu Dochia Sângeorzan muierea lui Iacob Sângeorzan împreunare trupească în mai multe rânduri și am trăit ca bărbatul cu muierea, însă nu din îndemnul dânzei fără din propria mea voie m-am dus la dânsa și aceasta o recunosc pe deplin și nu promit a nu mai umbla altul după dânsa”. Miraculos, după această declarație fățișă, soția vinovată alege să recunoască și ea acuzațiile aduse: „[...] recunoaște și dânsa că au avut împreunare trupească mai de multe ori cu Sidor Rotariu, însă eu nu am trăit nici nu trăiesc cu dânsul ca muierea cu bărbatul, fără din când în când vine la mine și ne culcăm laolaltă”¹⁵.

Și odată fapta recunoscută, pentru completarea imaginii și pentru a vedea cu exactitate unde se desfășura actul sexual, vom apela la declarațiile martorilor, în acest caz vecinii familiei Sângeorzan, care oferă cu lux de amănunte „picanteriile” necesare consolidării cazului. Primul martor, Tănase Cârcul declară că i-a văzut „cu ochii” pe cei doi amanți „suindu-se și scoborându-se din pod, i-am văzut că s-au suit sara în pod și s-au scoborât dimineața, de unde conchid că s-au culcat și laolaltă”. Cel de-al doilea martor spune: „i-am văzut mergând la culcat laolaltă și când s-au sculat iară laolaltă. Cu un cuvânt eu ca vecin i-am văzut umblând tot laolaltă întocmai cum umblă bărbatul cu muierea [...]”, iar cel de-al treilea concluzionează: „tot laolaltă i-am văzut suindu-se amândoi în podul grajdului și mama Dochiei i-au luat scara de la pod, i-am văzut umblând laolaltă tocmai ca bărbatul cu muierea, culcați laolaltă însă nu i-am văzut, fără din purtarea lor se poate conchide că ei trăiesc în concubinată laolaltă [...]”¹⁶.

Inculpatul Cifor Griga din Ilva-Mare se justifică la acuzațiile aduse de soția sa în felul următor: „Pentru gura Iftinei n-o pot duce cu ea. Mi-a mâncat averea și acum ar pofti să o țin eu. Eu nu-s om prădător. Eu am plătit datorie pentru ea și pentru prunci și le-am făcut casele în care șed ei și acum. Am fost

¹⁴ Idem, fond *Sedria Generală...*, dos. 6/XI, filele 5-6.

¹⁵ Idem, fond *Sedria Generală...*, dos. 52/II, filele 5-7.

¹⁶ *Ibidem*, fila 6.

5 ani păzitor la arestanți în Bistrița și 8 ani la drum ca curățători și apoi m-am bolnăvit răcindu-mi un picior în apă și așa m-am lăsat de slujbă. Eu nu trăiesc cu nimeni în fărădelegi, ci șed la un nepot de frate, la Doroftei Griga”¹⁷. Soțul acuzat urmărește ca prin această declarație să câștige instanța de partea sa, accentuând faptul că a fost un soț model, a adus bani acasă, și-a îndeplinit obligațiile față de copii, negând, bineînțeles, orice „fărădelege” cu altcineva.

Într-un alt caz, pentru a se disculpa oarecum în fața asistenței și a soțului, Gafina Mărcuțiu din Prundul-Bârgăului (Borgo-Prund) incriminată direct prin declarația iubitului cum că ar fi avut relații sexuale împreună „între locurile de cucuruz a lui Ioan Leonte Moldovan și cânepă a Ioanei Moldovan”, susține cu inocență că „mai de mult timp trăiește cu Ioan în concubinată, dar că aceasta o face numai de silă și temere, că de nu-l va asculta acesta o va omorî, precum s-a și lăudat în mai multe rânduri, precum s-a întâmplat și ieri că m-a dus de spate în antea lui până întru mălaie unde am băut ambii vinars și apoi am curvit în mălai”¹⁸.

Se poate întâmpla ca prezentându-se la proces în calitate de inculpat, soțul să nege acuzațiile aduse de partenera de viață, pretextând că nu își amintește nimic... (vezi **Anexa 2**), iar amanta (vezi **Anexa 3**) și martorul citat (vezi **Anexa 4**) să ofere toate informațiile necesare completării dosarului¹⁹.

Înainte de pronunțarea verdictului, dosarul se completează cu „testimoniile de moralitate” ale celor acuzați, eliberate de autoritățile laice și religioase din localitatea de reședință, cu rolul de a creiona personalitatea și comportamentul inculpaților²⁰. În funcție de gravitatea învinuirilor, dar și de gradul în care acestea au fost dovedite pe parcursul procesului, Judecătoria emite sentințele care diferă, după cum vom constata, de la caz la caz.

Beneficiind de avantajul unei declarații rigurose argumentate, de martori bine informați, dar și de recunoașterea culpei de către cei doi acuzați, Iacob Sângeorzan din Rebrîșoara, în 25 decembrie 1868, obține condamnarea soției sale Dochia la o lună și jumătate de arest, respectiv a amantului, Sidor Rotariu, la o lună de arest²¹. Deși sentința a fost emisă la sfârșitul anului 1868, în 27 mai 1869 cei doi nu își ispășiseră încă pedepsele, deoarece judele comunei Rebrîșoara se plânge Judecătoriei din Năsăud că „Dochia Bohaiu [căsătorită Sângeorzan, n.n.] și Sidor Rotariu nu se pot prinde prin străjile comunale fiindcă totdeauna se ascund și așa este Judecătoria Singurarie umilit rugată, pentru ca să binevoiască a dispune escortarea lor prin C. R. Jandarmerie”²². Sidor Rotariu va fi „încarcerat” în 30 iunie 1869, iar soția infidelă, care între timp născuse și copilul avea 6 luni, abia din 5 martie 1872²³.

¹⁷ ANDJBN, fond *Sedria Generală...*, dos. LXXV/108, fila 6.

¹⁸ Idem, fond *Sedria Generală...*, dos. XVII/43, fila 3.

¹⁹ Idem, fond *Sedria Generală...*, dos. 6/XI, filele 5-6.

²⁰ *Ibidem*, filele 7-8.

²¹ ANDJBN, fond *Sedria Generală...*, dos. 52/II, fila 17.

²² *Ibidem*, fila 2.

²³ *Ibidem*, filele 23, 26.

Este greu de concluzionat, în cazul de mai sus, dacă în urma procesului și a condamnării cei doi amanți au pus capăt relației și familia Sângeorzan a cunoscut un nou început marcat și de nașterea primului copil sau relația celor doi amorozi a continuat și tatăl copilului nu este altul decât iubitul clandestin. Acestea sunt doar potențiale scenarii, în lipsa documentelor, adevărul fiind imposibil de depistat.

În cazul familiei Griga, finalul este unul fericit. Soțul a negat adulterul, martorii și concubina nu s-au prezentat la proces, iar soția, urmărind să se împace cu partenerul de viață, acceptă să-și retragă plângerea inițială cu condiția ca: „[...] bărbatul ei Cifor Griga s-o provadă cu cele de lipsă spre traiul vieții, întorcându-se acasă la ea și să nu o batjocorească și să nu o maltrateze [...]”. Iar inculpatul Cifor Griga: „se îndatorește a merge îndărăt la muiere, a o susține și a o omeni după cum a cerut ea [...]”²⁴. Nu se mai pomenește nimic despre presupusul concubinaj, ceea ce nu exclude posibilitatea ca soția să fi folosit respectiva acuzație doar ca diversivă pentru a-și aduce partenerul de viață în fața instanței și a-l convinge să se întoarcă acasă.

Surprinzător, ținând cont de gravitatea faptelor încriminate, și desfășurarea procesului inițiat de Nastasia Hoștea din Zagra contra soțului adulterin (vezi anexele) se va încheia în mod amiabil. În 12 decembrie 1870, soția își retrage „incusa sa”²⁵ motivând: „cum tot lucrul nu a fost numai fiind cu toții bine trăiți”²⁶, presupușii amanți nefiind pedepsiți. Ce ar fi putut să o convingă pe femeia furioasă să renunțe la acuzații? Teama de bătăile soțului sau promisiunile acestuia că nu se va mai întâlni cu Raveca? Presiunea exercitată de rude și comunitate? Din nou tăcerea documentelor ne determină să emitem doar supoziții referitoare la acest capitol din viața frământată a familiei Hoștea.

Aceste câteva exemple conturează o imagine, bineînțeles parțială, a vieții conjugale din mediul rural năsăudean, ilustrând mentalități și comportamente în situații de criză, inclusiv o oarecare liberalizare a limbajului care vizează problemele legate de sexualitatea umană.

Împotriva rațiunii și a tuturor regulilor scrise și nescrise care le guvernează viața și care, de cele mai multe ori îi condamnă la un mariaj nefericit, mai devreme sau mai târziu, recunoscând sau negând, atât bărbații cât și femeile aleg propriul drum spre fericire și pasiune. „Aburiți” de alcoolul care le dă curaj și aciuți pe fugă în podul cu fân sau pe câmp, locurile favorite pentru consumarea amorului ilicit, urmăriți și supravegheați de cei care „vânează” sunetele și zgomotele probatoare a ceea ce se întâmplă, vinovații aleg să guste din „fructul oprit”. Cu hainele șifonate și respirația sacadată, pândeți, calomniați, umiliți, susținuți uneori de rudele apropiate, cei doi revin la rutina zilnică doar pentru a găsi un nou prilej și o nouă justificare care să-i aducă împreună.

²⁴ ANDJBN, fond *Sedria Generală...*, dos. LXXV/108, fila 1.

²⁵ Acuzația.

²⁶ ANDJBN, fond *Sedria Generală...*, dos. 6/XI, fila 1.

Preotul, vecinii, familia, toată comunitatea știu că cei doi „umblă laolaltă”, iar dacă cearta, amenințările, bârfa nu au nici un efect, cea sau cel înșelat, când presiunea devine de nesuportat, apelează la soluția oferită de justiție. Din acel moment, viața privată a cuplului devine subiect de drept penal, judecătorii citează articole de lege, declarațiile se succed cu vervă, martorii infirmă sau confirmă, tensiunea crește și în final se pronunță deznodământul, care paradoxal, de cele mai multe ori este unul ... neașteptat. Acuzatorii se împacă cu cei acuzați, plângerile sunt retrase, sentințele anulate și toți cei implicați în proces părăsesc sala de judecată fericiți, doar într-un singur caz amănții fiind obligați să își ispășească pedeapsa impusă de lege.

A învins rațiunea celor înșelați sau pasiunea înșelătorilor? Greu de afirmat în contextul în care universul cuplului născădean din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea se configurează ca o lume măcinată de contradicții și marcată de lupta neîncetată dintre dorințele personale și prejudecățile sociale.

Anexa 1

„Nastasia Codău [măritată Hoștea, n.n.], muierea inculpatului, căsătorită, e economă, are 2 fii. Incusă următoarele:

Ieri, fără în 29 mai 1870, după ce a apus soarele și încă nu s-a amestecat ziua cu noaptea, am ieșit eu de acasă ca să văd unde zăbovește bărbatul meu Gavrilă Hoștea care pe la ujană²⁷ s-a dus de acasă la crășmă și a băut până desară și știind eu că el trăiește în concubinată cu Raveca Zania, muierea lui Gavrilă Zania, amu în al 3-lea an, l-am căutat mai întâi la crășmă și neafându-l am mers de-a dreptul la casa lui Luca Căinariu, soră-sa concubinei bărbatului meu, știind că trebuie să fie acolo și mergând m-am băgat prin tindă lui Vasile Căinariu pe care l-am strigat afară după ce am ascultat la podețul grajdului lui Luca Căinariu și i-am auzit acolo pe bărbatul meu cu Raveca Zania suiți și chiar în lucrul curviei; eu am suit apoi în podețul la ei, după ce a venit Vasile Căinariu înaintea podețului, și acolo i-am aflat pe amândoi pitulați și anume pe bărbatul meu Gavrilă culcat cu fața în sus și cu capul descoperit în un unghi a podețului, iar în celălalt unghi sta pup curva Raveca Zania; eu am zis: „Scobori jos porc și câne!”, iar el a zis pe numele meu „Nastasiu, Nastasiu!” și atunci a sărit Raveca la mine, m-a apucat de cap și m-a tras jos de mi-a sfârticat²⁸ năframa de pe cap, eu atuncea am strigat: „Tuluoaie!” să sară oameni să mă scoată pentru că m-am temut fiind singură între curvoi ca să nu mă omoare. Bărbatul meu nu a dat în mine.

Din podețul am coborât eu înainte, după mine și bărbatul meu care a zis și către curvă: „No cobori și tu amu, că amu tot atâta este” și dacă a coborât jos unde erau de față mai mulți oameni adunați între care am cunoscut pe:

²⁷ Ora 5 p.m.

²⁸ Rupt.

Vasile Căinariu, pe Todosia Căinariu, apoi pe Filimon din Runc, ginerele lui Ion Căinariu și Irina Căinariu, eu am luat clopul de la bărbatul meu din cap, iar el atunci m-a trântit jos și-a luat clopul de la mine; atunci Varvara Căinariu, sora inculpatei Raveca, m-a lovit de două ori cu o bâtă muștrându-mă că pentru ce am mers și am persecutat pe bărbatul meu în ograda ei.

Că apoi a lovit s-au cum să zic, a netezit pe bărbatul meu pe umeri zi-când [Raveca Zania, n.n.] fără rușine: „Hai Gavrilă să mergem și să bem la făgădău că noi ne-am iubit și ne-om mai iubi (ne-am f... și ne-om mai f...²⁹) să moară dânsa de ciudă” și atunci bărbatul meu cu curva Raveca a intrat în casa surorii sale Varvara Căinariu și eu m-am dus batjocorită acasă.

Bărbatul meu Gavrilă peste o oră a venit și el acasă și fiindcă eu m-am temut a-l aștepta acasă fiindcă știam că m-ar fi maltratat pentru că m-a bătut și de alte dăți de multe ori, eu m-am dus de m-am îndosiat la casa lui Filip Ilie unde era acasă numai nevasta aceluia, Marinca; și a venit acolo unde m-a lovit cu un pumn întâi în creștetul capului cât m-am și tăvălit pe vatră, de acolo a început a mă bate cu pumnii în creștetul capului de nenumărate ori, apoi m-a lovit cu cleștele peste spate și cap până ce s-a hrănit a mă bate și numai cu ajutorul lui Ilie Filip care l-a dojenit și rugat să nu mă omoare am putut scăpa.

De aici a mers el înainte acasă și eu apoi m-am dus după el după ½ oră încă acasă și după ce s-a culcat el, m-am culcat pe prispă afară și el în casă [...]”.

Anexa 2

„Incusatul Gavrilă Hoștea înfățișându-se fasiunează³⁰ următoarele:

Nu e adevărat aceea că eu de trei ani a-și trăi în concubinată cu Raveca Căinariu [căsătorită Zania, n.n.] și că eu spre stricarea casei mele aș fi comis fapte de curvărie cu ea. Nu știu nimic despre aceea că muierea mea m-ar fi aflat în podul grajdului lui Ștefan Mureșian Codău cu ea: nici aceea nu știu că muierea mea s-ar fi suit atunci în podeț unde aș fi fost eu cu Raveca Zania și ne-ar fi aflat acolo și nu știu nici cum m-am suit, nici cum m-am coborât din podeț.

Ce privește la fasiunea muierii mele, actriția că după o oră de la aceea întâmplare că aș fi maltratat-o la casa vecinului meu Filip Ilie, aceea poate că s-a întâmplat, poate că nu s-a întâmplat despre ce încă nu știu nimic. Atâta știu că a doua zi dimineața m-am trezit și sculat din șura mea unde am fost culcat peste noapte”.

Anexa 3

„Inculpata Raveca lui Gavrilă Zania din Zagra înfățișându-se fasiunează următoarele:

---

²⁹ În text cuvintele apar integral.

³⁰ Declară.

Este adevărat că Gavrilă Hoștea cu care sunt vinovată că aş trăi în concubinată, în duminica din 5/6 1870 seara, mergând eu la soră-mea, respectiv cumnatu-mi-o Ștefan Mureșan după lapte, l-am aflat acolo vorbind cu cumnatu-mi-o Ștefan în șura lui. Gavrilă fiind beat și apropiindu-se de mine și-a împlântat mâna în brâul meu și m-a ridicat din șură în podeț așa de sus încât ajungi cu mâna; acolo s-au vânzolit cu mine voind să mă culce în podeț, la care faptă eu nu m-am învoit și l-am suduit, iar Ștefan cumnatu-mi-o îl cheamă să coboare jos și să meargă în casă invitându-l să bea laolaltă. Întrăcestea au nimerit actrița, nevasta lui Gavrilă Hoștea care venea după el și atunci cumnatul meu Ștefan s-a ascuns în ieslea grajdului, iar eu cu Gavrilă ne-am pitulat în podeț, eu în locul în care am stat și Gavrilă s-a culcat în altă parte. Într-aceea ajungând actora în șură au strigat: „Coboară curvoiuile din pod!” și după aceea s-a suit în pod la noi și ne-a aflat cum stam pitulați; a început o larmă și a vrut să se apuce de mine, după aceea s-au coborât jos el, ea și apoi eu fiind tare speriată și învânzolită cum m-a maltratată el voind a comite concubinată cu mine. Ajungând jos a avut actrița sfadă cu soră-mea, însă cu mine n-a avut nimic [...]”.

Anexa 4

„Martora Irina Căinariu a lui Vasile Căinariu din Zagra de 32 de ani fășionează următoarele:

Venind actora Nastasia Hoștea Codău cu scop de a afla pe bărbatul său în podeț cu pe inculpata Raveca Zania, a chemat pe bărbatul meu Vasile Căinariu de martor, care mergând cu ea până lângă podețul lui Ștefan Mureșianu și aflând că inculpații ar fi amândoi în podeț, s-au întors înapoi iar actrița am auzit-o și eu strigând: „Cobori curvoiuile și curvă din podeț!”. După aceea suindu-se nevasta lui Gavrilă, actora, în podeț am auzit-o strigând „Tuluoae!”, ce s-au întâmplat acolo nu știu. După aceea am văzut pe Gavrilă Hoștea coborându-se din podeț după nevasta lui și mai pe urmă pe Raveca Zania care sfădindu-se în ocolul lui Ștefan Codău laolaltă, actrița vrea să dea clopul bărbatului ei ca semn pentru faptă și muștră pe Raveca zicându-i curvă, iar Raveca i-a răspuns cu cuvintele: „M-am f... și m-oi mai f...³¹ cu el (cu Gavrilă) că îmi e drag”. După aceea Varvara, sora Ravechii și nevasta lui Ștefan Codău Mureșan a luat un lemn cu care a lovit pe actrița alungându-o din ograda ei afară. De aicea s-au despărțit cu toții, Gavrilă Hoștea a intrat cu Raveca, inculpata, în casa lui Ștefan Codău Mureșan și actrița s-a dus acasă lamentând, altceva nu știu”.

³¹ În text cuvintele apar integral.

Entre raison et passion. Les procès de l'adultère du District de Năsăud (1861-1876)

- Résumé -

Le sujet de cette recherche est sur l'étude des procès d'adultère de la période du District de Năsăud (1861-1876) et a comme but la découverte des divers aspects de la vie intime des couples de Năsăud de la deuxième moitié du XIX-ème siècle.

Après une courte présentation du mode dont l'infidélité était perçue par les autorités laïques et religieuses du temps, dans la deuxième partie du text j'ai analysé concrètement le contenu des procès, les conclusions illustrant le mode dont l'adultère était perçu par les communautés de Năsăud.

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A LOCALITĂȚII MONOR ÎNTRE ANII 1829-1941

Florina POP

Punct de reper pe harta istorică a județului, Monorul este una dintre cele 44 de comune foste grănicerești asupra căreia ne-am oprit atenția pentru a-i sublinia evoluția demografică în intervalul 1829-1941. Am făcut aceasta din dorința de a afla mai multe despre localitatea ai cărei soldați l-au impresionat atât de mult pe împăratul Iosif al II-lea, încât acesta a exclamat „Mon'or! Aurul meu! Doamne, ce cătane am!”¹. Nu trebuie să uităm că a scrie este un act social² și că fiecare generație rescrie sau încearcă să rescrie istoria potrivit sensibilității și modului ei de gândire, aceasta cu toate că versiunile rezultate nu sunt în totalitate diferite întrucât se raportează la același trecut și compun, după cum spunea Daniel Barbu, „o plajă nesfârșită de tonuri și nuanțe, desenată mereu de valurile mișcătoare ale memoriei”³.

În redactarea acestui studiu am apelat nu numai la recensământele din perioada de timp mai sus-amintită, ci și la articole despre Monor, la cărți sau publicații care fac referire la această localitate, cum ar fi: monografia lui Teodor Tanco, laureat al Academiei Române și născut în localitatea care face subiectul lucrării noastre, articole și studii de specialitate, publicații din secolul al XIX-lea, „Tribuna” (articolele din seria „Valachii civilizați”), în paginile căror sunt reflectate ecourile „pațoptiste” și repercusiunile lor asupra meleagurilor monorene, dar și chipurile unor personalități locale precum doctorul în științe Paul Tanco.

Situat în colțul sud-vestic al Piemontului Călimanilor și având partea cea mai înaltă de 1.470 metri (Poiana Tomii), iar cea mai joasă dealurile din jurul satului „care se prelungesc și dispar, departe, în depresiunea Reghin”, Monorul are ca vatră o depresiune locală specifică (în formă de cruce), formată din axul longitudinal al izvorului Luțu și cel transversal al afluenților Pârâul Mare și Picui (inclusiv Pârâul Dosului)”⁴. Localitatea, ale cărei hotare se întind mai mult înspre direcția est-sud-vest și parțial spre nord, are o vegetație săracă în păduri, mai precis într-o proporție de 21,37 %, după cum

---

¹ Teodor Tanco, *Pagini alese din istoria Monorului*, Cluj-Napoca, 2001, p. 90.

² Umberto Eco, *Cum se face o teză de licență*, Craiova, 2000, p. 167.

³ Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Iași, 2006, p. 33.

⁴ Teodor Tanco, *op. cit.*, p. 26.

scria Teodor Tanco în 2001. Plecând de la faptul că hotarul satului a devenit preponderent agricol în detrimentul suprafețelor de păduri în decursul ultimelor patru-cinci generații și că o mare parte din suprafața de teren care aparține proprietarilor individuali e teren descoperit, să încercăm să reconstituim, pe cât ne permit sursele, dinamica populației din secolul al XIX-lea, începând cu intervalul 1829-1831.

Recensământul din acei ani nu ne ajută prea mult întrucât în dreptul căsuței destinate numărului populației nu apare nici o cifră. În schimb, recensământul ne spune că, în acea vreme, românii îi spuneau Monur, iar maghiarii Monor, ca în ziua de azi (tradus din limba maghiară, termenul înseamnă „cotitură”⁵). Mai aflăm că era un sat aflat în subordinea comitatului Cluj, cu un lăcaș de cult greco-catolic⁶.

Următorul recensământ utilizat, cel din anul 1850, ne informează că Monorul avea o populație de 1.121 de locuitori, dintre care 7 erau declarați ca fiind străini și 10 plecați din localitate, populația prezentă - 1.118 persoane - locuind în 211 case și deținând 80 de cai, respectiv 624 de bovine. Cât privește ponderea bărbaților, aceasta era de 47,9 %, iar a femeilor de 52 %; starea civilă a majorității bărbaților (326) și femeilor (299) era cea de necăsătorit. De asemenea, 61 de femei erau văduve, în timp ce numărul văduvilor era mai mic (11). În Monorul anului 1850 trăiau 1.068 de români și 53 de țigani, întreaga populație fiind de rit greco-catolic⁷.

Din 1850 și preț de șapte ani mai târziu se înregistrează, anual, o creștere medie de 10,28 de locuitori. Cele 237 de case existente, după cum ne informează recensământul din 1857, erau locuite de 1.193 monoreni. Dintre aceștia, doar 5 figurau ca venetici, raportul bărbați-femei inversându-se după 7 ani: bărbații - 51,2 %, femeile - 48,3 %. Majoritatea au rămas tot greco-catolici, excepție făcând 4 izraeliți; la fel ca în 1850, necăsătorii dețineau o însemnată pondere din populație: 363 de bărbați și 280 de femei⁸.

Recensământul oferă și o structură pe vârste, perioada 14-23 de ani fiind cap de listă la bărbați (151), iar grupa 24-39 de ani la femei. Așadar, populația Monorului din acea vreme era una predominant tânără. Cât despre ocupații, același document ne spune că majoritatea (248) erau proprietari de pământ, iar restul (141) agricultori, în localitate nefigurând industriași sau comercianți⁹.

Din 1857 și până în 1880, creșterea medie anuală e de 2,05 locuitori; din recensământul din 1880 aflăm că Monorul avea o populație de 1.240 de suflete

⁵ *Ibidem*, p. 91.

⁶ Bogdan Crăciun, Ioan Bolovan, *Consignatio statistico topographica singulorum in magno principatu Transylvaniae (1829-1831)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 65.

⁷ Maria Semeniuc, Iulia Pah, Elemer Mezei, coordonator Traian Rotariu, *Recensământul din 1850. Transilvania*, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, București, 1996, p. 68-69.

⁸ Idem, *Recensământul din anul 1857. Transilvania*, ediția a II-a revăzută și adăugită, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, București, 1997, p. 96-97.

⁹ *Ibidem*, p. 98-99.

și aproape trei sute de gospodării (289). Dintre aceștia, 2 locuitori erau de rit reformat, 8 ortodocși, 9 izraeliți, iar restul greco-catolici. Structura populației după limba maternă arată o majoritate covârșitoare de români (1.147), 2 maghiari, un german, 59 de persoane aparținând altor naționalități, dar și 31 de persoane cu „limba maternă necunoscută”. Ca element aparte față de celelalte recensământe, acesta ne spune că 397 de localnici știau să scrie și să citească¹⁰.

În recensământele studiate, suprafața Monorului apare pentru prima dată în cel din anul 1900: 11.380 hectare la o populație de 1.320 locuitori și 321 de case. Densitatea era de 0,11 locuitori pe metru pătrat, iar creșterea medie pe an, din 1880 încoace, era de 4 locuitori. Pe lângă riturile deja amintite, care-și păstrează raportul (majoritatea greco-catolici – 1.280, 27 de ortodocși, 3 izraeliți, 2 reformați), în recensământul din 1900 apar menționați un romano-catolic și șapte credincioși de rit evanghelic. Populația continua să fie una majoritar română (1.303), alături de care conviețuiau 10 maghiari și 7 germani¹¹.

Aproape jumătate (560) dintre localnici știau carte (scris și citit), iar 58 cunoșteau o a doua limbă, cea maghiară. Recensământul oferă date și despre structura populației pe vârstă, cei mai numeroși membri ai comunității având între 20–39 de ani (353 de locuitori), respectiv între 40–59 de ani (301 de locuitori) – spre deosebire de structura pe vârste din recensământul efectuat în 1850.

Cât privește ponderea bărbaților, ea este de 49,39 %, cu puțin mai mică decât a reprezentantelor sexului frumos (50,6 %). Potrivit stării civile, cea mai mare parte a populației, era căsătorită și locuia în case care aveau pereții din cărămidă (4 cazuri), lemn sau alte materiale (317 cazuri), acoperișul fiind din trestie sau paie (205 cazuri), șindrilă (97) și țigla (19)¹².

Cel mai bogat în informații dintre recensământele consultate este cel din intervalul 1901–1910, când sporul mediu anual a fost de 8,6 locuitori. În cei nouă ani s-au înregistrat 458 de nașteri și 351 de decese, sporul natural fiind de 107 locuitori, iar cel efectiv de 78. În 1901, rata sporului natural era de 5,3 ‰, respectiv de 12,8 ‰ în 1910. Cei mai mulți copii s-au născut în anul 1910 (54 nou-născuți), iar la cealaltă extremă se află anul 1905 (33 de nou-născuți).

La decese, anul 1909¹³ are cele mai multe înregistrate (55), iar anul 1906 cele mai puține (28)¹⁴. În cei nouă ani, numărul mediu al deceselor este de 35, majoritatea (20 mai precis) având vârste de 7 ani și peste 7 ani, iar în ceea ce privește cazurile de mortalitate infantilă, acestea sunt în număr de 10. Recensământul ne oferă rate medii de nupțialitate (9,6 ‰), natalitate (33,1 ‰),

¹⁰ Idem, Cornelia Mureșan, *Recensământul din anul 1880. Transilvania*, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, București, 1997, p. 90–91.

¹¹ Idem, *Recensământul din 1900. Transilvania*, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, București, 1997, p. 178–179.

¹² *Ibidem*, p. 180–181.

¹³ În acest an, Monorul făcea parte din cercul Beșeneu și avea o populație de 1.320 de locuitori, dintre care 1.303 erau de rit greco-catolic – conform Silvestru Mureșan, Nicolae Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populație română din Ungaria*, Sibiu, 1909, p. 147.

¹⁴ Maria Semeniuc, Mezei Elemer, coordonator Traian Rotariu, *Mișcarea naturală a populației între 1901–1910*, vol. I „Evenimente demografice”, Cluj-Napoca, 2005, p. 166–167.

mortalitate (25,8 ‰), mortalitate infantilă (222,2 ‰), respectiv sporul natural (7,4 ‰)¹⁵.

Din volumul II al recensământului dintre anii 1901-1910, intitulat „Cauze de deces”, aflăm că tuberculoza cu 44 de cazuri și scarlatina cu 24 de cazuri s-au situat în frunte spre deosebire de cazurile de tuse convulsivă – un singur caz. La „alte boli” care au dus la moarte, cap de listă sunt cazurile de slăbiciune congenitală (46) și decesele de bătrânețe (45). Morțile violente nu lipsesc, ele fiind în număr de 33, dintre care 4 sunt accidente și tot atâtea omucideri¹⁶.

În anul 1910 avem o populație de 1.398 locuitori pe o suprafață de 11.375 hectare, pe care s-au construit 325 de case. Densitatea este de 0,12 locuitori, ponderea bărbaților de 49,07 %, adică una apropiată de cea a femeilor (50,92 %); raportul de masculinitate era de 96,34, iar cel de feminitate de 107,79.

La finele primului deceniu din secolul al XX-lea, rata brută a natalității este de 38,62 ‰, iar rata brută a mortalității de 25,75 ‰. Mai mult de jumătate din cei 1.398 de locuitori știau să scrie și să citească, și doar 53 dintre ei cunoșteau limba maghiară – care avea, la 1910, doar puțini reprezentanți în Monor (7). Potrivit criteriului vârstei, constatăm că intervalele 20-39 de ani și 40-59 de ani aveau cei mai mulți exponenți (335, respectiv 298), iar referitor la un alt criteriu, cel al stării civile, exista o diferență de doar 99 de persoane între cei căsătoriți (694) și cei necăsătoriți (595)¹⁷.

Monoreni și-au păstrat preferințele în construirea de noi gospodării – lemnul fiind „ingredientul” principal (318 de cazuri), nu piatra sau cărămida (7 cazuri) – acoperindu-le cu trestie sau paie (170 de cazuri), șindrilă (85 de cazuri), respectiv țigla (70 de cazuri)¹⁸.

Potrivit recensământului din 1941, care include și o localitate vecină, Gledin, Monorul are o populație de 2.630 locuitori. Majoritatea erau greco-catolici (2.399), 134 reformați, 57 romano-catolici, 15 ortodocși și tot atâtea credincioși evanghelici, un unitarian, 6 bapțiști, respectiv 3 izraeliți. Referitor la structura populației după limba maternă, sesizăm un fapt interesant. Numărul vorbitorilor de limba țigănească este de 94, cu toate că la criteriul naționalității apar înregistrate 124 de persoane. Ca pată de culoare avem 14 slovaci alături de 3 evrei, 192 unguri și 2.296 români¹⁹. În cei 31 de ani trecuți din 1910 s-a înregistrat un spor mediu anual de 39,72 ‰ locuitori.

Analizând creșterile anuale medii din 1857 și până în 1941, se poate observa o creștere de aproape patru ori a locuitorilor: 1857 – creștere anuală

¹⁵ *Ibidem*, p. 168-169.

¹⁶ *Idem*, vol. II, „Cauze de deces”, p. 84-85.

¹⁷ *Idem*, *Recensământul din 1910. Transilvania*, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, București, 1999, p. 168-169.

¹⁸ *Ibidem*, p. 170-171.

¹⁹ *Idem*, *Recensământul din anul 1941. Transilvania*, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, Cluj-Napoca, 2002, p. 206-207.

medie de 10,28 locuitori, 1880 – creștere anuală medie de 2,04 locuitori, 1900 – creștere anuală medie de 4 locuitori, 1910 – creștere anuală medie de 12,8 locuitori, 1941 – creștere anuală medie de 39,74 locuitori.

Pentru intervalul 1850–1910, ponderea bărbaților a crescut cu aproape două procente, deși a atins un maxim de 51,2 % în anul 1857: 1850 – 47,9 %, 1857 – 51,2 %, 1900 – 49,39 %, 1910 – 49,07 %. Ponderea femeilor în procente a scăzut de la 52 % în 1850 la 48,3 % șapte ani mai târziu, ca să mai urce în jur de două procente în 1900 (50,6 %), respectiv în 1910 (50,92 %).

În perioada 1850–1941, viața Monorului a fost una lipsită de mișcări revoluționare sau de un alt gen de confruntări, oamenii ducându-și traiul în liniște. Aceasta ar putea constitui o explicație destul de rezonabilă a creșterii numărului populației. Cei 91 de ani sunt un interval de timp în care se resimt ecourile Revoluției de la 1848, articolele din „Tribuna” anilor 1891 și 1894 fiind un exemplu sugestiv. Din acestea aflăm – „că Maghiarii în decurs de 1000 de ani au comis numai a suta parte din acele barbarii cu care acești următori moderni a Românilor au voit a civilisa pe Maghiarii asiatici”²⁰, că „după multele devastări, crudimi, omoruri și suferinți constatate după 1850, comunele Monor, Gledin, Ruși-în-Munți au fost constrânse să plătească „contribuțiune de războiu 4.000 de florini”²¹; aflăm că „Nu mai puține devastări a avut să sufere Monorul, comuna, care zace spre Sud dela Șieui”, unde trei bărbați au fost uciși de insurgenți pe 24 februarie 1849, iar un an mai târziu toți conducătorii rebelilor au fost prinși și dați pe mâna tribunalelor²². Una dintre concluziile acestor articole era că „românii erau omorâți pur și simplu ca Români, din ură națională învechită, neîmpăcată și în veci nestânsă”²³.

Despre cât de mult au fost afectați locuitorii Monorului de Revoluția de la 1848, scrisorile preotului paroh de atunci, Petre Tanco²⁴, sunt un alt „document” care exprimă în cuvinte ecourile în zonă ale Revoluției. „Nimic n-au avut ungerii în Monor mai sfânt și curat, mai ales din 28 februarie a.c. jucând o rolă înfiorătoare de a se spune, precum la mai multe fecioare le-au răpit verguria și la muierile cele măritate, curățenia prin silă și tiranii, [...], Besereca au spart și prădat, cele sfinte le-au călcat în picioare [...]. Pe oamenii bătrâni, sluiți în taberi, fere vină i-au pușcat, chinuit și străpuns cu baionețele, sdrobot la fâlci și la trup, întru cele mai înfiorătoare grozăvii și-au dat sufletul [...]”²⁵.

²⁰ *Foița Tribunei*, în „Tribuna”, nr. 134/1891, p. 533.

²¹ *Idem*, nr. 136/1894, p. 541.

²² *Idem*, nr. 137/1891, p. 545.

²³ *Idem*, nr. 140/1891, p. 558.

²⁴ Fiul lui a fost membru în Comitetul reprezentativ provizoriu al Districtului Năsăud, după cum aflăm din „Protocolulu Congregațiunei marcale a Districutului...” din 18/19 iunie 1861 – Simion Lupșan, Adrian Onofreiu, *Districutul Năsăud 1861–1876. Contribuții documentare*, Năsăud, 2003, p. 136–137.

²⁵ Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Revoluția de la 1848–1849 în zona Regimentului grăniceresc năsăudean. Contribuții istorice și demografice*, Cluj-Napoca, 2003, p. 203–204.

Ca și celelalte comunități foste grănicerești, Monorul înaintează Curții de la Viena nenumărate petiții, printre care și una adresată împăratului Francisc Iosif I la data de 31 iulie 1852. În petiție, monoreni își argumentează demersul lor cu patentele date de Maria Tereza (îndeosebi cea din 12 noiembrie 1766), acte care le-au garantat grănicerilor din Monor averea, pământurile, cât și drepturi și alte venituri pe care le-au pierdut odată cu desființarea regimentului de graniță²⁶.

Câțiva ani mai târziu, găsim Monorul printre cele șase cercuri ale Districtului Năsăud. La 21 februarie 1875, Comisia Statistică a districtului solicită administrației locale completarea unui chestionar ce avea drept scop „compunerea și litografierea unei mape cadastrale peste întreg Districtul Năsăud, din care câte un exemplari să se dea la fiecare comună gratisu, precum și spre a putea folosi aceste date și pentru statistica districtuală”²⁷.

Încheiem demersul nostru prin cuvintele unuia dintre absolvenții școlii din Monor, Nestor Șimon, care privea Monorul ca „un loc principal și foarte momentos pentru întreaga mea viață. Pot să zic că dacă nu era Monorul – nici eu nu eram ce sunt”²⁸.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general

- Mitu, Sorin, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Polirom, Iași, 2006.
- Bolovan, Ioan, Onofreiu, Adrian, *Revoluția de la 1848-1849 în zona Regimentului grăniceresc năsăudean. Contribuții istorice și demografice*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2003.
- Lupușan, Simion, Onofreiu, Adrian, *Districtul Năsăud 1861-1876. Contribuții documentare*, Fundația „George Coșbuc”, Năsăud, 2003.
- Șimon, Nestor, *Corespondență*, volum îngrijit de Adrian Onofreiu, Supergraph, Cluj-Napoca, 2005.
- Tanco, Teodor, *Pașini alese din istoria Monorului*, Virtus Romana Rediviva, Cluj-Napoca, 2001.

Lucrări de specialitate

- Mureșan, Silvestru, Togan, Nicolae, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria*, Sibiu, 1909, p. 147.
- Umberto, Eco, *Cum se face o teză de licență*, Craiova, 2000.

Recensământe:

- * Crăciun, Bogdan, Bolovan, Ioan, *Consignatio statistico topographica singulorum in magno principatu Transylvaniae (1829-1831)*, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 65.

²⁶ Ion Pop, Liviu Moldovan, *Frământări sociale în comuna Monor după desființarea graniței militare*, în „Revista Bistriței”, nr. XVII, 2003, p. 249.

²⁷ Adrian Onofreiu, *Toponimie și relații geografice în districtul Năsăud*, în „Revista Bistriței”, nr. XVII, 2003, p. 331-332.

²⁸ Nestor Șimon, *Corespondență*, volum îngrijit de Adrian Onofreiu, Cluj-Napoca, 2005, p. 243.

- * Semeniuc Maria, Pah, Iulia, Mezei, Elemer, coordonator Traian Rotariu, *Recensământul din 1850. Transilvania*, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, Staff, 1996, p. 68–69.
- * Idem, *Recensământul din anul 1857. Transilvania*, ediția a II-a revăzută și adăugită, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, Staff, 1997, p. 96–99.
- * Idem, Mureșan, Cornelia, *Recensământul din anul 1880. Transilvania*, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, Staff, 1997, p. 90–91.
- * Idem, *Recensământul din anul 1900. Transilvania*, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, Staff, 1999, p. 178–181.
- * Idem, *Mișcarea naturală a populației între 1901–1910. Transilvania*, volumul I „Evenimente demografice”, Presa Universitară Clujeană, 2005, p. 166–169 și volumul II „Cauze de deces”, p. 84–85.
- * Idem, *Recensământul din 1910. Transilvania*, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, Staff, 1999, p. 168–171.
- * Idem, *Recensământul din anul 1941. Transilvania*, colecția „Studia Censualia Transsilvania”, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 206–207.

Reviste și presă

- Onofreiu, Adrian, *Toponimie și relații geografice în districtul Năsăud*, în „Revista Bistriței”, nr. XVII, 2003, p. 331–351.
- Pop, Ion, Moldovan, Liviu, *Frământări sociale în comuna Monor după desființarea graniței militare*, în „Revista Bistriței”, nr. XVII, 2003, p. 249–260.
- „Tribuna” nr. 134/1891; nr. 136/1894, nr. 137/1891, nr. 138/1891, nr. 140/1891.

L'évolution démographique de localité Monor pendant les années 1829–1941

- Résumé -

Point de repère sur la carte historique du département Bistrița-Năsăud, Monor est l'une des 44 anciens communes qui a rapport à la garde des frontières donc nous avons pensé de souligner son évolution démographique pendant les années 1829 et 1941, voulant savoir davantage de cette localité. Dans notre démarche nous avons aidé des recensements du intervalle dessus mentionné, des études concernant Monor, des livres ainsi la monographie du Teodor Tanco (lauréat de l'Académie Roumaine), articles de spécialités, publications du XIX-ème siècle, mais aussi des potraits des personnalités locales tel le docteur en sciences Paul Tanco.

IV. ISTORIE

CONTEMPORANĂ

DATE PRELIMINARII PRIVIND EVOLUȚIA POPULAȚEI GERMANE DIN SIGHIȘOARA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XX

*Claudiu Pop,
Nicolae Teșculă*

1. Evoluția demografică

Sighișoara, întemeiată în secolul al XIII-lea de către coloniști germani, a jucat un rol important în cadrul istoriei Transilvaniei, evidențiindu-se în special în domeniul meșteșugurilor, a cărei tradiții în cadrul breslelor se întinde pe o perioadă de secole. Epoca modernă găsește orașul sub impactul procesului de modernizare, care a determinat o rupere a tradiției breslelor și implicit o modificare a structurii etnice a populației orașului, fără însă a modifica însă preponderența sașilor. Dacă la 1851 avem 7206 suflete¹, la 1900 se ajunge la 10875 locuitori. Din punct de vedere etnic, acum avem 5470 sași, 2206 maghiari, 3132 români și 180 alții².

Numărul populației va crește pe parcursul secolului XX, astfel că la 1910 ea este de 11.587, dintre care majoritatea de 5686 locuitori era deținută de sași. După Marea Unire, saltul va fi la 13033 în 1930 și 14941 în 1941, când pentru prima dată se schimbă raportul majorității în favoarea românilor³.

An	Total	Sași	Români	Maghiari	Alții
1900	7206	5470	3132	2206	180
1910	11587	5686	3031	2687	383
1930	13033	5236	4366	2896	535
1941	14941	5037	7315	2018	571

După cel de-al doilea război mondial, deși ritmul de creștere demografic se menține constant (15992 locuitori în 1948), numărul populației germane scade drastic la 3933 locuitori⁴. Această scădere o punem în primul rând pe seama victimelor provocate de război, dar mai ales pe pierderea unei

¹ *Schässburg. Bild ein Sibenbürgischen Stadt*, Herausgegeben, Heinz Brandisch, Heinz Heltmann und Walter Lingner Rautenburg Verlag, 1998, p. 61 (în continuare *Schässburg...*).

² *Schässburger Zeitung*, nr. 7, Sonnabend, den 10. Februar, 1901, p. 25.

³ Emil Giurgiu, *Sighișoara*, București, 1982, p. 57.

⁴ *Ibidem*.

părți însemnate a populației active germane prin deportarea în U.R.S.S. Astfel, la 6 ianuarie 1945, prin decizia generalului Vinogradov, vicepreședintele Comisiei Aliate de Control din România, se semna ordinul de mobilizare pentru muncă în U.R.S.S. a germanilor din țară, ca o „pedeapsă” pentru pierderile provocate de naziști statului sovietic⁵.

Pentru Sighișoara, date statistice privind numărul celor deportați în U.R.S.S. le găsim îndeosebi în Arhiva Parohiei Evanghelice C.A. Sighișoara⁶. Din analiza rapoartelor de ședință ale Presbiteriului aflăm abia în 1949 cu ocazia reînțoarcerii celor plecați în muncă obligatorie: „Cu a noastră mare bucurie și adâncă mulțumire către Dumnezeu putem constata că aproape toți credincioșii noștri plecați în ianuarie 1945 în Rusia la muncă obligatorie sunt reîntorși (...). În munca obligatorie au fost plecați în iarna lui 1945 218 bărbați și 240 femei, împreună 450 persoane...” și până „...în aceste zile s-au întors 163 bărbați și 184 femei, așa împreună 347”. Dintre cei plecați, au ales Germania sau Austria 12 bărbați și 29 femei, însă nu s-au mai întors acasă mulți: „... credincioși, care au murit în Rusia în decurs de 5 ani. Sunt 31 de bărbați și 18 femei. După vârsta lor cei decedați s-au împărțit (după n.n.) cum urmează:

- 3 bărbați sub 25 de ani;
- 4 bărbați în vârstă de 25-35 de ani;
- 24 bărbați în vârstă de peste 35 de ani;
- 12 femei în vârstă de sub 25 de ani;
- 6 femei în vârstă de 25-35 de ani.”⁷

Ședințele de bilanț de la sfârșitul anului ne oferă ocazia unei imagini asupra situației populației populației săsești la 1948, cu o evidență completă și asupra ocupației. În raportul din 15 decembrie, preotul orașului Dr. Wilhelm Wagner face următoarea analiză: „O imagine sociologică completă asupra comunității bisericești explică următoarele cifre: Numărul sufletelor în comunitatea băștinașă se urcă la suma de 3184 față de 5500 în 1925 și 2650 în 1926. La aceasta sunt cu capacitate de muncă în vârstă de 15-70 de ani 1901; elevi, eleve și ucenici peste 15 ani 206, copii sub 15 ani 626; inapți de muncă între 15-70 de ani sunt 168; peste 70 de ani 280.

După profesii ordonat am obținut următoarea imagine:

- țărani cu o proprietate proprie 1;
- țărani fără o proprietate proprie 1;
- meșteșugari 253;
- comercianți..... 41;
- zilieri 219;
- funcționari 245;

⁵ Denisa Florentina Bodeanu, „De la <rasă superioară> la marginali. Evoluția relațiilor româno-germane la sfârșitul celui de-al doilea război mondial”, în *Centru și periferie*, Bistrița, 2004, p. 235.

⁶ Pe această cale mulțumim domnului preot Hans Bruno Fröhlich pentru facilitarea accesului în arhiva Parohiei Evanghelice C.A. Sighișoara.

⁷ Arhiva Parohiei Evanghelice C.A. Sighișoara. Dosar Presbyteriat-Sitzungsberichte 1948-1951, Bericht über die 13. Dezember 1949 unter dem Vorsitz von Stadt und B.vicar Dr. Wilhelm Wagner abgehaltende Sitzung des Presbyteriums, p. 23.

- lucrători de sezon.....	43;
- alte meserii.....	82;
- sărăciți	60;
- în azil.....	2.” ⁸

Putem compara datele oficiale cu cele ale bisericii la 1948 și observăm că datele oficiale ne oferă un număr de 3933 locuitori, iar datele preotului orașului menționează 3184 de suflete. O diferență destul de consistentă de 749 de locuitori care și-au menționat apartenența la etnia germană, însă nu erau înscrși în registrele Bisericii Evanghelice. Posibil ca aceștia să fi făcut parte din altă confesiune, în special romano-catolică (în secolul XIX aceasta a avut un număr consistent de credincioși germani) sau să-și fi plătit contribuția în localitățile de unde erau originari.

Pentru comunitatea germană, un alt an care ne oferă date privind situația credincioșilor este anul 1955, când același preot menționa doar 3001 de suflete aparținând comunității bisericii, iar protopopiatul Sighișoara avea 18433 credincioși evanghelici de confesiune augustană⁹.

Anul 1955 este important pentru comunitatea evanghelică și pentru că din acest an comunitatea va comemora la începutul fiecărui an victimele deportării în Rusia Sovietică în așa numita „Duminică neagră” (schwarzen Sonntag). Iată cum este menționată modalitatea de comemorare a victimelor: „În 14 ianuarie 1955 se împlinesc 10 ani de la duminica neagră când o mare parte a credincioșilor noștri au fost trimiși la muncă obligatorie în Rusia. După care a rezultat, atunci alăturării pierderii, a 450 de concetățeni apți de muncă a orașului nostru”. Tot acum se menționează un moment cutremurător al acelei zile fatidice: „... ultima lor rugămintă la plecarea din patrie a credincioșilor aflați deja în vagoane fost să audă încă ă dată clopotul Bisericii din Deal”. Se instituie o fundație pentru ajutorarea celor întorși din Rusia și se hotărăște:

„1. Serviciul religios din 16 ianuarie 1955 / 2s.n. Epifanie/ va fi instituită ca o slujbă de mulțumire, unde comunitatea și toți cei plecați în Rusia vor di invitați să participe(...);

2. Păstrarea în arhiva parohiei orașului (Stadtpfarramt) în formă și scris prețuit a <Cărții de onoare a celor plecați în Rusia> în care Sunt înscrși toti plecații în Rusia cu datele personale importante în ordine alfabetică”¹⁰.

Evoluția populației este ascendentă în deceniile care urmează: la doar 13 ani, în 1968, avem de a face cu 4300 credincioși¹¹ la o populație de 26000

⁸ Idem, Dosar Presbyteriat-Sitzungsbericht 1948–1951, *Berichte über die 15. Dezember 1948 unter dem Vorsitz von Stadtpfarrer und Bischofvicar Dr. Wilhelm Wagner abgehaltende Sitzung des Presbyteriums*, p. 45.

⁹ Idem, Dosar Berichte über Presbyterial-Sitzungen samt Index 1952–1947, *Beilage zum Presbyterialbericht von 13.IV 1955*, p. 15.

¹⁰ Idem, Dosar Presbyterial-Sitzungsbericht 1948–1951, *Gegenstand: Stiftung der Ruslandfahrer*.

¹¹ Idem, Dosar Presbyterialprotokoll 1966–1969, *Verhaltensbericht/1969 über die am Donnerstag 13. Februar 1969 um 19 Uhr im Konfirmandenzimmer der Klosterkirche abgehaltene Sitzung des Ev. Kirchengemeinde A.B. in Schässburg. Pfarrämtliches Jahresbericht 1968*, p. 6; *Schässburg...*, p. 63.

locuitori, deci în jur de 17 % din totalul locuitorilor orașului, iar în 1972, deși din statistică sunt scoși cei au emigrat în Germania, avem 4568 de suflete¹².

Evoluția ascendentă a populației germane în deceniul 8 este remarcabilă pentru că în datele oficiale pentru anul 1980 avem 6320 germani la o populație de 42210 locuitori¹³. Această creștere credem că se datorează mai ales faptului că în acest deceniu se intensifică procesul de industrializare a orașului, sunt construite acum marile întreprinderi și noile cartiere de locuințe. La procesul de migrare spre oraș a fost angrenată și o bună parte a populației germane aflată în satele din jurul Sighișoarei. Acest lucru este evidențiat și de înființarea unei noi vecinătăți în noile cartiere¹⁴. Raportul din 22 ianuarie 1971 relatează în acest sens: „*Werner Plontsch cere o nouă ladă de vecinătate pentru nou înființata vecinătate a cartierului străzii Albești (Mihai Viteazul n.n.) numai în caz că o ladă asemănătoare să fie în proprietatea comunității bisericești*”¹⁵. Venirea unei importante populații de etnie germană din satele din jur nu este însă confirmată de registrele bisericii, deoarece pentru acest an sunt menționați doar 3601 suflete¹⁶. Prezența unui număr așa de restrâns de credincioși vis a vis de datele oficiale o punem mai cu seamă pe faptul că majoritatea noilor veniți își plăteau contribuția în localitățile de proveniență.

Această evoluție a fost oprită brusc după evenimentele din decembrie 1989. Dacă în luna ianuarie aveam 2579 de credincioși, în decembrie 1989 aveam doar 2398 de suflete și în decembrie 1990 doar 1321 de persoane înregistrate în arhivă¹⁷. În 1992, în comunitatea evanghelică există doar 925 de credincioși¹⁸. Observăm cum în decurs de doar 50 de ani, o populație care

¹² Arhiva Parohiei Evanghelice C.A. Sighișoara. Dosar Presbyterialprorocoll 1970-VIII 1974 *Verhaltensbericht/1972 über die am Mittwoch 7. Februar 1972 um 7Uhr abends in der Presbyterialkanzlei der Evang. Stadtgemeinde A.B in Schässburg abgehaltene Sitzung des Presbyteriums. Pfarrämliches Jahresbericht*, p. 2.

¹³ Emil Giurgiu, *op. cit.*, p. 57.

¹⁴ Vecinătatea la Sighișoara este o formă de organizare specific germană, care are ca și obiect de activitate întrajutorarea. Organizată pe o stradă sau pe mai multe străzi învecinate, grupa pe toți locuitorii aceluia spațiu și aceștia se ocupau de lucrări cum ar fi curățatul fântânilor publice de pe stradă, săpatul șanșurilor de scurgere a apelor pluviale, apoi stingerea incendiilor și întrajutorarea în caz de deces al unui membru. Participarea la activitățile vecinătății era obligatorie și odată pe an de obicei iarna avea loc o adunare generală cunoscută sub numele de Richttag, când se prezenta darea de seamă cuprinzând bugetul și activitățile de pe parcursul unui an, se alegea conducerea și erau trași la răspundere cei care nu au participat la acțiunile vecinătății. După această ședință se organiza o petrecere, tocmai ca membrii să se cunoască cât mai bine. În zilele noastre are rol mai ales pentru întrajutorarea în caz de deces a unui membru. Pentru o analiză detaliată asupra vecinătăților vezi: Vintilă Mihăilescu, *Vecini și vecinătăți în Transilvania*, ed. Paideia, București 2002, passim.

¹⁵ Arhiva Parohiei Evanghelice C.A. Sighișoara. Dosar Presbyterialprorocoll 1970-VIII 1974 *Verhaltensbericht/1972 über die am Freitag dem 22. Januar i. Jin Konfirmandenzimmer um 19Uhr abgehaltene Sitzung des Presbyteriums*, p. 12.

¹⁶ Idem, Dosar Pfarrerrämlicher Jahresbericht. Rechenschaftbericht. Evang. Kirchengem. A.B. Schässburg. 1981-. *Rechenschaftsbericht des Presbyterium der Evang. Kirechengemeinde A.B. Schässburg über das Jahr 1990*.

¹⁷ Idem, Dosar Demographische Daten Evidenzen 1991-1992, p. 1.

¹⁸ *Schässburg...*, p. 63.

reprezenta în anii '40 a doua comunitate ca importanță în oraș, deși a suferit pierderi importante în perioada războiului și apoi prin deportare, a găsit resurse pentru a redeveni o comunitate importantă în Sighișoara în deceniile 8-9. După 1989, dintr-o etnie importantă pentru oraș devine o comunitate de diasporă.

2. Evoluția învățământului în limba germană

Datorită evoluției istorice distincte a Transilvaniei în cadrul spațiului românesc, învățământul a cunoscut și el o evoluție cel puțin interesantă. Astfel observăm că acesta era divizat pe etnii, un loc important ocupându-l din acest punct de vedere învățământul în limbile maghiară și germană. Sighișoara nu face excepție de la această situație. Numărul mare al populației de origine germană determină crearea unei structuri școlare în care se utiliza exclusiv limba germană. Corolarul acestei structuri era liceul evanghelic CA „Episcopul Teutsch”. Calitatea deosebită a învățământului, prestigiul liceului – printre alții au absolvit acest liceu Hermann Oberth, Zaharia Boiu, Ilarie Chendi – a atras spre Sighișoara tineri sași dornici de învățatură nu numai din județ, ci din întreaga Transilvanie, iar după Marea Unire vor veni din toate colțurile României. Din acest punct de vedere, învățământul sighișorean nu prezintă doar evoluția numerică a populației germane din oraș, ci joacă un rol activ în această evoluție, devenind astfel un factor demografic.

Primul război mondial și perioada interbelică marchează o primă lovitură la adresa comunității germane din Sighișoara. După secole de dominație străină¹⁹, administrația românească încearcă să echilibreze situația demografică și culturală. Consiliul Dirigent inițiază o ofensivă culturală în cadrul căreia a naționalizat școlile existente și va înființa altele noi. La 24 ianuarie 1919, Resortul pentru Educație și Religie a Consiliului Dirigent a decretat limba română limbă oficială și a aplicat legea maghiară din 1868 privind naționalitățile. Aceasta prevedea că în școlile primare de stat limba majorității din comunitate era limba de predare, iar în școlile particulare finanțatorul stabilește limba de predare²⁰.

Rezultatul acestei politici se vor vedea în timp. Statisticile pun în evidență creșterea lentă a numărului de elevi de origine germană precum și prezența primilor elevi de origine română. Evoluția pe ansamblu a populației săsești reflectă mult mai bine rezultatele acestei politici, astfel dacă la 1910 în Sighișoara existau 5086 sași, la recensământul din 1930 mai erau doar 5236 sași.

---

¹⁹ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, București, p. 174.

²⁰ *Ibidem*, p. 178.

Tabel 1. Situația numerică a elevilor de la liceul „Episcopul Teutsch” pe anii de școală și naționalitate

An școlar	Români	Germani	Unguri	Evrei	Alte naț.	Total
1930-1931	-	169	13	1	-	183
1931-1932	-	173	10	2	-	185
1932-1933	1	167	7	1	-	176
1933-1934	3	190	8	1	-	202
1934-1935	2	194	3	-	2	201
1935-1936	1	213	3	-	2	219
1936-1937	3	230	3	-	5	241
1937-1938	1	261	3	-	6	271
1938-1939	-	268	2	-	3	273
1939-1940	-	265	3	-	3	271
1940-1941	5	255	2	-	3	265
1941-1942	8	259	2	-	3	272
1942-1943	4	282	2	-	3	291

Lovitura decisivă la adresa comunității germane vine odată cu înfrângerile militare de pe frontul din Răsărit și ascensiunea Partidului Comunist. Perspectiva îngrozește comunitatea germană locală întrucât aproape imediat încep deportările în URSS. Șocul deportării este resimțit și în ziua de astăzi:

– Știți cum s-a întâmplat când au fost deportați sașii?

– Nu știu, că nu era voie să ieșim pe drum. Nu știu, da' o fost jale mare. I-o băgat, i-o dus la gară, i-o urcat în vagoane de boi direct la Transnistria, acolo la ... cum se zice ... i-o băgat prin mine, vai și amar²¹.

Din acest motiv populația săsească sighișoreană cunoaște o scădere dramatică. De la 5037 sași în 1941, la 3933 în 1948. Scăderea populației se remarcă și prin evoluția numărului de elevi sași, care scade de la 291 elevi în 1942-1943 la 44 elevi pentru anul școlar 1945-1946. Fenomenul este interesant întrucât deportarea a vizat doar persoanele adulte – atât bărbați cât și femei. Copiii au fost ocoliți însă, rămași fără unul sau ambii părinți, în starea de nesiguranță existentă, ei vor fi luați în îngrijire de către rudele mai în vârstă care au fost ocolite de deportare. Majoritatea acestora se aflau la țară, fie în județul Târnava Mare, fie în afara lui. Acest fapt, combinat cu starea de nesiguranță din țară – inerentă sfârșitului de război –, explică în mare măsură scăderea dramatică a numărului de elevi.

– Când s-au întors povesteau?

– Apăi unii s-or întors, alții nu s-o mai întors, or devenit foarte, așa... rezervați. Nu mai discutau cu nimeni.²²

²¹ Interviu cu Ghe. Ioana, n. 8 iulie 1917, etnie germană, urzitoareasă, Sighișoara.

²² *Ibidem*.

Instaurarea *de jure* a regimului comunist în decembrie 1947 atrage după sine alte măsuri represive. Acestea nu vizau în mod direct comunitatea germană, ci reprezentau o etapă în procesul de consolidare a regimului. La 4 august 1948 este adoptată legea cultelor religioase. Ea garanta „libertatea de conștiință și de credință”, însă a fost de fapt un mijloc de subordonare a bisericii intereselor regimului comunist. Toate proprietățile și fondurile bisericii, inclusiv a celei evanghelice, au fost preluate de către stat sau închise. Acum liceul evanghelic CA „Episcopul Teutsch” își schimbă denumirea în Școala pedagogică mixtă cu predare în limba germană²³. Organizarea și funcționarea școlilor a fost precizată prin reforma învățământului din 1948. Ea prevedea caracterul unitar al învățământului prin crearea școlii unice, asigurându-se astfel condiții egale de instruire pentru toți cetățenii țării, fără deosebire de naționalitate. În ceea ce privește structura învățământului, reforma prevedea împărțirea lui în: învățământul preșcolar (copiii între 3-7 ani), învățământul elementar (cu două cicluri, ciclul I: clasele I-IV, ciclul II: V-VII), învățământul mediu profilat pe licee, școli pedagogice și școli medii tehnice cu durata de 4 ani, învățământul profesional și învățământul superior²⁴.

Ca urmare a acestei reforme prezentate de către regim ca un succes, numărul de unități școlare și de elevi va cunoaște o creștere semnificativă la nivel național²⁵.

Tabel 2. Evoluția elevilor din clasele cu predare în lb. română de la liceul Joseph Haltrich

		1938-1939	1948-1949
Preșcolar	Unități	50	155
	Elevi	2981	7123
Școlar	Unități	513	560
	Elevi	41245	53946
Liceal	Unități	11	11
	Elevi	692	1399
Profesional	Unități	-	16
	Elevi	-	2596

Normalizarea situației din România, reîntoarcerea sașilor cu începere din 1948 precum și stabilitatea introdusă de noua lege a învățământului este reflectată și de creșterea numărului de elevi sași din liceu. Pentru anul școlar 1949-1950 sunt înregistrați 199 de elevi. Creșterea este semnificativă, însă ea are loc pe fondul creării a două clase paralele - A și B -, ambele cu predare în limba germană. Aceasta se explică prin atracția pe care o exercita liceul, do-

²³ Registrul matricol pentru clasele IX-XII, liceul Joseph Haltrich, anul 1949-1950.

²⁴ *** *Învățământul în limbile naționalităților conlocuitoare din Republica Socialistă România*, București, 1982, p. 87.

²⁵ *Ibidem*, p. 89.

vadă a calității actului didactic, dar și a existenței unui internat de băieți, unul dintre puținele din Transilvania (liceele cu predare în limba germană din Sibiu și Brașov nu aveau internate de băieți).

Odată cu anii '50, în liceu apar primele clase cu predare în limba română - A-urile. Apariția acestora are loc în 1959, odată cu procesul de unificare a școlilor, expresie a politicii „de înfrățire națională”, de fapt o încercare a regimului de uniformizare școlară. Debutul românilor la acest liceu este unul puternic; astfel, pentru anul școlar 1960-1961, avem pentru cei trei ani un număr de 123 de elevi, în timp ce numărul elevilor sași este de doar 185, deși ei beneficiază de două clase paralele. Mai mult, majoritatea elevilor sași vin fie din afara Sighișoarei (91), fie din afara județului (28)²⁶. Deci, în spatele acestor cifre se ascunde de fapt o scădere a numărului de elevi sași, scădere ascunsă de aflulul de elevi din alte zone ale țării. Acest declin va continua și în anii care vor urma.

În anul 1965 este elaborată o nouă Constituție, care la articolul 17 spune că „cetățenii RSR, fără deosebire de naționalitate, rasă, sex sau religie sunt egali în drepturi în toate domeniile vieții economice, politice, juridice, sociale și culturale.” Articolul 22 face referire la învățământ, astfel: „În RSR, naționalităților conlocuitoare li se asigură folosirea liberă a limbii materne, precum și cărți, ziare, reviste, teatre, învățământ de toate gradele în limbă proprie. În unitățile administrativ-teritoriale locuite și de altă naționalitate decât cea română, toate organele și instituțiile folosesc oral și scris limba naționalității respective și fac numiri de funcționari din rândul acesteia sau al altor cetățeni care cunosc limba și felul de a trăi al populației locale”²⁷.

Constituția indică totodată și detașarea politică și ideologică față de Moscova. În ceea ce privește minoritățile, se observă o îmbunătățire a situației; astfel apar cotidiene din Ungaria, există la București o editură care publică lucrări în limba germană și maghiară, sporesc numărul programelor tv și radio în limbile minorităților. Din păcate, Sighișoara nu are un ziar propriu. În oraș circulau reviste în limba germană editate de București sau cele publicate la Sibiu (Ziarul Sibiului) sau Brașov (Ziarul Carpaților).

Din cele expuse mai sus s-ar crede că regimul a reușit să găsească calea compromisului cu minoritățile autohtone după o lungă perioadă în care dreptul la liberă exprimare a acestora a fost adesea încălcat. Realitatea e cu totul alta. În 1968, România prin glasul lui Nicolae Ceaușescu, denunță invadarea Cehoslovaciei de către URSS. Reacția Kremlinului este rapidă. El amenință România cu invazia militară. În acest context, Ceaușescu îmbunătățește relațiile sale cu minoritățile, atât pentru a crea impresia de unitate națională, cât și pentru a înlătura orice posibilitate pentru URSS de a folosi ca pretext oprimarea minorităților, pentru a realiza invazia.

²⁶ Registrul matricol pentru clasele IX-XII, liceul Joseph Haltrich, anul 1949-1950.

²⁷ *Învățământul în limbile naționalităților conlocuitoare din Republica Socialistă România*, p. 93.

Tabel 3. Evoluția elevilor din clasele cu predare în lb. germană de la liceul Joseph Haltrich

Anul școlar	Număr elevi din Sighișoara				Număr elevi din afara Sighișoarei				Număr elevi din afara județului				Număr total elevi				Total
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	
1945-1946	6	4	3	-	11	4	5	-	4	3	4	-	21	11	12	-	44
1949-1950	25	4	4	3	28	12	9	16	34	21	22	21	87	37	35	40	199
1960-1961*	15	25	26	-	30	25	36	-	10	5	13	-	55	55	75	-	185
1969-1970	16	19	29	12	7	10	11	10	16	12	2	7	39	41	42	29	151
1980-1981	26	25	39	17	39	47	22	13	17	-	10	3	82	72	71	33	258
1995-1996	18	16	20	10	1	3	1	1	8	9	8	2	27	28	29	13	97

* sunt trei clase, două clase cu predare în lb. germană și una - A-urile - cu predare în lb. română.

În ciuda acestei situații, populația săsească din Sighișoara cunoaște un declin numeric. Numărul elevilor scade, pentru anul școlar 1969-1970, de la 185 la 151. Marea majoritate a acestora provin din Sighișoara (76). Un număr de 38 de elevi sunt din județ, iar 37 din afara acestuia²⁸. Această scădere poate fi explicată parțial prin politica guvernului român care în 1967 restabilește relațiile oficiale cu RFG. Acum între statul român și cel german se încheie un tratat prin care regimul comunist permitea emigrarea sașilor din România. În funcție de vârsta și calificarea persoanei, guvernul german plătea o sumă de bani care varia între 4000-10000 mărci. Pe această cale au părăsit România între 1967-1989 aproximativ 200000 sași²⁹.

Tabel 4. Evoluția numărului de elevi din clasele cu predare în limba română de la liceul Joseph Haltrich

Anul școlar	Număr elevi din Sighișoara				Număr elevi din afara Sighișoriei				Număr elevi din afara județului				Număr total elevi				Total
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	
	18	10	20	-	6	6	5	-	19	23	16	-	43	39	41	-	123
1969-1970*	32	48	23	30	40	18	29	24	29	11	9	20	101	77	61	74	313
1980-1981**	22	38	43	40	47	45	24	19	2	0	1	10	71	83	68	69	291
1995-1996	73	76	73	60	3	3	2	1	16	9	8	5	92	88	83	66	329

* sunt două clase I-a, A, B cu predare în limba română.

** sunt trei clase cu predare în limba română.

²⁸ Registrul matricol pentru clasele IX-XII, liceul Joseph Haltrich, anul 1969-1970.

²⁹ Mihai Bărbulescu, Denis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, 1999, p. 531.

Pe acest fond, de declin a populației germane, numărul claselor cu predare în limba română va crește. În anul școlar 1969–1970 există deja două clase paralele – A și B – cu predare în limba română, ceea ce duce la creștere semnificativă a numărului de elevi români. Acum sunt înregistrați în matricolele școlii 313 elevi în clasele cu predare în limba română. Interesant la aceste clase este amalgamul de elevi – români și sași împreună. Există numeroși elevi cu nume de sași (Breihofer, Brekner, Binder, Welzer, Rehner) care frecventează secția română. Probabil aceștia nu au reușit la examenul de admitere la secția germană care funcționa cu un efectiv foarte mic de elevi. Ilustrative se dovedesc în acest sens mediile de la bacalaureat. În clasele cu predare în limba română a fost luat de cea mai mare parte în a doua sesiune. La sași, în general bacalaureatul s-a luat din prima sesiune cu o medie de 7.00 – 7.50.

Anii '80, aduc cu sine o creștere semnificativă a numărului de elevi. Prestigiul liceului, care din 1972 își schimbă denumirea în „Liceul industrial Joseph Haltrich”, existența internatului de băieți sunt cel puțin o parte din cauzele care explică această creștere. Cauza principală a acestei situații este dată însă de declinul demografic din anii '60. Pentru a preveni acest declin, perceput de regim ca pe o amenințare la adresa ritmului de industrializare a țării, este elaborată legea din 1966 care prevedea că avortul este permis doar femeilor de peste 40 de ani, mamelor a patru sau mai mulți copii, victimelor violului sau incestului și în cazurile de anomalie a fœtusului. Pe acest fond asistăm la o creștere demografică pe care regimul o va susține cu tărie de-a lungul vremii. Este ilustrativ în acest sens declarația din martie 1984 a lui N. Ceaușescu în fața Consiliului Național al Femeilor, când acesta spunea: „*să faceți copii, tovarășe femei, aceasta este datoria voastră patriotică*”³⁰.

Clasele cu predare în limba germană ajung la un număr record de elevi, 258 elevi pentru anul școlar 1980–1981. Cea mai mare parte a acestora vin din Sighișoara (107) și din interiorul județului (121). Doar o mică parte dintre elevi (30) vin din afara județului Mureș. O situație oarecum similară este valabilă și pentru clasele cu predare în limba română. Aici o bună parte dintre elevi (143) vin din Sighișoara, în timp ce doar 135 dintre ei vin din interiorul județului. Restul de 13 elevi sunt din afara județului³¹.

Revoluția din 1989 aduce o transformare radicală în societatea românească. Dincolo de speranțe, vise și realitatea concretă asistăm la modificarea unei mentalități. Nicăieri acest lucru nu se observă mai bine decât la comunitatea germană din România. După cum am văzut sașii au avut posibilitatea în timpul regimului comunist să călătorească în Germania. Mulți dintre aceștia nu s-au mai întors, însă cei care au făcut-o au adus aici imaginea unei Germanii ireale, a unui Paradis unde necesitățile traiului zilnic erau asigurate lejer, unde scopul vieții nu era asigurarea minimului necesar pentru traiul de mâine, ci fericirea generală. Evident era o imagine incorectă, însă aceasta se

³⁰ *Ibidem*, p. 532.

³¹ *Registrul matricol pentru clasele IX–XII, liceul Joseph Haltrich, anul 1980–1981.*

mula pe o realitate românească din ce în ce mai sumbră. Cu începere din anii '70 declinul economic al României devine evident și la nivelul populației, prin scăderea standardului de trai și reintroducerea raționalizării. Preocupați de problemele zilnice, românii și sașii deopotrivă, nu mai filtrează critic informațiile oferite, ci le acceptă sine qua non. Din acest moment, mentalitatea lor – a sașilor – se modifică. Ei au acum un punct de reper, un orizont spre care pot spera să îl atingă, dacă nu ei, atunci copiii lor. Revoluția din 1989 înlătură barierele spre Occident, iar sașii pur și simplu năvălesc spre Germania în căutarea unui miraj, a unui vis. În acest context deziluziile sunt mari după cum remarca și unul dintre cei intervievați:

- *Și povestesc cum le este, cum sunt priviți de nemții de acolo din Germania? Povestesc? Cum sunt priviți? Mai bine sau mai rău?*
- *Nu prea bine.*
- *De ce?*
- *Unii nu prea spun, da' alții spun că îs ca țiganii din România. Zice că care s-o dus acolo așa le spuneau.*
- *Da. Da' ei știau nemțește să vorbească ?*
- *Cum să nu știe.³²*

Această ultimă mare migrație europeană își arată efectele și în învățământ printr-o scădere dramatică a numărului de elevi. Dacă în anul școlar 1980–1981 erau 258 de elevi înmatriculați în clasele cu predare în limba germană, în anul școlar 1995–1996 mai erau înscriși doar 97 elevi. În același an școlar, la clasele de români erau înscriși 329 de elevi. Acest lucru ne arată că nu este vorba de o disfuncție a sistemului de învățământ, ci de o problemă care afectează doar comunitatea germană.

Dincolo de cifre, fenomenul afectează serios societatea românească. Germanii s-au impus în Transilvania prin seriozitate, hărnicie și meticulozitate. Plecarea lor a lăsat – din acest punct de vedere – un gol în mentalitatea societății românești, gol pe care românii nu au reușit să-l umple.

Dezavantajele nu privesc doar societatea românească. Germanii în ciuda diferențelor etnice, culturale și mentale au reușit să transforme Transilvania într-o a doua lor țară. Relațiile cu românii, cel puțin pentru perioada contemporană au fost deosebit de bune, poate și datorită naturii calde, primitoare a acestora. Părăsirea acestui spațiu, reîntoarcerea în patria natală a fost un șoc, mai ales pentru cei bătrâni.

- *Îi priveau bine sau îi priveau rău cei de aici pe cei care plecau ?*
- *Bine. Da' s'acuma tot le place cum o fost ... că d'abia apucă să vie aici. Vara vin aici așa. Știi acolo oamenii îs mai pretenoși așa oamenii ca aici, nu vorbesc cu ei,*

³² Alfred Constantin, n. 16 ian. 1933, etnie germană, profesie mecanic-filator/pensionar, Sighișoara.

da' aicia toată lumea, no, vorbește și întrebă și îți dă bună-ziua și no, da 'acolo ni-meni, nici un vecin, nimeni nu vorbește.

– Și se întorc și povestesc?

– Păi se întorc și au cășile lor, no, și unii le-o vândut, da' unii nu. Și le-o renovat și când vin stau aici.³³

În concluzie, perioada 1945–1995 se caracterizează printr-o scădere continuă a populației germane din Sighișoara. Aceasta este marcată de anume puseuri – precum deportarea, sau perioada de după 1989 – când asistăm la o scădere spectaculoasă. În ciuda eforturilor sporadice ale regimului de a reduce acest declin – precum în perioadele de criză politică – el este incapabil să oprească procesul. Este de fapt rezultatul politicii economice dezaastroase a acestuia care duce la scăderea standardului de viață și la apariția mai sus amintitului mit. Pe acest fond, revoluția din '89 nu reprezintă pentru populația săsească o eliberare, o reînviere a speranței ci ea oferă posibilitatea plecării în Germania. Dimensiunile fenomenului nu sunt încă clar stabilite, datorită lipsei unor studii în acest sens, însă sperăm că articolul de față a făcut un prim pas în acest sens.

Bibliografie

Surse editate:

Mihai Bărbulescu, Denis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1999.

Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*, Editura Humanitas, București.

Vasile Drăguț, *Cetatea Sighișoarei*, Editura Tehnică, 1978.

Emil Giurgiu, *Sighișoara*, Editura Sport-Turism, București, 1982.

*** *Monografia Județului Târnava Mare*, Tipografia Miron Neagu, Sighișoara, 1943.

*** *Învățămintul în limbile naționalităților conlocuitoare din Republica Socialistă România*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1982.

Surse inedite:

Arhiva parohiei evanghelice C.A. Sighișoara.

Registrele matricole pentru clasele IX–XII, anii școlari 1945–1946, 1949–1950, 1960–1961, 1969–1970, 1980–1981, 1995–1996.

Interviuri: Ghe. Ioana, n. 8 iulie 1917, etnie germană, urzitoreașă, Sighișoara.

Alfred Constantin, n. 16 ianuarie 1933, etnie germană, profesie mecanic-filator/pensionar, Sighișoara.

³³ *Ibidem*.

Preliminary data regarding the evolution of the German population in Sighișoara during the latter half of the 20th century

- Abstract -

This article discusses the evolution of the German population in Sighișoara in the latter half of the 20th century. The items being researched are the documents belonging to the Evangelical Church regarding the number of parishioners and of the ethnic German at „Joseph Haltrich Highschool”.

IL 1917 SULLA STAMPA UNGHERESE DEL TEMPO

Anna IRIMLÁS

La rivoluzione russa dell'ottobre 1917 rappresenta una grande svolta storica che, insieme alla rivoluzione francese, sarà oggetto di studio e di analisi ancora per molto tempo. Marx e Engels, come è noto, ritenevano che la rivoluzione socialista sarebbe scoppiata nei paesi di capitalismo progredito, non quindi nella Russia, ritenuto il paese più arretrato d'Europa, con strutture economico-sociali semifeudali. La rivoluzione del febbraio 1917, che rovesciò la dinastia dei Romanov, secondo il grande studioso britannico Edward H. Carr, fu l'esplosione del malcontento di una moltitudine esasperata dalle privazioni della guerra e dalla disparità nella distribuzione dei pesi sociali¹. Le guerre esercitano sempre, generalmente, una forte influenza sulle prospettive rivoluzionarie e, in special modo, la Prima guerra mondiale, ebbe la capacità di far cadere in Europa i grandi imperi multinazionali, ridisegnando completamente la carta continentale.

Le conseguenze della rivoluzione russa furono sentite negli anni successivi anche altrove, come per esempio, nell'ormai piccolo paese magiaro, sconfitto e gravemente punito dalle potenze dell'Intesa, dove erano ritornati i prigionieri di guerra dalla Siberia, come Béla Kun (e lo stesso Imre Nagy protagonista, molti anni dopo, della drammatica vicenda dell'ottobre ungherese del 1956) e dove nel marzo del 1919, solo per un paio di mesi, fu istituita una Repubblica dei Consigli che portava sulla propria bandiera, sulla scia di quanto avvenuto in Russia due anni prima, gli ideali della rivoluzione proletaria internazionale e del leninismo.

Sono passati novant'anni dal 1917, con conseguenze, inimmaginabili prima, sull'ex Impero degli zar e sull'intera Europa Centro-Orientale². La storiografia ungherese ha assunto opinioni e formulato giudizi sulla rivoluzione russa, per ovvi motivi, a seconda dell'ideologia del momento. Per tanti anni si festeggiò il 7 novembre che era diventato una festa "nazionale" ungherese. Certo, nel 1917, nel quarto anno cioè delle sofferenze generate dalla Prima guerra mondiale, non era possibile prevedere un'Ungheria paese

---

¹ Edward H. Carr, *La rivoluzione bolscevica 1917-1923*, Einaudi, Torino 1964, p. 72.

² Tamás Krausz, *A forradalom története és a rendszerváltás történetírása* [La storia della rivoluzione e la storiografia del cambio di sistema], saggio in *1917 és ami utána következett* [Il 1917 e quello che venne dopo], Istituto di Russistica Ungherese, Budapest 1998, p. 7.

satellite di Mosca. Ma si sperava nella pace e si applaudiva la nascita di una Russia democratica e più giusta.

Per quanto riguarda la situazione bellica, a causa della spartizione della Polonia avvenuta nel 1793 (la seconda spartizione), l'Impero russo aveva lunghe frontiere direttamente con la Germania e con la Monarchia Austro-Ungarica. Ciò significò che, durante la Prima guerra mondiale, queste tre potenze si combatterono lungo questi confini. In particolare, nel teatro di guerra della Galizia meridionale le armate austro-ungariche dovevano fronteggiare le truppe imperiali russe, e il generale Brusilov, con un attacco a sorpresa, sfondò il fronte della Monarchia il 4 giugno 1916, occupando in un paio di settimane la Bucovina. Le forze austro-ungariche soffrirono gravi perdite, circa la metà dell'esercito impiegato sul fronte orientale. La maggior parte delle loro battaglie si svolsero sul territorio che un tempo era stato polacco, soprattutto nella parte annessa dalla Russia nel XVIII secolo. Prima dell'armistizio del dicembre 1917, le truppe tedesche ed austro-ungariche non erano penetrate nel territorio russo vero e proprio; ma in Polonia e nel Baltico esse batterono duramente gli eserciti russi³. Un'altra grande potenza, gli Stati Uniti d'America, entrò in guerra a favore dell'Intesa nell'aprile del 1917, poco dopo lo scoppio della rivoluzione russa di febbraio.

La rivolta del febbraio 1917, generata dalle stesse cause della rivoluzione russa del 1905, fu rafforzata anche dalla stanchezza e dalle sofferenze provocate dalla Prima guerra mondiale. L'azione operaia ebbe una parte cruciale nella lotta. A Petrograd gli scioperi degli operai causati dalla fame si trasformarono in rivolta. La Duma ignorò un decreto imperiale di scioglimento (l'11 marzo), istituendo un governo provvisorio con il socialista rivoluzionario Kerenskij al suo interno. Nicola II, che secondo Richard Pipes non era stato mai tanto felice come in quegli ultimi mesi quando non aveva il dovere di regnare⁴, abdicò il 15 marzo a favore del fratello Michele, che poco dopo abdicò a sua volta, lasciando il potere al governo provvisorio, mentre operai e soldati davano vita alle assemblee rappresentative, cioè ai *soviet*. In aprile e maggio, i capi rivoluzionari, fra cui Lenin e Trockij, tornarono dall'esilio in patria, oramai convinti dagli avvenimenti verificatisi nel febbraio 1917 della possibilità di trasformare la rivoluzione democratico-borghese in rivoluzione socialista⁵.

In Ungheria, l'onnipotente censura della Monarchia Austro-Ungarica lasciava intatti, o quasi, gli articoli dell'influente testata «Világ» [Mondo], che analizzavano la situazione della rivoluzione scoppiata a Petrograd nel febbraio del 1917. Il nuovo re d'Ungheria, il ventinovenne Carlo IV, incoronato dopo la morte di Francesco Giuseppe (21 novembre 1916), subito si pose come massimo obiettivo la conclusione del conflitto confidando però

³ Charles Tilly, *Le rivoluzioni europee. 1492-1992*, Laterza, Roma-Bari 1993, p. 302.

⁴ Richard Pipes, *La rivoluzione russa*, Mondadori, Milano 1994, p. 165.

⁵ Antonio Desideri, *Storia e storiografia*, Casa editrice G. D'Anna, Messina-Firenze 1989, vol. III, p. 187.

nel fatto che, dopo il crollo dell'Impero zarista, si potesse evitare una sconfitta durissima della duplice Monarchia.

Tutte le forze politiche ungheresi, paradossalmente, salutarono con favore la rivoluzione e, di conseguenza, anche la perdita del potere da parte dello zar Nicola II. La tensione sociale in Ungheria era salita sempre di più nel corso del 1917, quando si erano registrati i primi grandi scioperi generali. A Budapest, il centro non solo culturale ma anche industriale del paese, già nel 1900 la classe operaia rappresentava il 20,7% della popolazione. Il governo, in primo luogo nella persona del suo *leader* conservatore István Tisza, sperava, dopo il collasso russo, in un cambiamento positivo della situazione bellica, cioè che la Monarchia dualistica riuscisse a ritirare le truppe dal fronte orientale salvandosi così dalla sconfitta; anzi, raggiungendo i propri scopi bellici.

Il conte Mihály Károlyi e l'opposizione moderata (Gyula Andrassy e Albert Apponyi), invece, credevano di poter avviare le riforme tanto attese nel campo sociale ed i negoziati per la conclusione della pace. Il conte Károlyi, già nel 1916, come *leader* del partito comunemente denominato *Károlyi Párt* [Partito Károlyi] prevedeva il suffragio universale e segreto nonché la riforma agraria. I giornali «Világ» [Mondo], «Népszava» [Voce del Popolo], «Pesti Hírlap» [Gazzetta di Pest] etc., davano informazioni sull'andamento della rivoluzione russa, giorno per giorno. Al fronte, nelle trincee, tra i militari russi e ungheresi, sempre più spesso si registravano episodi di fraternizzazione. Oltre ai soldati, anche la società civile cominciava a mostrare segni di stanchezza e di sfiducia, rendendo così l'ideale pacifista sempre più diffuso. È da ricordare anche che sia l'Ungheria che la Russia avevano subito gravi perdite di vite umane; l'Ungheria già nei primi mesi aveva perso più della metà del milione e ottocentomila soldati impegnati sul fronte della Galizia meridionale.

In seguito alla rivoluzione, anche in Ungheria presero vita e divennero attivi vari movimenti radicali. Ai primi di ottobre del 1917 uno sciopero delle ferrovie, organizzato dal Partito socialdemocratico, bloccò per una settimana il paese. In quei giorni così intensi erano nati dei gruppi illegali, tra i quali ricordiamo il *Galilei Kör* [Circolo Galilei], formato da alcuni studenti radicali di sinistra, per la sua azione antimilitarista.

Oszkár Jászi, sociologo e *leader* del Partito radical-borghese, una delle voci più critiche nei confronti di Tisza e del suo governo, collaborava in quegli anni alla redazione del quotidiano «Világ», all'interno del quale i suoi articoli tanto accesi si erano salvati dalla censura. Nel 1918 egli sarebbe diventato Ministro per le nazionalità nel governo di Károlyi, che nel proprio programma mirava a raggiungere, tra gli obiettivi dell'immediato dopoguerra, l'introduzione di una piena democrazia politica e di grandi riforme sociali, come la distribuzione delle terre e, soprattutto, il totale rispetto dei diritti delle minoranze nazionali⁶.

⁶ Pasquale Fornaro, *Ungheria*, Unicopli, Milano 2006, p. 29.

Il 18 marzo del 1917 il «Világ» pubblicava, in prima pagina, un articolo di Jászi con il titolo *Le valanghe non possono essere guidate*, in cui il grande intellettuale radicale richiamava l'attenzione sulla parentela tra la rivoluzione russa e quella francese di centotrent'anni prima. Si augurava la nascita della Russia borghese che finalmente avrebbe rotto le catene del feudalesimo e dello zarismo e nello stesso momento avrebbe sconfitto, con una guerra trionfale, il suo nemico più pericoloso: il capitalismo tedesco. Jászi sottolineò più volte l'effetto devastante della fame, che aveva peggiorato la situazione già estremamente critica in tutto l'Impero russo e le condizioni del popolo, oramai sfinito dalla guerra. Il giornalista-politico indicava nel suo scritto tre forze: quella degli operai, quella della borghesia, che aveva saputo usare la disperazione del popolo russo, e infine quella dell'esercito, rimasto fedele allo zar. Infatti, secondo lui, sarebbe stata possibile anche una controrivoluzione capeggiata dallo stesso sovrano. Concludeva affermando che, qualunque forza avesse vinto in questa lotta interna, la guerra comunque ne avrebbe ricevuto un colpo mortale.

Secondo le informazioni della stampa ungherese, la rivoluzione russa era stata ideata ed appoggiata dagli inglesi e, per questo motivo, Jászi sosteneva che la rivolta del popolo era stata più forte di quanto si potesse supporre in precedenza e che aveva superato i limiti imposti dai suoi crudeli ideatori che cercavano di sfruttare una disperata situazione di fame, di dolore e di sofferenza. La valanga della rabbia popolare aveva spazzato via la guerra e, secondo Jászi, sia i cadetti che lo zar potevano dominarla solo sottoponendosi "alla sua forza incosciente, ingovernabile e vorticoso"⁷.

Il 25 marzo, sempre in prima pagina, Jászi pubblicava un altro articolo: *Ex oriente lux!*, in cui analizzava le ragioni della guerra e come la rivoluzione russa potesse portare a un rinnovamento radicale, "un raggio di luce immensa illumina il fronte orientale"⁸ diceva, non soltanto per la Russia stessa, ma per tutta l'Europa. Alla nascita di questo nuovo mondo, la guerra, secondo la logica dell'evoluzione creatrice, avrebbe assistito come "la levatrice con le mani insanguinate"⁹.

"L'autocrazia più terribile del mondo - scriveva Jászi - giace tra le proprie rovine ed il popolo, lussuosamente dotato di tesori intellettuali e morali, ha spezzato le proprie catene per portare avanti le comuni culture e libertà europee¹⁰." Nell'articolo, si faceva un chiaro riferimento alla cultura europea comune sottolineando il fatto che il grande paese, tradizionalmente alquanto isolato, praticamente sconosciuto agli europei, fosse la nazione che riusciva a dare una lezione di libertà e di autogoverno. Jászi si soffermava

⁷ *A lavínát nem lehet irányítani* [Le valanghe non possono essere guidate], «Világ», 18 marzo 1917, p. 1. (La traduzione degli articoli è nostra.)

⁸ *Ex oriente lux!*, «Világ», 25 marzo 1917, p. 1.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

anche sul problema delle nazionalità, tanto urgente nella Monarchia Austro-Ungarica che egli aveva già analizzato anche in tutta la sua profondità qualche anno prima, nel 1912, nel volume *La formazione degli Stati nazionali e la questione delle nazionalità*¹¹, sottolineando il coraggio della nuova Russia nel voler affrontare la spinosa questione, che invano attendeva una soluzione in Ungheria: “La rivoluzione russa - sosteneva - introduce colori nuovissimi sulla paletta democratica logora: l'autonomia delle nazionalità, la terra libera e l'uguaglianza delle donne¹².”

Il movimento rivoluzionario di massa era animato da un entusiasmo enorme e da visioni utopistiche di emancipazione, tutte idee che erano altrettanto coltivate in Ungheria, la quale, legata all'*Ausgleich* firmato nel 1867 con l'Austria, trovava tale rapporto sempre più stretto e vincolante della sua libertà. La Monarchia era appoggiata soprattutto dagli aristocratici ungheresi e dai grandi proprietari terrieri, che avevano tutto l'interesse a conservare il sistema feudale. Ecco perché le parole di Jászi appaiono così piene di entusiasmo nel porre l'esempio della Russia rurale, arretrata, mal governata, ma capace di rompere le proprie catene e di stimolare perfino la classe politica ungherese a riconoscere l'impossibilità di lasciare tutto intatto e la necessità di riforme radicali che diventavano oramai improcrastinabili.

L'atteggiamento delle classi dominanti in Ungheria era il fattore principale dell'aumento dello sciovinismo e del nazionalismo. La politica del partito al governo di István Tisza era diventata sempre meno popolare, mentre i grandi proprietari terrieri vedevano minacciato il loro monopolio sulla terra dalla lotta di classe che si era fatta sempre più accesa, e tutto questo mentre le masse delle altre nazionalità d'Ungheria, insieme ai proletari, pretendevano sempre più insistentemente il diritto di voto.

Jászi accusava spietatamente i governanti dell'Ungheria di essere sordi e ciechi nel percepire il cambiamento sociale, affermando che per loro anche concedere il voto agli eroi di guerra significava un salto nell'buio. Gli aristocratici, insomma, cercavano solo di conservare il dominio dei latifondi, accusando meschinamente non solo i singoli individui ma anche interi gruppi di minoranze nazionali di essere traditori della patria (cioè dell'Ungheria). L'intellettuale denunciava il fatto che per costoro la causa dell'uguaglianza delle donne, insieme a tante altre nuove rivendicazioni sociali, fosse odiosa in quanto disturbava l'ordine migliore del (loro) mondo.

In un altro articolo, questa volta apparso l'8 aprile del 1917 e intitolato *Teremtő Fejlődés* [Evoluzione creatrice], il tono diventa ancora più forte: “Se la rivoluzione russa non è altro che il rumore dello stomaco vuoto dei contadini russi - scrisse infatti -, non riesco a capire per quale motivo i più nobili pensatori del mondo o i migliori moralisti hanno sacrificato gran parte della

¹¹ Oszkár Jászi, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, Gondolat, Budapest 1986.

¹² *Ex oriente lux!*, cit.

propria ricchezza e delle proprie energie intellettuali per tale causa?"¹³ Jászi enuncia con fermezza l'inevitabile e il necessario cambiamento e miglioramento delle condizioni sociali. Sostiene infatti, che se non esiste alcuna prospettiva di sviluppo, se tutto rimane sempre uguale, se si rinuncia a lottare perché, comunque vadano le cose, i "forti sono sempre forti ed i deboli rimangono sempre deboli"¹⁴. Allora, dice, non avrebbero avuto senso le lotte contro lo schiavismo, per l'uguaglianza dei diritti, per l'emancipazione dei servi della gleba, per la libertà di ricerca scientifica contro il dogma della chiesa. Il diritto di voto universale, le riforme della terra e l'insegnamento elementare gratuito rappresentano temi fondamentali che debbono essere affrontati prima possibile.

Paragonando la rivoluzione russa alla rivoluzione francese, dove la libertà politica e spirituale di 25 milioni di persone aveva generato un grande processo di trasformazione in Europa, Jászi affermava che: "Allora adesso, con i moderni mezzi tecnici ed organizzativi a nostra disposizione, la libertà politica e spirituale di 160 milioni di individui su un territorio di 22 milioni di km², non è una causa privata di stomaci vuoti russi, bensì un fatto di conseguenze inimmaginabili che lusinga tutta l'Europa con un rinascimento spirituale."¹⁵

Secondo il radicale ungherese, la caduta del sistema feudale russo avrebbe avuto come conseguenza "la caduta del "feudalesimo" prussiano, ungherese, romeno e ottomano: i castelli medievali dell'oppressione, dell'oscurità e della corruzione, svaniranno finalmente dall'Europa Centrale, per lasciare spazio al progresso democratico, alla terra libera e all'uguaglianza dei diritti delle nazionalità."¹⁶

Il programma politico di questo grande intellettuale, sempre visto nello specchio delle idee proclamate dalla rivoluzione russa di febbraio, risulta essere chiarissimo nelle righe appena citate.

Sulle colonne dell'organo di stampa socialdemocratico «Népszava» [Voce del popolo] il tono è altrettanto acceso e gli articoli vengono pubblicati in mezzo a grandi spazi bianchi come segno palpabile del ruolo vigile della censura in quel drammatico momento. L'opinione pubblica ed il proletariato della capitale ungherese vengono così influenzate dalla straordinaria presa di potere del popolo russo.

Lenin, come è noto, enunciò subito dopo il suo ritorno in patria le famose "tesi di aprile", nelle quali era contenuto il suo programma, che venne riportato il 22 maggio, nei suoi punti fondamentali, anche dal «Világ», il quale pubblicò *Il programma di Lenin* presentando chiaramente ai propri lettori gli obiettivi e le idee del capo bolscevico (il testo è stato fornito all'inviato ungherese dalla redazione della «Pravda» [Verità] a Stoccolma).

¹³ *Teremtő Fejlődés* [Evoluzione creatrice], «Világ», 8 aprile 1917, p. 2.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

In giugno, il governo provvisorio russo, che aveva perso sempre più consensi, promosse una grande offensiva in Galizia, che si risolse però in un vero disastro, con i soldati che disertavano in massa per tornare ai loro villaggi¹⁷. Nel frattempo, il prestigio dei bolscevichi si ampliava, tanto che il 10 ottobre il comitato centrale del partito deliberava di passare all'insurrezione armata. Nella notte tra il 24 e il 25 ottobre (secondo il calendario greco-ortodosso, quindi corrispondente al 6 e 7 novembre) le forze rivoluzionarie bolsceviche occuparono i punti chiave della capitale costringendo il governo provvisorio ad arrendersi.

Il 9 novembre la «Népszava» riferì puntualmente sulla prima pagina le notizie sulla nuova rivoluzione: "L'agitazione bolscevica ha preso il sopravvento tra le masse dei proletari, le masse operaie con una nuova rivoluzione hanno preso il potere a Petrograd. Il consiglio militare sovietico ha cacciato via i ministri del governo di Kerenskij. A Petrograd ha vinto la rivoluzione degli operai e dei consigli dei soldati. Questa nuova rivoluzione è un movimento di proletari; così possiamo pienamente affermare che la rivoluzione russa oggi, con il trionfo degli operai e dei soldati di Petrograd, ha raggiunto il culmine della sua evoluzione."¹⁸

Il linguaggio è molto diverso rispetto a quello del «Világ» e, soprattutto, a quello di Jászi, che vide negli ideali democratici russi un modello da seguire nella speranza che questi ideali potessero svegliare la classe politica ungherese al governo facendola agire prima che la catastrofe, già da più parti preavvertita, avvenisse. Tutto ciò mentre i redattori della «Népszava» interagivano direttamente con la classe operaia di Budapest, invitandola a scioperare e a lottare contro i rappresentanti della grande aristocrazia, che per loro personificavano la causa di tutti i mali:

"Molto brevemente - sintetizza emblematicamente l'organo di stampa socialdemocratico ungherese - ridotto solo ai fattori elementari, riportiamo i tre obiettivi principali del programma dei bolscevichi: 1. dittatura del proletariato 2. pace immediata 3. socializzazione delle terre e delle fabbriche."¹⁹ L'articolo, prima di poter concludere l'analisi della situazione russa, si chiude con l'avviso che la censura aveva cancellato le ultime 18 righe - evidentemente ritenute troppo pericolose per quanto riguardava la classe operaia ungherese.

Il problema più urgente da risolvere per i bolscevichi era quello della pace. Le trattative si prolungarono dal dicembre 1917 al marzo 1918. Il governo degli operai e dei contadini, nato dalla rivoluzione d'Ottobre, indirizzò subito ai popoli e ai governi di tutti i paesi belligeranti un appello per "l'inizio immediato delle trattative per una giusta e democratica pace", "senza annessioni e senza indennità"; ma il governo di Berlino respinse tutte le

¹⁷ Antonio Desideri, *op. cit.*, p. 191.

¹⁸ *Új orosz forradalom* [Nuova rivoluzione russa], «Népszava», 9 novembre 1917, p. 1.

¹⁹ *Ibidem*.

proposte per una pace “giusta e democratica”. I bolscevichi, come è noto, convinti da Lenin della necessità di questo doloroso passo, firmano il trattato di pace il 3 marzo del 1918 a Brest-Litovsk con condizioni durissime, che comportarono anche grosse perdite territoriali.

In Ungheria, il 21 marzo 1919 venne costituita, dopo il breve intervallo della rivoluzione democratica capeggiata dal conte Mihály Károlyi, con a capo Béla Kun, la Repubblica dei Consigli. Kun, per il quale il modello sovietico era ormai diventato l'unico punto di riferimento, davanti al Consiglio operaio di Budapest, affermava: “Noi abbiamo basato il destino della Repubblica dei Consigli Ungherese sulla rivoluzione proletaria internazionale²⁰.”

Prendendo il posto del governo democratico di Károlyi (e di Jászi), del quale le riforme messe in atto nel 1918 erano ritenute troppo timide, i comunisti proclamavano che l'Ungheria poteva essere salvata dalla totale disfatta soltanto dal socialismo e dal comunismo, come veniva dichiarato anche sulle colonne del «Vörös Újság» [Gazzetta Rossa]. Si evince già da questa dichiarazione che i comunisti ungheresi, pur credendo fermamente nella rivoluzione internazionale, come si è già detto in precedenza, di fronte alla grave crisi di un paese disfatto dalla guerra, paese la quale l'integrità era seriamente messa in pericolo (una frammentazione territoriale che successivamente venne sancita nel trattato di pace del Trianon nel 1920), non rinunciavano al richiamo dell'orgoglio nazionale in difesa della patria.

Purtroppo, l'Ungheria non poteva essere salvata né da un governo democratico-borghese né da un governo socialdemocratico-comunista (che durò solo 133 giorni), né tanto meno da alcun tipo di ideologia, dovendo, inoltre, sopravvivere alla tragedia conseguente al trattato di pace del Trianon. Sia per l'Ungheria nazionale che per la Russia bolscevica quegli anni segnarono la nascita di una nuova fase storica. Il ruolo della stampa nella diffusione delle idee radicali e rivoluzionarie e nella formazione del consenso dell'opinione pubblica ungherese, fu, forse per la prima volta, molto significativo.

Bibliografie

- Edward H. Carr, *La rivoluzione russa, da Lenin a Stalin (1917-1929)*, Einaudi, Torino 1972.
 Edward H. Carr, *La rivoluzione bolscevica 1917-1923*, Einaudi, Torino 1964.
 Antonio Desideri, *Storia e storiografia*, Casa editrice G. D'Anna, Messina-Firenze 1989, vol. III.
 Pasquale Fornaro, *Ungheria*, Unicopli, Milano 2006.
 Jenő Gergely, *L'Ungheria di Horthy dal 1918 al 1936*, in *La tentazione autoritaria*, (a cura di Pasquale Fornaro, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2004).
 Oszkár Jászi, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* [La formazione degli Stati nazionali e la questione delle nazionalità], Gondolat, Budapest 1986.
 Oszkár Jászi, *A Habsburg Monarchia felbomlása* [La dissoluzione della Monarchia Asburgica], Gondolat, Budapest 1983.

²⁰ Jenő Gergely, *L'Ungheria di Horthy dal 1918 al 1936*, in *La tentazione autoritaria*, (a cura di Pasquale Fornaro, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2004, p. 15.

Tamás Krausz, *A forradalom története és a rendszerváltás történetírása* [La storia della rivoluzione e la storiografia del cambio di sistema], saggio in *1917 és ami utána következett* [Il 1917 e quello che venne dopo], Istituto di Russistica Ungherese, Budapest 1998.

John W. Mason, *Il tramonto dell'impero asburgico*, Mulino, Bologna 2000.

Richard Pipes, *La rivoluzione russa*, Mondadori, Milano 1994.

Ignác Romsics, *Magyarország története a XX. században* [Storia d'Ungheria nel XX secolo], Corvina Osiris, Budapest, 1999.

Charles Tilly, *Le rivoluzioni europee. 1492-1992*, Laterza, Roma-Bari 1993.

Paolo Viola, *Il Novecento*, Einaudi, Torino 2000.

Gli articoli citati del «Világ» e del «Népszava» si trovano presso la Biblioteca Nazionale Széchényi a Budapest.

The 1917 in Hungarian engravings

- Abstract -

The year of the Russian revolution, 1917, signed an important turning point in the history of the Central and Eastern European countries, and most off all in Hungary. Politicians, such as Oszkár Jászi, and journalists announced the need of changes on the columns of the press which spread revolutionary ideas through the country. In the mirror of the Russian revolution the Hungarian political and social problems were reflected in the fourth year of the Great War.

CLERUL BASARABEAN ȘI EVENIMENTELE ANULUI 1918

Grigore COSTIN

Se cuvin a fi evocate pentru început cuvintele marelui istoric Nicolae Iorga, care spunea: „*De la începuturile noastre străvechi unitatea ne-a fost temelie, țelul suprem și mijlocul determinant al existenței, al păstrării identității, al dezvoltării și afirmării noastre în lume*”¹.

„Într-o perioadă de oarecare confuzie, creată de primul război mondial și mai ales cea provocată de revoluția rusă din 1917, Basarabia, trecând mai întâi de la gubernie la autonomie și apoi de la autonomie la independență”² s-a unit cu România la 27 martie 1918.

Preoțimea basarabeană își pierduse încă demult rolul său de conducătoare a poporului; „ea devenise o tagmă, o castă, cu interese proprii și legată strâns de politica permanentă a țarilor”³. Ea era credincioasă ierarhilor ei și Împăratului, „împlinindu-și datoria prescrisă de canoane și de legile țării și a păstorit poporul în conformitate cu tradiția veche, fără se amestece în politica țării”⁴.

Participarea clerului la evenimentul din 1918 a început numai la Congresul preoțimii basarabene din 18–24 aprilie 1917. La acest congres, Onisifor Ghibu în cuvântarea sa intitulată „Către preoțimea moldovenească”, menționează datoriile preoțimii moldovenești, și anume: „să se înscrie în Partidul național și să se îndatoreze a câștiga și poporul pentru acest partid. Să lucreze mână în mână cu trimișii Comitetului partidului ca, la alegerile de deputați pentru Adunarea Întemeietoare, să fie aleși oameni de seamă. Preoțimea să lucreze pentru naționalizarea bisericii, și anume: biserica moldovenească să ajungă autonomă, cu mitropolit moldovean în frunte; în seminar să se învețe obiectele în limba română și în toate bisericile să se săvârșească cultul divin în limba poporului”⁵. La sfârșitul congresului, preoțimea s-a declarat pentru „cea mai largă autonomie” a Basarabiei, înscriindu-se în rândurile Partidului Național.

Această cuvântare, exprimată în numele Partidului, a făcut în unele cercuri preoțești o puternică impresie, deoarece după câteva zile de la acest congres preoții Andrei Murafa și Constantin Parfeniev, aflând despre autorul

¹ Ioan V. Lupulescu, *Monumentele Unirii*, București 1985, p. 5.

² Ion Gherman, *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei și ținutului Herța*, București 1993, p. 61.

³ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții*, 1992, p. 101.

⁴ Idem, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, București 1997, p. 96–97.

⁵ Idem, *Pe baricadele vieții*, p. 142.

proclamației, au venit la redacția „Cuvântul Moldovenesc” pentru a-l ruga pe Onisifor Ghibu să vină la o adunare separată a unui grup de preoți. La această adunare, care a avut loc în incinta seminarului, s-a discutat cu privire la ceea ce ar trebui să întreprindă, în acele momente critice, preoțimea din Basarabia. Preoții prezenți la această adunare s-au înscris și ei în Partidul național, fiind siguri că în apropiatul viitor se vor uni cu România.

Situația Bisericească

În decembrie 1915, după plecarea arhiepiscopului Platon, vine să păstorească arhiepiscopia Chișinăului și Hotinului Înalț Prea Sfințitul Anastasie⁶ (10 decembrie 1915–1918), unul din cei mai harnici ierarhi ruși din secolul al XIX-lea. El va păstori această eparhie până la 23 iunie 1918, când părăsește Basarabia împreună cu vicarii săi, din cauza că poporul moldovean cerea „un arhipăstor de neamul lor”⁷. După plecarea arhiepiscopului Atanasie, conducerea eparhiei basarabene a fost încredințată S. S. Episcopului Nicodim de Huși. La 15 iulie 1918 a fost hirotonit la Iași arhimandritul Gurie (Grosu)⁸, episcop pentru postul vacant de vicar al

⁶ VIAȚA ÎNALT PEA SFINȚITULUI ANASTASIE GRIBANOVSKI (august 1873 – 22 mai 1965)

Urmașul arhiepiscopului Platon a fost arhiepiscopul Anastasie, cu numele de botez Alexandru Gribanovski, născut în august 1873, eparhia Tambovsk⁶.

A studiat la Seminarul Teologic din Tambovsk, pe care l-a absolvit în 1893. În același an este admis la Academia Teologică din Moscova, pe care a absolvit-o în anul 1897 cu titlul de candidat (diplomat) în Teologie.

Peste un an, la 18 aprilie este tuns în monahism în mănăstirea de călugări a „Sfintei icoane de Kazan” din Tambovsk, primind numele Anastasie. La 13 august 1898 e hirotonit ieromonah și numit inspector la Academia Teologică din Moscova. Din acel an, 1898, activitatea lui s-a desfășurat aproape 16 ani în eparhia Moscovei. Astfel la 1900 e numit inspector al Seminarului Vitaniei din Moscova, fiind arhimandrit, iar în anul 1906 e hirotonit episcop al Serpuhovului, vicar al eparhiei din Moscova, și astfel continuă până în 1914, când la 14 mai, prin decret imperial, a fost numit episcop al Holmskului și Liublinskului.

După un an jumate de păstorie, la 10 decembrie 1915, Prea Sfințitul Anastasie este numit arhiepiscop al eparhiei Chișinăului și Hotinului. De la transferarea arhiepiscopului Platon (5 decembrie 1915) și până la sosirea ierarhului Anastasie, eparhia Chișinăului și Hotinului a fost păstorită de primul vicar Gavriil Cepur, episcopul Cetății-Albe.

⁷ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, 1923, p. 346.

⁸ Bibliografia arhiep. Gurie vezi: Pr. C. Morariu, *Arhiepiscopul Gurie Botășăneanul – vicarul Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, Cernăuți, 1919.

Mitropoliei Moldovei și Sucevei. „La Congresul General al clericilor și al mirenilor din Eparhia Chișinăului în februarie 1920 se alegea Arhiepiscop titular al bisericii din Basarabia”⁹. Episcopul – Vicar al mitropoliei și episcop al Ismailului a fost ales în 1918 P. S. Sa Dionisie Erhan, fostul stareț al mănăstirii Soroceni.

În actul unirii politice a Basarabiei cu România este spus că pentru Basarabia se păstrează toate libertățile dobândite prin revoluție, libertăți care se referă și la biserica basarabeană, întrucât ea nu poate fi închipuită aparte de Basarabia.

Soarta bisericii basarabene putea să fie hotărâtă din punct de vedere canonic numai prin dialogul canonic între biserica rusă și cea română. La 23 mai 1918, Patriarhul Tihon de la Moscova trimite o medalie (gramată) I. P. S. Pimen, unde spune că a renunțat la dreptul său, dând deplină libertate Bisericii basarabene ca ea, prin congresul său eparhial, să-și hotărască soarta, declarând cu ce biserică și în ce legături vrea să fie. La congresul eparhial din februarie 1920, prin alegerea ierarhilor Gurie și Dionisie, hirotoniți de Biserica română și împuterniciți de Sfântul Sinod și guvernul român, s-a votat unirea Bisericii basarabene cu Biserica română.

Numai în biserică mișcarea națională se menține mai mult timp, datorită spiritului tolerant și de împăcare al episcopului Vladimir. El obține consimțământul Sfântului Sinod de a tipări cărți liturgice și rituale moldovenești. În acest scop, reînființează vechea tipografie moldovenească cu litere chirilice în octombrie 1917, spunând: „*Dorința clerului de a-și avea tipografia sa este și dorința mea, mă voi bucura din tot sufletul, când voi vedea îndeplinită această dorință*”.

Încurajați de arhiepiscopul lor, preoții moldoveni au cerut binecuvântare de a edita și un jurnal bisericesc în limba română. Ierarhul împărtășește dorința preoțimii și recomandă Sfântului Sinod cererea clerului din eparhia Chișinăului și Hotinului. Prin ordinul împăratesc din 20 decembrie 1907 se încuviințează „Sfatului Frățimii Nașterea lui Hristos” editarea unei reviste bisericești în limba română, care derivă de la deviza episcopului Vladimir: „luminarea popoarelor”, numindu-se „Luminătorul”. Redactorul revistei era protoiereul Constantin Popovici¹⁰, membru și secretar al redacției era preotul Grigore Constantinescu, colaboratori erau ieromonahul Gurie Grosu vrednic și stăruiitor, preoții Constantin Parfeniev (Partenie)¹¹, Iustin Ignatovici¹², care traducea și tipărea în limba română viețile sfinților și corectorul Grigore Constantinescu. Istoricul Boris Buzilă, în lucrarea sa „Din istoria vieții biseri-

⁹ Al. Proșenco, *O scurtă privire istorică asupra Bisericii din Basarabia*, în rev. „Luminătorul” nr. 1, 1925, (LVIII), p. 47-48.

¹⁰ S-a născut la 1860 într-o familie de moldoveni. Și-a făcut studiile la Seminarul Teologic din Chișinău, apoi urmează cursurile Academiei Teologice din Kiev. La 1887 se reîntoarce la Seminarul Teologic din Chișinău încadrându-se în munca de profesor.

¹¹ Constantin Parfeniev s-a născut în 1868, absolvent al Seminarului Teologic din Chișinău.

¹² Protoiereul Iustin Ignatovici mai târziu a trecut la monahism, primind numele de Ignatie.

cești din Basarabia”, ne spune că: „Unul dintre cei mai activi colaboratori ai revistei era preotul Mitrofan Ignatie, slujitor în cea mai veche biserică Mazarachi din Chișinău”¹³.

Pe lângă articolele edificatoare de cuprins religios-moral, în coloanele „Luminătorului” apăreau diverse articole politice și literare din pana d-lui Pan Halippa, Teodor Inculeț, Alexei Mateevici și a altor cărturari, căci acesta rămăsese singurul organ de publicitate prin care intelectualii basarabeni puteau da un oarecare semn de viață națională.

În ziua de 25 ianuarie 1908 apare primul număr din „Luminătorul”, unde în articolul de fond se laudă râvna și interesul episcopului Vladimir pentru luminarea poporului în limba sa maternă care „ca un adevărat episcop al bisericii pravoslavnice, nu cunoaște numai o limbă, vrednică da a lăuda pe Dumnezeu, ci dezleagă tuturor popoarelor creștinești, a face slujba religioasă în limba lor, a propovădui evanghelia lui Hristos în limba cunoscută poporului”¹⁴.

După Congresul din 18–24 aprilie 1917, revista „Luminătorul” dădea directive tot mai stăruitoare în direcția națională. Ea deveni un fel de organ neoficial al Partidului Național, publicând aproape lună de lună știri despre conferințe ținute pe timpul congresului preoțesc din aprilie 1917. Apariția nucleului de clerici de la „Luminătorul” începuse a lucra pentru trezirea conștiinței de neam și pentru o Biserică a neamului. Această revistă a dat un nou impuls, o lumină și o viață nouă în eparhia Chișinăului și Hotinului.

Unul dintre reputații cercetători ai trecutului cultural-religios al Basarabiei, academicianul Ștefan Ciobanu, spune: „Preoțimea basarabească a jucat unul dintre cele mai importante roluri în mișcarea națională”¹⁵. Vorbind de „preoțime”, trebuie să-i avem în vedere pe toți „oamenii Bisericii”, adică și pe călugării de rând din mănăstiri, precum și pe dascălii de strană (cântăreți), care au făcut să se audă, din vechile cărți, la vecernii și utrenii, cuvântul și cântarea românească, într-o măsură mai mare chiar decât preoții.

Figuri de clerici

Mai departe voi prezenta figurile de clerici care au luptat pentru unirea Basarabiei cu România.

Un eveniment important unde vedem participarea unui ieromonah la menținerea limbii române în cultul divin se desfășoară la mănăstirea Noul Neamț, de pe malul drept al Nistrului, unde, la vizita canonică a episcopului Serafim Ciceagov, jurnalul bisericesc Luminătorul relatează:

„După ectenie și „Mulți ani” rostite de ierodiaconul Arsenie, s-a îndreptat cu o scurtă cuvântare către Preasfinția Sa, arhimandritul Gurie, care a vorbit că mănăstirea întâmpină pe Orea Sfințitul cu bucurie vie, pentru că, de-amu a simțit bună-

¹³ Boris Buzilă, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia*, 1996, p. 67.

¹⁴ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 338.

¹⁵ Ștefan Ciobanu, *Cum se oglindește viața românilor basarabeni*, în „Viața Basarabiei”, anul al II-lea, nr. 74–75, 1933.

tatea lui părintească și îngrijirea arhipăstorească, cu nădejdea încredințată că el va sta de pază asupra ustavului și a predaniilor mănăstirii, cari sunt așezate de Paisie Velicikovski, în mănăstirea neamțului din munții României și cari cer, între altele, ca slujba lui Dumnezeu să se facă în două limbi: moldovenească și slavonească”.

Episcopul, la rândul său, răspunde: „Deosebirea limbilor nu ne amestecă nouă să alcătuim un trup duhovnicesc și că duhul moldovenilor și rușilor este unul și același”¹⁶. După acest eveniment, în scurt timp ieromonahul Gurie Grosu a fost surghiunit la mănăstirea Spaso-Avramiev din gubernia Smolensk, pentru a pricepe mai bine că „duhul” moldovenilor și al rușilor este „unul și același”.

Revenind în Basarabia, ieromonahul Gurie „după convorbirea sa cu Onisifor Ghibu, în vinerea patimilor din anul 1917, l-a determinat pe părintele Vasile Gobjilă, protopopul Chișinăului să adreseze o scrisoare, în limba rusească, către toți protopopii din Basarabia, spunându-le că acum pare a fi sosit vremea ca preoțimea moldovenească să ceară de la Stăpâniri dreptul de a se învăța moldovenește în școlile de latură și de a face în moldovenește slujba în biserică”¹⁷. Arhimandritul Gurie a fost un adevărat lucrător în ogorul național, scriind un număr impresionat de cărți, în număr de șase.

Părintele Constantin Popovici a fost un perseverent luptător pentru redșteptarea conștiinței naționale a basarabenilor. În 1906 a participat activ la reînființarea tipografiei eparhiale, la înființarea frățimii culturale „Nașterea lui Hristos”, a fost cenzor, redactor și traducător al buletinelor publicate de această asociație.

P. S. Dionisie Erhan¹⁸ a fost colaborator la mai multe reviste și anume: „Basarabia”, „Luminătorul”, „Cuvânt moldovenesc”. Lângă Mănăstirea Suruceni avea o școală moldovenească de unde se străduia să învețe pe oameni de 30–40 de ani să citească și să scrie românește, pentru ca ei, la rândul lor, să învețe și pe alții limba strămoșilor.

În evenimentele revoluției din 1917–1918, a fost un moment când soarta Basarabiei s-a aflat în mâinile stareșului Dionisie Erhan. În 7 ianuarie 1918, bolșevicii ruși dezertați de pe frontul românesc pun stăpânire militară în orașul Chișinău. O delegație secretă însărcinată de „Blocul moldovenesc” din Sfatul Țării trebuia să plece cu orice preț la Iași, pentru a solicita intervenția armatei române contra bolșevicilor din Basarabia. Această delegație ajungea la mănăstire pe jos, noaptea pe la orele 2, cerându-i stareșului un vehicul pentru a fi transportată la Leova, unde deja se găsea un detașament militar român. Stareșul Dionisie pune la dispoziție o trăsură, cu care delegația reușește, prin drumuri piezișe și nepracticabile de câmp, să ajungă la Leova și Huși, iar de acolo, cu un automobil al diviziei a XI-a, a doua zi la Iași. Ion Pelivan, un martor al acestor evenimente, ne mărturisește că nu va uita niciodată cuvintele adresate la plecarea delegației de către stareșul

¹⁶ Revista „Luminătorul”, nr. 1, 1909, p. 74–75.

¹⁷ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții*, p. 101.

¹⁸ S-a născut la 2 noiembrie 1868, în satul Bardar, județul Lăpușna.

Dionisie vizitiului Vasile Harbuz: „*frate, să se piardă caii, să se piardă trăsura, să te pierzi tu, dar să-ți duci pe dumnealor, unde îți vor spune. Să nu știe nimeni, de unde vii, pe cine duci și unde duci. Cu Dumnezeu înainte*”¹⁹. Era sigur că dacă bolșevicii ar fi aflat de această faptă a starețului, l-ar fi împușcat și, poate, i-ar fi distrus și mănăstirea.

Unul dintre preoți este Andrei Madan, originar din satul Trușeni, județul Lăpușna, care după terminarea Seminarului Teologic din Chișinău, este hirotonit preot, în anul 1888, pe seama parohiei Bocșana din județul Orhei. Arătându-se râvnitor în îndeplinirea îndatoririlor pastorale, practică deopotrivă un rodnic misionarism național. Organizează în fiecare duminică șezători culturale, cu lecturi din revista bucureșteană „Albina”, povestește credincioșilor întâmplările din istoria neamului, învață cântece românești, împrumută cititorilor cărțile românești pe care i le trimitea fratele său.

Un alt preot este Nicolae Verdeș, slujitor în satul Grozești, care trecea deseori clandestin hotarele țării, aducând de fiecare dată de la Iași publicații românești. El, precum și părintele Andrei Madan, era abonat la revista Albina.

Potrivit contemporanilor săi, părintele Macarie Untul „se simțea puternic legat de graiul și de Biserica neamului său: „*Avea mare dragoste de graiul moldovenesc. Încă fiind student se interesa de gramatica limbii române, studiind cărțile lui Doncevo, ceea ce era pe atunci ceva neobișnuit*”²⁰. El a fost membru în comisia pentru tipărirea cărților bisericești în limba română.

Unul dintre preoții care s-au afirmat români după februarie 1917 era preotul Andrei Murafa. S-a născut în 1874 în satul Cotiujenii Mari, județul Soroca. Absolvind la Chișinău două cicluri seminariale, a fost hirotonit preot pe seama unei parohii rurale din județul Bălți. A fost printre puținii colaboratori din tagma preoțească a ziarelor „Ardealul” și „România liberă”. Cu ajutorul domnului Onisifor Ghibu, întemeietorul acestor două ziare, va publica la sfârșitul anului 1918 cartea „Doruri sfinte”. În prefață, Onisifor Ghibu scrie despre el că „*a luptat pe față, nu numai pentru Basarabia, dar și pentru unirea cu România și cu toți românii (...)* Părintele Murafa a fost printre cei dintâi care au trecut repede peste punctul de vedere „moldovean”, punându-l pe cel „românesc” în privirea tuturor îndatoriiilor de viață”²¹.

Un alt părinte este Mina Țeruș, care avea să-și plătească peste douăzeci de ani convingerile sale, arzând de viu în închisoarea din Orhei.

Părintele Constantin Curbet, paroh în satul Sinești, a organizat în 1918 prima manifestare națională pentru Unire. „*Marii patrioți din Sinești care au participat atunci, în anul 1927 au fost condamnați la moarte de către un tribunal din Moscova. Această condamnare a fost adusă la împlinire în noaptea de 28 iunie 1940 de către kaghebiștii parașutiști*”²².

¹⁹ Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, Chișinău, 1993, p. 156.

²⁰ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea*, p. 228.

²¹ Andrei Murafa, *Doruri Sfinte*, Chișinău, 1918, p. 37-38.

²² Serafim Saka, *Basarabia în Gulag*, Chișinău, 1995, p. 38.

Părintele Grigore Constantinescu²³ participă la editarea ziarului „Basarabia” și a revistei „Luminătorul”. A fost corector la tipografia eparhială, predând disciplina limba maternă la seminar și la Școala eparhială. A fost un om al deciziilor neprevăzute, dar ferm în atingerea celor nepreconizate. În 1913, când se părea că mișcarea de deșteptare a basarabenilor a intrat într-o criză din lipsa unor publicații în limba română, apare pe neprins de veste ziarul preotului Grigore Constantinescu, „Glasul Basarabiei”.

În anul 1915, din cauza unor articole biciuitoare, tipărite în numărul 48 al ziarului „Glasul Basarabiei”, trebuie amintit părintele a fost închis în închisoare.

Și nu în ultimul rând părintele Alexei Mateevici²⁴, cel care a scris poezia „Limba noastră” (astăzi este declarat imnul Republicii Moldova).

Alți preoți care au contribuit la evenimentul din 27 martie 1918 au fost Baltaga, Ioan Andronic, N. Murea, Boltean, Iulian Friptu, C. Popovici, T. Bogos, P. Gherghian de la Comrat, St. Haritonov, N. Stadnicov și alții.

Școli de cântare bisericească

După cum am precizat anterior, când vorbim de „preoțime” trebuie să-i avem în vedere pe toți „oamenii Bisericii”, adică și pe dascălii de strană (cântăreți), care au făcut să se audă, din vechile cărți, la vecernii și utrenii, cuvântul și cântarea românească, într-o măsură mai mare chiar decât preoții.

Unul dintre cei mai talentați dirijori din această perioadă este preotul Mihail Berezovschi²⁵, cel care sensibiliza credincioșii în timpul Sfintei Liturghii atunci când dirija corul. Vasile Țepordei menționează: „deși caracter dinamic, părintele Berezovschi a știut să înmoaie, când era vorba de interpretarea unei doine basarabene, fiindcă muzica transformă sufletul omului până renaște”²⁶.

Trebuie să-l amintim și pe preotul compozitor Alexandru Cristea²⁷, ucenicul maestrului preot Mihail Berezovschi, care a rămas în istoria bisericii, fiind numit „privighetoarea Basarabiei”.

---

²³ S-a născut la Iași în 1875. A absolvit Seminarul Teologic apoi, binecuvântat de mitropolitul Moldovei Iosif Naniescu, de origine basarabean, pleacă la Kiev. După absolvirea Academiei Teologice se stabilește la Chișinău. (Antonie Plămădeală, Alte file de calendar de inimă românească, Sibiu, 1988, p. 205–206.)

²⁴ S-a născut în comuna Căinar, jud. Tighina, la 16 martie 1888 și a murit la 13 august 1917. În 1898 a intrat în Școala spirituală din Chișinău, iar în 1902 la Seminarul Teologic din același oraș. În 1910 a fost trimis la Academia Teologică din Kiev unde este printre fondatorii societății „Deșteptarea”. După terminarea studiilor în 1914 se întoarce la Chișinău cu soția Teodosia Navețcaia. Aici este numit profesor de limba geacă și pastorală la seminarul Superior. Este apoi numit preot militar și ajunge la Mărășești în 1917. Pe front se îmbolnăvește de tifos și moare la Chișinău la 13 august 1917.

²⁵ S-a născut la 1868, în satul Bairamea, în familia preotului Andrei Berezovschi. A trecut prin școlile eparhiale din Basarabia, îmbrățișând cariera tatălui.

²⁶ Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 156.

²⁷ A văzut lumina zilei la 13 decembrie 1890 în familia lui Alexandru Cristea. Absolvent al școlii duhovnicești și a Seminarului Teologic din Chișinău.

În mănăstiri basarabene erau școli de cântare bisericească, unde erau pregătiți dascăli de cântări care aveau să perpetueze prezența melosului nostru liturgic tradițional în bisericile sătești.

Asemenea școli erau la mănăstirea Curchi din județul Orhei, condusă de ieromonahul Marchian, la mănăstirea Dobrușa din județul Soroca, unde a învățat dascălul Nistor Țugui din satul Mândrești, județul Bălți, care era iubit și apreciat de enoriași, aceștia sărutându-i mâna ca unui preot, deoarece „cânta foarte bine moldovenește și iubea foarte mult cântatul și cititul moldovenește”.

„Cântarea ta moldovenească - i se adresează preotul paroh în clipa când urma să fie încredințat pământului - i-a făcut pe mulți enoriași să plângă cu lacrimi de umilință. Glasul tău puternic și plăcut, cititul și cântarea ta în moldovenește, nu vor fi uitate curând de enoriași”²⁸.

Telegrama mitropolitului Moldovei către Sfatul Țării este aceasta: *„Bindecvântata fie Dumnezeul părinților noștri, care în a sa iubire către neamul românesc, a orânduit ca a noastră Basarabie prin hotărârea Sfatului Țării și lumina-tul patriotism al guvernului, să se lipească pentru veșnicie la trupul patriei mame, de la care a fost despărțită mai bine de un veac.*

Această veste bună ce ne-a sosit de la Chișinău, e pentru Biserica neamului românesc o dulce mângâiere în aceste vremuri grele, dar pline de nădejde pentru un viitor mai fericit.

Din toată inima binecuvintez norodul basarabean și îi doresc o viață pe dragostea creștinească” (Pimen).

Concluzii

Încă din prima zi în care s-au pus bazele Partidului Național, alături de democrați și de boieri, a luat loc și preoțimea, în frunte cu arhimandritul Gurie, cu egumenul Dionisie de la mănăstirea Suruceni, cu preoții C. Parfeniev, A. Murafa, V. Gobșilă și alții. Chiar dacă boierimea basarabeană, după câteva luni de activitate în cadrele Partidului, s-a retras în mod irevocabil din politică, preoțimea a rămas până la sfârșit alături de cei ce au creat Unirea Basarabiei cu România. *„Ea a avut reprezentanți nu numai în Sfatul Țării, ci și în guvernul tinerei republici, unde arhimandritul Gurie a fost „tovarăș al ministrului de justiție””*²⁹.

Istoricul Ion I. Nistor în lucrarea sa „Istoria Basarabiei”, referindu-se la meritele clerului moldovenesc pentru neam și biserică, spune: *„Având în vedere greutățile cu care a avut de luptat, persecuțiile la care era expusă și influența covârșitoare a bisericii pravoslavnice rusești, trebuie să recunoaștem marele merite naționale și culturale cu preoțimea basarabeană și le-a câștigat în timpul stăpânirii rusești și să ne închinăm înaintea dragostei și devotamentului ei pentru biserică, țară și limba moldovenească. Ea și-a împlinit deplin datoria față de poporul din care s-a*

²⁸ Boris Buzilă, *op. cit.*, p. 72.

²⁹ Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, p. 97.

ridicat, cultivând limba moldovenească în biserică și întreținând necontenit focul sacru al luminii și culturii strămoșești³⁰.

Un alt scriitor, Constantin Kirițescu, evaluând activitatea preoțimii basarabene la participarea sa la evenimentul din 1918, ne spune că: „a fost foarte lăudabilă pe teren cultural, dar a avut cursul de a fi fost unilateral, privind religia ca unicul factor al vieții sufletești a poporului și neglijând inițierea și educația lui națională”³¹.

Participarea preoțimii basarabene la evenimentul din 1918, într-un timp când era sub oblăduirea ierarhilor ruși, este o faptă de mare însemnătate. Ea a contribuit într-o măsură nespusă la închegarea solidarității moldovenești, care niciodată până atunci n-a fost cu puțință de realizat.

Vreau să închei cu poezia „Eu de cânt” de preotul Alexei Mateevici, publicată în ziarul „Basarabia” (nr. 72):

„Eu cânt, căci văd că vin
Acele zile de senin,
Eu cânt, căci văd deacum că pier
A țării vecinică durere,
Eu cânt căci văd necazul frânt,
Aud plugari în zori cântând
Nu doine de amar, de jale,
Înviorarea țării sale:
Și glasul vieții ascultând
Venirea zorilor eu cânt”³².

Bibliografie

- Buzilă, Boris, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia*, Ed. Fundației Culturale Române, 1996.
- Ciobanu, Ștefan, *Cum se oglindește viața românilor basarabeni*, în „Viața Basarabiei”, anul al II-lea, nr. 74-75, 1933.
- Gherman, Ion, *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei și ținutului Herța*, Ed. All, București, 1993.
- Ghibu, Onisifor, *Pe baricadele vieții*, Ed. Universitas, 1992.
- Idem, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească*, Ed. Semne, București, 1997.
- Kirițescu, Constantin, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, Ed. Casa Țcoalelor, București 1925.
- Lupulescu, Ioan V., *Monumentele Unirii*, Ed. Sport-Turism, București, 1985.
- Morariu, Pr. C., *Arhiepiscopul Gurie Botășăneanul - vicarul Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, Cernăuți, 1919.
- Murafa, Andrei, *Doruri Sfinte*, Chișinău, 1918.

³⁰ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 348.

³¹ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, București, 1925, p. 66.

³² Ștefan Ciobanu, *Din istoria mișcării naționale în Basarabia*, Chișinău, 1923, p. 23.

Nistor, Ion, *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, 1923.

Popovschi, Nicolae, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea*.

Proțenco, Pr. Al., *O scurtă privire istorică asupra Bisericii din Basarabia*, în rev. *Luminătorul* nr. 1, 1925, (LVIII), p. 47–48.

Revista „*Luminătorul*”, nr. 1, 1909, p. 74–75.

Saka, Serafim, *Basarabia în Gulag*, Ed. Meridianul 28, Chișinău, 1995.

Der basarabische Klerus und die Ereignisse des Jahres 1918

- Zusammenfassung -

Der Subjekt dieses Artikels ist von der Analyse der Verwicklung des basarabischen Klerus in die Ereignisse die im Jahr 1918 stattgefunden sind, representiert. Nach einer kurzen Fassung der Situation der Kirche in Basarabien, bevor das Jahr 1918, haben wir in den zweiten Teil die Abbildung der Kleriker die für die Union von Basarabien mit Rumänien gekämpft haben, presentiert.

“THE RED ELEPHANT” IN ALBANIA’S LIVING ROOM

Genc KORTSHA¹

The Twentieth Century dawned aglow with optimism. Political thinkers throughout Europe could see the ranks of industrial workers flocking to the banners of Socialism throughout the Continent. From there it was but a brief step to concluding that no Socialist worker, whether in France or Germany or anywhere else among the industrialized nations, would ever raise a gun against other Socialists no matter what side of the border they happened to be. Then Archduke Ferdinand of Austria was shot to death in Sarajevo and World War I laid the pacifist utopia to rest. Before the end of the war, the Soviets would start building the *Workers Paradise* drowning in blood the Czarist regime as well as any opposition to Marxism-Leninism. Next, Germany would object to the misery and turmoil of the aftermath of WWI and elect Adolf Hitler as its Chancellor. It would close ranks under the banners of the National-Socialist Party, and rise to the ranks of a world power in six short years. The world would pay a heavy price because of the aggressiveness of both dictatorial regimes. The political victims of these dictatorships and the casualties of war that followed equaled the population of several small countries put together. The Twentieth Century, instead of opting for peace, turned into the bloodiest century since the world’s creation.

The darkness of war, however, was lit from time to time by shining examples of courage and compassion. At the start of WWII, approximately

---

¹ *Genc X. Kortsha* – curriculum vitae: born in Shkodra in 1924. He grew up in Austria and Italy and returned to Albania during the summer of 1943. He was arrested after the Communist takeover. Following his release, he worked in hospitals and in the Public Health Service for a number of years. In 1951, he was assigned to do manual labor. In 1952 he left Shkodra and escaped first to Yugoslavia and a few months later to Austria. He spent two years in Greece and has been in the United States since the end of 1955. He earned a BA in chemistry (member of ΦBK) and an MS in industrial hygiene at Wayne State University. He joined General Motors Corp. in 1960 and ended his career in 1989, the last 13 years as corporate director of industrial hygiene. He has served as president of the American Industrial Hygiene Association and of the American Academy of Industrial Hygiene. He is an honorary member of several professional societies and an adjunct professor at his Alma Mater. Mr. Kortsha and his wife Margaret have been married for 49 years. They have three children and eight grandchildren.

200 Jews lived in Albania. Besides the handful of Jews born or already residing in Albania, their numbers increased as King Zog ordered Albanian authorities to issue entrance visas for German Jews when few other countries opened their doors to Jewish refugees from Germany. During the war, another 1800 Jews crossed its borders from Western Europe and the former Yugoslavia. All survived thanks to the efforts of the Albanian authorities and the generosity of the Albanian people who offered them shelter and support. During the premiership of Mustafa Merlika-Kruja, German representatives provided the Albanian government with the names and addresses of Jews living in Kosova. Prime Minister Kruja ordered government offices to provide Albanian identity papers to the Jews and to move them to new locations. The operation was completed in a matter of weeks and the German authorities were informed that a search of Jews at the above addresses had failed and was, therefore, terminated. Subsequent governments followed the same course till the end of the war.

In recognition of which on June 27, 2006, Senators Schumer of New York and McCain of Arizona presented Resolution 521 IS for Senate approval commending the people of Albania on the 61st anniversary of the liberation of the Jews from the Nazi death camps.

Eleven years ago, Yad Vashem, the Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Museum in Jerusalem installed Albania as one of the 'Righteous among the Nations'. Recently, its director, Dr. Mordechai Paldiel, commemorated the heroism of Albanians as having protected Jews thanks to 'besa', the code of honor that requires Albanians to defend the life of anyone seeking refuge, even at the cost of their own lives.

Dr. Paldiel got it almost right. Albanian 'besa' is the Albanian's word of honor. In Greece, not known for its pro-Albanian sympathies, a person with a strong sense of honor is said to 'have besa', without need for further explanation. In fact, there is an Albanian Code of Honor, a systematic and comprehensive body of laws. Northern Albania developed the Code of Lekë Dukagjini under Ottoman occupation as the state administration failed to ensure law and order in the northern territories. It was this system that provided safety for a traveler in need of food and shelter, including one seeking refuge from the Turkish government. This provided a safe haven for any individual even if the asylum seeker was involved in a blood feud with his very host. Besa was the word of honor that sealed the oral agreement between the parties.

Needless to say, the Albanian Communist regime fought the Code and its practitioners with a vengeance as it could not tolerate loyalty to a source or system outside the Party. If there is no God, why did the Party struggle with all its might against all three faiths in Albania? Why did it execute most catholic priests during the first few years of its ascent to power? Why did it persecute and eliminate many clergymen of the Moslem and

Orthodox faiths? Why did the party outlaw all religious beliefs in 1967 and why did it turn places of Christian and Moslem worship into gyms and dance halls? For the same reasons it fought the Code of Lekë Dukagjini. The Communist party fought all religions because they subscribed to a system of morality and religious principles above and beyond the treacherous pathways of red politics.

Here is one example of how the Communist Party proceeded to physically destroy the clergy. One survivor of religious purges, Fr. Shtjefën Kurti had been sentenced to 25 years in prison. Shortly after completing his sentence, a farmer asked Fr. Kurti to baptize his newborn son. The priest baptized the child, was rearrested and shot. To this day it is not clear whether the farmer was innocent or had been recruited by the authorities to entrap the priest.

The Soviet Communist Party and its counterparts in other satellites found other ways to subjugate faith communities without destroying them. When convenient, these religious forces could always be dusted off and exploited in times of crisis, such as in the USSR during WWII. Not so in Albania where ideological extremism and intolerance would rule for almost half a century.

V. Molotov, the dour Foreign Secretary of the Soviet Union, once said that in the XXth Century all roads led to Communism. Many followed this road on all continents because of its ideological allure that, like the Sirens of Greek mythology, mesmerized travelers only to smash them sooner or later against the rocks of reality. Some communists were idealists who cherished the promise of universal equality in a classless society where persons would be provided for according to their needs, not their contribution. What could be more humane than that? One such individual was Lazër Fundo, an Albanian Communist of the earliest hour. During King Zog's regime, he had taken refuge abroad. I met him in 1939 in the village of Dardhë and was impressed by the warmth and friendliness of this tall, blond, blue-eyed Albanian. What surprised me even more was that Dad, a staunch opponent of Communism, considered 'Zaj Fundo' his friend. When Communist forces took to the mountains, he joined them against the Axis invaders. Enver Hoxha recognized early on that Fundo was an idealist who would oppose the type of plans that Enver had for Albania. The word spread that one night, while Fundo was sleeping with his comrades-in-arms near the camp fire, he was bludgeoned to death on orders from headquarters.

Another Communist of long standing was the sergeant in charge of our prison guard detail at the political jail in Tirana in 1945. He was of medium height, dark and sinewy. He was also soft-spoken and was not among those who gave prisoners particular trouble. One day, we had reentered the jail after the morning walk. When they locked us in, he stayed inside the jail. We looked at him with surprise and thought he might be there

to search the premises as part of the prison routine. Instead, he told us that he was now a prisoner. "Many of you hope and pray that your day will come when you will be set free. That day may still come. Well, my day came and... I find myself in jail." Within the hour, he was removed and disappeared never to be seen again.

The internal struggle for power within the Albanian Communist Party started early on. In 1942, a number of Communists were betrayed to the Italian occupying forces from within the highest ranks of the Communist Party. One early victim was Qemal Stafa killed during a shootout with Italian forces. At the time of his death he was the leader of the Albanian Communist youth. The information leading to his death pointed at Enver Hoxha who considered him capable as well as charismatic, i.e. a future rival. Other potential challengers to Hoxha would disappear in years to come.

Not all who joined the Party in its early days were idealists. Some enrolled because under the mask of ideology they could unleash their murderous instincts and turn crime into a career. Such individuals formed killer squads that targeted Albanian patriots. Hysen Mushqeta was a successful businessman who invested his profits for the benefit of the country. He offered me free land and a house in a village of my choice if I studied agriculture and was willing to teach farmers modern farming methods. Each year he provided dowries to two girls from poor families so they could get married. A killer squad attacked him in Durrës. He survived the assassination attempt, was moved to a hospital in Tirana, and started to recover. He died in the hospital after drinking poisoned milk given him by Communist nurses.

According to Napoleon, ideologues conceived a revolution, idealists did the fighting, and scoundrels hijacked the victory. When the German forces withdrew from Albania, it was the scoundrels' turn to sink their claws and teeth into the reins of power. The blood letting began within months of the communist takeover. The first categories earmarked for destruction were the past political leadership and the clergy, mostly Catholic at this point. Leaders of other faiths would follow soon. Koçi Xoxe, became the Number Two man right behind Enver Hoxha. A tin smith from southern Albania, he was viewed by many as Yugoslavia's favorite, the proletarian behind the throne of the bourgeois Enver. In the spring of 1945, as head of the Special Tribunal, he meted out harsh sentences to Albania's former political elite.

The first major purge of Red Party pillars came in 1948, barely four years after the Party's ascendance to power, when Tito of Yugoslavia broke with Moscow. Until then, Tito had been 'Albania's Big Brother' and the ties between Albania and communist Yugoslavia were described as 'eternal links of friendship and brotherhood' forged during the war against Fascism'. Now Tito's name became anathema and Koçi Xoxe, Belgrade's alleged man in Tirana, was executed, the most prominent victim of this first 'cleansing' of party ranks.

Over the years, other purges and other victims would follow. Enver's victims became legion. They ranged from Prime Minister Mehmet Shehu to Minister of the Interior Kadri Hazbiu, from Admiral Teme Sejko to General Beqir Balluku. Some red VIP's 'committed suicide', like Shehu. Others were executed as foreign spies after sham trials, such as Admiral Sejko.

At one point, Enver Hoxha decided to fabricate a Çam plot so as to unleash another wave of terror. The Çams were refugees from the Albanian population of Northern Greece. Rumor had it that General Hilmi Seiti, a Çam and head of Sigurimi in Shkodra, was asked to pretend he had been a member of such a plot. He would go through a sham trial and would eventually be set free. He refused and died after drinking a cup of poisoned coffee. Admiral Teme Sejko, also a Çam, accepted the proposal and was promptly arrested. During the proceedings, he was accused of having been in contact with the U.S. Sixth Fleet in the Mediterranean through Haki Rushiti. Rushiti was a Çam refugee whom I had befriended in Greece and who, at the time of the trial, was living in New York City. I happened to be in New York on business and decided to visit him. When I gave the cab driver the address, he looked at me and asked: "Are you sure this is the right address? This location is in a very bad neighborhood." He was right. When we got there, I asked him to pick me up after two hours so I would not have to stand on a street corner waiting to hail a cab.

The building where my friend lived was shabby and had no elevator. I climbed the stairs to the fourth floor. My friend's apartment was just as run down as the rest of the building. I found Haki in very poor health. He had trouble breathing and suffered from a heart condition that made it impossible for him to leave the apartment because of the many flights of stairs. Unable to work, he had to live off his wife's income who worked as a seamstress in the garment district. According to the prosecutor in Tirana, this man, in poor health and unable to move, had been the liaison between Admiral Sejko and the U.S. Sixth Fleet. Hard to believe, isn't it? After a brief trial, Teme Sejko was sentenced to death and executed. His wife killed herself by jumping out of an upper floor window. His son was arrested.

Periodic purges were meant to keep Party members and the rest of the population on their toes. These purges struck a great number of victims, from Party VIPs to lowly Communists, from teachers to waiters and simple laborers. Most had no Party affiliation. Beyond the suffering and cost in human lives, these waves of terror also choked off original thinking and individual initiatives. Typical project proposals during the Communist regime asked for lengthy completion terms, inflated funding and excessive manpower so that, after the unavoidable cuts, the success of the project, and more importantly the survival of those involved, were still reasonably safe. There is little doubt that the systematic psychological terror over 47 years paralyzed the nation. Now, 15 years after the nominal fall of communism, it

has become obvious that the prolonged attacks against the nation's moral integrity have turned out to be more damning than the death and destruction inflicted on the nation.

During the long years of Communist rule, safety and survival were uppermost in the mind of the people. Party membership offered shelter but never immunity. It benefited individual careers and gave their offspring a chance to pursue university studies, always a privilege, never a right. It enabled these young people to study law, political science and other fields reserved for the anointed. Those belonging to the upper-class in this 'classless society' were even permitted to study abroad. These students, no matter how high their rank, also had to grovel on their knees upon returning home. Each had to proclaim Albania's superiority over the West in every respect despite the freedom and comforts the students had enjoyed during their years in college.

Toward the end of the eighties, the exhilarating winds of political change began to blow across the Soviet Union and its European satellites. The free world witnessed what it had long anticipated and the Satellites had been praying for. The Soviet political system started to crumble not because of military defeat but because its enslaved people and centralized economy could not compete with the economic strength, the resilience, and the creativity of people living and working in freedom. Thus, one morning, the dream of millions of oppressed people behind the Iron Curtain became reality. The Berlin Wall, symbol of division and tyranny, came tumbling down. East and West Germany became one. The Soviet satellites, one by one, shook off their Communist shackles. Freedom seemed to have triumphed. Long rows of prisoners began to emerge from dark and dank prisons, covered with scars of past tortures, homebound and breathing again. Unfortunately, many did not make it.

Yet, with the passing of years, the bells of victory began to ring hollow. The Ceaușescu's, husband and wife, were executed early on and the atrocities of almost half a century of Romanian Communism were declared paid in full. When East and West Germany reunited, no significant punitive steps were taken against members of the Red elite, in many cases 'because of their advanced age'. Compassion toward the red leaders was invoked as if they had dealt with their opponents in just such a manner. At times, the need for national unity and forgiveness was claimed to avoid aggravating the wounds inflicted by the red regimes. Case in point: after a visit abroad, President Berisha stated that Germany had offered material and financial assistance on condition that Albania avoid holding political trials that could aggravate internal tensions. Today, voices within the European Union are questioning the wisdom of such an approach.

The above occurrences indicated a certain parallelism if not an identity of events that took place after the fall of Communism in some former

satellites. Here is what happened in Albania. In October of 1989, at the fall of the Berlin Wall and a full two years before relinquishing the reins of power, Ramiz Alia, First Secretary of Albania's Labor (Communist) Party, had addressed the Politburo, the Party's governing body. Here are salient points of his presentation:

He told his colleagues that two years earlier a number of Communist heads of state had met with Comrade Gorbachev in Poland. Albania did not attend but had received a written communication from Comrade Mikhail Gorbachev. According to this message, the Communist system had failed in its struggle against Capitalism; also, that Communists had to evolve into the new capitalist class if they wanted to survive and retain their political supremacy.

First, they had to show some respect for human rights. Second, they needed to create a multi-party system, always making sure that all parties fell under full Communist leadership and control.

Formerly persecuted individuals would get some compensation but were not to be feared. They were too old to do real harm. Their children would be offered passports and encouraged to start new lives abroad. Besides support from their ideological allies around the world, the Communists would also enjoy the support of Western democracies with whom Enver Hoxha and Ramiz Alia had kept up a secret but effective liaison because of important [common] interests. Comrade Enver and he, Ramiz Alia, had cultivated these necessary and indeed vital links that, after all, had guaranteed the survival of the Albanian People's Republic. [sic!]

Please note that in 1991 Comrade Gorbachev was awarded the Nobel Prize for Peace for his endeavors on behalf of peace, perestroika (economic and political restructuring), and glasnost (openness).

In 1989, many may have thought that Alia's speech sounded more like wishful thinking than a realistic action plan. In retrospect, it turned out to be an accurate forecast of events about to take place in Albania and other ex-Satellites.

After the fall of Communism in Albania, some party members came to recognize the sins of the Party but few admitted them. Many Communists did not deny that some errors had been committed but hastened to add that these errors were of minor import. Practically, all major exponents of yesteryear's bloodthirsty regime, such as Adil Çarçani, have gone unpunished and lead a normal, comfortable life in Tirana. As a Communist bigwig, Çarçani had helped formulate and carry out some of the worst initiatives of the regime. He had hovered near the apex of power for years, fluttering like a moth around the flame of the candle without ever getting burned. His present attitude is reportedly that he had nothing to regret as he had only implemented the laws of the time. According to Mr. Çarçani, indiscriminate arrests, torture and terror across the nation had been legal

and, therefore, justified. By his reasoning, Stalin's monstrous crimes and those of Nazi Germany were equally justified because of their legality even though they violated every facet of justice and human rights. Yet, according to Mr. Çarçani and those sharing his viewpoint, whatever is legal is also justified, no matter how unfair, how barbarous, how despicable the actions taken under that law.

Here are some torture victims I met in prison or at the Military Hospital in Tirana between 1945 and 1948. During the winter of 1944-45, one day the guards dragged a prisoner into our ward as he was unable to walk. I recognized him immediately. He was Fr. Lazër Shantoja, a Jesuit priest in his early fifties, a friend of our family. Fr. Shantoja had been rather portly, a man of vast knowledge and a distinguished writer. He was also strong in his beliefs and had been an outspoken enemy of Communist atheism. Now he lay in a heap on the floor, wearing no shoes. I got up to see whether I could be of help. The right foot had been hurt but seemed OK. His left foot was in bad shape, bare, with the little toe broken off and hanging by a strip of skin. I cut off the toe and dressed his wounds.

While I worked on his foot, Fr. Lazër started telling me what had happened. He had been arrested in Shkodër. While he sat in a small room, a man, without rank insignia on his uniform but of obvious authority, had entered and Dom Lazër had stood up. "Do you know who I am?" the man had asked. "No, I don't" the priest had replied. "I am Mehmet Shehu." "I am pleased to meet you." "We will see whether you are pleased." Having said those ominous words, the man had left the room. Shortly thereafter, his jailers had started torturing the prisoner.

Fr. Shantoja stayed with us less than an hour. It turned out they had brought him to the wrong prison. The guards dragged him out. Then we heard a truck driving off. They shot Fr. Lazër shortly thereafter, on March 5, 1945. He was the first Catholic priest who struggled up the path to Calvary in the footsteps of his Master. In the months and years that followed, many more priests would climb the Via Dolorosa.

In the summer of 1945, I spent 42 days in isolation with Dad and another ten men in the Burgu i Ri (New Prison) in Tirana. As we entered the isolation cell, we saw Father Anton Harapi sitting on his field bed and looking up at us. I knew him from pictures and from Dad's accounts of him. He was in his mid-fifties, physically strong, of sharp mind and unbent character. He was comparatively short, thin, with large ears. Two deep folds ran from the sides his nose to his strong chin. As I looked at him, what struck me most were his penetrating eyes. Most of the time, they were serene, the eyes of man at peace with himself and with the world. As part of his daily routine, Fr. Harapi used to celebrate daily Mass with bread and wine that the Sisters brought him (The wine came from the fruit salad). One day Fr. Harapi asked Shuk Gurakuqi, a Catholic from Shkodra, why he did not attend Mass,

Shuk replied that he would not attend shoulder to shoulder with two former noncom officers of the Gendarmerie, who were spies of the prison director. That day I saw lightning flashing from Fr. Anton's eyes as he chastised the two hapless noncoms before him. Father made no attempt to lower his voice. As long as they served as spies, he forbade them, absolutely forbade them to attend Mass.

As time went by, I noticed that twice a day he tried to put ear drops into both ears. I offered to take over this chore and one day, as I was pulling one of his ears to straighten the auditory canal, tongue-in-cheek I asked him: "Father, did it ever occur to you that the day would come when I would pull you by your ears twice a day?" He did not smile as he replied: "Why don't you ask me why I need these drops?" He proceeded to explain that his torturers had put one wire against the ear drum in one ear and had wrapped another wire around his genitalia. Both wires were connected to an electrical source. When they turned on the current, the electricity raced through the priest's body from one wire to the other. When the ear drum ruptured, they switched the upper wire to the other ear - until that ear drum also burst. Fr. Harapi was known as one of the most learned and humble individuals among his contemporaries. A few months later, he was executed by a firing squad.

While working as a physician's assistant in surgery at the Military Hospital in Tirana, our group was called from time to time to take care of prisoners. One day they brought a prisoner with slashed wrists into the operating room. I recognized him immediately. He was Dr. Ahmed Saddedin, a friend of Dad's who had taken care of me at various times. At one point he had also headed the Albanian Red Cross. Dr. Saddedin had been tall, florid, and ample around the middle; a man who enjoyed life, food and drink; a bon vivant. At this point he was only skin and bones. Arrested and tortured, he had attempted suicide by slashing his wrists with a small spoon he used to clean his pipe with. Near the end of suturing his wounds, Major Augi, our head surgeon, asked me to apply sulfa powder to the wounds. Dr. Saddedin spoke up for the first time. "Why are you trying to save my life? So they can torture me some more?"

Another time, our team was called to the hospital prison to treat Major Neshat Hasho. I had known the major when he headed the military garrison in Peja. He was tall, sinewy, with a sharp profile, controlled in speech and movements. A true military man.

The second time our paths had crossed in prison, in Tirana. He was released after a few months because of his training as an artillery officer whom the Communists needed to prepare future cadres. When they brought him to the hospital three years later, both his legs were broken half-way between the knees and ankles. The wounds had been neglected and had become infested with worms. When I entered the cell, he lay on his back with

his hands tied to the sides of the bed. While we cleansed and medicated his wounds and put his legs in braces, he exchanged angry words with the sergeant of the guard. When we left, the guards began beating him and stopped only when officers from the nearby ward complained about the prisoner's loud screams. The way he was tied down flat on his back and with both legs in braces, where were they hitting him? An hour later, a security officer came into our office and asked Dr. Augi how long it might take for the patient to recover. "Six months, barring complications" was the surgeon's reply. The next day, I went back to treat the prisoner. The bed was empty. The sergeant of the guard told me that the previous afternoon they had taken the prisoner into the yard to be shot. They had tried to prop him up on his broken legs but, according to the sergeant, "the prisoner had not been man enough to stand on his own two feet and die like a man". So, they had put him back to bed, had raised the bed half-way, and had shot him from behind.

The prisoner involved in this fifth case was unknown to me. He seemed to be in his fifties and had collapsed on his bed. He had a perfectly round wound between his shoulder blades. It was about 4-5 inches in diameter and about an inch deep. The wound was clean but smelled terribly. Dr. Augi first lit a cigarette and then left the room, asking me to dress the wound. Before I was done, they brought the prisoner his lunch, a bowl of bean soup. That evening, before going home, I entered the cell to dress the wound once more. I found him dead with his face in the full bowl of beans.

The episodes that follow relate to my Father. He was arrested on November 17, 1944 and sentenced to death by the Special Court a few months later. The same court commuted his sentence to lifelong imprisonment. During the summer months, prisoners were sent to labor camps where they did hard physical labor. We knew when that time was approaching because Dad always asked for medication to make him constipated as the guards would not let prisoners off the trucks for days, not even to go to the bath room. One day, Dad had a fever and was exempted from work. When the other prisoners were taken to work, we heard that Dad was tied to the rolls of barbed wire surrounding the camp and left there until the workers returned in the evening. I did not believe the rumor when I first heard it. However, when he sent his clothes to be washed, they had blood stains duplicating the pattern of barbed wire. Now we knew...

A few years later, Dad contracted pulmonary TB. The prison authorities in Burrel refused to hospitalize him. We sent him bottles of Streptomycin we had received from Italy. The prison authorities refused the antibiotic because it had to be given by injection. They returned the same number of Streptomycin bottles to us. What we received, however, were not the bottles we had sent Dad. The bottles we received had expired long before. What kind of government would deny hospital care to a sick prisoner and, in the process, steal a few bottles of Streptomycin?

Eventually, in protest, Dad went on a hunger strike. After a couple of weeks, Kadri Hazbiu, Minister of the Interior, came to see Dad to persuade him to start eating again. When Dad refused, Hazbiu started yelling. Dad told him that he, Dad, was dying and that Enver Hoxha, the head of the Communist Party, meant nothing to him. But that he, Kadri Hazbiu, better watch out because, sooner or later, Enver would have him executed. Dad died as the result of his hunger strike. One cannot help but wonder whether Hazbiu remembered Dad's words a few years later when Enver had him arrested and shot.

The following data, drawn from official Communist sources, reflect the extent of the war waged by the Communist regime against its own citizens between 1944 and 1990, the beginning and the end of the Communist ascent and reign of terror in Albania. These figures do include men and women though most victims were men.

- Executed *with or without* court order: 6,027
- Political prisoners: 17,500
- Died in prison: 1,065
- Lost their minds: 408
- Inmates of political concentration camps: 50,000 families
- Died in concentration camps: 7,022

These are the results of the laws Adil Çarçani and Co. hide behind to this day.

A few years ago, under then President Berisha, the body of Josif Pashko, a deceased Communist VIP, was transferred from the Heroes' Graveyard in Tirana to the public cemetery. His son, Gramos Pashko, a professor of economics and member of the new Parliament, called this 'a macabre act'. If this was macabre, what about the many unmarked mass graves scattered throughout Albania? What about the mass grave at Burrel where the Communists paved over the entire area and erected new buildings on top? During the Communist regime, the authorities exhumed the remains of the great poet and patriot Fr. Gjergj Fishta and threw them into the river. If the transfer of Josif Pashko's body from one cemetery to another was macabre, what should we call the desecration of Fishta's body?

To this day, Albania has neither a monument honoring the thousands of victims executed by Communism nor an obelisk bearing their names. Since the location of many mass graves is unknown and others are inaccessible, should not families of these victims have public monuments where they could bring flowers and mourn their dead? How can the wounds heal unless the nation brings the victims of Communism out of their unmarked graves into the light of day and the consciousness of the nation? Is this not the least a nation can do for the survivors of these victims? General Francisco Franco, accused by the Communists as a Fascist dictator, dedicated a basilica built inside a mountain side and an imposing cemetery near Madrid honoring

those who gave their lives during the Spanish Civil War, both Nationalists and Communists. How do Albania's rulers of yesteryear and their heirs of today compare to Francisco Franco?

In Albania, Communists and their spiritual heirs have been clinging to power according to their creed of 'dictatorship without blame'. In addition, many have acquired ill-gained wealth and no state organ has dared challenge them thus far. They have drowned the nation in state-fostered corruption. They have sullied Albania's name and reputation worldwide. The European Union has repeatedly drawn attention to this festering wound and has declared Albania ineligible for membership until the government steps up to its responsibilities and eradicates corruption.

Our forefathers and fathers struggled to create an independent Albania. They fought the Ottoman Empire with their weapons and minds establishing a written Albanian language forbidden by the Turkish rulers for 500 years. They raised the Albanian cause to the international diplomatic stage. These patriots risked their all for their sacred cause. After years of struggle and suffering, their leaders signed Albania's Declaration of Independence in Vlora on November 28, 1912.

At that time and through WWII, Albania had no institutions of higher learning. Among those studying at universities abroad, there was no question that upon graduation they would return home to put themselves and their knowledge at the service of the nation. The fact that they brought home knowledge and life experience gained in advanced countries, however, made them prime targets of Communist persecution bent on destroying all links with the past so the Communist Party could 'bring about the new socialist being'. This new creature would need little food or drink with its roots steeped in Communist propaganda. It would have neither will nor memory, neither character nor moral values. It would act as ordered and endure any suffering and injustice to secure the Party's survival and, sometimes, its own.

In his State of the Union message in 1941, President Franklin D. Roosevelt had proclaimed the four freedoms: freedom of speech, freedom of religion, freedom from fear and freedom from want. The Communist regimes, from Cuba to the Soviet Union, from Vietnam to China, violated all four. In Albania, for half a century, moral values, human dignity, and individual freedom were turned into their opposites by order and examples 'from above'. Treason replaced loyalty to family, friends, and religious faith. Corruption took the place of integrity, dignity, and honor. Human respect and decorum were trampled into the ground displaced by fear born of terror. Ration cards became the regime's weapon of choice for achieving submission across the land. Presently, corruption on a national scale is being practiced by Albania's elite. Unfortunately, the reason it blossoms is because of the apathy of a despondent majority.

Recently, I asked a former victim of Communism whether he was able to forgive his persecutors. He looked me straight in the eye and said: "I

will consider forgiving them when they apologize for their crimes; not before."

Psychologists have coined the expression 'Elephant in the living room' to describe a condition when someone commits a reprehensible act and the family finds it hard to discuss it in the culprit's presence.

Is there an elephant in Albania's living room? And if so, what is it? Yes, there is and it is huge. It represents the sum total of crimes committed by the Communist Party against its victims through violations of human rights and persecutions, through tortures and massacres over the span of half a century. It is more than tragic because the perpetrators were never brought to justice. As if this were not enough, many of yesterday's rulers and their offspring continue their stranglehold on the nation having added ill-gained wealth to their political power.

What is the likelihood that some day soon there will be a judicial inquiry into the past and present activities of Albania's self-perpetuating ruling class? The chances of this happening are slim. Under Communism, Albania functioned without an independent judiciary. In fact, for a number of years Albania had no Justice Department because, according to the Party, "in a People's Democracy, justice was guaranteed as the people were at the helm and no special Department was needed to ensure justice". To no one's surprise, even after the fall of Communism, Tirana governments have never felt the need for and in fact have opposed the creation of an independent judiciary. Instead, these governments have provided the country with a democratic façade. Today's two major political parties continue to actively shield those with a communist past from having to account for their crimes. Yesteryear's Communists try to hide behind the pretext of 'collective guilt' by forcing themselves into the ranks of those among their former victims who, unable to endure excruciating tortures, had broken down and had signed a piece of paper indicating their surrender to the dreaded Sigurimi. Always faithful to the cause, today's Socialists proudly publish the daily „**Zëri i Popullit**“, the voice of the Albanian Communist party under Enver Hoxha, continuing the sequential serial numbers that started on day one when the paper first appeared.

The regimes since the downfall of Communism in 1992 have raised hurdle after hurdle to prevent victims of communism from regaining their confiscated properties or getting paid for their years of unjust imprisonment and deadly forced labor. They continue to push the best and brightest youngsters from formerly persecuted families out of the country and offer little inducement for their return. Realistically, there is little likelihood that conditions will soon change for the better.

Under these circumstances, will the elephant ever disappear from Albania's living room? I believe the answer is 'Yes', but it may take time. A boil has to be lanced and a cancer cut out before the body can heal. Neither

government headed by Berisha or Nano has done anything to begin the healing process. Time, however, is on the people's side. The perpetrators of crimes under Communism are old and will disappear by normal attrition. Their ideological heirs will metamorphose to keep their illegal gains but may eventually run afoul of a true system of justice. Unfortunately, time is a slow, a very slow healer.

The Allies did not hesitate to act promptly and decisively against Nazism at the end of WWII. In the American zone in Germany, by 1947 former members of Hitler's party were in concentrations camps and many were sentenced to manual labor. In the Soviet zone, many were promptly shot. Unofficial data indicate that 120,000 were placed in concentration camps and about 40,000, or one third of them, died in these camps; a staggering percentage.

A few voices are now being raised in Brussels to remember and pay tribute to the millions of individuals martyred by Communism. Will the Free World rise to or recoil from this challenge?

Recent history may be an indication of what to expect. Zhivkov, the Communist head of Bulgaria, was arrested soon after the fall of the Berlin Wall. He was charged not with crimes committed by his regime but with embezzling \$24 million. He was sentenced to seven years of house arrest.

In Romania, as the Communist regime was losing its footing, a hastily summoned court sentenced Nicolae and Elena Ceaușescu to death. The turmoil that followed their execution led to the involvement of the army and wound up supporting the survival of former Communist comrades.

These are but two examples of former Soviet satellite countries that have been accepted into the European Union.

Let's ask ourselves: how is today's world reacting to the Communist atrocities across the globe? Clearly, the Free World is allowing Communist parties to exist, act, and seek power out of the World's "respect for freedom of thought, of expression, and of political assembly". What about respecting the millions of victims of Communism? Many victims of Marxism-Leninism are still suffering and dying while the world turns its collective head away. This tragedy goes beyond denial of freedom of thought, of expression, of political assembly. It is a continuation of the programmatic violation of the basic human right to live free and with dignity.

State-sponsored corruption in the ex-Soviet satellites is endemic. Countries like Poland and Hungary that had strong national identities and governments before the war are faring better. As to Albania, *Transparency International* has categorized Albania at the top of the list of countries where bribery is the lubricant of the country's socio-political infrastructure.

Nexhmie Hoxha, Enver Hoxha's widow, was arrested and sentenced to prison on laughable charges. In jail she demanded that the windows in her cell be enlarged and that her hair dresser be permitted to visit her more than

once a week. It was widely spoken in Tirana that both her requests were granted. Fatos Nano, before becoming prime minister, also spent some time in jail until released by then President Berisha. He had a court declare that he had been sentenced unjustly and was paid \$50 a day for each day he had spent in prison. Compare this to the \$5 a day payment promised to those jailed under Communism. Few victims have had their properties returned. Others were swindled out of their money and have little or nothing to show for it.

For Albania to emerge from its present nightmare will require more than the 'blood, toil, tears, and sweat' Churchill promised the British at the beginning of the Battle of Britain. Great Britain was a free country, an empire, which Churchill called to the ramparts against a powerful aggressor. Albania, on the other hand, is a small country that suffered centuries of oppression. It enjoyed a window of national independence of only 27 years, including the years of foreign occupation during WWI. After Italy's invasion of Albania in 1939, followed by two years of civil war in 1943-44, the Communists grabbed the reins of power and the country experienced the worst oppression it had ever seen. The red terror marked a crescendo that lasted a half century. The Ottoman Empire had tried for almost 500 years to eradicate Albanian national pride and independent thinking. The Albanian Communist Party unleashed its furies with the same goal in mind using means and methods nothing short of diabolical.

To recover, Albania will have to shed the lethargy and paranoia imposed by decades of paralyzing fear. It will have to stand up and take its destiny into its own hands. It will have to flush out corrupt politicians and their putrid leftovers as Hercules did with the Augean stables. It may need the help of its friends in the international community but the pain and sacrifices of this rebirth will have to be borne by the Albanian nation. I firmly believe that Albania, sooner or later, will emerge from its present nightmare. When that day dawns, Albanians will once more be worthy of their ancestors and then, and only then, will peace and dignity return to that tortured country.

REPERE PATERNALISTE ÎN DISCURSUL OMAGIAL CEAUȘIST. STUDIU DE CAZ: CUTREMURUL DIN 1977

Manuela MARIN

Articolul nostru tratează modul în care implicarea personală a lui Nicolae Ceaușescu în acțiunile care au urmat producerii unor calamități naturale au constituit un element în conturarea imaginii sale de „*părinte al națiunii*”. În acest sens, ne-am propus realizarea unui studiu de caz asupra modului în care producerea și relatările despre cutremurul din 4 martie 1977 au contribuit la creionarea acestui element imagistic inclus ca parte integrantă a cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu.

Realizarea studiului nostru s-a bazat pe consultarea colecției cotidianului „*Scânteia*”, a revistei „*Flacăra*” din luna martie 1977, dar și a unor volume care prezentau momentul producerii cutremurului de pământ și urmărilor sale. Marea majoritate a materialelor publicate de „*Scânteia*” și „*Flacăra*” și care au făcut obiectul analizei noastre erau *reportaje* privind vizitele efectuate de către Nicolae Ceaușescu în Capitală și în țară, în locurile cele mai afectate de seismul de pământ, la spitalele unde erau internați cei răniți sau verificând personal modul de aplicare a măsurilor luate de către conducerea de partid pentru ajutorarea sinistraților. Acestor reportaje li s-au adăugat și *anchetele jurnalistice* care puneau în evidență, inclusiv prin înregistrarea opiniilor sinistraților, operativitatea cu care măsurile stabilite pentru ajutorarea lor au fost puse în aplicare. Toate aceste contribuții publicistice au vizat, prin conținutul lor, crearea pentru Nicolae Ceaușescu a unei imagini de conducător, care asemenea unei figuri paternaliste, se dovedea a fi direct interesat și implicat în gestionarea acțiunilor și măsurilor necesare înlăturării, în cele mai bune condiții, a urmărilor nefaste ale cutremurului. Volumele publicate despre cutremurul din martie 1977 refac sugestiv, inclusiv prin utilizarea materialului fotografic, principalele momente ale desfășurării acțiunilor de salvare și de reconstrucție, accentuând, în mod diferit, contribuția lui Nicolae Ceaușescu în cadrul acestora.

Înainte de prezentarea propriu-zisă a modului în care implicarea personală a lui Nicolae Ceaușescu în coordonarea și derularea acțiunilor care au urmat producerii seismului de pământ din martie 1977 a fost inclusă ca parte integrantă a cultului personalității liderului comunist român, considerăm ne-

cesare câteva precizări teoretice generale privind noțiunea de *paternalism* și a modului în care acesta a contribuit la formarea imaginii cultice a lui Ceaușescu de „*părinte al națiunii*”.

1. Definiția paternalismului

Deși nu există un consens asupra conținutului termenului de *paternalism*, el fiind în mod diferit apreciat de către istorici sau de reprezentanții altor științe sociale¹, perspectiva noastră asupra acestuia este una de factură antropologică. Astfel, din punctul nostru de vedere, nu considerăm *paternalismul* ca fiind o alternativă teoretică la modul de legitimare tradițională de tip *patrimonial*², în accepțiunea dată de Max Weber și care privește, mai degrabă, mecanismele acumulării și redistribuirii resurselor ca mod de determinare și structurare informală a relațiilor de putere³. Din punctul nostru de vedere, *paternalismul* reprezintă o replicare simbolică, la nivel național, a semnificațiilor structurii de tip patriarhal specifice societății respective. Acest lucru presupune, implicit, acceptarea lor de către populație, în relația sa cu statul, liderul politic sau religios sau cu orice altă entitate care încorporează un capital simbolic și tradițional de autoritate.

În cazul României comuniste, condițiile specifice de funcționare ale modelului centralizat de acumulare și redistribuire⁴, dar și semnificația intențional legitimatoare atribuită acestuia în structurarea raportului dintre conducere și populație, la care se adaugă și o tradiție a identificării conducătorului politic ca figură parentală, preocupată permanent de bunăstarea cetățenilor săi⁵, au contribuit la apariția, susținerea și chiar acceptarea benevolă a lui Nicolae Ceaușescu în ipostaza de „*părinte al națiunii*”.

Cu alte cuvinte, apariția imaginii cultice paternaliste a lui Nicolae Ceaușescu, pe care o noi o subsumăm celei generale de *arhitect al României moderne*, a fost rezultatul confiscării simbolice a *paternalismului*, în forma sa românească de *umanism socialist*, ca instrument de legitimare a conducerii

¹ A se vedea în acest sens, Donald Reid, „In the Name of the Father: a Language of Labour Relations in the Nineteenth - century in France”, *History Workshop Journal*, Issue 38, 1994, p. 1.

² A se vedea, în acest sens, Ferenc Feher, „Paternalism as a Mode of Legitimation in Soviet-type Societies”, în T. H. Rigby, Ferenc Feher, *Political Legitimation in Communist States*, The MacMillan Press Ltd, London and Basingstoke, 1982, pp. 64-81.

³ A se vedea Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Guenther Roth and Claus Wittich, Berkeley, University of California Press, 1978, p. 226-234 sau o serie de alte contribuții pe marginea utilizării acestui termen: Philip D. Stewart, R.L. Arnett, William T. Ebert, Raymond E. MaPhail, Terrence L. Rich, Graig E. Schopmeyer, „Political Mobility and the Soviet Political Process: A Partial Test of Two Models”, *The American Political Science Review*, Vol. 66, No. 4 (Dec., 1972). Robin Theobald, „Patrimonialism”, *World Politics*, Vol. 34, No. 4 (Jul., 1982).

⁴ Pentru mai multe amănunte în acest sens, a se vedea, Janos Kornai, *The Socialist System. The Political Economy of Socialism*, Claderon Press, Oxford, 1992, pp. 55-56; Katherine Verdery, *Socialismul ce a fost și ce urmează*, Iași, 2003, pp. 46-47.

⁵ A se vedea în acest sens, de exemplu, Petre Din, *Mitul bunului împărat în sensibilitatea colectivă a românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Cluj, 2003.

regimului comunist. Am identificat în acest sens trei mari direcții tematice, regășibile în producția tipografică a vremii, care au fost utilizate pentru conturarea acestei imagini, parte integrantă a cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu: 1) prezentarea liderului comunist român ca sursă a tuturor acțiunilor care au condus la îmbunătățirea nivelului de trai al populației; 2) politica pro-natalistă; 3) implicarea lui Nicolae Ceaușescu în acțiunile ulterioare producerii unor calamități naturale (inundații, cutremur).

Așa cum am precizat anterior, articolul de față va opri asupra celei de-a treia direcții tematice și anume, asupra modului în care materialele publicate pe tema cutremurului din martie 1977 au fost utilizate în vederea construirii imaginii de „*părinte al națiunii*” pentru Nicolae Ceaușescu.

2. Studiu de caz: cutremurul din 4 martie 1977

Cutremurul din 4 martie 1977 s-a produs la ora 21,22 și a avut epicentrul în zona Vrancei, cu o magnitudine de 7,2 pe scara Richter, fiind resimțit pe întreg teritoriul României, precum și în țările învecinate⁶, cum ar fi de exemplu, Iugoslavia, Bulgaria, Ungaria, Turcia, Grecia, Italia etc.⁷. Producerea seismului a fost inițial anunțată de către Radio Europa Liberă și abia după miezul nopții de către Radio România⁸. Reacția întârziată a autorităților române a fost probabil rezultatul panicii inițiale stârnite de cutremur, dar și a lipsei șefului statului român, aflat în acel moment într-o vizită în Nigeria.

Informată asupra problemelor din țară, Nicolae Ceaușescu a hotărât întoarcerea de urgență a delegației române în țară și a dictat prin telex conținutul decretului prezidențial privind instituirea stării de necesitate în întreaga țară, precum și adoptarea măsurilor ce trebuiau luate pentru acțiunea în vederea înlăturării consecințelor cutremurului⁹.

Mărturia lui George Macovescu, aflat de asemenea alături de Nicolae Ceaușescu în Nigeria, conturează imaginea unui lider hotărât, care parcă pregătit dintotdeauna pentru o astfel de situație, exteriorizează un calm și o siguranță de sine neobișnuite, dar reconfortante pentru cei din jur, indicând cu claritate, chiar de la depărtare, cum să se acționeze și ce măsuri trebuiau luate în țară: (...) *Atunci, l-am văzut pe secretarul general al partidului cum știe să acționeze în momente grele, excepționale. (...) Cu acea dârzenie care îl caracterizează, tovarășul Nicolae Ceaușescu dădea ordine precise pentru stabilirea legăturilor, iar atunci când s-a auzit vocea celor de la București, s-a dezlănțuit marele comandant. A cerut raportul asupra celor întâmplate și apoi s-au înlănțuit instrucțiunile. Mai întâi*

⁶ „Caracteristicile cutremurului din 4 martie”, „Scânteia”, an XLVI, nr. 10744, 6 martie 1977, p. 2.

⁷ Mihai Stoian, *21 h, 22' seism. 4 martie și după...*, București, 1977, pp. 47–48.

⁸ Mihai Burcea, Mihail Bumbes, „Cutremurul a fost anunțat mai întâi de Radio Europa Liberă”, *Evenimentul Zilei*, 4 martie 2007, ediția on-line, <http://www.evz.ro/article.php?artid=294614>, accesat 5 octombrie 2007.

⁹ Aristide Buhoiu (coord.), *4 martie 1977. Secunde tragice, zile eroice. Din cronica unui cutremur*, Iași, 1977, p. 7.

a dictat acel cunoscut apel către popor. Apoi, a dat ordine cum să procedeze echipele de salvare (...) Și toate aceste ordine, președintele României le dădea la telefon, de la mii de kilometri distanță, ca și cum ar fi avut Bucureștiul și țara atât de încercată, ca și cum ar fi avut totul sub mână. Dar putea să-și facă aceasta pentru că își cunoștea țara și poporul, cunoștea până la amănunt, posibilitățile partidului și organizarea statului. Am văzut atunci un om încercând să stăpânească stihurile naturii. Se dezlănțuise în el o fantastică energie, dublată de o hotărâre de neînfrânt și de un calm neobișnuit. Am simțit atunci, în îndepărtatul Lagos, privindu-l pe secretarul general al partidului cum acționa, că, având în fruntea țării un asemenea om de alese virtuți, vom învinge dificultățile, forțele oarbe ale întâmplării”¹⁰.

Relatările din cotidianul „Scânteia” privind acțiunile lui Nicolae Ceaușescu după sosirea în țară descriu același lider calm, hotărât, neobosit, implicat activ în luarea deciziilor CPEX și derularea operațiunilor de salvare, apoi a celor de normalizare a situației din Capitală și din întreaga țară.

Omniprezența și implicarea personală a lui Nicolae Ceaușescu în derularea activităților de pe așa-numitele „șantiere ale salvării” (adică, din locurile unde se aflau în curs de desfășurare operațiunile de salvare a posibililor supraviețuitori de sub dărâmăturile clădirilor prăbușite) și mai apoi, pe cele ale „refacerii și renașterii Capitalei” a constituit subiectul mării majorități a articolelor publicate în cotidianul mai sus menționat din prima jumătate a lunii martie 1977. Această centrare pe acțiunile liderului român era justificată, în opinia noastră, din două perspective, regășibile în materiale jurnalistice publicate de „Scânteia”: aceea de a oferi cetățenilor țării, pe de o parte, un exemplu de devotament, de sacrificiu și implicare personală în derularea acțiunilor pentru înlăturarea efectelor cutremurului, iar pe de altă parte, pornind de la observațiile noastre anterioare, de a construi un simbol viabil, incontestabil și mobilizator în jurul și din indicațiile cărui trebuiau demarate acțiunile de reconstrucție și de refacere de după cutremur.

Această fațetă a implicării liderului comunist român, precum și măsurile adoptate de către CPEX pentru ajutorarea sinistraților în cadrul ședințelor desfășurate sub președinția lui Nicolae Ceaușescu erau prezentate de presa scrisă ca fiind izvorâte „din adâncurile umanismului revoluționar”, confirmând astfel că scopul declarat al „orânduirii” socialiste românești era „OMUL ȘI NEVOILE SALE” (...) care reprezenta „felul cel mai înalt al politicii partidului și statului nostru”¹¹.

În consecință, Nicolae Ceaușescu va fi prezentat ca aflându-se peste tot, în zonele calamitate din Capitală sau din țară, asumându-și rolul de coordonator al planurilor de salvare, fiind în același timp, „conștiința supremă

¹⁰ Durere și eroism. După zguduitoroa noapte din 4 martie 1977, București, 1980, pp. 41-42.

¹¹ Mihai Caranfil, Sergiu Andon, Constantin Priescu, <„Ne reluăm viața, ne ridicăm frunțile sus, încurajați de adâncă omenie a partidului, a tovarășului Nicolae Ceaușescu, sprijiniți pe umerii puternici ai societății noastre>. Măsurile inițiate de secretarul general al partidului și adoptate de CPEX - primate cu profunde recunoștință de cei care au avut de suferit, cu vie emoție de întreaga populație”, „Scânteia”, an XLVI, nr. 10748, 11 martie 1977, p. 4.

coordonatoare și participant direct la acțiunile de salvare”¹². Astfel, încă din timpul primei vizite desfășurate la scurt timp de la sosirea sa în țară în București, liderul comunist român „a dat instrucțiuni ferme privind accelerarea la maximum a operațiunilor de salvare a răniților”, evacuare altor imobile avariate care prezentau riscul prăbușirii și producerii altor victime sau altor pagube materiale¹³.

Subliniind faptul că salvarea oamenilor era o primă urgență, Nicolae Ceaușescu a fost cel care a indicat și a insistat, cu prilejul vizitelor sale ulterioare în perimetrul clădirilor prăbușite, asupra punerii în aplicare a unor măsuri concrete în acest sens: spargerea zidurilor planșelor care să permită realizarea unor breșe pornind de la blocurile învecinate cu cele distruse ca o modalitate de acces spre locurile unde s-ar putea găsi supraviețuitori, evitarea folosirii mașinilor și utilajelor pentru degajarea molozului pentru că acestea ar putea produce trepidații și zgomote puternice putând provoca noi surpări¹⁴ și implicit, degajarea manuală din mai multe puncte a molozului. Mai mult, liderul comunist a subliniat necesitatea continuării căutărilor chiar și în situațiile disperate, când limita temporală de supraviețuire era depășită, cerându-le celor antrenați în operațiunile de salvare să acționeze „cu mai multă îndrăzneală și inventivitate, să nu piardă nici o șansă, fie cât de mică, pentru scoaterea de sub dărâmături a altor posibili supraviețuitori”¹⁵.

Relatările din materialele publicate pe tema cutremurului din 4 martie 1977 prezintă un Nicolae Ceaușescu nu doar implicat în coordonarea operațiunilor de salvare, ci, în egală măsură, *participant* direct la acestea. De exemplu, încă din ziua de 6 martie, acesta a cercetat personal, în perimetrul fostului Hotel Victoria, posibilitățile de străpungere prin subsolul clădirilor învecinate pentru salvarea supraviețuitorilor sau a pătruns la lumina lanternelor „albit de același praf care se depune pe fețele și pe hainele celor din echipele de intervenție” printre dărâmăturile subsolului unui bloc de pe Calea Victoriei amplasat vis-a-vis de aripa nouă a Hotelului Athénée Palace, amenințat de prăbușirea iminentă a structurii de beton și a verificat rezistența panourilor prăbușite, asigurându-se astfel că viața echipelor de salvare nu era pusă în pericol de continuarea operațiunilor de salvare¹⁶.

În consecință, salvarea unor supraviețuitori ai cutremurului din 4 martie 1977 era prezentată ca fiind fie rezultatul implicării personale a lui Nicolae Ceaușescu în astfel de acțiuni, fie al insistenței sale privind continua-

¹² George Alfred Neagu, „Reporter, însoțindu-l pe primul cetățean al României”, în Aristide Buhoiu (coord.), *op. cit.*, p. 15.

¹³ „Tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a aflat ieri, din primele momente ale reînțarcerii în patrie, în locurile din Capitală, care au avut cel mai mult de suferit de pe urma cutremurului”, *Scânteia*, an XLVI, nr. 10744, 6 martie 1977, pp. 1, 3.

¹⁴ „Ieri, în Capitală și în județele Prahova și Buzău, aducând cuvânt de îmbărbătare comunistă, de ordine, disciplină și organizare eficientă. TOVARĂȘUL NICOLAE CEAUȘESCU - permanent la posturile de conducere directă a luptei pentru înlăturarea consecințelor grele ale cutremurului și normalizarea vieții economico-sociale”, „Scânteia”, an XLVI, nr. 10745, 8 martie 1977, p. 2.

¹⁵ Mihai Stoian, *21 h, 22' seism. 4 martie și după...*, București, 1977, pp. 146-147.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 146, 110.

rea căutărilor. De exemplu, în urma indicațiilor date de acesta echipelor de salvare de a străpunge planșeele și dărâmurile blocului de pe Calea Victoriei mai sus menționat, au fost salvați patru oameni¹⁷.

Fie că era vorba de un scenariu prestabilit, fie de o pură întâmplare, prezența lui Nicolae Ceaușescu pe „șantierul salvării” a fost uneori asociată de descoperirea în viață a unor victime ale cutremurului din 4 martie 1977. Astfel, în momentul când se afla în perimetrul ruinelor de pe strada Tudor Arghezi, cei care lucrau la degajarea zonei l-au anunțat pe Nicolae Ceaușescu că au luat legătura cu un supraviețuitor aflat sub dărâmturi. Urmând ordinul comandantului suprem, „Faceți totul pentru a-l salva!”, echipele de salvare au reușit, după aproximativ o oră, salvarea tânărului prins în strânsoarea planșeelor de beton¹⁸. În mod similar, liderul comunist român a coordonat operațiunile de salvare a unei femei prinse sub dărâmurile blocului *Scala*, Florica Iordache, care, conform propriei mărturii, a fost convinsă că va fi salvată după ce a auzit vocea pârintească a lui Nicolae Ceaușescu, care cerea echipelor de salvatori aflate la față locului să o salveze: „I-am auzit vocea și am avut atâta încredere în ea cum aveam în cuvintele tatălui meu, când eram copilă. Tata se ținea întotdeauna de cuvânt. Și eu zic că oricine ar fi auzit vocea aceea atât de caldă, de hotărâtă, ar fi avut încredere în ea. De atunci nu mi-a mai fost frică. Am așteptat. Știam că voi fi salvată”¹⁹.

Un alt episod central al implicării lui Nicolae Ceaușescu în operațiunile de salvare a posibililor supraviețuitori s-a consumat la locul prăbușirii fostului bloc *Continental*, unde acesta impresionat de lacrimile și determinarea unei mame care refuza să accepte dispariția fiului ei în urma seismului de pământ, a dispus continuarea săpăturilor până la găsirea acestuia. Astfel, ca urmare a insistenței lui Nicolae Ceaușescu, a doua zi, după 251 de ore, a fost găsit ultimul supraviețuitor, Sorin Crainic, un tânăr de 19 ani²⁰.

Cu prilejul vizitelor la diferite spitale din Capitală, cotidianul *Scânteia* a reținut, în paginile sale, mulțumirile pe care mama lui Sorin Crainic și celelalte persoane salvate de sub dărâmturi, „de dragostea pentru oameni a primului om al patriei (...) tovarășul Nicolae Ceaușescu” le-au adresat acestuia. În același timp, comentariul pe marginea comportamentului liderului comunist român în aceste împrejurări îl prezentau pe acesta ca pe o figura parentală, preocupată de soarta supraviețuitorilor și interesat de modul în care aceștia erau îngrijiți în cadrul unităților în care erau spitalizați. Împreună cu soția sa, Nicolae Ceaușescu a stat de vorbă cu numeroși bolnavi „încercând să le aline, cu o vorbă de mângâiere, suferința”, i-a îmbrățișat „cu emoționantă grijă și atenție”,

¹⁷ *Ibidem*, p. 145.

¹⁸ „Ieri, în Capitală și în județele Prahova și Buzău, aducând cuvânt de îmbărbătare comunistă, de ordine, disciplină și organizare eficientă. TOVARĂȘUL NICOLAE CEAUȘESCU - permanent la posturile de conducere directă a luptei pentru înlăturarea consecințelor grele ale cutremurului și normalizarea vieții economico-sociale”, „Scânteia”, an XLVI, nr. 10745, 8 martie 1977, p. 2.

¹⁹ Aristide Buhoiu (coord.), *op. cit.*, pp. 99-102.

²⁰ *Ibidem*, pp. 231-232, 239-241.

s-a interesat de împrejurările în care s-au aflat, despre starea sănătății și despre îngrijirile medicale pe care le-au primit. Reacția celor vizitați a fost pe măsură, refăcând, la modul sugestiv, relația existentă între un părinte, reprezentat de liderul comunist român, și „copiii” salvate. Acestea i-au oferit flori lui Nicolae Ceaușescu, în semn de recunoștință pentru implicarea sa personală în salvarea lor și în egală măsură pentru interesul și grija pentru însănătoșirea lor grabnică, demonstrate prin vizitele efectuate în unitățile unde erau internați, iar cu lacrimi în ochi și-au exprimat în mod direct, verbal aceste sentimente, unul dintre bolnavi afirmând în acest sens: „Ați fost ca un părinte pentru noi! Să ne trăiți mulți ani!”. Descrierea dialogului cu copiii internați, în marea lor majoritate rămași orfani în urma seismului din 4 martie, a permis conturarea în nuanțe reale a imaginii parentale a lui Nicolae Ceaușescu. Astfel, cu prilejul vizitei la Spitalul clinic de copii „Grigore Alexandrescu”, cuplul prezidențial român a stat „de vorbă pe îndelete, părintește” cu copiii, interesându-se de starea sănătății lor și de îngrijirile medicale pe care le primeau. Nicolae Ceaușescu a cerut ca la externare să fie informat personal și să fie ținut la curent cu formalitățile de înfiere a acestora. Un moment emoționant care amintea de o scenă de familie s-a consumat în momentul întâlnirii liderului român cu micuța Gabriela Cordeanu, salvată de sub ruinele blocului *Continental*, care a ținut să-i arate vizitatorului, asemeni unui tată, păpușile cu care era înconjurată, precum și ultimele desene realizate. Reacția lui Nicolae Ceaușescu, surprinsă de reporterul *Scânteii*, a fost una pe măsură, încadrându-se aceluiași repertoriu tematic: a mângâiat-o pe fetiță pe cap, a îmbrățișat-o cu dragoste părintească și i-a urat însănătoșire grabnică²¹.

Implicarea lui Nicolae Ceaușescu din postura parentală asumată a vizat și un alt domeniu, și anume ajutorarea materială imediată a sinistraților. Deși nu se preciza acest lucru în mod direct, faptul că ședințele CPEx al CC al PCR care adoptau astfel de măsuri se desfășurau sub președinția lui Nicolae Ceaușescu, precum și implicarea personală a acestuia în verificarea modului în care se puneau în aplicare măsurile adoptate de organismul de partid, sugerau faptul că liderul român era și inițiatorul acțiunilor de ajutorare a sinistraților.

Primele măsuri luate de CPEx al CC al PCR au vizat repartizarea din fondul locativ de stat a unor locuințe familiilor care au locuit în imobilele prăbușite sau parțial avariate, respectiv celor spitalizate. Aceste locuințe erau distribuite în mod gratuit, fiind mobilate, dotate cu aparatură casnică, sinistrații primind și alte obiecte de uz personal în valoarea de 1000 de lei²². Pentru satisfacerea nevoii de locuințe, același organism de conducere al PCR a

²¹ „Tovarășul Nicolae Ceaușescu din nou prezent, ieri, în Capitală, pe fronturile luptei pentru lichidarea urmărilor seismului”, „Scânteia”, an XLVI, nr. 10747, 10 martie 1977, p. 3; „Tovarășul Nicolae Ceaușescu a fost ieri din nou prezent în locurile unde se lucrează la înlăturarea urmelor seismului, a vizita spitale, îmbărbătând pe cei aflați încă în suferință”, „Scânteia”, an XLVI, nr. 10753, 17 martie 1977, pp. 1, 3.

²² „Ședința CPEx al CC al PCR”, „Scânteia”, an XLVI, nr. 10746, 9 martie 1977, p. 1.

hotărât suplimentarea cu un număr de încă 5000 a construcției de apartamente doar în București, construirea în Zimnicea a circa 3500–4000 de locuințe, din care 2000–2500 încă din anul 1977, urmând ca la reconstruirea satelor afectate să se țină cont de normele stabilite pentru sistematizare a teritoriului²³.

Primii sinistrați care s-au mutat în noile lor locuințe de pe strada Ziduri Moși – Colentina au primit vizita lui Nicolae Ceaușescu, care a dorit să verifice personal modul în care au fost puse în practică hotărârile adoptate cu privire la dotarea și utilizarea apartamentelor date spre folosință familiilor de sinistrați. Și în acest caz, comentariul cotidianului „Scânteia” pe marginea noii acțiuni a liderului român îl prezenta pe acesta ca pe o figura parentală, interesată direct și, de aceea, verificând la fața locului personal modul în care s-au instalat familiile sinistrate în noile lor locuințe sau dacă locatarii se declarau mulțumiți de condițiile oferite de noile apartamente repartizate de către stat. De asemenea, cuplul prezidențial român a găsit oportun să-i îmbrățișeze și să-i sărute „părintește pe copii, cu noblețea lor sufletească atât de cunoscută de întregul popor”, adresându-le lor și părinților „cuvinte de îmbărbătare”. La încheierea vizitei, care din perspectiva consumării finalului a dobândit caracteristicile obișnuitelor vizite de lucru desfășurate de Nicolae Ceaușescu, acesta a făcut unele observații referitoare la dotarea necorespunzătoare cu mobilă a noilor apartamente, cerând ca acestea să primească cele mai noi tipuri de mobilă aprobate de conducerea de partid și de stat, să fie mochete și a dispus ca, începând chiar cu seara respectivă, să se distribuie noilor locatari alimente pentru câteva zile²⁴.

Mărturiile celor intervievați cu privire la această vizită a lui Nicolae Ceaușescu convergeau înspre conturarea, conștientizarea și chiar acceptarea imaginii parentale a acestuia. De exemplu, unul dintre locatari mărturisește că „i-am mulțumit din inimă” lui Nicolae Ceaușescu pentru ajutorul primit, spunându-i „că e ca și un părinte” pentru familia sa. O reacție emoțională mai puternică a avut o altă familie vizitată de cuplul prezidențial român. După ce au primit fotografiile realizate cu o zi în urmă în timpul consumării episodul întâlnirii lor cu Nicolae Ceaușescu, cei doi pensionari „le-au sărutat îndelung și din ochii lor au țâșnit lacrimile”. Apoi, unul dintre ei a povestit modul de desfășurare a vizitei, accentuând atenția și grija pe care liderul român a manifestat-o față de ei, verificând personal condițiile de locuit existente în acel apartament: „El e, doamne, tovarășul nostru Ceaușescu! Să ne trăiești, maică, să fii sănătos! Uite-l cât e de necăjit, săracu', în poză. El ne-a dat casă! El nu ne-a lăsat pe drumuri! El ne-a dat apartamentul ăsta și a venit și ne-a întrebat dacă avem tot ce ne trebuie. Aici, la noi, s-a uitat peste tot să vadă dacă totul e la locul lui. S-a dus, maică, să vadă și dacă avem balcon! De toate ne-a dat. Uite, avem frigiderul plin cu mâncare. Și portocale avem ... uite, moșu a primit până și mănuși! Și pălărie! N-o

²³ „Ședința CPEx al CC al PCR”, „Scânteia”, an XLVI, nr. 10747, 10 martie 1977, pp. 1, 3.

²⁴ „Primul oaspete în noile locuințe: președintele țării”, „Scânteia”, an XLVI, nr. 10749, 12 martie 1977, p. 3; Aristide Buhoiu (coord.), *op. cit.*, pp. 200–201.

să mai poarte de-acum căciulă moşu, o să poarte pălărie!", concluzionând că „tovarăşul nostru Ceauşescu (...) bun a fost el întotdeauna şi a avut mereu grijă de noi (...) dar ce a făcut el acuma pentru mii de oameni, pentru popor, n-a văzut niciodată România, nici lumea întreagă.”²⁵

Nicolae Ceauşescu nu s-a mulţumit doar să ofere indicaţii cu privire la mobilarea apartamentelor distribuite familiilor sinistrate. Cu prilejul vizitării expoziţiei de mobilă organizată în Parcul Herăstrău, el a ales personal „cele mai frumoase garnituri de dormitor, sufragerie, camere pentru copii şi tineret”, indicând ca unităţile producătoare respective să le pună imediat şi în cantităţi suficiente la dispoziţia celor care se ocupau cu predarea mobilierului către locatarii noilor apartamente distribuite din fondul locativ de stat tuturor celor afectaţi de seismul din 4 martie 1977. Mai mult, „valoarea umană a acestor nobile preocupări” a fost potenţată şi de alte indicaţii mai detaliate care priveau adecvarea mobilierului la suprafaţa locativă, dotarea băilor şi bucătăriilor, completarea garderobei cetăţenilor sinistraţi cu articole vestimentare în funcţie de specificul fiecărei familii, mergând până la preferinţele concrete ale celor care vor folosi bunurile repartizate²⁶.

Imaginea parentală a lui Nicolae Ceauşescu a fost, într-o anumită măsură, sugerată şi de prezenţa alături de acesta a soţiei sale, Elena Ceauşescu, care la rândul ei exterioriza un comportament similar unei mame. În timpul vizitelor în cadrul perimetrului clădirilor prăbuşite, la spitalele unde era internaţi supravieţuitorii cutremurului sau cu prilejul vizitării locatarilor noilor apartamente alocate din fondul de stat, exteriorizând acelaşi comportament grijuliu faţă de soarta celor afectaţi de cutremur, imaginea Elenei Ceauşescu construită de presa scrisă se distingea, totuşi, de cea a soţului, printr-o notă de sensibilitate, de empatie specific feminină, şi în unele cazuri de slăbiciune în faţa consumării dramelor umane care nu caracterizau decât ocazional şi în anumite limite ţinuta ireproşabilă de lider determinat, raţional a lui Nicolae Ceauşescu. Un exemplu concludent în acest sens îl constituie episodul salvării de sub ruine a tânărului Sorin Crainic. În timp ce Elena Ceauşescu o consola de mama acestuia, având „ochii scâldaţi în lacrimi” şi manifestând o empatie pentru suferinţa mamei, Nicolae Ceauşescu a preluat iniţiativa şi a dispus continuarea săpăturilor până la găsirea fiului dispărut²⁷. Ilustrativă în acest sens este descrierea pe care Elena-Viorica Crainic o face momentul întâlnirii cu Elena Ceauşescu, care a dus la salvarea fiului ei: „Pe Sorin al meu,

²⁵ Marius Popescu, „De vineri până vineri <Atât a durat drumul de la groaznica nenorocire până la visul pe care-l trăim>”, *Flacăra*, an XXVI, nr. 11, 17 martie 1977, p. 4.

²⁶ „La capătul unei săptămâni de activitate neobosită, din nou, în mijlocul oamenilor muncii, secretarul general al partidului a analizat ieri la faţa locului, modul în care se desfăşurau hotărârile CPEx al CC al PCR pentru înlăturarea grabnică a efectelor cutremurului. Tovarăşul Nicolae Ceauşescu a vizitat întreprinderi bucureştene, zone afectate de calamitate, a indicat noi măsuri pentru normalizarea cât mai grabnică şi deplină a întregii vieţi a Capitalei”, „Scânteia”, an XLVI, nr. 10750, 13 martie 1977, p. 1.

²⁷ Aristide Buhoiu (coord.), *op. cit.*, pp. 231-232, 239-241.

un singur om l-a salvat: tovarășul Nicolae Ceaușescu. Și o mamă, o mamă ca și mine, care mi-a înțeles nu numai durerea, ci, mai ales, speranța: tovarășa Elena Ceaușescu. Uitați-vă aici pe mâna asta a căzut lacrima ei ... Plângea ca mine, deși eu nici puteri să plâng nu mai aveam..."²⁸.

Efortul de reconstrucție, perceput a fi unul menit să pună în aplicare mai vechile planuri de sistematizare și modernizare a localităților urbane, respectiv de urbanizare, sistematizare și modernizare a celor rurale, a fost de asemenea utilizat pentru conturarea imaginii parentale a lui Nicolae Ceaușescu. El devenea astfel liderul preocupat de refacerea fondului locativ în vederea satisfacerii necesarului de locuințe pe plan național, dar în același timp, cel puțin la nivel formal, de egalizarea condițiilor de viață pentru cetățenii din mediul urban și rural.

Articolul nostru a încercat să prezinte, prin realizarea unui studiu de caz privind cutremurul din 4 martie 1977, modul în care relatările jurnaliste sau cele cuprinse în volume distincte privind producerea și urmările unei catastrofe naturale, au contribuit la conturarea imaginii lui Nicolae Ceaușescu de „părinte al națiunii”, imagine inclusă ca parte integrantă a cultului personalității sale. Materialele publicate au pus în evidență pe de o parte, o tot mai accentuată personalizare a conducerii partidului, reprezentată în faza inițierii și finalizării măsurilor luate pentru ajutorarea sinistraților de către Nicolae Ceaușescu, iar pe de altă parte, au creat pentru acesta, prin descrierea amănunțită acțiunilor și atitudinilor sale, imaginea parentală a unui lider care, și în condiții extreme, se dovedea a fi un adevărat conducător „al poporului și pentru popor”, preocupat de soarta supraviețuitorilor, de modul în care aceștia erau îngrijiți în cadrul unităților în care erau spitalizați sau de ajutorarea materială imediată a sinistraților. Toate aceste elemente au vizat legitimarea sentimentului de îndatorare morală a cetățenilor față de Nicolae Ceaușescu, sentiment transformat într-un instrument de *fidelizare* a acestora față de persoana și activitatea sa politică, internă și externă.

The paternalist bench marks in Ceaușescu's speech: the earthquake

- Abstract -

The article tries to reconstruct the way in which the publicist accounts regarding the earthquake of March 4th, 1977 contributed to the creation of the paternalist image as part of Nicolae Ceaușescu's cult of personality. This image was the result of the symbolic appropriation on behalf of Ceaușescu of the

²⁸ Ioan Grigorescu, „<Mulțumesc din adâncul inimii tovarășului Nicolae Ceaușescu și tovarășei Elena Ceaușescu: datorită omeniei lor, îl am astăzi viu pe fiul meu, Sorin>. Cuvintele emoționante ale mamei unui tânăr salvat, ieri, după 251 ore de supraviețuire de sub ruinele fostului bloc <Continental> ”, „Scânteia”, an XLVI, nr. 10752, 16 martie 1977, p. 4.

socialist paternalism as one of the main instruments of legitimizing the communist rule in Romania and elsewhere in the Soviet bloc.

The press and other types of accounts underlined on one part, the increasing personalization of the Romanian leadership that placed Nicolae Ceaușescu as the initiator or as the only person directly involved in carrying out the measures taken for helping the victims of the disaster. On the other part, they created for the Romanian communist leaders a paternalistic imagine of a leader „of the people and for the people” permanently preoccupied of the fate of the survivors. All these elements aimed at legitimating the feeling of moral indebtedness of the people towards Nicolae Ceaușescu. This sentiment was used in order to obtain and justify the internal support for the Romanian communist leader’s political actions.

V. RESTITUIRI.

MEMORII

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE PRIVIND ISTORIA COMITATULUI BISTRIȚA-NĂSĂUD - 1876-1899 (II)¹

Adrian ONOFREIU

Continuăm nararea evenimentelor din comitatul Bistrița-Năsăud, cuprinzând perioada 1888-1889, care se va finaliza prin înlăturarea, și apoi, părăsirea comitatului, de către baronul Desideriu Bánffy. Consecințele activității sale vor rămâne însă ca o rană deschisă în memoria – și mai ales – activitatea practică a românilor din zona Năsăudului.

Anexele reproduc ultima mare suplică adresată împăratului în această perioadă, ca și protocolul unei ședințe a Fondului școlar și de stipendii de la Năsăud.

Deci, în anul 1888 „comisarul regesc Baronul Desideriu Bánffy continuă fără sfială persecutarea foștilor grăniceri români și mai încolo, dându-și toată silința ca, prin dispunerile sale arbitrare să nimicească fondul de stipendii grăniceresc. Așa cu rescrisul său dat la 3 ianuarie 1888 nr. 2863/1888 a împărțășit comisiunii Fondurilor școlare și de stipendii din Năsăud că, în cauza salarizării preotului și dascălului romano-catolic și a purtării sarcinilor de patronat la biserica romano-catolică din Rodna Veche, în scopul înmulțirii salariilor acestora a dispus ca suma de 14.140 fl. 96. cr. ce a avut Fondul de stipendii de primit de la erariul montan ca arendă pentru Muntele Crăciunelul, să se administreze toată imediat casei montane din Rodna Veche și să se șteargă din fondul de stipendii și mai încolo ca, neajungând acea sumă de 14.140 fl. și 96 cr. spre a acoperi toate spesele preliminate de oficiul montan pentru biserică și școala romano-catolică, suma lipsândă cu 3609 fl. 53 cr. să se scoată de vice comitele comitatens în calea administrativă și executivă din casa fondului de stipendii grăniceresc și să se administreze la casa oficiului montan din Rodna Veche și acestea toate fără știrea și fără învoirea comitetului școlar grăniceresc. Cu atâtea încă nu a fost lui Bánffy destul, ci a oprit judecății² din Bistrița pertractarea procesului intentat de comitetul școlar grăniceresc și a oprit pe comisiunea școlară ca, acest obiect să nu se aducă la cunoștința comitetului școlar grăniceresc ca, acesta să nu poată face pașii necesari la prea înaltele locuri asupra abuzurilor

---

¹ Prima parte a studiului a fost publicată în „Arhiva Someșană”, Năsăud, seria III, V, 2006, pp. 289-348.

² Judecătoria.

lui. În această privință s-a făcut la comisiunea școlară din Năsăud următoarea părere, și adică:

„Mult onorată Comisiune școlară grănicerească districtuală din Năsăud!

Subscrisului a venit la cunoștință, cum că în urma dispunerii domnului comisar regesc

a) suma banală, care a avut să incurgă de la administrațiunea montană și a consoartei ei din Rodna Veche, adică de la familia Deșan din Rodna Veche pe timpul din anul 1871 *până în finea lui decembrie 1886 ca arendă pentru Muntele Crăciunelul în fondul de stipendii cu 14.140 fl. să se șteargă din activele fondului de stipendii, și să se folosească pentru salarizarea parohului și a învățătorului montan din Rodna Veche și spre alte scopuri;*

b) pe lângă suma memorată sub punctul a) să se mai administreze din banii gata a fondului de stipendii încă 3.609 fl. 52 cr. tot spre scopul sus amintit, prin urmare veniturile acelu fond pe timpul sus menționat să se întrebuințeze ca o sumă însemnată de 17.749 fl. 52 cr.;

c) pe viitor toată arenda anuală în sumă de 912 fl. 32 cr. pentru Crăciunelul să nu mai incurgă altu în fondul de stipendii grăniceresc ci, să se folosească de erariul montan și consortii săi spre sus amintitul scop, deci așa arenda de 912 fl. 32 cr. să se detragă și pe viitor acelu fond de stipendii și, în urmă:

d) ca pe lângă daunele enumerate sub pct. a, b și c, să plătească fondul de stipendii în tot anul contribuțiunea anuală, aruncături și impozite cu 283 fl. 39 cr. din alte venituri, adică, nu numai să piardă fondul de stipendii toate veniturile anuale ce au să incurgă pentru Crăciunelul, ci acesta să mai plătească pe deasupra și contribuțiunea regească și alte danii, ba chiar pe lângă contribuțiunea regească să mai contribuie și cu alte sume spre a putea acoperi toate spesele ce a le face administrațiunea montană și consortii după placul lor.

Comisarul regesc Baronul Bánffy Desideriu a emanat ordinațiunea pentru ștergerea activei de 14.140 fl. din fondul de stipendii, apoi a plătirii sumei de 3.609 fl. 52 cr. din banii gata, tot a acelu fond, în 3 ianuarie 1888 sub nr. 2863/1887. Vice comitele comitatens Lani Godofred impune cu ordinațiunea dată în 18 ianuarie 1888 nr. 290 esequarea sumei de 3.609 fl. 52 cr. prin proto-judele Nicolae Rusu din Năsăud; acesta sechestrează acea sumă și o așterne comisarului regesc, care sub nr. 874 din 28 martie trimite chitanța despre suma primită de 3.609 fl. 52 cr.³

A face o asemenea dispunere în cale imperativă, Domnul comisar regesc nu este competent, *pentru că, dacă se sustrage fondului de stipendii pentru totdeauna vreun venit întreg destinat pentru acela, trebuia să se asculte comitetul școlar grăniceresc și apoi să se aștearnă toate actele ce dau în acest obiect la Majestatea Sa Cesaro regia și Apostolică spre prea înaltă deciziune.*

De almintrea dispunerea domnului comisar regesc nu consună cu prea înaltele diplome din 16 Martie 1764, 20 faur 1775 și 12 noiembrie 1766,

³ Textul cules cu litere aldine este adăugat ca notă tergală.

prin care s-au garantat populației din fostul regiment al doilea român confiniar eschisiva⁴ folosire a tuturor posesiunilor și izvoarelor tuturor veniturilor pentru totdeauna, nu consună nici cu rescriptele ces. Reg. Consiliu Aulic Belic din Viena în 17 iulie 1838, 2828 și 2940, nu consună cu protocolul din 30 aprilie 1839 susțcut pe baza ordinației ces. Reg. Comandă Generală Transilvană din 26 mai 1837 nr. 1711 de delegații sus amintitei comande generale și a Tezauriatului Regesc Transilvan în scopul înnoirii contractului încheiat în anul 1806 în privința esarendării Muntelui Crăciunelul la erariul montan, nu consună cu relațiunea tot a Comandei Generale Transilvane din 3 mai 1841 nr. 1774 așternută ces. Reg. Consiliu Aulic Belic în privința fondului de montur, nu consună cu ordinațiunea Guvernului Militar și Civil Transilvănean din 28 februarie 1851 nr. 3598, nu consună cu declarațiunea reprezentanților întregii populației române grănicere din fostul regiment al doilea român confiniar nr. 17 din 13 martie 1851, nu consună cu prea înaltul autograf împărătesc din 27 august 1861, nu consună cu Instrumentul fundațional pentru instituttele de învățământ și educațiune din Districtul Năsăudului din Năsăud în 18 august 1865, sancționat de Majestatea Sa cu prea înalta deciziune din Viena în 23 martie 1871 și a pactului din 12 martie 1872⁵, pentru că asupra fondului de stipendii și respectiv a sumelor ce sunt a se estrada din acela, numai comitetul școlar grăniceresc este chemat a decide, și fără de a-l asculta pe el nu este iertat⁶ a se estrada nici un crucer din acel fond, care este o proprietate nedisputaveră eschisivă a foștilor grăniceri români și a descendenților lor.

Încât se ține de patronat, în privința parohului minerilor din Rodna Veche, un asemenea patronat nu a existat niciodată și, în raionul regimentului al doilea român național confiniar, în urma prea înaltelor rescripte, nici au fost iertat a se înființa atari patronate.

Luând în considerațiune că toți pașii câți s-au făcut de comitetul școlar grăniceresc la înaltul minister de culte și de învățământ – deși este fondul de stipendii în drept – totuși toate cererile au rămas fără de vreun rezultat și, că s-a oprit purtarea procesului pe cale judecătorească, așa pe baza concluzului comitetului din 23 august 1882 în care s-a decis ca să se aleagă o deputățiune spre a cere înmediat scutul Majestății Sale Cesaro Regie și Apstolică, propun și insistă, ca acest obiect să se aducă în cea mai dintâi ședință a comitetului școlar grăniceresc între cele dintâi obiecte de pertractare spre a se alege membrii amintitei deputățiuni și a se esmite aceea la Budapesta și Viena.

În fine observă, că dacă nu se va concede conchiemarea comitetului școlar grăniceresc spre a pertracta acest obiect, se vor face pașii necesari imediat la prea înaltele locuri spre a se pune odată capăt dispozițiunilor arbitrare

⁴ Exclusiva.

⁵ Vezi pe larg actele enumerate privind reglementarea dreptului de proprietate și utilizarea acesteia după desființarea regimentului în Simion Lupșan și Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud (1861-1876). Contribuții documentare*, Năsăud, 2003, *passim*.

⁶ Permis, îngăduit.

executate în calea imperativă, prin care din menționatul fond cu o trăsătură de pană se scot zeci de mii din evidență.

Năsăud în 21 aprilie 1888,

Nicolae Beșan, membrul comitetului școlar grăniceresc”.

Totodată a compus comisarul regesc Baronul Bánffy Dezső o comisiune de trei inși, ca să cenzureze instrumentul de proprietate fundațional peste toate averile Fondului școlar central și de stipendii și apoi fără de a se pertracta acel instrument de proprietate să se aștearnă la înaltele locuri fără de a se supune acest instrument de proprietate fundațional supra cenzurării comitetului școlar grăniceresc și, spre a evita această procedare incorectă, s-a așternut următoarea reprezentațiune:

„Mult onorată comisie școlară grănicerească districtuală în Năsăud!

Cu prea înalta deciziune din Viena în 23 martie 1871 s-a ordonat ca „toate averile – respective posesiunile și alte drepturi – ale fondului de stipendii și școlar să se înscrie acurat în o carte de proprietate fundamentală, ca carte întregitoare a instrumentului fundațional.

Compunerea acestei cărți s-a încredințat domnului membru al comitetului Florian Porcius, care în adevăr a și compus acea carte de proprietate, care apoi de onorata comisiune școlară – după cum mi-a venit la cunoștință – s-a dat unei comisiuni de trei inși spre a se cenzura, a lăsa a se scrie și apoi a se așterne la înaltele locuri.

Comitetului școlar grăniceresc, pe baza dreptului ce-i dă instrumentul fundațional, i se compete revizuirea acelei cărți de proprietate fundațională, și declară că este corect compusă.

Primind comitetul cartea de proprietate compusă, aceea trebuia să se scrie în două limbi, adică în cea ungurească și în cea română, ca limbă oficială a comitetului. Cu atâta mai tare trebuia să se scrie în limba română, cu cât acea carte trebuia tipărită în mai multe exemplare, ca fiecare comună grănicerească și fiecare membru a comitetului și, și honoratorii⁷ ieșiți din statul poporului fost grăniceresc, să poată fi împărțâșiți cu câte un exemplar.

Deci, nu numai rog pe onorata comisiune școlară grănicerească, ci, și insist totodată la aceea ca, cartea de proprietate fundamentală compusă să se aducă în cea mai de aproape ședință a comitetului școlar grăniceresc între obiectele de pertractare, declarând că, în cazul când această propunere consunătoare întru toate cu instrumentul fundațional sancționat de Majestatea Sa Cesaro Regie și Apostolică nu ar fi primită, *acea carte de proprietate nu se poate privi de un act legal și credibil, pentru că nu s-a observat, în privința primirii ei de corporațiunea competentă, toate formele prescise, susținându-mi dreptul de a așterne la timpul său, în cauza acestui act de mare însemnătate pentru viitor, memoratele necesare la înaltele și prea înaltele locuri.*

Nicolae Beșan, membru comitetului fondului de stipendii și școlar grăniceresc”.

Comisiunea de trei denumită de comisarul regesc Baronul Bánffy în urma insistării acestuia, s-a învoit, după cum știu din loc sigur ca, *instrumen-*

⁷ Personalitățile.

tul de proprietate fundațional să se scrie numai în limba ungurească și ca numai în acea limbă să se aștearnă la înaltele și prea înaltele locuri, mai încolo s-a învoit, ca în acel instrument să nu se amintească și acolo unde-i de lipsă, cuvântul grăniceresc sau grănicer, ci se stilizează dreptul de proprietate și de posesiune în acel mod, cum va afla acel comisar regesc mai potrivit, ba chiar și la aceea s-a învoit, ca acel instrument să nu se aducă ca obiect de pertractare la comitetul școlar grăniceresc, spre a se lua la dezbateri, a se rectifica după adevărata stare a lucrului și, pe baza documentelor, să se scrie în două limbi, adică în limba română și în cea ungurească, ca și românul fost grănicer să știe cuprinsul aceluia instrument de proprietate fundamental și să se scrie și aștearnă la prea înaltele locuri, precum s-a corege⁸ acel instrument de comisia de trei, adică, precum va dicta aceleia comisarul regesc.

Aceasta-i o greșală mare și nejustificaveră, pentru că, dacă nu se vor aminti cuvintele: „român grănicer sau român fost grănicer”, nu este posibil a documenta dreptul de posesiune, proprietate și alte drepturi a românilor foști grăniceri.

Apoi și aceea rămâne neexplicabil, cum acei trei membri ai comisiunii esmisă numai de comisarul regesc au cutezat a se exprima în numele românilor foști grăniceri, și în numele comitetului școlar grăniceresc, de la care nu au avut nici o plenipotență.

Această întâmplare neexplicabilă m-a îndemnat pe mine, ca să fac cererea sus amintită și să o aștern comisiunii fondului de stipendii și școlar grăniceresc, spre a o produce comisarului regesc și înfera⁹ între actele pertractante a comitetului școlar.

În 26 august 1888 s-au adunat în Năsăud, în urma convocării avocatului de țară Dănilă Lica, câte doi reprezentanți din toate 44 comunele foste grănicerești din regimentul al doilea românesc național transilvan confiniar, împărțășindu-ne cum că pașii făcuți în anul 1886 la Majestatea Sa Cesaro Regie și Apostolică în privința delăturării comitelui suprem provizoriu din postul de comite suprem a împreunatului comitat Bistrița-Năsăud, apoi de comisar regesc peste Fondul școlar central și de stipendii grănicerești, precum și de comisar de regim peste păduri și venitele din acelea cu putere nețărmurită și, în fine, oprirea ministerului de culte și de învățământ spre a nu despuia fondurile românești grănicerești de venitele lor, ce sunt proprietatea românilor foști grăniceri, au rămas – în urma propunerii ministrului Koloman Tisza – fără rezultat.

Tot în acea zi, în ședința ținută sub prezidiul vice căpitanului districtual pensionat Florian Porcius – după ce din spusele avocaților s-au convins grănicerii că toți pașii făcuți în privința apărării drepturilor lor legale de posesiune și de proprietate au rămas fără de rezultat – că dispunerile ministrului regesc unguresc în cale politică în această privință nu se pot delătura și, că toți funcționarii procuraturii regești ungurești fiind înțeleși cu familia Kemény, – de au și trebuit în sensul pactului să meargă din mână în mână cu

⁸ Corecta și cenzura.

⁹ Înscris.

jurist-consultii românilor foști grăniceri - au vândut cauza grănicerească formalmente și, că în contra acestui abuz, fiind abuzatorii sprijiniți de ministrul președinte Koloman Tisza, nu este de sperat vreun ajutor, au decis reprezentanții comunelor române foste grănicerești ca să împuternicească pe avocații lor Dănilă Lica și Gabriel Manu a încerca facerea unei păci cu familia Keményană, însă așa, ca stipulațiunile păcii să se aducă în dezbaterea reprezentanților comunelor și că, numai după primirea acelor prin reprezentanți, să fie, pe baza învoirii acestora, și a protocolului ce se va suscepe cu acestea, împuterniciți de a subscrie preliminarile împăciuirii și avocații și plenipotențiarii românilor foști grăniceri.

În 28 august s-a susceput acel protocol și apoi s-a scris de președinte, de notar și de comisiunea verificatoare aleasă de acei reprezentanți.

În 27 și 28 august 1888 s-au ținut ședințele comitetului fondurilor școlare și de stipendii.

Despre rezultatul supra cenzurării tuturor rațiunilor a raportat comisiunea supra cenzurătoare, cenzuro-verificatoare următoarele:

A) Toate venitele fondului școlar central cu restul casei rămas în bani gata cu finea anului 1887 și a tuturor activelor fac, cu finea anului 1887 suma de:

64.112 fl. 57 cr.

Substrăgându-se din acestea toate speșele dimpreună cu toate pasivele rămase cu finea anului 1887 în sumă de:

218.197 fl. 57 cr.

Rămâne cu finea anului 1887 în active suma de: 45.915 fl.

Suma aceasta de 45.915 fl. nu constă însă din active de acelea, de care s-ar putea spera că vor incurge vreodată în acel fond, ci din o sumă de 45.160 fl. 53 cr. anticipațiuni, date întreprinzătorului clădirii edificiului gimnazial și așa în adevăr constau activele cele adevărate cu finea anului 1887 numai din o sumă de 915 fl.

Pasivele în sumă de 76.954 fl. sunt substrase din activele venitelor și așa pe lângă o administrare bună se pot replăti capitalele împrumutate până acum în concernentele fonduri, din care s-au împrumutat fără de a suferi instituțiunile de învățământ.

Ce se ține de anticipațiunile necompetente, adică peste care primitorii nu și-au așternut rațiunile fiind defectuoase, li s-au restituit, trebuind a se completa; e de lipsă, ca acelea să se limpezească în decursul anului curent.

B) În privința fondului de montur, respectiv a fondului de stipendii.

Toate venitele fondului de stipendii, restul casei în bani gata rămas cu finea anului 1886 și a activelor cu finea anului 1887 fac: 149.192 fl. 37 cr.

Substrăgându-se din acestea toate speșele obvenite în decursul anului 1887 în sumă de: 28.288 fl. 48 cr.

Rămase cu finea anului 1887 în active o sumă de: 120. 903 fl. 89 cr.

Acest fond nu are pasive și activele încă constau, parte din capitalele elocate, interese restante, parte, din arezi și taxe neîncasate, deci e de lipsă ca, în privința restanțelor neîncasate să se facă de timpuriu pașii necesari.

Ca să se știe cu siguranță că, cât de mare-i partea capitalului fondului de stipendii administrat de înaltul minister de culte și învățământ, e necesar ca să fie înaltul acela rugat a împărtăși onoratului comitet școlar administrator un conspect despre adevărata stare a aceluia ca, pe acea bază să se poarte evidența prescrisă și despre acel capital, precum și despre interesele restante, care urcă după evidențele purtate pentru timpul până în finea lunii lui decembrie 1887 la suma de 8.000 fl. Cât îi acel capital de mare după capitalizarea intereselor nu se știe. Asemenea nu se știe că din ce soi de obligațiuni de stat constă acel fond. E tare băttător la ochi că menționatul minister de vreo 4 ani încoace, în această privință nu a dat comitetului școlar datele necesare, precum le făcea mai înainte.

C) *În privința fondului de pensiuine.*

Toate venitele fondului de pensiuine pentru profesorii și învățătorii școalelor fundamentale dimpreună cu restul casei rămas cu finea anului 1886 și a tuturor activelor, cu finea anului 1887 fac: 14.503 fl.

Substrăgând din acestea toate spesele respectiv eroagațiunile obvenite în anul 1887 cu: 3.844 fl. 22 cr.

Rămân cu finea anului 1887 în active o sumă de: 10.659 fl. 52 cr.

Acest fond nu are pasive și constă:

a) în bani gata: 406 fl. 44 cr.

b) în obligațiuni private: 8.954 fl.

c) în sume alocate la casa de păstrare: 1.299 fl. 8 cr.

Ce face suma de mai sus: 10.659 fl. 52 cr.

D) *În privința depozitelor păstrate în casa fondului central:*

Cu finea anului 1887 au constat depozitele din:

a) bani gata: 775 fl.

b) în obligațiuni publice: 33.000 fl.

c) în obligațiuni private:

d) în bani elocate la casele de păstrare: 12.155 fl. 76 cr.

E) *În privința purtării jurnalelor și a cărților de evidență prin funcționarii casei:*

Jurnalele principale, cărțile de evidență despre venite și spese, precum și diferite conspecte și notiții uzuat până acum s-au purtat din partea funcționarilor casei fondului școlar central și de stipendii exact și, atât jurnalele și notițele, cât și documentele de percepțiuni și eroagațiuni consună între sine între toate.

Cărticelele de la diverse case de păstrare la care s-au elocat bani de a diferitelor fonduri școlare se află păstrate în casa Wertheimiană și ocaziunea supra cenzurării rațiunilor s-au luat de comisia supra cenzurătoare, sau cenzuro-revizională vedere în ele, și sumele inferate în acelea consună cu sumele intrate în concernentele jurnale și cărți de evidență.

Despre rezultatul supra cenzurării s-au compus în privința fondului școlar central, a fondului de stipendii și a fondului de pensii, câte un extras de raționiu. În privința depozitelor s-au susceput un protocol.

F) *În privința schimbărilor ce ar fi a se face cu compunerea rațiunilor anuale și a cărților de evidență.*

De s-au și purtat atât jurnalele principale cât și cărțile de evidență apoi alte conspecte și notițe din partea funcționarilor casei fondurilor școlare centrale și de stipendii exact, totuși în adevăr nu s-au compus un rațiocin formal după titlul preliminarilor, deci este netrecut de lipsă, pe anul 1888 să compună toate fondurile școlare rațiuni formale după titlurile venitelor și a speselor, pentru că, conform directivelor sus stătătoare, trebuie în modul sus arătat a se compune toate rațiunile fondurilor publice.

Cărțile de evidență existente până acum, deși sunt exact purtate, încă nu corespund întru totul scopului și așa, e lipsă ca în viitor să se poarte după un formular mai corespunzător, ca așa să dea la cea dintâi vedere deslușiri lămurite și clare despre starea tuturor fondurilor. Ca să aibă însă funcționarii casei directive precise despre toate afacerile lor, spre a le servi de cenzură, îi o necesitate neamînaveră, ca să se compună despre afacerile împreunate cu funcțiunea lor, instrucțiuni formale. Asemenea-i de lipsă, ca să se facă și pentru comisiunile cenzurătoare și supra cenzurătoare sau cenzuro-revizională un statut formal, care apoi la cenzurare și supra cenzurare să le servească de cinosură, pentru că membrii comisiunilor cenzurătoare și supra cenzurătoare sunt pentru exactitatea și conștiinciozitatea lucrărilor lor, pentru toate omite-riile lor, precum și pentru între-lăsarea de a face, însă nu au făcut-o, atât față cu onoratul comitet, cât și față cu înaltele locuri centrale răspunzătoare.

Apoi dacă nu s-au dat instrucțiuni, că ce au de observat la efeptuirea cenzurării și supra cenzurării, cu greu vor putea efeptui cenzurarea și supra cenzurarea conform principiilor de contabilitate, nefiind cunoscut că, în ce stă în adevăr sfera afacerilor lor. Memoratele directive și statute ar trebui să se compună încă în decursul anului curent, ca cu prima ianuarie 1889 să se poarte rațiunile și evidențele amintitelor fonduri corespunzător în sensul directivelor noi.

G) *În privința termenelor în care trebuie să fie efeptuite cenzurările și supra cenzurările rațiunilor.*

În sensul directivelor sus stătătoare pentru toate fondurile publice, aibă acelea ori și ce destinațiune, e defipt pentru cenzurarea unui jurnal lunar un termen de patru luni și, pentru rațiunile anuale, de un an și încă așa, ca în termenele sus amintite să fie acelea rațiuni cenzurate și supra cenzurate, spre a face raționistilor posibil a-și rectifica erorile ce le-au făcut din nedeplina în-țelegere a obiectelor sau a cuprinsului directivelor sus stătătoare și, în urmă, spre a putea da la timpul său deslușirile și lămuririle necesare asupra difi-cultăților făcute de concernentele comisii cenzurătoare. Deci este netrecut de

lipsă a se face la înaltul minister regesc unguresc de culte și învățământ rugare, ca să binevoiască a dispune ca, în privința rațiunilor fondurilor noastre școlare să se efectueze de oficiul contabil ministerial supra cenzurarea controlatoare în termenele supra amintite, pentru că numai în acest mod se putea aduce un ordin în privința decurgerii și înfăptuirii cenzurărilor și supra cenzurărilor acestor fonduri.

H) *În privința edării absolutoriului la funcționarii de casă.*

După ce funcționarii de casă au purtat toate jurnalele, cărțile de evidență și alte notițe conform uzului de până acum cu toată exactitatea și cu științiozitatea, și că de comisiunea supra cenzurătoare acestea s-au aflat corecte, luând în considerare propunerile acestei comisiuni supra cenzurătoare, față cu unele dificultăți făcute de comisiunea cenzurătoare, care dificultăți prin lămuririle comisiei supra cenzurătoare sunt pe deplin delăturate, a propus comisiunea supra cenzurătoare ca rațiunile:

a) Fondului școlar central;

b) Fondului de stipendii;

c) Fondului de pensiune;

d) Peste depozitele păstrate în Fondul școlar central și de stipendii să se declare de definitiv lichidate și perceptoriilor Iosif Mihăilaș și Ioan Pavel, precum și controlorului Todor Anton, să se dea absolutoriu.

Aceste propuneri însă nu le-a putut comitetul școlar grăniceresc lua în dezbateră, pentru că concernentele conspecte de supra cenzurare sau de cenzură revizionate din cauza timpului cel scurt nu s-au putut fini, și așa se vor pertracta în proxima ședință a comitetului. În privința fondului de stipendii a făcut răposatul ministru Treffort multe dispuneri arbitrare în urma propunerilor Baronului Bánffy Dezideriu, care dispuneri efectuate cu forța strigă răsplătire la cer.

În decursul anului 1888 s-au administrat în urma dispunerii arbitrare a comisariului regesc Baronul Bánffy Dezideriu din fondul de stipendii la casa montană din Rodna Veche suma de 4.300 fl., ca din acea sumă să îmbunătățească salariul parohului romano-catolic și a învățătorului romano-catolic, precum și, ca să cumpere ustensile necesare pentru această școală. Fondul de stipendii îi destinat pentru a da stipendii la fiii, adică descendenții foștilor grăniceri români, însă nu spre a îmbunătăți salariile sus menționatele persoane. Pentru parohul romano-catolic, care de almintrelea e bine salarizat, s-a atacat averea grănicerilor români, când însă a fost vorba, ca să dea casa comunei Rodna Veche un ajutor de 200 fl. spre a-și clădi școala greco-catolică, a oprit Baronul Bánffy Dezideriu edarea acelui ajutor, sub pretext, că nu se știe, că poate da casa comunală acel ajutor, fără de a stagna administrația comunală; din fondul de stipendii a grănicerilor români însă a știut Baronul Bánffy răpi 20.000 fl. spre a urca salariile sus numitelor persoane, batăr că acestea au să-și tragă salariile lor din casa montanistică și din fondul religiosar romano-catolic, însă nu din un fond fundat de românii grăniceri

greco-catolici și greco-orientali; și această jefuire a fondurilor românilor grăniceri a numit-o ministrul președinte și de interne Koloman Tisza: a face ordine cu acest fond.

Sedința comitetului Fondurilor școlare grănicerești, la care au luat parte Ioan Ciocan, directorul impus a fondurilor școlare, doctorul A. P. Alexi profesor, Dimitrie Moldovan, proprietar din Monor, Ioan Mărginean, ces. reg. căpitan în pensiune din Ragla, Dr. Nicoale Hângănuț, medic cercual în Borgo-Prund, Ilarion Bozga, învățător din Borgo-Prund, Ioan Isip, proto-jude cercual din Rodna-Veche, Florian Porcius, vice-căpitan districtual în pensiune din Rodna-Veche, Gherasim Domide, paroh greco-catolic din Rodna-Veche, Pantilimon Grapini, paroh greco-catolic din Rodna-Nouă¹⁰, Dr. Ioan Pop, profesor de teologie din Gherla, Dr. Larionesi, avocat din Năsăud, Dr. Ioan Mălăiu, profesor gimnazial din Năsăud, Ioan Jarda, directorul școlii fundamentale din Năsăud, Iacob Pop, învățător elementar din Năsăud, Gavril Scridon, profesor gimnazial din Năsăud, Ioachim Mureșan, avocat și secretarul fondurilor din Năsăud, Basil Popișan, ces. reg. căpitan în pensiune din Nepos, dr. Paul Tanco, director gimnazial din Năsăud, Macedon Grigoriță, notar comunal din Năsăud, Iacob Prădan, jude comunal din Năsăud, Leon Pavelea, profesor gimnazial din Salva, Ioan Catone, paroh gr.-cat. din Salva, Nicolae Rusu, proto-jude cercual din Năsăud, Petru Vărtic, paroh gr.-cat. din Mocod, Ștefan Puica, notar comunal din Mocod, Basiliu Bașotă, jude regesc pensionat din Zagra, Iosif Mihăilaș, maestru de poștă din Năsăud, e o zi de mare însemnătate pentru românii foști grăniceri din Regimentul II român confiniar transilvănean, însă-i și o zi de umilință orbească, atunci când a fost vorba de drepturile Fondului școlar central și de stipendii, și nu aș fi putut crede niciodată, cum că membrii acei se vor lăsa a fi în un așa mod intimidați, și care da dovadă de o mare slăbiciune a membrilor acei.

1888. În această ședință - adică din 28 august 1888 - s-a făcut, prin directorul fondurilor, Ioan Ciocan comitetului cunoscut, că Florian Porcius a compus cartea fundamentală despre toate averile fondurilor școlare și că, acea carte după ce s-a cenzurat de el și de Florian Porcius, scrisă numai în limba ungurească, s-a așternut ministerului regesc unguresc de Culte și Învățământ și că, dacă va cere acest minister vreo deslușire, va da-o comisiunea fondurilor școlare, adică acea comisiune, în care trei membrii sunt, arbitralminte denumiți de Baronul Banffy, ca atare, propunând ca, comitetul această afacere să o încredințeze spre deplină rezolvare acestei comisiuni.

Membrul Nicolae Beșan a făcut pe comitet atent, că redigieră, respectiv atât compunerea, cât și cenzurarea acelei cărți fundamentale, se ține de sfera de activitate a comitetului, că acea carte trebuie scrisă în două limbi - adică în limba ungurească și în limba română - că trebuie să se cenzureze de comitet, și acesta să-și dea declarațiunea că primește și, cu care schimbări, și așa, deși

¹⁰ Șanț.

ante-lucrurile s-au efectuat de comisiunea școlară, să se aleagă din sânul comitetului 8 persoane, adică două din cercul Monorului, două din Valea Bârgăului și 4 din Valea Someșului, care să cenzureze acea carte fundamentală, și apoi să-și facă comitetul o propunere formală.

Ioan Ciocan se exprimă, că acea carte fundamentală nu documentează nici o proprietate a fondurilor, ci e o simplă însemnare a averilor fondurilor, și așa cenzurarea ei de comitet nu-i de lipsă¹¹, deci propune ca, cu această afacere să se ocupe membrii comisiunii școlare. La aceasta reflectează membrul Nicolae Beșan, că inventarele familiare devin proprietatea aceloră, și în sensul procedurii civile, aceste inventare servesc și înaintea judecăților de legalmente valide, și așa, dacă atare inventare au valoare înaintea judecăților în cauze de procese civile, cu atât mai tare trebuie să aibă un instrument fundațional compus despre toate averile mobile și imobile ale Fondului școlar central și de stipendii, deplină validitate, cu cât acest instrument fundațional este a se compune pe baza unui prea înalt rescript regesc, de o corporațiune autorizată și sub inspecțiunea autorității politico-administrativă, prin urmare acest document îi un document public, care și de judecăți trebuie să se privească de document valid, pentru că, chiar și în prea înaltul rescript al Majestății Sale Împăratul și Regele, e apriat demandat¹², ca acea carte fundațională despre averile imobile și mobile ale Fondului școlar central și de stipendii să fie așa compusă, încât înaintea judecății să poată servi de document legal și valid, ne-atacaver¹³, din care motive rămâne pe lângă primitiva¹⁴ sa propunere, ca cartea (sic!) fundamentală peste toate averile fondurilor școlare scrisă în limba română și, în traducere corectă, în ori care altă limbă, să se ia în proxima ședință a comitetului la dezbatere și apoi acesta să decidă, că primește-o așa, precum e compusă, sau cu unele și, cu care schimbări?

Și ce a fost rezultatul votării ? Orbeasca supunere a toți membrii comitetului, eschizând¹⁵ pe Beșan, la voința comisariului regesc Baronul Bánffy, dându-se comisiunii școlare carta biană¹⁶ de a lucra în privința acestei cărți fundaționale fără de vre-un control din partea comitetului, nerezervându-și comitetul barem dreptul de a lua vedere în acea carte de mare însemnătate. Și așa, pe baza acestui concluz mamelucesc, s-a compus cartea fundațională peste averile Fondului școlar central și de stipendii, numai în limba ungurească.

Oare, atare persoane și membrii ai unei corporațiuni merită încrederea poporului? Ba, nici odată și sub nici o împrejurare?

Și aceasta cu atât mai tare, cu cât de la Majestatea Sa s-a ordonat expres, ca atare document să fie compus în limba română și în limba statului.

---

¹¹ Nu este necesară.

¹² E anume stipulat, cuprins.

¹³ De neatacat.

¹⁴ Prima.

¹⁵ Excluzând.

¹⁶ Cale liberă.

Această faptă a trebuit să o descriu, ca să se știe că, sub nici o împrejurare nu-i bine a da încredere nețârmurită la unele persoane, pentru că acestea, de multe ori supunându-se unor pofte și capricii apăsătoare a celor mai puternici, care, ca Baronul Bánffy, lucră în contra instituțiilor de învățământ susținute de români, dau drepturile cele legale ale poporului pradă, prin care fapte se fac daune ireparabile poporului.

Prin aceasta au dat membrii comitetului școlar din Năsăud dovada că, cu ei poate juca Baronul Bánffy ca mâța cu șoarecii, adică că, ori și când va voi el, le poate tăia venele veniturilor fondurilor și apoi, închide și instituțiile de învățământ.

Comisiunea fondurilor școlare sub scutul Baronului Bánffy și-a arogat multe drepturi care se țin de sfera de activitate a comitetului școlar, și acesta-i destul de debil, încât nu are curajul de a-și apăra drepturile sale la toate lucrurile anticipate de comisiunea școlară, de ar fi cât de dăunose pentru drepturile fiilor de români foști grăniceri, le primesc de bune, numai ca să nu supere pe comisarul regesc Baronul Bánffy, adică de servilism și mamelucism, fiind preocupați [...] ¹⁷.

Nu așa au făcut părinții și moșii noștri, aceștia și-au apărat drepturile lor cu demnitate, necurmat și fără de a osteni; bine le va fi, dacă și nepoții lor, mai ales cei care au studiat în timpurile mai noi, în era corupțiunilor, ar citi istoria proto-părinților lor, și nu s-ar ținea numai atunci fericiți, când pot avea carete ¹⁸ cu cai frumoși și nevestele lor sleapuri ¹⁹ de câte un cot de lungi, iar fii și fiicele lor haine aduse din Viena, după cea mai nouă modă; în acest mod nu-și vor apăra nici un drept ci, toate averile școlare câștigate de părinții lor le vor pierde pe încet, încet, adică succesiv, până ce nu vor mai avea nimic de pierdut.

Inamicii noștri cei seculari nu dorm, ei nu se sfiiesc a întrebuița ori și ce mijloace, fie acelea cât de infernale, spre a dăuna fondurilor școlilor de învățământ, numai ca să împiedice progresul românului în știință și cultură; toți, începând de la ministru până la cel mai mic funcționar de sub Tisa, se nizuiesc ²⁰ a estirpa școlile național confesionale, numai ca să stârpească speranța în Dumnezeu și să aducă poporul acolo, ca lipsit de drepturile omenești, să se supună poruncilor lor cele dăunose, cu un servilism dobitocesc, pentru că până atunci, până și când va lupta poporul pentru drepturile sale, nu-l pot delătura de drepturile omenești, adică încă tot pretinde, ca să fie tratat ca om și nu ca un animal domestic.

Că în atare administratori a pierdut poporul toată încrederea nu este de mirare, însă-i trist că, din zi în zi administrația politică-i tot mai coruptă și tot mai despuitoare a averilor poporului, spre a-și umple buzunarele funcționarilor și puternicii zilei.

¹⁷ Text ilizibil, prin deteriorarea manuscrisului.

¹⁸ Șaretă, trăsură.

¹⁹ ???

²⁰ Se străduiesc.

Dărilor comitatense se tot urcă ca să se poată crea posturi pentru favoriții fișpanilor²¹, acestor satrapii moderni, apoi pentru neamurile acestora, care neavând talente ca să studieze învățături mai înalte cu un succes bun, trebuie să li se dea posturi – pentru care nu se cer studii – cu salarii bune, ca să poată trăi în desfătări.

Aceste aruncături comitatense²² sunt mai nesuferibile, însă ori și ce cerere de ajutor – fiind ministrul Tisza cu apăsările și jefuirea poporului înțeles – sunt fără de vreun rezultat; din banii încuși²³ asemnează fișpanul sume considerabile, fără de a da cuiva seama, adică-i atotputernic și nerăspunzător, elu-i prima și ultima instanță.

E bine și frumos că a consacrat Ilustritatea Sa episcopul de Gherla Ioan Szabo edificiul cel nou al gimnaziului, pentru că tot lucrul nou trebuia și noi, ca și părinții noștri, să-l începem cu Dumnezeu, că numai sub puternicul scut dumnezeiesc poate o instituție de învățământ prospera.

Mare pompă s-a dezvoltat, însă toată pompa a fost numai o comedie politică a comisarului regesc Baronul Bánffy și a adoratorilor săi din Năsăud, spre a orbi pe foștii grăniceri români ca să nu străbată la intențiile cele răutăcioase și dăunoase a aceluia comisar față cu Fondul școlar central și cu fondul de stipendii și, în special față cu fondul de stipendii, pe care l-a despuiat comisarul regesc de 20.000 florini până acum și pe care pentru viitor, pe tot anul îl despoaie de 1.120 florini; apoi prin această sărbătoare destinată spre a seduce publicul, nu se acoperă daunele ce le-a făcut acel comisar școlilor din Borgo-Prund și din Monor, a căror edificii până astăzi încă nu sunt reparate, deși s-a decis de comitetul fondurilor mai înainte cu 3 ani, că să se repare și s-a încunoștințat poporul că, cu ocazia sfințirii edificiului gimnaziului, se va deschide și convictul²⁴ proiectat și că, în edificiul cel vechi gimnazial se vor primi vreo 50–60 elevi, care vor avea quartir în edificiul cel vechi gimnazial și vor fi prevăzuți și cu vipt²⁵, însă cele promise nu s-au efeituit, ceea ce a făcut asupra populației românești foste grănicerești o impresie foarte rea și indignatoare, văzându-se înșelați în speranțele lor.

Ziua de 4 octombrie 1888 a fost pentru românii foști grăniceri o zi de dezamăgire, încredințându-se că concluzele (sic!) reprezentanței lor în privința deschiderii convictului nu se realizează ci, din an în an se tot amână – deși s-a statorit în instrumentul fundațional a instituțiilor de învățământ ca, trei ani după întărirea aceluia, să se clădească edificiul de convict și, după finirea clădirii, succesive, să se primească până la 100 de fii de ai foștilor grăniceri români ca interni, dându-li-se quartir, vipt și veșminte – ce însă a rămas până astăzi neîmplinit.

În 4 octombrie 1888 s-a efeituit inaugurarea noii clădiri a gimnaziului român greco-catolic din acest opid, adică din stațiunea de stab²⁶ a fostului

²¹ Prefecților, aici în înțelesul de autoritate supremă dar și a aparatului subordonat.

²² Impozite comitatense, locale.

²³ Intrași, adunați.

²⁴ Internatul.

²⁵ Cele trebuincioase traiului, aici alimente.

²⁶ Localitatea de reședință a statului major de regiment.

regiment II român confiniar transilvan și mai târziu, pretoriul²⁷ fostului district român al Năsăudului.

În această zi se împlinesc 25 de ani de când, după multe osteneli și piedici – ce s-au pus populației române fostă grănicerească din partea Cancelariei Aulice Transilvane Regești – sub puternicul scut și sub înaltul patronaj al monarhului nostru, s-a înființat gimnaziul din Năsăud în anul 1863.

În privința piedicilor ce s-au pus românilor în privința înființării de școli – între timpurile de atunci și timpurile de astăzi – numai atâta deosebire este, că atunci dispunea monarhul ce era bine, pe baza potestății sale ca domnitor și Cancelaria Aulică trebuia să împlinească cele ordonate de monarh. Precum atunci Kemény și, după el baronul Reichenstein, tot propuneri rele făceau unde era vorba de români, tocmai așa fac astăzi miniștrii regești ungurești, adică scâlcie adevărata stare de lucruri și informează pe monarh fals²⁸.

Miniștrii ungurești totuși sunt cei mai răi și puternici inamici ai românilor, lor le stau toate ministerele la dispoziție și, după ce și-au asigurat partida lor, declară că vor lucra din toate puterile pentru estirparea naționalităților, comportându-se împotriva acestora mai rău ca pașii turcești.

Mult a contribuit la înființarea gimnaziului din Năsăud aflarea prea înaltului rescript a glorioasei împărătese Maria Terezia din 23 aprilie 1770, cu care expres se ordina ca în Năsăud să se deschidă un gimnaziu cu limbile de propunere²⁹ română, latină și germană, atât pentru foștii grăniceri, cât și în interesul culturii românilor din nordul Transilvaniei, pe speșele fondului de provente a aceluia regiment, care fond era o proprietate nedisputaveră a românilor foști grăniceri.

Pe baza acestui prea înalt rescript împărătesc s-a și propus până în anul 1817 limba latină la Școala Superioară din Năsăud³⁰; din acel an însă, înmulțindu-se studiile militare, nu s-a mai propus altul.

Românii foști grăniceri urmând învățătura ce a dat-o nemuritorul împărat Iosif al II-lea proto-părinților lor, ca să-și trimită copiii la școli ca să învețe a se feri de rău și a-și apăra drepturile lor, au și deschis acel gimnaziu numaidecât după ce li s-a pus la dispoziție fondul de provente.

E drept că românii din al doilea regiment național confiniar s-au luptat mult pentru susținerea și dezvoltarea gimnaziului, până în urmă și-au clădit pentru acest scop și un edificiu corespunzător.

Avocații și plenipotențiații tuturor celor 44 de comune foste grănicerești, Dănilă Lica și Gabriel Manu au împărtășit Comisiunii fondurilor grănicerești din Năsăud cum că familia contelui Kemény, după cum le-a împărtășit plenipotentul acesteia, voiește a păși la o împăciuire cu comunele foste grăni-

²⁷ Reședința.

²⁸ Întărim afirmațiile autorului, care caracterizează perioada, cu sublinierea noastră.

²⁹ De predare.

³⁰ Institutul militar.

cerești ale regimentului al II-lea român confiniar transilvan în privința unor munți așa numiți revendicați; asupra cărora acea familie, după cum susține dânsa, ar putea uza de dreptul de a i se restitui ei acei munți, pentru că, cum se zice înainte de vreo 200 de ani ar fi fost acei munți în posesiunea acelei familii, rugând sus amintiții plenipotențiați pe președintele acelei delegații, ca să concheme pe membrii aceleia la Năsăud spre a-și da părerile în privința acelei împăciurii proiectate, adică să statorească punctele împăciurii ca așa, călătorind ei la Budapesta să poată pășii cu plenipotențiații acelei familii la o pertractare preliminară și eventual, la compunerea proiectului de împăciuire.

Spre a satisface cererii sus amintiților avocați, s-au conchemat membrii onoratei delegații cu scrisoarea președintelui ei ddto. 7 octombrie 1888 la Năsăud pe 14 octombrie 1888. Scrisoarea conchemătoare sună precum urmează:

„Mult onoratului domn Nicolae Beșan, membru al delegației grănicerești în Monor!

Duminică în 14 stil nou se va ține ședința delegației grănicerești în unele afaceri de cea mai mare importanță.

La această ședință ești recercat a participa necon condiționat, deoarece urmările neplăcute ce pot să provină se vor imputa acelora, care prin absențare au denegat contribuirea lor la rezolvarea favorabilă a afacerilor publice grănicerești.

De la delegația grănicerească, Năsăud, 7 octombrie 1888.

Președinte, Secretar,

Gr. Moisil, m.p. Maxim Pop, m.p.

Vicar foraneu episcopesc”.

În 14 octombrie 1888 s-au înfățișat membrii delegației în Năsăud, au ținut 2 ședințe, și au propus valoarea sumei de desdăunare și alte puncte de pertractare. Prețul de împăciuire s-a statorit cu 150.000 fl. pentru familia Kemény, și plenipotențiații comunelor au fost avizați, ca să se ducă la Budapesta și să încerce o aplanare atât cu familia Kemény, cât și cu erariul.

Plenipotențiații au călătorit la Budapesta, însă o împăciuire – din cauza pretențiilor celor exagerate a părților sus enumerate – nu s-a putut face și, așa reîntorcându-se plenipotențiații, despre rezultat, adică starea adevărată a lucrurilor, au încunoștințat în scris pe toate reprezentanțele comunelor foste grănicerești.

Comisia ministerială a declarat franc, că dânsa nu voiește să cunoască nici diploma regelui Matei, nici diploma împărătesei și reginei Maria Tereza din anul 1766, prin care sunt recunoscuți toți locuitorii foști grăniceri din sustatul al doilea regiment român confiniar transilvan de locuitori liberi, adică atât ei cât și toți descendenții lor, și așa purcezând în proiectul ei de lege din acel principiu fals, că în aceste comune există referințe ca între foștii iobagi și domnii pământeni, după determinațiile legilor urbariale se intenționează a se regula această referință prin segregarea unei părți a pădurilor și posesiunilor comunelor pentru familiile foste

grănicere și prin inferarea acestora în cărțile funduare ca părți ideale numai pe numele numitelor familii (grănicerești), iar celelalte păduri și pășuni să rămână curat a comunelor, de care să aibă parte atât foștii grăniceri, cât și toți locuitorii din comună existenți până acum și care se vor așeza și de aici înainte; fiind pretențiile erariului de tot exagerate, nici cu aceasta nu a succes împăciuirea.

Încât se ține cauza cu statutele pentru administrarea averii fondurilor din Năsăud, ministrul regesc unguresc de culte și de învățământ, cu ordinațiunea din 10 august 1886 nr. 31.507 a dispus, de în locul statutelor compuse de comitetul fondurilor școlare, să se compună alte statute, după principiile dictate de el, ignorând principiile satorite de acel comitet în statutele compuse de acesta. Pe baza statutelor compuse de ministerul unguresc de Culte și de Învățământ, toți locuitorii de pe teritoriul sustatului confiniu militar așezați aici după desfacerea graniței, fie aceia veniți din toate părțile lumii, au dreptul la folosirea acelor fonduri înființate din averile foștilor grăniceri. De o rectificare a statutelor compuse de minister în cale imperativă – arbitrară acesta nici că voiește a ști. În statutele compuse de ministerul regesc unguresc de Culte și Învățământ se îngrijește acesta ca în acest fel să se poată, încet, încet desființa o parte din școli, ce sustau acum de peste 120 de ani, și care în fiecare localitate au corespuns chemării lor.

Pași pentru desființarea unora din acestea i-a făcut comisarul regesc și comitele suprem Baronul Bánffy Dezideriu, și ministrul i-a acceptat toți, fără de a întreba pe comitetul districtual școlar.

De aici se vede lămurit, cum că Baronul Bánffy nu a fost denumit de comisar regesc ca să se îngrijească de buna administrare a fondurilor școlare ci, ca pe încet, încet, să desființeze școli și că, folosindu-se în urma dispunerii lui banii fondului de stipendii pentru alte scopuri, să detragă la fiii foștilor grăniceri români ajutoarele anuale care le-au primit până acum acout convictului, precum în adevăr pe anul 1889/90 s-au detras la toți școlarii gimnaziali ajutoarele.

Apoi ca să nu poată avansa fiii românilor foști grăniceri în statul de subofițeri în armata cesaro-regească sau comună, a dispus Baronul Bánffy, ca în școlile normale din Monor, Borgo-Prund și Năsăud, precum și în școlile triviale din Sângeorgiu, Telciu și Zagra, să nu se mai propună altul nici o vorbă din limba germană, deci în menționatele școli acum numai ungurește și românește să se propună și propunerea în limba germană a încetat de tot.

[...] ³¹...totuși în urma propunerilor comitelui suprem și comisar regesc Baronul Bánffy Dezideriu făcute la ministerul de Interne, apoi așternerea de informații false la ministrul președinte Tisza, acele statute compuse în urma prea înaltului ordin de corporațiunea competentă, ministrul de Culte și de Învățământ, în cointelegere cu ceilalți miniștrii regești ungurești, le-au dat simplaminte deoparte, și a compus el – adică ministerul – alte statute neconsunătoare cu Instrumentul Fundațional, despuindu-se foștii grăniceri români, ca fondatori a școlilor de învățământ, de toate drepturile lor, care statute apoi le-a așternut el cu o relație nebazată pe

³¹ Text lipsă, din cauza deteriorării documentului.

adevăr și dreptate Majestății Sale spre întărire, exprimându-se mai încolo în relațiunea sa, că statutele compuse de comitetul școlar grăniceresc nu ar conșuna cu legile patriei. Acest statut al ministrului de Culte și Învățământ, care-i în adevăr de el compus s-a și întărit de Majestatea Sa în zilele cele dintâi ale lui ianuarie 1889.

Până încă a nu sosi statutul cel nou de la minister, și până încă a nu se publica acela, comitele suprem și comisarul regesc prin un mandat prezidial emanat către directorul Fondurilor școlare Ioan Ciocan introducea dispozițiile aceluia, care ca unealtă cea presupusă a comisariului regesc, Baronul Bánffy Deszo, l-a și introdus în tot cuprinsul său, dând funcționarilor comisiei școlare ordine verbale, ca așa, când vor sosi acele statute la comisia școlară, dispozițiile aceluia să și fie mutate în viață până încă a nu se publica comitetului școlar, ieșind la acesta cu fapte complinite înainte.

Această faptă a directorului Fondurilor școlare Ioan Ciocan îi o dobitocească supunere.

În 6 aprilie a ținut comitetul fondurilor școlare ședință³². În aceasta a înaintat următorul protest³³:

„Ilustrissime Domnule comite suprem și comisar regiu!

După ce am aflat cuprinsul statutului, care s-a impus prin Înaltul regim pentru administrarea Fondurilor grănicerești școlare centrale și de stipendii și pe care – după cum ni se referă – și Majestatea Sa Împăratul și Regele Apostolic s-a îndurat prea grațios a-l aproba, subscrișii ca membrii aleși pe baza aceluia statut în comitetul administrator al fondurilor, venim cu tot respectul a da următoarea

³² Vezi protocolul în anexa nr. 2.

³³ Din lipsa textului în documentul original, îl reproducem după un text copiat ulterior, în A.N.BN., colecția *Iulian Marțian*, d. 43. Pe o coală separată se află următoarea notație aparținând lui Nestor Șimon: „Nota. Originalul acestei declarații se află în arhiva fondurilor pe 3 coli, la care se mai află cusute 3 coli cu traducerea ei în limba maghiară. Traducerea maghiară nu are însă subscrierile, nici în copie. Capătul șirului de mătase e lipit cu o sigilatură de papir albastru cu vergi circulare roșii, cu subscrierea: Gabriel Manu, avocat în Bistrița”. (*Ibidem*). În continuare filele de la 259-269 sunt deteriorate și textul nu este lizibil în întregul său. Pentru sfârșitul „domniei” lui Bánffy amintim doar că presa sublinia încă în ianuarie 1890 intenția acestuia de a demisiona, deoarece „a știut să-și facă propria sa voință stăpână chiar și peste lege”; („Gazeta Transilvaniei”, nr. 2/1890, p. 2). Urmează demisia din funcția de comite suprem a comitatului Solnoc-Dăbâca în 14 ianuarie 1890 (*Ibidem*, nr. 3, p. 1). Starea de suspans s-a prelungit – consemna presa – deoarece „va demisiona după ce își va descurca unele afaceri importante din punct de vedere politic și să-și capete un *vrednic înlocuitor*”; (*Ibidem*, nr. 10, p. 2). După ce amintește „o ultimă realizare” – prin procesul intentat împotriva membrilor comitetului grăniceresc de la înființare până în 1883 (*Ibidem*, nr. 269, p. 3); presa consemnează și plecarea efectivă a baronului Bánffy din funcția de comite suprem pentru comitatul Bistrița-Năsăud în decembrie 1890, datorită „unei neînțelegeri principiare ivită între el și între câțiva membri ai guvernului”; (*Ibidem*, nr. 2/1891, p. 2). Năsăudenii exprimau sentimentele lor prin aceea că „la plecare să-i zicem și noi–cale bună! și să-l asigurăm despre nestrămutatul nostru dor, de a nu-l mai vedea niciodată întors la noi 1”; (*Ibidem*, nr. 283/1890, p. 2). În locul său va fi denumit în ianuarie 1891 ca *fișpán*, contele Paul Bethlen (*Ibidem*, nr. 23/1891, p. 3).

Declarare

Mai întâi exprimăm mulțumire pentru încrederea pusă în noi, acelor reprezentanțe comunale, care au binevoit a ne alege ca membrii în comitet.

Regretăm însă că din motivele mai jos evidente, pe lângă cea mai mare bunăvoință, nu putem primi această alegere, deci dar nu putem nici participa la ședințele și consultările comitetului, pentru că:

1. Ori și ce înțeles sau explicare s-a dat și s-ar da prin Înaltul regim și organele sale clausulei de dată Buda la 10 aprilie 1871 nr. 6.806, prin care Majestatea Sa Monarhul s-a îndurat Prea grațios a aproba documentul fundațional din Năsăud la 18 august 1865, acel clausul numai un înțeles poate să-l aibă, și acela este, cum că amintitul document este aprobat în întreg cuprinsul lui; astăzi sunt la viață destui foști grăniceri și descendenți de ai lor, care au conlucrat la compunerea acelu document donațional, care l-au scris, și care cu pozivitate știu că prea înaltul erariu și renumitul bărbat de stat fericitul Baron Eötvös – pe atunci ministru r. u. de Culte și Instrucțiune Publică, însuși a propus Majestății Sale aprobarea acelu document în întreg cuprinsul său, ce apoi a și urmat.

Subscrișii dar suntem - după modesta noastră părere - de ferma convingere că Majestatea Sa Împăratul și Regele Apostolic prin clausul din 10 aprilie 1871 s-a îndurat a aproba instrumentul fundațional din 18 august 1865 în întreg cuprinsul lui.

Acel document este fundamentul fondurilor, prin acel document sunt instituite fondurile, acelea sunt literele fundaționale care cuprind în sine expresă voință a fundatorilor, expresă voință a foștilor grăniceri și determinațiunile acelu document nu este iertat³⁴ să fie alterate și schimbate.

Este - după noi - neexactă acea părere a Înaltului regim evidentă în mai multe ordinațiuni a Înaltului minister r. u. de Culte și Instrucțiune Publică, după care literele fundaționale mai sus amintite ar fi numai în principiu aprobate de Maiestate, iar întru celelalte părți s-ar putea schimba și altera; această explicare nu are loc din motivele că, în clausul de sub chestiune nu se face nici o amintire despre vreun principiu din documentul fundațional care nu s-ar aproba, nu se exceptează nici o parte a acelu document de la aprobare, nu se face în el nici o schimbare sau alterare, și dacă atare s-ar face sau s-ar fi făcut, atunci s-ar fi recerut și învoirea fundatorilor.

Necesitatea acestei păreri a Înaltului regim este pe deplin probat și prin pertractările premerse³⁵ aprobării numitului document, care pertractări au decurs între foștii grăniceri ca fundatori de o parte, și între sustatul guvern r. transilvan și mai târziu între ministerul de Culte r.u. de altă parte cu privire la instituirea fondurilor; ordinațiunile la nr. 15.694/1864, 20.135/1865, 23.6487/1865 și toate celelalte acte aflătoare la acel convolut³⁶, sunt tot atâtea

³⁴ Nu este permis.

³⁵ Anterioare.

³⁶ Volum, corpus de documente.

documente, care probează pe deplin că principiile și determinațiunile instrumentului fundațional din 18 august 1865 mai întâi s-au statorit prin grânicerii fondatori și prin înaltul regim de atunci și, numai după aceea s-au propus și așternut spre prea Înaltă aprobare.

2. Clausul de aprobare conține în sine dispoziția ca fundatorii să-și instituie și statute în tenoarea³⁷ cărora să se administreze averea numitelor fonduri.

Fundatorii au corespuns acestei înalte dispoziții, compunându-și așternând spre aprobare statutul din 16-19 august 1877; acest statut prin esmisul Înaltului minister r. u. de Culte și Instrucțiune Publică de sub nr. 17.389/1881 s-au retrimis pentru de a îndeplini necesarele reîntregiri. Fundatorii prin comitetul său au îndeplinit acele reîntregiri, făcând alte statute corespunzătoare amintitului esmis ministerial; aceste statute poartă data de 24 octombrie 1885, și acestea asemenea au fost așternute spre Înaltă aprobare. Ca incisi adăuga ne vedem necesități a adăuga aici cum că ne-a venit la urechi regretabila știre - care din inimă am dori să fie neadevărată - cum că Înaltul regim ar fi binevoit a informa pe Majestatea Sa Împăratul și Regele Apostolic, că fundatorii grâniceri și respectiv comitetul fondurilor ales prin aceea nu ar fi compus și nu ar voi a-și compune statutele de administrare.

Statutele așternute prin fundatori corespund întru toate principiilor și voinței exprese a fundatorilor evidentă în literele fundaționale, aprobate de Majestatea Sa, dar Înaltul regim prin esmisul ministerial din 10 august 1886 nr. 31.507 nu află cu cale a așterne acest statut spre aprobare; remunstrațiunea³⁸ fundatorilor contra acestuia încă nu s-a luat în considerațiune, fără Înaltul regim a aflat cu cale a compune însuși un alt statut, care acum se impune pentru administrarea fondurilor.

3. Regretăm că - precum ne-am convins - dispozițiunile de la acest statut în principal și în formă nu se unesc cu determinațiunile documentului fundațional din 18 august 1865, ci din contră, cea mai mare parte a acelor dispoziții sunt diametral opuse cu determinațiile literelor fundaționale aprobate de Majestatea Sa în întreg cuprinsul lor, așa încât *velle nolle*³⁹, suntem necesități a crede, cum că acest statut în mare parte, numai după nume este statut, pe când în faptă se face încercarea de a-l institui ca document de donație, și aceasta cu intențiunea de a paraliza voința fundatorilor, deci dar pentru a scoate cu totul din validitate actele subscrise de fundatori, prin care s-a instituit corporațiunea fondurilor acestui institut menit pentru cultura cetățenilor statului și instituit cu mari jertfe și cu mare abnegație de sine din partea populației fostă grânicerească.

4. Spre ilustrarea și documentarea aserțiunilor noastre din punctul precedent ne permitem cu tot regretul a trage o paralelă între dispozițiile statutelor nouă impuse și între determinațiunile.

³⁷ În baza cărora, potrivit cu prevederile lor.

³⁸ Protestul.

³⁹ *Volens nolens* = vrând, nevrând.

a) Prea Înaltul rescript din 21 ianuarie 1851 recunoaște că fondul odinioară numit de montur, acum de stipendii, este exclusiv proprietatea *foștilor grăniceri* din Regimentul al II-lea român de graniță, fiind acela instituit din averea lor proprie privată; foștii grăniceri în declararea lor din 13 martie 1851 dată cu ocazia desfacerii graniței militare au donat și determinat acel fond pentru stipendii, *pe care să le tragă numai fiii și descendenții grănicerilor* care vor studia la institute mai înalte; această declarație s-a probat prin Prea Înaltul bilet de mână a Majestății Sale din 27 august 1861 și, cu privire la fondul de stipendii, în înțelesul acelei declarații sunt susceptibile și determinațiunile respective în literele fundamentale din 18 august 1865; pe lângă toate acestea statutele noi impuse dispun ca fondul acela să fie administrat, nu prin foștii grăniceri ca proprietari și fondatori, ci prin comunele actuale politice, membrii comitetului să fie aleși prin reprezentanțele comunale politice, dispune mai departe, ca venitul aceluia fond să-l tragă nu numai grănicerii, respectiv fiii și descendenții lor, ci toate veniturile de prin Galiția, Rusia, România, Bohemia, care s-au așezat în comunele grănicere de la desființarea graniței încoace.

b) Literele fundamentale din 18 august 1865 aprobate – după cum s-a demonstrat mai sus – de Majestatea Sa în întreg cuprinsul lor, dispun aparte ca școlile și institutele de învățământ ce se vor întreține din fondul central, să fie institute confesionale, pe când statutul impus, nu numai că nu voiește a ști de aceasta, dar chiar numele de atare uzat de almintrelea până acum nici că-l suferă, dând amintitelor institute numirea ne mai practică până aici, de „institute fundamentale”.

c) Amintitul document fundamental dispune aparte ca veniturile, nu numai a fondului de stipendii, ci și a celui central, în special încât privește beneficiile convictului, să le tragă nu numai foștii grăniceri, fiii și descendenții aceluia, pe când statutul impus dispune ca afară de cei îndreptățiți, să aibă parte la fonduri toți străinii și veneticii, care s-au așezat prin comunele foste grănicerești de la desfacerea graniței încoace.

d) Literele fundamentale aprobate de Majestatea Sa dispun aparte, ca averea fondurilor să se administreze prin un comitet ales numai de foștii grăniceri, iar înaltul regim, de o parte, și veneratul ordinariat gr.-cat. din Gherla de altă parte, să exercite numai suprainspecțiunea asupra acestor administratori, pe când în tenoarea statutului nou impus, acest comitet este compus din membrii aleși prin reprezentanții comunelor politice sub conducerea și influența funcționarilor administrativi și din membrii denumiți de-a dreptul prin Înaltul Regim; deci dar Înaltul Regim în tenoarea acestui statut, prin denumirea acestor membrii nu se mărginește numai la supra inspecțiune, ci se amestecă de-a dreptul în administrare. Mai departe alegerea președintelui comitetului se face în statut dependentă de la aprobarea regimului, cu alte cuvinte, pe președinte îl denumește regimul, iar ordinariatului episcopesc îi conde numai un vot în comisia administratoare, care concesiune de

almintrelea încă este o amestecare în administrarea fondurilor, pe când și acestui ordinariat i se compete numai supra-inspecțiunea.

e) În documentul fundațional există principialminte și eminialminte determinațiunea, că fondurile școlare și de stipendii constituie o avere nedisputaveră și neînstrăinaveră⁴⁰ și că această avere este proprietatea fundatorilor grăniceri din cele 44 de comune ce s-au ținut de Regimentul al II-lea român de graniță, pe când prin statutul impus, averea fondurilor se decretează de avere comună a tuturor locuitorilor din comunele politice, fără reprivire la aceea, că sunt acei grăniceri sau nu, și că tras-au aceia până acum ceva din veniturile aceluia fond sau nu?

Această dispoziție a statutului creează un caz de precedență pentru introducerea unor *principii comunistice* (s.n.) cu privire la averea privaților sau a corporațiilor – căci prin un statut de administrare se ia fără proces, fără sentință, averea privată a unei clase de cetățeni și se dă altora, căci până acum nu au avut-o, dar nici că au pretins-o.

5. Abstrăgând de la toate acestea orice concluzie se va aduce prin comitet sau prin comisiunea ce se va alege prin acest comitet, în tenoarea statutului impus, fie cea concluzie corespunzătoare statutului sau nu, nu se poate executa înainte de a fi aprobat de Înalțul Regim și respectiv, de organele sale; în urma acestei dispoziții a statutului, atât comitetul cât și comisiunea aleasă prin el devin un *pietus masculus*⁴¹, drepturile și activitatea lor sunt reduse la nula, iar Înalțul Regim și organele sale, în special comitele suprem a comitatului Bistrița-Năsăud dispun despre administrarea acestor fonduri după plac; administrarea acestei averi dar, în tenoarea cestionatului statut este o continuare a comisariatului regesc de până acum, sau o copie autentică a aceluia.

Din cele expuse până aici se vede, că prin un statut, a cărui scop nu poate fi altul, decât regularea administrării averii fondurilor prin el, în locul acestei regulări s-a atacat dreptul de proprietate a fundatorilor, s-au clătinat din fundament determinațiile documentului fundațional din 18 august 1865 subscris de fundatori și aprobat Prea Înalt de Maiestate, și s-a alterat expres voința fundatorilor.

Deci dar, suntem departe de a ne împotrivi în genere dispozițiilor din statutul amintit, căruia – precum ni se referă – Majestatea Sa asemenea s-a îndurat Prea Grațios a-i da și la acesta Prea Înalta aprobare, dar este în contra convingerii noastre – că față cu situația ce ni s-a creat – să ne facem înșine executorii atâtor dispoziții care – după cum am zis și probat mai sus – ia din mâna fundatorilor dreptul de administrare, ia averea lor proprie și o dă altora, care nu au contribuit nimic la ea, răstoarnă principiile fundamentale a documentului de donație și în genere lucră contra expresiei voințe a fundatorilor.

⁴⁰ S-au păstrat formele ușor forțate de exprimare din epocă, care întăreau aserțiunea de neamestec în administrarea fondurilor.

⁴¹ Caduce, inoperante.

Deci prin aceasta – față de atari dispoziții – cu tot respectul ridicând protest, ne luăm voie a ne da cu atât mai tare abdicarea⁴² noastră din comitet, cu cât – după modesta noastră părere – suntem și aleși de atari corporații cărora, în tenoarea documentului fundațional din 18 august 1865 dreptul de alege nu li se compete.

Ne rugăm dar cu toată reverința, ca această declarație a noastră să se acludă⁴³ protocolului suscept de ședința de astăzi a comitetului și să se notifice oficios despre ea.

Năsăud, în 6 aprilie 1889.

[...]”⁴⁴.

„Propunere de amânare

Deoarece dintr-o citire nu ne putem orienta despre cuprinsul întru amănunt a statutului acestuia nou, mai departe fiindcă cei mai mulți membri nu știu ungurește, iar o traducere autentică nu există, de aceea în ședința de acum nu putem intra în dezbateră obiectelor puse în program, ci propunem ca să se aleagă o comisie de redactare de trei, care să efeptuiască și traducerea în limba membrilor cea românească și tipărirea în două limbi a statului, precum și distribuirea lui între membrii acestei reprezentanțe până la 15 mai 1889, iar proxima ședință să se escrie pe 18 iunie 1889 înainte de amiază.

La această propunere ne îndeamnă și acea împrejurare că, fiind astăzi sărbătoare greco-catolică și greco-orientală dintre cele mai însemnate, nu se poate ține „Învocarea ajutorului dumnezeiesc” prin „Împăratul Ceresc”, căci în Sfânta Biserică se face slujba pentru poporeni, iar în timpul Sfintei Liturghii nici laicilor nu li se cuvine a ține ședințe, necum preoților, care fiind Postul Mare, trebuie să neglijeze unele funcțiuni preoțești esențiale, ba, fiind două sărbători dupăolaltă, nici nu ar putea șede aici la toate consultările.

Năsăud, 6 aprilie 1889.

Ioachim Mureșan,
Atanasie Ușieriu,
Baziliu Terente,
Cirilă Deac,
Ieronim Slăvoacă”⁴⁵.

⁴² Abdicarea, demisia.

⁴³ Anexeze.

⁴⁴ Urmează semnăturile celor 12 astfel: Dănilă Lica, Gavril Man, Atanasie Ușieriu, Elia Cincea, Simeon Monda, Baziliu Terente, Ciril Deac, Ieronim Slăvoacă, Elia Posmușian, Pamfilii Grapini, Dănilă Șut, Istrate Suci. Publicat în „Tribuna”, nr. 69-72/1889.

⁴⁵ A.N.BN., colecția Iulian Marțian, d. 43.

Anexa nr. 1.

A șasea suplică către Majestatea Sa a foștilor grăniceri din al 2-lea regiment românesc de graniță⁴⁶

Majestatea Voastră cesară și regească apostolică!

Prea supusa populație a fostului al doilea regiment român grăniceresc de infanterie din Ardeal, constrâns prin împrejurările ivite, îndrăznește cu profundă devoțiune, cu modestie naturală și nefățărîtă a expune dinaintea prea înaltului tron al Majestății Voastre cesaro și regească apostolică uneltirile și nelegalitățile, ce se aplică față de ea din partea Înaltului regim regesc unguresc (în continuare r. u.) și a organelor instituite de el, a aduce înaintea faptelor, spre a documenta aceasta și a cere cu profundă reverință de la Majestatea Voastră cesaro și regească apostolică, delăturarea acelor uneltiri și nelegalități cu atât mai vârtos, cu cât subsemnatei populații prea supuse nu i s-a denegat de la înălțimea tronului Majestății Voastre niciodată ajutorul și dreptatea cerută în strâmtorările sale, ci din contra, i s-a dat totdeauna prea grațios.

Populația grănicerească prea fidelă și prea supusă tronului Majestății Voastre cesară și regească apostolică avuse convingerea, că prin încheierea contractului făcut cu înaltul erariu r. u. din 12 martie 1872, afacerile sale în privința posesiunii în privința bunurilor și averilor sale avitice⁴⁷ și-au aflat rezolvarea deplină și s-au asigurat, și aceasta cu atât mai mult, cu cât Majestatea Voastră v-ați îndurat a sancționa acel contract cu valoare de drept.

Într-aceea se vede cu devoțiune subsemnata populație amar înșelată în părerea ei, deoarece de prezent înaltul regim r. u. sub pretextul executării determinațiilor acestui contract a instituit o comisie din sânul înaltului ministru, care față cu populația fostă grănicerească se pare a nu fi prea binevoitoare.

De prezent numita comisie și în urma acesteia, înaltele ministere r. u. și organele instituite de acestea înțeleg necorect determinațiile chiar ale contractului sancționat de Majestatea Voastră, iar cuprinsul prea înaltelor rescripte și dispozițiuni date în afacerile noastre le explică greșit, unele determinații ale acelora le ignoră cu totul, fapte pozitive existente nu se iau în considerare, și toate acestea pentru a putea deduce acele consecințe, care pot fi aplicate în nefavoarea, ba, spre totala ruină a prea devotat subscrisei populații grănicerești, care din vechime a rămas totdeauna credincioasă tronului Majestății Voastre cesaro regești și apostolice, statului și patriei.

Spre scopul executării deciziilor acestei comisii, fu așezat și aici în comitat un organ tocmai potrivit spre aceasta, în persoana Ilustrității Sale d-lui baron Desideriu Bánffy, comitele suprem al comitatului Solnoc-Dăbâca. Și de fapt, nici că se putea afla un om mai răuvoitor grănicerilor și intereselor

⁴⁶ Vezi prima parte a studiului în „Arhiva Someșană”, seria III, V, 2006, p. 311, nota 85.

⁴⁷ De la strămoși.

lor, care cu desconsiderările sale a întrecut și cele mai exagerate așteptări ale comisiei memorate.

Procedura comisiei amintite mai sus, și respectiv a înaltului regim și a organelor sale - cutezăm a afirma cu profundă reverență, anume spre acest scop instituite - prin care procedură, fidela și supusa populație subsemnată, prin uneltiri și nelegalități este atacată în proprietatea ei, în bunul și averea ei avitică, se pot detalia mai ales în trei direcții, și adică:

a) cu privire la fondurile școlare și de stipendii;

b) cu privire la păduri și peste tot, la afacerile silvanale;

c) cu privire la procesul intentat de familia conte Kemény pentru recunoașterea dreptului de proprietate asupra mai multor munți, cum și pentru o desdăunare de 3 milioane florini.

Cu adâncă devoțiune subscrisa populație își permite a înșira Majestății Voastre cesare și regești apostolice cu profund respect acele fapte, care dovedesc pe deplin uneltirile și nelegalitățile, precum urmează:

Ad. a) *Cu privire la fondul școlar și de stipendii.*

Cum arată și extrasul din raportul c. r. comandai generale a Ardealului către c. r. consiliul de război al Curții din 3 mai 1841 nr. 1774, alăturat prea umilit sub /1, populația grănicerească din fostul al doilea regiment românesc de graniță a întemeiat încă în anul 1841, pe timpul sustării graniței militare, așa numitul fond de montur din mijloace proprii, fără ca să fi contribuit ceva la acest fondul țării sau erariul militar al statului.

Cu ocazia desființării graniței militare, Majestatea Voastră cesară și regească apostolică, prin autograful din 20 ianuarie 1851 alăturat sub /2, V-ați îndurat preainalt a recunoaște populației foștilor grăniceri dreptul de proprietate la fondul de montur și a-l lăsa în posesia și administrarea ei.

De asemenea la desființarea fostei granițe militare populația grănicerească prin deputații ei plenipotențiați trimiși din toate comunele grănicerești, conform declarației alăturate sub /3, s-a decis a nu împărți fondul de montur, ci veniturile acestui fond le-a destinat ca stipendii la institute mai înalte, însă exclusiv pentru fiii populației grănicerești.

Așadar nu se poate trage la îndoială că fondul de montur s-a înființat prin populația fostă grănicerească din mijloace proprii și tot prin aceea s-a transformat în fond de stipendii și s-a destinat pentru educarea și cultivarea ș-a școlii și institute de cultură mai înalte, exclusiv pentru fiii proprii, că prin urmare actualul fond de stipendii este proprietate exclusivă a descendenților lor și la gustarea din veniturile aceluia sunt îndreptățiți numai descendenții și succesorii legali ai foștilor grăniceri.

Mai încolo e fapt în general cunoscut cum că, locuitorii Văii Someșului, *ab origine*, încă înainte de militarizare au fost oameni liberi, a căror comunități au avut drepturile lor regale proprii, între acestea și dreptul de cârciumărit. Această împrejurare se dovedește de almintrelea și prin diploma regelui Mathia, aceluși⁴⁸ prea umilit sub /4.

⁴⁸ Anexată, alăturată.

În diploma de militarizare a Majestății Sale de fericită memorie împărăteasa Maria Terezia din 12 noiembrie 1766 și, cu deosebire în introducerea se întărește adevărul afirmației noastre referitoare la acestea, deoarece în acea diplomă starea liberă a populației acesteia nu numai că nu se alterează deloc, ci din contră, se recunoaște.

Comunele militarizate cu această ocazie, Sântioana și Mărișelu, care până atunci se țineau de *fundus regius*, aveau de asemenea drepturile lor regale proprii și adică, în puterea legilor ce existau pe atunci în fundul regesc și anumit, în sensul dreptului statutar sășesc.

Celelalte comune militarizate la începutul anului 1766 din cercul Monorului, precum și comunele din cercul Bârgăului, militarizate mai târziu până la anul 1783, fură ridicate cu ocazia militarizării în statut liber prin diploma de militarizare citată mai sus împreună cu locuitorii lor și prin aceasta, li s-au dat drepturi regale asemenea celorlalte comunități care au fost libere mai înainte.

În diploma de militarizare se zice: „Se privesc ca oameni liberi, tot ce e proprietatea fiecărui individ împreună cu folosul și folosința, se eliberează din erezi în erezi de decimele ce erau a se presta mai înainte, proprietarii acelora se vor scuti după legile țării și după articolii militari, și pentru aceea au să se bucure de prerogativele și imunitățile de care se bucură oamenii liberi”. În aceeași diplomă se zice mai încolo: „Valahii Districtului Rodnei memorați ca miliție grănicerească națională și a altor locuri, care n-au fost oameni liberi”.

Din cele expuse se vede și nu se poate trage la nici o îndoială, cum că în timpul sustării institutului de graniță drepturile regale și, în special dreptul de cârciumărit a format o proprietate exclusivă a populației foștilor grăniceri și respectiv, a fostelor comune grănicerești.

Fiindcă după înființarea graniței militare, spre acoperirea speselor necesare pentru scopurile administrative interne nu s-a făcut nici o contribuție, nici din partea vistieriei statului – respectiv a erarului militar – veniturile acestor drepturi regale și în special a dreptului de cârciumărit, încă cu ocazia înființării graniței s-au concentrat într-un fond sub numirea „fondul de provente”, cum se vede aceasta din art. 78 al diplomei pentru înființarea graniței, precum și din rezoluția fostului c. r. consiliu de război aulică din 19 iulie 1779.

În timpul sustării graniței militare veniturile acestui fond s-au întrebuințat, parte, pentru scopuri administrative, mai ales însă, pentru scopuri școlare și, din aceste venituri s-au împărțășit numai foștii grăniceri.

După desființarea graniței, Majestatea Voastră cesară și regească apostolică, prin prea înaltul autograf din 27 august 1861 V-ați îndurat prea grațios a recunoaște locuitorilor de pe Valea Someșului dreptul de proprietate la veniturile fondului de provente, precum și la părțile de fond ce erau ale fostelor comune grănicerești; de asemenea s-au transpus veniturile fondului

de provenite din cercul Bârgăului și al Monorului prin pactul din 12 martie 1872 în proprietatea fondului școlar, înființat prin foștii grăniceri.

Acest fond în timpul sustării graniței militare s-a administrat totdeauna numai prin grăniceri și respectiv, prin comisia economică aleasă de comunele grănicerești pe baza articolului 75 al diplomei despre înființarea graniței.

După desființarea graniței, acesta, ca și fondul de montur, s-au administrat prin o comisie aleasă de populația foștilor grăniceri, care a fost recunoscută din partea autorităților mai înalte, cum se vede aceasta din ordinațiunea fostei prefecturi din Bistrița cu data 23 iunie 1860 nr. 3439, adusă prea umilit sub /5, cum și din propunerea Excelenței Sale ministrului de Plener, cu data 17 aprilie 1861, nr. 73.120/959, de sub /6.

Prin un astfel de comitet central, care se alege și întregeste prin populația foștilor grăniceri și, respectiv prin cele 44 comune foste grănicerești - fără ca alți negrăniceri să fi exercitat cel mai mic amestec în administrare - se administrează și de prezent aceste fonduri.

Așadar, foștii grăniceri, ca proprietari ai acestor fonduri, le-au administrat din vechime singuri și exclusiv.

În anii 1861 și 1862 foștii grăniceri au destinat cea mai mare parte, și anume trei din patru părți a veniturilor fondului de provenite pentru scopuri curat școlare, deoarece au decis nu numai a susține și mai departe școlile plătite până atunci din el, și anume Școala Normală din Năsăud, școlile triviale din Borgo-Prund, Monor, Telciu, Zagra și Sângeorz, cum și Școala de fetețe din Năsăud, ci a înființat în opidul Năsăud și un gimnaziu și un convict.

După mai multe completări a acestor concluzii ordonate de autoritățile mai înalte și anume: în urma ordinațiunilor fostului guvern regesc transilvan din 15 mai 1864 nr. 15.694, apoi din 28 iulie 1865 nr. 20.135, mai departe din 21 septembrie 1865 nr. 23.648, în fine din 12 octombrie 1865 nr. 19.525, au compus foștii grăniceri din fostul al II-lea regiment român de graniță nr. 17 și, respectiv, din cele 44 de comune grănicerești ce țin de acest regiment, ca singurii și exclusivii proprietari, prin deputații și plenipotențiații proprii aleși și exmiși în acest scop - actul fundațional din 18 august 1865 alăturat cu profundă reverință sub /7.

Acest act fundațional V-ați îndurat Majestatea Voastră prin prea înalta deciziune cu data Viena, 23 martie 1871, a-l sancționa prea grațios în tot cuprinsul său.

Nu este dar nici o îndoială, cum că numai foștii grăniceri exclusiv au înființat fondul școlar năsăudean și cum că Majestatea Voastră cesară și regească apostolică V-ați îndurat a aproba această fundație în înțelesul în care s-a făcut.

Nu se poate nega că la venit s-au mai adăugat încă trei din patru părți din regalele cercului Borgo și Monor, asemenea pe baza declarației date de foștii grăniceri din acele cercuri.

În înțelesul punctului 1 din acest act fundațional sancționat de Majestatea Voastră cesară și regească apostolică *formează fondurile școlare*

năsăudene o proprietate nedivizibilă a fostelor comune grănicerești, adică a foștilor grăniceri și fiecare din aceste comune – respectiv comuniuni grănicerești – are partea sa ideală la acelea.

Pe baza acestor principii a actului fundațional aveau să se compună acum noi statute asupra administrării acestor averi.

Spre a corespunde și acestei cerințe a actului fundațional, a compus comitetul administrator de fonduri școlare statutul de administrare aclus prea umilit sub /8 și l-a așternut spre înaltă aprobare.

Înaltul minister r. u. de Culte cu ordinul său din 2 iunie 1881 nr. 17.389 aclus sub /9 a dispus a se face unele întregiri și comitetul administrator, în executarea aceluia pe baza principiilor din actul fundațional a compus din nou statute de administrare mai complete, care de almintrelea corespund deplin dispozițiilor mai sus lăudatului ordin ministerial și care s-au așternut spre aprobare mai înaltă și sunt acluse aici sub /10 în traducere germană.

Totuși Excelența Sa domnul ministru r. u. de Culte prin înaltul ordin din 10 august 1886 nr. 31.507, care se aclude cu cea mai mare supunere sub /11, s-a exprimat cum că statutele cu acele principii, care sunt cuprinse în actul fundațional, nu voiește a le așterne spre prea înaltă aprobare.

În acel ordin nu voiește a recunoaște principiile din actul fundațional sancționat de Majestatea Voastră cer. reg. apost., principii ce se ignorează formal.

Acest înalt ordin exprimă intenția că fondurile școlare năsăudene nu mai formează proprietatea fostelor comune – acum comuniuni grănicerești – în sensul punctului 1 din actul fundațional, ca acelea să nu se mai administreze prin adevărații proprietari, adică prin foștii grăniceri, ca din stipendii și alte venituri ale fondurilor să nu se împărtășească numai descendenții foștilor grăniceri, ca prin urmare să se administreze mai departe prin comune politice, ca Înaltul regim, prin un număr nerestrâns de membrii numiți în comitetul administrator precum și prin numirea directorului administrator, apoi prin aprobarea alegerii de președinte al comitetului, precum și prin introducerea în comitetul administrativ a unor astfel de membri, care vor fi desemnați spre aceasta prin comitetul comitatens, nu numai să influențeze, ci să dirijeze administrarea, cum că la stipendii și alte beneficii ale fondului în înțelesul Înaltului ordin citat mai sus să aibă parte, afară de descendenții foștilor grăniceri încă nu numai fiii familiilor lor, care s-au aflat de mai înainte în comunele foste grănicerești, care n-au fost grăniceri, ci toate familiile emigrate de la desființarea graniței din Galiția, Bucovina, Rusia, România, Maramureș etc., și așezate în comunele foste grănicerești și în acest înțeles să se compună acum și statutele de administrare.

Peste tot, determinațiunile Înaltului ordin ministerial nr. 31.567 stau în contradicție diametrală cu principiile din actul fundațional sancționat de Majestatea Voastră cer. reg. apost; asemenea, stau în contradicție acelea și cu determinațiunile prea înaltului autograf al Majestății Voastre cer. reg. apost.

din 27 august 1861, în care Majestatea Voastră V-ați îndurat a recunoaște dreptul exclusiv de proprietate la averea fondurilor.

N-a fost destul cu încercarea de a restrânge pe umilit subscrisa populație în posesia, bunul și averea sa, ci Excelența Sa Ministrul r. u. de Culte a trebuit să aducă aici ca motivare și un pretext – și aceasta spre cea mai adâncă întristare a noastră s-a și aflat și adus – anume: deși de la militarizare, moșii și strămoșii noștri au fost totdeauna adicți⁴⁹ prea înaltului tron, glorioasei dinastii habsburgice, monarhiei și patriei; deși s-a recunoscut totdeauna credința ei neclintită; deși dovedește istoria Regimentului al II-lea românesc de graniță, cum că populația din acest regiment de graniță și-a vărsat sângele pe câmpul de onoare pentru tron, dinastie și patrie în Turcia, Prusia, Franca, Italia, cu toate acestea, această populație acum pașnică și blândă din fostul regiment de graniță înadins se învinovățește și se suspicionează în ordinul ministerial numit mai sus, că cu administrarea fondurilor și compunerea statutelor ar voi să formeze caste periculoase unității statului.

Dacă se colportează astfel de știri tendențioase în foile publice, aceasta în timpul de față nu e de o deosebită însemnătate, însă ca Excelența Sa ministrul de Culte să arunce asemenea învinuiri asupra unei populații neclintite în credința către prea înaltul tron și patrie; la aceasta nu s-a așteptat umilita subscrisă populație.

Majestate! Excelența Sa domnul ministru de Culte și Instrucțiune sub titlul că vrea să reguleze administrarea fondurilor școlare, a aflat de bine a ne trimite mai întâi un comisar ministerial și curând după aceasta, un comisar regesc în persoana Ilustrității Sale Domnul comite suprem baron Desideriu Bánffy, prevăzându-l cu ordin deschis, alăturat sub /12 și care poartă timbrul persecutării unor elemente periculoase societății, la care umilita subscrisă populație a foștilor grăniceri n-a dat nici cea mai mică cauză, ce o spunem cu conștiința liniștită. Regularea administrării însă – cum arată faptele de mai jos – e cu atât mai mult numai un pretext, cu cât chiar în cazul când administrarea averii fondului ar fi fost în realitate defectuoasă, defectele și necorectitățile ei ar cădea și ar putea cădea numai în sarcina înaltului minister r. u., de Culte și Învățământ, pentru că în înțelesul actului fundațional sancționat, inspecția supremă asupra administrării a avut-o și o are acest înalt minister și, pentru că până acum comitetul administrator în tot anul a așternut socotelile spre cenzurare, iar ministerul totdeauna le-a cenzurat, întărit și aprobat.

Nu regularea administrării a fost așadar scopul adevărat al introducerii comisariatului regesc. Cuprinsul ordinului ministerial citat, pus în legătură cu prevederile și cu dispozițiile domnului comisar regesc, ce se vor expune mai jos, dau explicare clară și descoperă adevăratul scop, prin determinațiunile acestui Înalt ordin se descoperă intenția Excelenței Sale, a

⁴⁹ Alipiți, credincioși.

domnului ministru de Culte și Instrucțiune cu privire la fondurile noastre școlare și de stipendii.

Domnul comite suprem, în calitate de comisar regesc, îndată după numirea sa a interzis prin ordinațiunea din 4 august 1885 nr. 886 cu toată strictețea comisiunii, adică organului administrativ al fondurilor de a mai așterne relațiuni la autoritățile superioare, i-a interzis de a adresa raporturi către înaltul ministru de Culte și către ordinariatul gr.-cat. din Gherla fără ca să fie mai înainte vidimate⁵⁰ de dânsul, deși până atunci se relaționa direct din Năsăud; el i-a interzis și ori ce altă corespondență fără numita vidimare.

Prin Co-ordinațiunea din 17 octombrie 1885 nr. 1.395 comisarul a oprit strâns numirea usitată până atunci a fondurilor în sensul actului fundațional ca *proprietate a foștilor grăniceri*, ba chiar și amintirea vorbeii de *grăniceri* și *grănicerești* în acte și pe adrese, și a dat alte numiri necorespunzătoare actului fundațional sancționat de Majestatea Voastră.

Prin ordinul telegrafic din 29 august 1885 nr. 1.071 a oprit ținerea ședințelor comitetului administrator care era convocat și a amenințat cu putea armată.

Prin ordonanța din decembrie 1885 nr. 1.991 dispune ca banii fondurilor școlare depuși până aici în unele case de păstrare, să se scoată de acolo și să se pună în alte case desemnate de el în mod arbitrar, fără de a lua pentru ele răspunderea și garanția.

Prin ordinațiunea din 6 decembrie 1885 nr. 1.695 a instituit, în contra ordinațiunilor actului fundațional pentru școlile susținute din fond, niște organe, care până aici nu au existat, așa numitele curatorate și acestor curatorate, cu ordinațiunea din iulie 1886 nr. 1.161, le-a dat instrucțiuni de administrație școlară care nu stau în consonanță cu principiile actului fundațional.

Prin ordinațiunea din 15 decembrie 1885 nr. 1.806 se eschid⁵¹ unii membrii din comisiunea administratoare de fonduri școlare, care au fost aleși de adunarea generală a comitetului administrator și în locul lor, prin ordinațiunea din 30 decembrie 1885 nr. 2.068 se denumesc alți membri după arbitru.

Prin ordinațiunea din 16 decembrie 1885 nr. 1.998 se suspendă directorul gimnazial din postul său și se numește președinte al comisiunii administratoare, de altă parte fără a mai lua în considerare determinațiunile actului fundațional, fără încunoștințarea ordinariatului episcopesc gr.-cat. de Gherla și fără ascultarea comitetului administrator de fonduri, se substituie un profesor gimnazial cu directorul gimnaziului.

Prin ordinațiunea ce dă instrucțiuni despre organizarea internă din 12 septembrie 1885 nr. 1.116 pct. 13 se sistează plățirea părții ce compete⁵² comu-

---

⁵⁰ Văzute și aprobate.

⁵¹ Sunt excluși, înlăturați.

⁵² Ce revine.

nelor din regalul de cârciumărit și se ordonează înaintarea acelor sume la casa comitatului, scopul acestei dispozițiuni e - cum se va arăta mai târziu - de a lua comunelor din mână mijloacele ca să nu mai poată suporta spesele în procesul Keményan, după ce acele părți erau destinate anume pentru suportarea acelor spese.

Toate dispozițiunile comisarului regesc amintite mai sus nu sunt îndreptate spre scopul ameliorării administrației fondurilor școlare, este însă pentru aceea violat actul fundațional în bazele sale și faptele expuse mai sus combinate cu înaltul ordin ministerial dat mai în urmă arată, că Excelența Sa ministrul de Culte și Instrucțiune, în contra principiilor actului fundațional, cum și a determinațiunilor clare ale prea înaltului autograf al Majestății Voastre ces. Reg. apost. și, nu mai puțin în contra determinațiunilor clare ale contractului din 12 martie 1872, sancționat de Majestatea Voastră, ținesc într-acolo, ca să substragă populației foștilor grăniceri, descendenților și urmașilor lor dreptul de proprietate la averea fondurilor cum și administrarea acestor fonduri și s-o transmită altora.

Această împrejurare a adus pe comitetul administrator de fonduri școlare grănicerești în poziție de a face, în ședința sa ținută la 3 octombrie 1886 în Năsăud, conchiemată pentru pertractare asupra înaltului ordin ministerial de mai sus, reprezentațiunea către Înaltul minister de Culte și Instrucțiune, alăturată cu profundă reverință sub /14 în traducere germană.

Însă fiindcă cu adâncă devoțiune subscrisa populație, *față cu procedarea de până acum are destulă cauză de a se teme, că și această reprezentațiune de almintrelea destul de fundată, va fi ajunsă de asemenea soartă, ca multe alte hârtii, de a fi aruncată la o parte* (s.n.): îndrăznește, bazată fiind pe grația prea înaltului tron, bazată pe credința sa totdeauna statornică și neclintită către prea înalta dinastie, către monarh și patrie, a așterne cu cea mai profundă reverință și supunere prezenta suplică.

Ad. b). *În privința pădurilor și peste tot în privința afacerilor silvanale.*

După introducerea legii silvanale (art. Lege XXXI/1879) aveau să se compună în înțelesul aceleia, statutele recerute pentru administrarea pădurilor și să se instituie de către proprietari, personalul silvanal necesar.

În privința aceasta fostele comune grănicerești, ca proprietare a pădurilor, au compus statutele prescrise în sus citata lege corespunzător împrejurărilor de aici și le-au așternut spre aprobare, însă înaltul minister r. u. de Agricultură, Industrie și Comerț, prin ordinul comunicat la nr. 104 comisiunii silvanale, nu le-a aprobat, ci a impus însuși statute numitelor comune și spre introducerea acelor și după cum se zice pentru regularea afacerilor silvanale a numit pe Ilustritatea Sa d-l. comite suprem baronul Dezideriu Bánffy comisar guvernial în afacerile silvanale. După aceasta a urmat numirea personalului silvanal, care costă pe comunele comitatului peste 30.000 fl. anual, spre a căror acoperire nu ajung veniturile din păduri, și prin aceasta se zice că s-ar fi introdus ordine în afacerile silvanale.

Umilita subscrisă populație nu ar ridica nici cea mai mică obiecție în contra unei regulări a afacerilor silvanale, din contră e aplecată a face tot posibilul pentru cultura pădurilor în interesul ei propriu, numai-decât dacă sub pretextul cultivării pădurilor nu s-ar intenționa executarea altor scopuri; deoarece însă și aici ca și la fonduri se urmăresc cu totul alte scopuri, spre documentarea acestora îndrăznește prea umilita subscrisă populație asemenea a produce fapte și anume:

1. Înaltul regim a intentat procese în numele erariului contra fostei populații grănicerești la judecătoria de cerc din Năsăud ca autoritate a cărții funduare, la tribunalul regesc din Bistrița, ca autoritate a cărții funduare, apoi mai târziu la tribunalul regesc din Bistrița și Târgu-Mureș, ca instanțe reale contra tuturor comunelor ce s-au ținut de regimentul II român de graniță, după cum se zice: pentru rectificarea titlului de carte funduară cu privire la munți și păduri, cum dovedesc acestea incusele⁵³ prea umilit alăturată sub /15 - /17 și prin aceasta a încurcat comunele în spese enorme.

Cu procesele amintite nu se intenționează nimic alta, decât ștergerea clausulei cu ocazia localizării în cărțile funduare, conform stării actuale, în înțelesul căreia proprietarii și posesorii munților și ai pădurilor sunt foștii grăniceri.

Nu-mi este dar îndoială cum că Înaltul regim și cu aceste procese intenționează a substrage umilit subscrisei populații dreptul de proprietate la păduri și munți și a-l transmite altora.

Nu mai puțin se șicanează comune singuratece foste grănicerești în privința veniturilor din păduri și cu acest prilej se lucră în contra legilor existente, pentru că:

2. Comunitatea Nepos, pe baza planului de economizare generală definitiv, aprobat de Înaltul minister r. u., de Agricultură, Industrie și Comerț, a vândut prin licitație publică societății Götz et. Comp. din Viena spre exploatare 1.543 jug. de pădure; contractul respectiv s-a aprobat de congregațiunea comitatensă în înțelesul legii comunale, respectiv municipale, prin concluzul din 23 octombrie 1884 nr. 5.1842/192; protocolul congregațiunii s-a retrimis de Înaltul minister r. u. de Interne fără observare și exemplarele originale ale contractului prevăzute cu clauza de aprobare a autorităților s-a înmănat contrahenților⁵⁴. Contractul s-a pus în executare de către partide, o sumă însemnată din prețul de cumpărare s-a plătit comunei și o parte de pădure s-a exploatat.

La doi ani de zile după încheierea și punerea în viață a contractului, după ce acela a fost aprobat de toate părțile, după ce a devenit perfect și obligatoriu pentru ambii contrahenți, respectiv după de d. fișpan⁵⁵ baronul Bánffy s-a numit comisar al guvernului în afacerile silvanale, află de bine

⁵³ Actele de acuzare.

⁵⁴ Părților contractante.

⁵⁵ Comite suprem.

Înaltul minister r. u. de Agricultură, Industrie și Comerț, în co-înțelegere cu Înaltul minister r. u. de Interne conform ordinațiunii ministeriale prea umilit alăturată sub /18, a sista continuarea contractului și sub neadevărat pretext, cum că determinațiunile contractuale nu ar corespunde planului de economizare, a ordona primirea de condițiuni noi, despre care partidele n-au tratat și în condițiunile de licitație nu erau cuprinse.

Faptă nedisputabilă e, cum că această înaltă ordinațiune ministerială nu are alt scop, decât a încurca comuna Nepos cu societatea sus numită într-un proces fatal și prin aceasta a-i cauza speze enorme, și față cu împrejurarea că - după cum s-a arătat mai sus - contractul s-a încheiat cu valoare de drept și s-a aprobat de către autorități, a aduce comuna în pozițiunea neplăcută de a plăti desdăunare.

3. Aceiași comunitate, ai cărei locuitori, cu excepția unui singur israelit venit aici, sunt numai familii de foști grăniceri, respectiv descendenți de ai acelora, și încă toți de confesiune gr.-cat., cu concluzul său din 11 ianuarie 1885 a destinat din sumele primite pentru pădurea vândută 8.000 fl. pentru edificarea școlii sale confesionale greco-catolice.

Acest conclus s-a aprobat de congregațiunea comitatensă în înțelesul legii comunale, respectiv municipale, în 4 mai 1885 nr. 2.476/101. Totuși Ilustritatea Sa domnul comite suprem n-a conces⁵⁶ ca populația fostă grănicerească din această comună să-și edifice școală confesională, el a dat recurs contra deciziunii comitetului comitatens, și pe când de-o parte comunității nu i s-a dat nici o decizie în această afacere pînă în ziua de astăzi, pe atunci i se impune clădirea unei școli comunale conform ordinațiunii alăturată sub /19.

Asemenea, comunitatea fostă grănicerească Gledin a vândut cu contractul de la 8 septembrie 1879 întreprinzătorilor Giurgiu și Spiru, respectiv Katz și Juster 1.000 jug. de pădure spre exploatare. Contractul s-a aprobat prin conclusul congregației comitatensă din 27 decembrie 1879 nr. 5.465 și prevăzut cu clauza de aprobare, s-a înmănat partidelor!

După o exploatare de 6 ani a secțiunilor prin dispoziția d-lui comite suprem, îndată după intrarea lui în funcțiunea de comisar al regimului în afacerile silvanale, fără a fi adus înainte cel mai mic motiv, s-a sistat exploatarea mai departe; pașii făcuți de întreprinzători și de comună la deregătorii pentru predarea restul de pădure cumpărată și asemănarea aceleia spre exploatare, deși primii pași s-au făcut înainte de doi ani, pînă astăzi nu au primit nici o rezoluție, și comuna asemenea e amenințată a cădea într-un proces fatal de întreprinzători.

5. Din contră, apoi, organele silvanale își permit amestecări arbitrare în dreptul de proprietate al pădurilor; astfel inspectorul silvanal denumit pentru acest comitat a predat spre exploatare un complex de pădure, ce se ține de fostele comune grănicerești Budacul Românesc și Ragla cu o arie de 380 jug. în muntele Dumitrelul și Dealul Batoșului, unei societăți de între-

⁵⁶ Nu a permis.

prindere din Moldova numită „Plutașul”, fără ca, comunele numite să fi încheiat despre aceasta vreun contract cu societatea și cu atât mai puțin să fi fost un astfel de contract întărit din partea deregătorilor.

Astfel de fapte nu vor înainta cultura pădurilor, nu vor fi potrivite a introduce o exploatare regulată, a bună seamă însă, vor fi menite pentru încurcarea comunelor foste grănicerești în procese fatale, care trebuie să aducă cu sine ruina lor.

Ad. c). *În privința procesului Keményan.*

1. E în genere cunoscut, cum că familia cont. respectiv bar. Kemény a înaintat proces contra mai multor comune foste grănicerești din cercul Monorului și a Bârgăului pentru recunoașterea dreptului de proprietate asupra mai multor munți; apoi contra Înalțului Erar pentru recompensa uzufructului pierdut în sumă de circa 3 milioane florini, incusa respectivă se aclude cu supunere sub /20.

În sensul pactului din 12 martie 1872 sancționat de Majestatea Voastră cesară regie și apostolică, e obligat erariul și respectiv Înalțul regim a estrăda în copie umilit subscrisei populații din arhivele statului și alte arhive toate documentele recerute pentru acest proces.

Reprezentanții umilit subscrisei populații s-au rugat de acestea și la Înalțul minister r. u. de Finanțe, însă au trebuit să călătorească de patru ori la Budapesta și să urgeze rezolvarea acestor acte, ba au fost necesitați a interveni în privința aceasta prin judecătorie, cum se vede aceasta din rezoluțiunea judecătorească umilită arătată sub /21 și numai în modul acesta au putut căpăta documentele scurt timp înainte de expirarea termenului pentru predarea acestora și de acestea s-au primit numai în parte, denegându-se total extrădarea unora din ele după cum arată încunoștințarea alăturată cu supunere sub /22.

Cu ocazia urgitărilor și a convorbirilor despre purtarea în comun a procesului - deoarece atât umilita subscrisă populație, cât și erariul sunt incuzați de familia Kemény - nu numai au fost provocați necurmat reprezentanții noștri la o împăciuire cu familia Kemény de către referenți, atât din ministerul de Finanțe, cât și din Direcțiunea Fiscală r. u., ei au fost și amenințați cu pierderea procesului și plățirea desdăunărilor, aducându-li-se înainte evicțiunea cuprinsă în pactul din 12 martie 1872; ba o deputăție aleasă de administrațiunea fondurilor constătătoare din vice căpitanul în pensie Porcius, avocatul Ioachim Mureșan și directorul gimnazial Ioan Ciocan a fost amenințată prin Ilustritatea Sa Emeric Szentgyörgy, pe atunci președintele comisiunii instituite în acele afaceri, acum președinte de senat la înalta curie reg. ung., nu numai cu pierderea procesului și plățirea desdăunării, de cumva nu se va împăca cu familia Kemény, ci și cu aceea, că se vor propune în dietă proiecte de legi, prin care toți munții, pădurile și alte realități, va să zică întregul bun și averea umilit subscrisei populații, se vor lua și se vor da comunelor politice. Cu presiunea au mers până acolo, încât spre scopul

esoperării⁵⁷ unei împăciuri cu familia Kemény chiar și episcopul nostru gr. cat. din Gherla a fost provocat prin Excelența Sa ministrul de Culte, a-și întrebuița influența sa pentru încheierea ei.

În procesul intentat însăși Direcțiunea Fiscală r. u. ca reprezentantă a înaltului erariu r. u. al statului nu a contrazis în răspunsul dat nici cu o silabă datele false citate, ba chiar născocite de familia incuzatoare Kemény în replica dată, și alăturată cu supunere aici sub /23, s-a servit de această recunoaștere tăcută ca document pentru născocirile sale; prin urmare Direcțiunea Fiscală r. u., reprezentanta înaltului erariu ca co-incuzat și soț de proces al comunelor incuse, a trecut cu tăcerea aserțiunile incuzatoare și aceasta, spre dauna noastră.

Maiestate! Uneltirile și amenințările, presiunile asupra reprezentanților noștri exercitate, procedura Direcțiunii Fiscale regești în procesul Keményan în legătură cu presiunile exercitate în comunele noastre prin d-l comite suprem baronul Bánffy, ce le vom mai înșira aici, ne îndreptățesc a ajunge la convingerea, cum că comisiunea citată în introducere are de cuget a stoarce de la umilita subscrisă populație, fie pe calea împăciurii, sau pe altă cale, în favoarea familiei incuzatoare Kemény sume oribile, ca despăgubire pentru pretinsul uzufruct pierdut, în alt mod nu se poate explica de o parte, procedarea contrară legilor a domnului comite suprem Bánffy în comitat și în comunele noastre.

Faptele următoare dovedesc această procedare:

2. După prezentarea incusei prin familia Kemény, umilit subscrisa populație pentru îngrijirea despre acest proces și-a ales un comitet din mai mulți membrii și anume dintre foștii grăniceri. Între aceștia au fost și doi funcționari în oficiu și adică: Nicolau Beșan, fost esactor comitatens și Gabriel Manu, fost fiscal comitatens.

Abia a primit d-l comite suprem conducerea comitatului, ca comite suprem provizoriu, și una din primele sale afaceri i-a fost depărtarea din oficiu pe cei doi membrii ai comitetului nostru.

Sub un pretext de nimic cel dintâi a fost tras în cercetare disciplinară și sub presiunea sa fu scos din oficiu, recursurile sale la înaltul minister din cauza intervențiilor d-lui comite suprem în privința aceasta, n-au ajutat la nimic, deși fapta care i s-a imputat, de cumva a fost penală, se putea pedepsi cel mult cu o înfruntare.

Asemenea a suspendat îndată după aceea pe fiscalul comitatens din oficiu și salariu, pentru că în interpretarea legii despre facultatea fiscalilor de a practica ca avocați a fost de altă părere, și fiindcă acela i s-a opus cu recursuri și nu s-a sfiit a-i spune adevărul în față, atât l-a șicanat până când a demisionat. D-lui comite suprem nu i-a convenit a avea în oficiu comitatens foști grăniceri, respectiv descendenți de ai acelora și încă chiar membrii din comitetul instituit în procesul Keményan.

⁵⁷ Obținerii.

3. Nu a între-lăsat d-l comite suprem a suspiciona în privință politică pe umilit subscrisa populație, în special însă pe inteligența din Năsăud ca în acest mod să-și ajungă mai iute scopul.

În scurt timp după primirea conducerii comitatului, se prezintă la ordinul său proto-notarul comitatens însoțit de un ofițer de jandarmi și de mai mulți jandarmi în librăria întemeiată, mare parte de corpul didactic din Năsăud și făcu aici cercetare sub pretextul că ea ar sta în legătură de comerț cu librării străine și că aici s-ar vinde cărți, scrieri și opuri oprite și periculoase statului.

Cercetarea făcută a arătat cum că în acea librărie se vând numai cărți școlare pentru copii și judecătoria de cerc din Năsăud ca for penal, din lipsa cărui obiect de natură a constitui o faptă penală, a sistat cercetarea.

Actele de investigare aflătoare la această judecătorie de cerc la nr. 943 penal/1885 vor dovedi adevărul datelor de mai sus.

Împrejurarea că abia s-a fost finit cercetarea prin proto-notarul comitatens și foile din Cluj încă în ziua următoare au colportat știrea, că în librăria din Năsăud s-ar vinde cărți, scrieri și charte⁵⁸ aduse din străinătate, oprite și periculoase statului, ne îndreptățește la presupunerea, că d-l comite suprem însuși a înscenat o astfel de arătare; și această presupunere e cu atât mai justificată, cu cât, de o parte după sistarea cercetării era datoria oficioasă a d-lui baron Bánffy ca, comite suprem, de altă parte datoria lui de onoare ca nobil și baron, ca pe acel denunțator, care a cutezat fără cel mai mic motiv a suspiciona în privința politică întreg personalul învățătoresc din Năsăud să-l arate și să-l dea în mâinile judecătoriei și să ceară pedepsirea lui; aceasta însă până în ziua de astăzi nu s-a întâmplat.

4. Cum s-a arătat mai sus ad. a) comunele foste grănicerești pentru suportarea speselor enorme în procesul contra familiei Kemény, cum și spre suportarea acelor speze, care le vor avea reprezentanții lor cu ocazia călătoriilor lor la Budapesta, pentru de a procura din arhive documentele necesare, au destinat părțile lor competente din veniturile dreptului de cârciumărit, care aveau să le ridice de la administrația fondurilor și spre scopul acesta au dat reprezentanților lor mandate de plată către administrația fondurilor.

Abia a apucat d-l comite suprem a oblici⁵⁹ aceasta și numaidecât a sistat prin ordinațiunea din 12 septembrie 1885 nr. 1.161 extrădarea acelor sume alicuote⁶⁰ și a ordonat să se plătească la casa comitatului; ca așa comunele din lipsă de mijloace pentru purtarea procesului să fie constrânse a se împăca cu familia Kemény, sau eventual să piardă procesul.

5. Tot cu aceiași intențiune a ordonat numitul d-n comite suprem, conform acluzelor prea umilit alăturate sub /24-26 tuturor comunelor din fostul al doilea regiment român de graniță a vărsa la casa comitatului sumele

⁵⁸ Hărți.

⁵⁹ A afla, a fi informat, a dibui.

⁶⁰ Oarecare.

de bani primite sau vărsate din veniturile pădurilor. Chiar și contractele încheiate despre vinderea pădurilor se întăresc de către deregători numai sub acea condiție, ca prețul vânzării să se verse nu în casa comunei, ci în casa comitatului.

6. De la comunele în a căror casă au încurs⁶¹ sume mai mari de bani din vinderea de păduri sau din alte venituri și care acele sume le-au pus spre fructificare în case de păstrare, s-au luat cărțile cu recvirarea⁶² jandarmiei și, pe lângă amenințarea cu arestarea juzilor și casarilor⁶³ comunali și s-a dus la comitat. Interesele de la capitaluri și s-au extrădat numai pentru scopurile ce se determinau de către deregătorii sub influența comitelui suprem; firește că de suportarea speselor procesuale în procesul citat mai sus din numitele interese nu poate fi vorba.

Recursurile și gravaminele⁶⁴ așternute de către comune în contra acestor dispozițiuni arbitrare s-au respins chiar și de către înaltul minister reg. ung. de Interne, cum se dovedește aceasta prin aclusele cu toată supunerea alăturate sub /27-28, în care se zice expres, cum că numitul minister nu se amestecă în afacerile d-lui comite suprem, ca și comisar al guvernului; așadar în înțelesul deciziei ministeriale amintite mai sus, prea umilit subscrisa populație e pusă afară de scutul legilor existente și e lăsată la arbitriul și la dispozițiile nețărnumite ale d-lui comite suprem Desideriu Bánffy.

7. Președintele comisiei alese de umilit subscrisa populație în afacerile procesului contra familiei Kemény și anume vicarul foraneu al Năsăudului în scopul unei consfătuirii asupra direcției ce e a se urma mai departe în proces a convocat la o ședință pe reprezentanții populației. Adunarea și consfătuirea prin ordinațiunea prea umilit acusă sub /29 dată la ordinul d-lui comite suprem s-a interzis pe cale oficială, prin urmare umilit subscrisei populației nu-i este conces a se consulta în afacerea proceselor sale private.

Umilit subscrisa populație la locul acesta nu poate între lăsa a aduce înaintea Majestății Voastre cesară și regească apostolică, simplu și nefățărmit⁶⁵ încă o împrejurare faptică care dă ansă și îndeamnă pe d-l comite suprem baronul Bánffy la comiterea uneltirilor expuse mai sus fără nici o considerare. În procesul Keményan între incuzitori se află și baronul Kemény György, so-crul d-lui comite suprem baronul Desideriu Bánffy. Apucăturile mai sus citate ale d-lui comite suprem, precum și altele aici neatinse, din această stare de lucruri își află explicarea lor, și altă explicare a stării faptice e de prisos, deoarece e clar și limpede, cum că d-l comite suprem în procesul amintit mai sus este interesat pentru sine și familia sa, numai cât își permite credincioasa populație cu devoțiune scrisă a aminti, că această procedură egoistă nu se

⁶¹ Au intrat, au fost vărsate.

⁶² Cu intervenția; rechiziționarea.

⁶³ Casierilor.

⁶⁴ Plângerile, solicitările.

⁶⁵ Sincer, nefățarnic.

unește nici cu datoria sa oficială, ca și comite suprem, comisar regesc și guvernial, nici cu statutul său de nobil și baron. Ne vedem necesarminte constrânși a accentua prea umilit această împrejurare și înaintea Majestății Voastre cesară regească apostolică, cu atât mai vârtos cu cât și în arătarea acusă sub /28 ne-am permis a aminti aceasta chiar înaintea înaltului minister r. u. de Interne și această împrejurare a fost trecută cu vederea din partea numitului înalt for.

Maiestate! Fondurile școlare și de stipendii năsăudene sunt proprietatea foștilor grăniceri, care le-au înființat din averea proprie și aceasta V-ați îndurat Majestatea Voastră cesară și regească apostolică a recunoaște prea grațios în respectivele rescripte prea înalte, precum și prin sancționarea actului fundațional.

Asemenea sunt munții și pădurile proprietate exclusivă a foștilor grăniceri și acest drept de proprietate al lor se bazează și din timpuri străvechi pe diploma regelui Mathia din și pe donațiile cuprinse în diploma de militarizare din anul 1766, acele drepturi încă la înființarea graniței militare s-au întăbulat pe numele lor în cărțile funduare introduse prin ordinațiunea Consiliului de Război Aulic, foștii grăniceri au posedat și folosit acest bun și avere secole întregi în pace și neconturbați de nimeni și dacă - *dato sed non concessio*⁶⁶ - nu ar avea alte titluri de drept, atunci e destul, că fosta populație grănicerească în timp de aproape un secol și-a vărsat sângele pe câmpul de onoare pentru tron, dinastie și patrie mai în toate statele Europei, iar nu familii imigrate și adunături din state și țări străine și așezate de la desființarea graniței încoace în fostele comune grănicerești.

Singur aceste prestațiuni ar fi de ajuns pentru câștigarea dreptului de proprietate asupra fondurilor școlare, a munților și pădurilor.

De aceea umilit subscrisa populație nu pricepe, cum încearcă comisiunea ministerială și în urma acesteia și Excelența Sa ministrul r. u. de Culte și Instrucțiune a face părtașă la gustarea din beneficiile fondului școlar, care e a foștilor grăniceri, pe cale politică pe familiile emigrate, și peste tot, cum se încearcă Înaltul regim reg. unguresc a substrage⁶⁷ de la foștii grăniceri nu numai fondurile școlare, ci și munții și pădurile foștilor grăniceri și a le transmite asupra altora neîndreptățiți.

Această procedură vine umilit subscrisa populație cu atât mai enigmatică, cu cât din partea negrănicerilor nu s-a ridicat niciodată o astfel de pretenție!

Atari drepturi și pretensiuni în sensul legilor existente nu se validează pe cale politico-administrativă, cu atât mai puțin cu ocazia compunerii de statute administrative, acelea trebuie să se pretindă înaintea judecătoriei și asupra acestora să se decidă în înțelesul dreptului civil despre ce e al meu și ce e al tău.

⁶⁶ Dat, dar nu și acceptat, recunoscut.

⁶⁷ A le lua, confisca.

Un statut de administrare compus în înțelesul înaltului ordin al Excelenței Sale d-lui ministru de Culte și Instrucțiune nu poate și nu este iertat să se aștearnă spre aprobare înaltă, pentru că acel statut ar sta în contradicție cu actul fundațional aprobat mai înainte cu data 23 martie 1871 pe baza propunerii așternute de către înaltul regim pe lângă motivare suficientă.

Prea umilit subscrisa populație cutează așa dar prin reprezentanții săi autorizați cu plenipotențele sub /31-38 a așterne la treptele Prea înaltului tron al Majestății Voastre ces. reg. și apost. cu profundă reverință următoarea rugare:

Ad. a). Să Vă îndurați Majestatea Voastră ces. Reg. apost. a sancționa prea grațios statutul de administrare compus de comitetul administrator cu data Năsăud 12 și 13 octombrie 1885, care corespunde pe deplin principiilor actului fundațional; în tot cazul să Vă îndurați prea grațios a nu aproba nici un fel de măsuri ale Înaltului regim, care țintesc la restrângerea dreptului de dispunere a foștilor grăniceri ca proprietari ai fondurilor, ci ivindu-se necesitatea să se ceară despre aceasta de la umilit subscrisa populație și respectiv, de la comitetul administrator al fondurilor școlare ales de ea deslușirile și informațiile de lipsă, și în cazul neașteptat, când s-ar așterne din partea Înaltului regim spre aprobare prea înaltă un statut de administrare bazat pe principii necorecte cuprins în înaltul ordin al Excelenței Sale ministrului de Culte și Instrucțiune, acela să nu se ia în prea înaltă considerațiune. Domnul comite suprem Baron Bánffy, care urmărește scopuri contrare intereselor fondurilor școlare și de stipendii și peste tot, intereselor vitale ale umilit subscrisei populații să Vă îndurați prea grațios a-l lipsi de calitatea de comisar regesc și dispozițiile sale contrare actului fundațional a le scoate din vigoare.

Ad. b). Să Vă îndurați Majestatea Voastră ces. Reg. și apost. a face prea înalta dispoziție, ca numitul d-n. comite suprem să fie demisionat din oficiul de comisar al regimului în afacerile silvanale, mai departe, ca să se ridice respectivele dispozițiuni nejustificate și contrare legilor, prin care fostele comune grănicerești se încurcă în niște procese fatale și se expun unei daune necalculabile, și ca, comunele între marginile legii și sub supravegherea prescrisă prin lege a deregătorilor să-și administreze singure veniturile din păduri și să le poată folosi după trebuința lor.

Ad. c). Să Vă îndurați Majestatea Voastră prea grațios a elibera pe umilit subscrisa populație de presiunile exercitate în procesul Keményan de către d-l. comite suprem, care e prea interesat în acel proces și spre scopul acesta pe timpul cât va dura procesul să-l demiteți din calitatea de comite suprem dată lui și de almintrelea în mod provizoriu în comitatul Bistrița-Năsăud și să luați prea înalta dispozițiune ca ordinele date cu acest scop de a împiedica apărarea în procesul amintit să fie scoase din vigoare.

În fine îndurați-Vă Majestatea Voastră prea grațios ca, în acel caz când înaltul regim, conform ideilor ivite în comisia ministerială, ar voi, prin

așternerea de proiecte de legi a lua foștilor grăniceri toate mijloacele de apărare a drepturilor lor de proprietate și posesiune câștigate, denegând în mod mărinimos și acestor proiecte de legi prea înalta aprobare prealabilă și, susținând statu-quo legal, să le respingeți prea grațios cu desăvârșire.

Cu profundă umilință,

Pentru populația fostului al II-lea regiment român de graniță nr. 17 de infanterie din comitatul Bistrița-Năsăud,

Bistrița, 28 octombrie 1886

Dănilă Lica, avocat, m.p. Gavrilă Man, avocat, m.p.

Anexa nr. 2.

Protocol

Suscept în adunarea generală a Comitetului Fondurilor centrale școlare și de stipendii din Districtul Năsăud ținută la 6 aprilie 1889 sub prezidiul Illustrității Sale Domnului Baron Dezideriu Bánffy, comite suprem și comisar regesc, fungind⁶⁸ ca notari ad-hoc Ion Ciocan și dr. Alexandru Larionessi, fiind de față următorii membrii aleși de comune și anume: [...] ⁶⁹.

I. Președintele aduce la cunoștință adunării generale că Înaltul Regim, deoarece nici statutul subșternut și retrimis spre întregire, nici statutele subșternute din nou nu au corespuns îndrumărilor date de Înaltul Regim, a compus statutul pentru administrarea fondurilor, acela s-a întărit de Majestatea Sa, că Înaltul Regim dorește ca statutul să se pună numai decât în praxă, și pentru aceea a făcut dispozițiile necesare pentru alegerea membrilor celor șase și pentru denumirea celor ce sunt de a se denumi în sensul statutului. Prezintă pe membrii aleși și pe membrii denumiți, roagă membrii adunării ca în decursul pertractării să fie obiectivi, roagă pe Ion Ciocan și dr. Alexa Larionessi ca să fungeze⁷⁰ ca notari ad-hoc, iar pe membrii dr. Paul Tanco și Ioan Jarda îi concrede⁷¹ cu verificarea protocolului și apoi declară ședința de deschisă.

Totodată își exprimă regretele că ședința s-a prefript pe zi de sărbătoare, însă acesta declară că este a se ascrie⁷² numai acelei împrejurări, că sărbătorile ritului grecesc nu sunt însemnate în calendarul oficios.

Membrul și notarul Ion Ciocan făcând în scurt istoricul dezvoltării organizațiunii fondurilor din început până azi, și el din parte roagă pe membrii adunării ca în decursul dezbaterilor să fie calmi și să cumpănească bine toate împrejurările.

---

⁶⁸ Servind.

⁶⁹ Urmează numele reprezentanților aleși de localitățile foste grănicerești.

⁷⁰ Să facă oficiul.

⁷¹ Încredințează.

⁷² Se datorează.

1. Președintele mandează⁷³ a se citi ordinațiunea de introducere a statutului de sub nr. 258/1889, fôispan nr. 170;

Ad. 1.

Ordinațiunea se citește de notarul dr. Alexiu Larionessi în limba maghiară, iar notarul Ion Ciocan în limba română.

2. Președintele mandează citirea statutului.

Ad. 2.

Statutul se citește de notari în limba maghiară și în traducere românească.

3. După aceasta membrul ales Dănilă Lica cerând cuvântul declară în numele său și în numele mai multor, că statutul nu este efluxul⁷⁴ voinței fondatorilor și proprietarilor acestor fonduri și este un statut impus și compus de Înaltul Regim fără voia și concursul fondatorilor și proprietarilor, că nu se unește cu determinațiunile Instrumentului fundațional din 18 august 1865, și că dispozițiile lui sunt diametral opuse Instrumentului fundațional sancționat de Maiestate, că conține în sine foarte multe dispoziții care jignesc foarte tare dreptul de proprietate și de liberă dispunere a fondatorilor și a descendenților acelora, că nu este altceva decât o perpetuare a comisariatului, că dânsul și consoții sunt departe a se împotrivi dispozițiilor Înaltului Regim și Majestății Sale, dar este în contra convingerii lor, ca față cu situația ce s-a creat, să se facă înșiși executorii atâtor dispoziții care iau din mâna fondatorilor dreptul de administrare, iau averea lor proprie și o dau altora care nu au contribuit nimic la ea și nici că om pretind, răstoarnă principiile fundamentale a documentului de donație și, în genere lucră contra expresiei voințe a fondatorilor.

Ridicând protest față de atari dispoziții, își iau voia a-și da cu atât mai vârtos abzicerea din comitet, cu cât după părerea lor sunt aleși de atari corporațiuni, căroră în tenoarea documentului fundațional din 18 august 1865 dreptul de alegere nu li se compete.

După acestea citește declarația făcută în scris dimpreună cu toate motivele, o predă pe aceea în textul român și traducerea ungurească președintelui adunării, cere ca despre această declarație să se ia act în protocol iar declarația sa să se alătore la protocolul ședinței.

După aceasta, îndreptându-se către ceilalți membrii din comitet, îi roagă ca, dacă rămân și mai departe membrii, să lucre în înțelesul documentului fundațional și a intenției fondatorilor, le recomandă perseverență și dorindu-le succesele cele mai bune în interesul fondurilor, părăsește ședința împreună cu membrii Gavril Man, Atanasie Ușieriu, Elie Cincea, Simeon Monda, Basiliu Terente, Ciril Deac, Ieronim Slăvoacă, Elia Posmușian, Pamfilu Grapini și Istrate Suci, care încă au subscris declarația predată președintelui.

⁷³ Permite, cere.

⁷⁴ Emanajă; nu reflectă.

După aceasta membrul ales dr. Artemiu P. Alessi cerând cuvântul în numele său și a celorlalți membrii aleși care încă nu au părăsit adunarea, face următoarea declarație verbală, care cere a se lua la protocol: „Recunoaștem că toate motivele dezvoltate și specificate în declarația lui Dănilă Lica și consoții sunt adevărate, întemeiate și aderăm la ele în tot cuprinsul lor, și dacă acea declarație s-ar mărgini numai cu protestare, însă nu s-ar sfârși cu hotărârea de a demisiona și de a părăsi terenul dat acestei reprezentanțe, ar subscrie-o în întregul ei. Convingerea noastră însă ne oprește de la abdicare și ne impune a nu părăsi terenul din următoarele motive:

Pentru că statutul este sancționat de Majestatea Sa, față cu care trebuie să ne supunem însă, ca orice lege omenească poate cu timpul să se modifice și să se vindece toate acele scăderi pe care le credem a fi în disonanță cu principiile și dispozițiile Instrumentului fundațional.

Pentru că scopul acestor fonduri este cultura și progresul în știință, pentru care niciodată nu vor înceta a se lupta și nu credem că în secolul prezent al luminii, al libertății și dreptății popoarelor și indivizilor mai este posibilă împiedicarea duraveră și lupta pentru cultură nu poate presupune la nici un om cult, cu atât mai vârtos de la cei chemați în fruntea statutului, intenția de a ne opri din progresul culturii.

Pentru că scrupuli ce se nutresc față cu statul, lămurindu-se adevărata stare a lucrului, a bună seamă se vor delătura cu ocazia facerii regulamentelor, iar prin paragraful prin care este observat facerea de modificări în statut, făcându-se lumină de ajuns în lucrul, se pot îndrepta multe din acele dispoziții ce stau în disonanță cu intenția fundatorilor și cu principiile Instrumentului fundațional sancționat.

Pentru că în orice luptă nu este bine a părăsi terenul, căci terenul pierdut este anevoie de recâștigat”.

Ioachim Mureșan propune că, din cauză că statutul nu este cunoscut celor interesați, și din o singură citire nu-și pot face idee clară despre cuprinsul lui – să se amâne ședința, să se instituie o comisie de redactare care să traducă în curând și să tipărească statutul și să-l împartă pe la membrii și, numai după aceasta să se convoace o altă adunare a comitetului.

Ad. 3.

Președintele declară că statutul acum comunicat fiind fapt împlinit și sancționat de Majestate, nu poate concede discuții meritorice asupra lui, declară că despre protestul lui Dănilă Lica se va lua notă la protocol, iar declarația subșternută în scris se va accluda amăsurat⁷⁵ dorinței la protocol ședinței, având de a se face parte integratoare a aceluia. Declarația domnului dr. Artemiu P. Alexi se va lua la protocol, iar propunerea lui Ioachim Mureșan nefiind sprijinită decât de singur propunătorul, după ce ceilalți, subscriși în ea au abzis a fi membrii, și după ce cererea de amânare intenționată fără de

---

⁷⁵ Conform.

cauză nu se poate considera, nici pune ca obiect de pertractare și astfel se trece la ordinea programei.

4. Se pune pe tapet alegerea limbii de pertractare și administrare, și președintele mandează a se citi § 9 din statute. După citirea acestui paragraf, membrul Ion Ciocan propune ca să se aleagă limba română de limbă de pertractare și administrare.

Ad. 4.

*Per aclamationen*⁷⁶ se alege ca limbă de pertractare și administrare limba română.

5. Președintele pune pe tapet alegerea președintelui comitetului, care are să fie totodată și președintele comisiei administratoare și, spre orientare lasă să se citească paragrafii respectivi din statut referitori la această alegere.

Se citește § 21 alineatul ultim, § 22 punctul a și § 23, alin. a. După aceasta membrul ales dr. Paul Tanco propune a se alege de președinte a comitetului care e totodată și președintele comisiei administratoare, Ion Ciocan.

Ad. 5.

Cu aclamație se alege de președinte al Comitetului, care este totodată și președintele Comisiei administratoare Ion Ciocan, pe ciclul de 6 ani.

Fiind timpul înaintat, președintele suspendă ședința și anunță continuarea aceleia pe 4 ore după amiază.

II.

S-a continuat tot în acea zi de la 4 ore după amiază.

6. Președintele redeschizând ședința anunță că punctul următor a programului este alegerea membrilor Comisiei administratoare. Se alege comisiunea candidatoare în persoana domnilor Ion Ciocan, Gavril Scridon, dr. Nicolau Hângănuț, Teodor Vrăsmaș, dr. Ioan Pop și Simeon Beșan, care au să candideze atât pe membrii Comisiei administratoare, cât și pe a comisiei cenzuratoare.

Ad. 6.

Comisiunea candidatoare propune și se alege cu aclamații dr. Paul Tanco, Nicolau Rusu, Ion Jarda, dr. Alexiu Larionessi, Gavril Scridon și Petru Vârtic ca membrii în Comisiunea administratoare, pe ciclul de 6 ani.

7. Președintele pune pe tapet alegerea comisiei cenzuratoare. Comisiunea candidatoare propune și

Ad. 7.

Se alege cu aclamațiune Gherasim Domide, Lazăr Avram, dr. Artemiu Alexi și Iacob Prădan ca membrii în comisiunea cenzuratoare pe timp de un an.

8. Se pune pe tapet pertractarea rațiunilor de pe anul 1887. Notarul dr. Alexiu Larionessi citește raportul comisiei cenzuratoare și a comisiei supra-cenzuratoare.

---

⁷⁶ Prin aclamații.

Ad. 8.

Comitetul, pe baza rapoartelor comisiei cenzuratoare și supra-cenzuratoare acceptă rațiunile pe anul 1887 în tot cuprinsul lor și dă absolutor⁷⁷ Comisiei administratoare și amploaiașilor de casă; cu lichidarea onorariului comisiei cenzuratoare și supra-cenzuratoare se însărcinează Comisiunea administratoare.

9. Venind la pertractare rațiunile de pe anul 1888, notarul dr. Alexiu Larionessi citește raportul comisiei cenzuratoare și supra-cenzuratoare referitor la aceste rațiuni.

Ad. 9.

Comitetul pe baza rapoartelor comisiei cenzuratoare și supra-cenzuratoare acceptă rațiunile pe anul 1888 în tot cuprinsul lor, dă absolutoriu Comisiei administratoare și amploaiașilor de casă, iar cu statorirea onorariului comisiei cenzuratoare și supra-cenzuratoare se însărcinează Comisiunea administratoare.

Programa fiind exhaustată⁷⁸, președintele mulțumește adunării pentru bunăvoința și tactica arătată, asigură că, atât domnia sa, cât și regimul cu compunerea statutelor a avut intenția cea mai bună, încât membrii comitetului sau fundatorii cu referință la dreptul privat și la alte dispoziții a statutului ar avea oare care scrupuli, este de fermă speranță și convingere că aceea pe calea sa se vor putea delătura, declară că comitetul vechi și comisia veche prin aceasta a încetat de a funcționa, iar până la venirea întăririi de la Înalțul Minister a președintelui ales, concrede ducerea prezidiului și conducerea întregii administrațiuni lui Ion Ciocan; provoacă pe membrii aleși ai Comisiei administratoare ca să se întrunească sub prezidiul său pe 7 aprilie 1889 la 10 ore ante meridiane la ședința de constituire și asigură comitetul că se vor lua dispozițiile de lipsă pentru a se face regulamente speciale și prevăzute în statut, și că se vor lua în curând toate dispozițiile necesare ca, comisia veche să poată preda la cea nouă, ca așa toate agendele administrațiunii să vie în cursul lor normal prin statut, și cu aceasta se încheie ședința”.

(A.N.BN., fond *Administrația fondurilor grănicerești năsăudene*, reg. inv. 25/1889, f. 10–17).

---

⁷⁷ Validează, confirmă.

⁷⁸ Parcursă complet, în întregime.

**The contribution of archived documents regarding
the history of Bistrița-Năsăud county (1876–1899) (II)**

- Abstract -

The author keeps on publishing the manuscript concerning the events from Bistrița-Năsăud county between 1888–1889.

The annex contains the lost petition during this period, addressed to the emperor and an interesting protocol about the administration of lords found from Năsăud.

PAGINI DE AMINTIRI

- partea a III-a* -

Virgil ȘOTROPA

CĂLĂTORII

Prima excursie mai lungă am făcut-o în Austria, ținutul Salzkarmergut, apoi la München și la întoarcere prin Salzburg și Graz (vezi *Gazeta Transilvaniei* nr. 43–49, 55 etc. unde am publicat impresii cu acest prilej).

Începând din acest an și chiar mai înainte, când călătoream, cu orice ocazie mă opream câtva timp în Budapesta și în Viena. În Budapesta, la „masa românilor” din cafeneaua lägerhorn, unde se întâlneau de obicei aproape zilnic deputații, intelectualii din oraș, prelați, avocați, funcționari și alți intelectuali români din provincie, am avut ocazia de a cunoaște o mulțime de persoane marcante din toată țara.

Întrând odată în cafenea mă întâmpină părintele Lucaci cu vorbele: „Acum vine marele dușman al meu, care lucrează ca să nu fiu ales preot în Rodna”. Lucaci anume a competat la postul de preot în Rodna și spunea că episcopul Szabó, care îl persecuta în fel și formă, nu vrea să-l numească. Ascultau toți cei de la masa complet ocupată de oaspeții zilnici, ce voi răspunde. I-am zis că eu nu-i sunt dușman ci nu voiesc să amestec în toată afacerea familia unchiului meu Porcius, pe care îl determina să semneze toate rugărilor, protestele îndreptate în contra persoanei episcopului de Gherla și adresate până și cardinalilor din Roma, deoarece eu știu sigur că el nu intenționează să vină la Rodna și nici nu va veni, deci totul e mai mult o manevră îndreptată în contra episcopului său. Atunci Lucaci obiectă: „Apoi eu am implorat destul pe vlădică să nu mă persecute și la orice ocazie și să nu mă privească mereu cu atâta antipatie”. Și atunci eu între răssetele celor prezenți i-am răspuns că vin chiar de la episcop; anume, cu două sau trei zile mai înainte am făcut parte din deputația trimisă de nășăudeni la episcop, împreună cu vicarul Dr. Ioan Pop, directorul liceului – Dr. Paul Tanco, maiorul Luchi etc., precum și mai mulți reprezentanți din popor, în chestiunea vicariatului. Și atunci, chemându-ne pentru diseară pe Paul Tanco și pe mine special pentru o conversație, între multe altele ne povesti răposatul cum Slavici în *Tribuna* îl

---

* Partea I-a și a II-a din memoriile lui Virgil Șotropa au fost publicate în „Arhiva Someșană”, seria a III-a, nr. III/2004, p. 495–505 și V/2006, p. 263–288.

tot atacă și i-a și reușit să-l ponegrească că-i vândut maghiarilor, pe când el lucrează pe toate căile pentru promovarea seminarului Gherlean, a institutelor episcopale, a liceului din Năsăud și în toate cauzele românești; a venit vorba și despre Lucaci. S-a plâns episcopul că Lucaci se poartă față de el cu toată reticența posibilă, nu-i face nici un raport și nu înaintează nici o rugare de pildă când își părăsește parohia, cum e cazul acum, când e deputat, peste tot neglijează complet pe superiorul său, pe vlădică [...]. Și, când voiam să continui, Lucaci răsând în rând cu ceilalți, zise: „Ciocan, dă-mi o țigară” și „hai să vorbim de altceva” [...].

De altădată, cu altă ocazie intrând eu iarăși în cafenea, avocatul și deputatul Brediceanu, care pe atunci era suferind, însă totuși mare amator de muzică, cerceta aproape regulat opera, strigă: „Îmi pare bine că acum îmi vine omul meu. Dacă voi nu vreți să mă însoțiți pe seară la operă. Avea să gasteze adică renumită cântăreață de la opera din Viena, Selma Kruz, în *Rigoletto*... Spuse că scoate și pentru mine bilet și eu cu plăcere îl asigurai că-l voi însoți. Seara, când ne ocuparăm locurile, uitându-mă în spate, observ că nu departe de noi ședeau deputații Maniu, Vaida și Vlad, care se hotărâră să vină și ei la operă, dând totuși atenție deservirii lui Brediceanu. Reprezentația a fost minunată și bătrânul Brediceanu, impresionat peste măsură, nu-și putea aproape reține lacrimile la trilurile scoase de marea artistă. Nu mult după aceea și muri popularul avocat și naționalist înfocat Coriolan Brediceanu, căruia prietenii săi îi cântau:

Nu-i român ca Bănățanu,
Bănățan ca Lugojanu,
Lugojan ca Brediceanu.

Tot atunci în cafenea, Maniu s-a bucurat mult împărtășindu-i că am fost să vizitez pe fratele său, conșcolarul și prietenul meu Cassiu Maniu, la închisoarea de la Vatz.

După marile serbări de la Blaj din 1911 (intercalez aici altă amintire din Budapesta), la care din cauza unor indispoziții nu am putut lua parte, călătorind scurt timp după aceea la Budapesta, în cafeneaua *Lägerhorn*, Maniu se sculă de la masa comună, mă invită să ne așezăm la o altă masă și-mi povesti următoarele: „Dacă n-ai fost la serbări, ascultă o poveste nostimă. Ne-am înțeles cu Coșbuc și Dr. Ilie Dăianu să convenim într-o seară toți scriitorii prezenți la serbări cu alți prieteni la o masă comună, la care invitarăm cu deosebire pe Caragiale venit din Berlin, bucurându-ne înainte de verva sa scânteietoare cu care știam că ne va întreține. Am fixat ora nouă ora întrunirii. Se apropie 10 și Caragiale nu mai venea. Îl așteptam cu neastâmpăr. Nu veni nici la 11. Trecu miezul nopții și noi am început a ne împăca cu gândul că nu va mai veni, când iacă se deschide ușa și cine intră? Caragiale, cu o față deosebit de serioasă. Îl ascultăm cu toții, întrebând cu mirare că unde a fost de n-a venit la timp; se așează tacticos la masă și nu ne răspunse un timp nimic. Apoi începu: „Măi, lucru mare, ce-am văzut astăzi [...]. Eu vin de la Veza [...].”

- „Și apoi cum? Cu cine ai stat acolo?”, îl întrebaram cu toții.

- „Eu singur cu crășmarul”, răspunde Caragiale.

Mirați, așteptam explicația. Atunci el: „Măi, băieți! Voi știți că eu caut tot tipuri ca Molière. Și am găsit un tip minunat, cu care am uitat de invitația voastră. Am găsit în crășmarul acela un tip de o prostie fenomenală”.

Tot din Lägerhorn, după câțiva ani, mi-l arată cineva trecând pe dinaintea ferestrelor pe Maiorescu, grav bolnav, sprijinit de o femeie.

În Viena vizităm cele două muzee, Kunsthistorisches Hofmuseum și Naturhistorisches Hofmuseum, o întreagă enciclopedie omenească, pe care nu-i în stare un om să o studieze într-o viață întreagă.

Făceam totdeauna plimbări prin Alleea Prater, prin Volksgarten și grădinile din Schönbrunn, apoi prin interiorul orașului făceam cumpărăturile necesare prin Karntner Strasse, Graben și Mariahilf, iar în ce privește muzica și teatrele cercetam opera și Burgtheater-ul. Nu lipseam, de regulă, la amiază de la muzica ce acompania schimbul de gardă din Burg, la care asistau de obicei englezi, francezi și toți străinii ce treceau prin Viena.

Observ că Viena a fost tot timpul cercetată de mulți studenți din Năsăud, bine primiți și bine văzuți de vienezi, așa încât mulți s-au văzut și căsătorit chiar în Viena, ba unii au și rămas în diferite oficii în Austria.

*

În 1906, împreună cu cumnatul meu, prof. Gavrilă Scridon și fiica sa Maria, precum și cu directorul Gheție, am călătorit spre București pentru a vizita expoziția. În drum spre București ne-am oprit la Brașov, unde am fost întâmpinat la gară de urmașul meu în redacția Gazetei Transilvaniei, Augustin Paul. Pe Dr. Aurel Mureșianu l-am aflat bolnav la pat, și la el prietenul său din Viena, Dr. Hozanu. Voia cu tot prețul să stau câteva zile la dânsul, însă eu i-am spus că sunt cu mai mulți împreună cu care ne-am făcut un program. Am vizitat cu soții mei de călătorie liceul românesc, unde directorul Oniț și profesorii ne-au arătat cabinetele, biblioteca liceului, apoi ne-au condus la liceul Sf. Nicolae și la Biserica Neagră, evanghelică, unde au putut auzi și dânsii orga minunată, ascultată cu mare plăcere de mine la concertele date în biserică în timpul petrecerii mele ca redactor la Gazetă. Seara am petrecut-o într-un restaurant cu Augustin Paul, care mi-a arătat șezând la o masă cu alte cucoane fosta mea gazdă, d-na Cristu, o bătrână de peste 90 ani, cu multe strănepoate, și a cărei mamă încă trăia și se dichisea în fața oglinzii.

Tot în drumul acesta ne-am oprit în Sinaia. Am vizitat palatul regal, minunat situat și plin de opere de artă. Tot atunci l-am văzut pe Regele Carol I și soția sa Elisabeta la plimbare în trăsură; oprindu-ne chiar în apropierea gării și stând descoperiți ca să salutăm perechea regală, regina făcu un semn discret regelui, care privea în altă parte, să ne resalute.

Sosiți în București, eu am vizitat întâi pe Iorga, în casa lui de la șosea. L-am găsit în bibliotecă dictând la doi studenți de ai săi texte diferite, în timp

ce un al treilea îi aranja cărțile. După ce am conversat câțva timp cu dânsul și-a adus aminte că trebuia să fie la expoziție, ca să le ție unui grup de excursioniști o prelegere asupra armelor vechi românești din expoziție. Văzând că grăbește, i-am oferit birja cu care venisem și ne-am dus împreună la expoziție. Cu acest prilej am văzut pe regină coborând niște trepte, sprijinită de damele ei de onoare, și pe Hașdeu, palid, bolnav, într-o trăsură din care nu putea să coboare, tocmai conversând cu Dr. Istrate, organizatorul expoziției.

În timpul cât am șezut în București am convenit cu toți cunoscuții de mai înainte, pedagogul Borgovan; directorul liceului Cantemir, Vasile Șuteu; prof. Bogdan Duiică și Surtu din Brașov, care a scris despre Eminescu; Nerva Hodoș de la Academie; inspector general al învățământului, Solomon Haliță; poetul Coșbuc, Meruțiu, Moroian etc. etc. În restaurantul Enescu, unde cânta Dinicu, observai la o masă de alături un domn ce se uita mereu spre noi, și atunci intrând Haliță să ia masa cu noi îl salută reverențios pe domn și d-l îl întrebă că cine șede la masa de alături; când acesta-i spuse, aprobă surâzând de câteva ori. Era ministru Spiru Haret, ne informă Haliță, când se așeză la masa noastră. Tot cu această ocazie am vizitat Constanța și am admirat construcția podului de la Cernavodă și am făcut o baie în Marea Neagră, care era agitată. Nu pot lăsa neamintit cu acest prilej faptul că ieșind la W.C. am aflat acolo o murdărie de nedescris, și interpellând o cameristă despre aceasta, mi-a dat răspunsul izbitor: „Da, domnule, și eu m-am scandalizat când venisem încoace dintr-o țară civilizată a Apusului, dar acum m-am împăcat cu viața și obiceiurile de aici”. După câțiva ani, trecând eu prin Lipsca (Leipzig), chiar în preajma renumitului târg internațional anual „Leipziger Messe”, la care iau parte negustori din toate continentele, intrând eu într-o latrină am văzut atârând de ușă o tablă, pe care era scris cu litere mari: „Verlasse diesen Ort So, wie du ichn zu finden Wunchest” (Părăsește acest loc în situația în care dorești să-l găsești). Desigur, un avertisment dat negustorilor din Orient, care cu miile cercetau faimosul târg.

M-am întors singur de la expoziția din București prin Craiova, Râmnic etc. Am văzut Mănăstirea Cozia, frumos situată, apoi valea Oltul, cu pădurile cam hărămuite, Călimănești și vama Căineni, Turnu Roșu de pe vremea cavalerilor teutoni.

Oprindu-mă în Sibiu, am vizitat pe prezidentul de atunci al „Asociației”, Iosif Șterca Șuluțiu, care-mi spunea că i s-au epuizat memoriile, apoi am făcut o vizită la Dr. Ioan Pop, medic colonel, cu care eram și ceva rudă și cu care conversam despre timpul petrecut în Viena la studii. Îmi spunea că profesorul său Oppolzer obișnuia să spună „Wenn nichts nutzt, so nutzt nux” (Dacă nu mai ajută nimic, atunci ajută otrava). Tot atunci la întoarcere m-am oprit în Blaj, unde mă așteptau prietenii și profesorii Gavril Precup și Dr. Rațiu, cu care dimineața am vizitat grădina Palatului Mitropolitan, când deodată apar mitropolitul Victor Mihali, cu care m-am plimbat și am vorbit despre diferite lucruri. Îmi spunea că a petrecut o seară plăcută cu tatăl meu, pe

când era secretarul mitropolitului Vancea, apoi discutând despre școlile românești, îmi zise zâmbind: „La Năsăud vorbiți mult limba maghiară” - „Tot atât cât și Dvs. în Blaj”, i-am răspuns eu.

Am vizitat atunci pe canonicul Prepozit Moldovănuț. Își aducea aminte și el de tatăl meu din timpul de dinainte de revoluție. Am vorbit cu el chestii istorice și mi-a arătat biblioteca lui Cipariu. L-am cercat și pe canonicul Dr. Bunea, care m-a primit foarte afabil și care în cursul conversației îmi comunică că am fost mai norocos ca el, căci lui nu voia Moldovănuț să-i arate biblioteca lui Cipariu. Îmi spunea că are mult material de publicat scos din arhiva mitropolitană, care privește granița năsăudeană, precum și timpurile dinainte de graniță. Am corespondat mult și am cercat după moartea lui Bunea pe urmele acestui material, dar nu am putut găsi nimic.

Înainte de plecarea din Blaj am vorbit cu profesorul de muzică Iacob Mureșianu, care se plângea de nepăsarea publicului român față de revista sa muzicală *Muza Română*, care, cu toate sacrificiile aduse de el și de Dr. Eugen Solomon, o ducea greu cu apariția.

În anul 1907 s-a făcut o mare schimbare în cursul vieții mele. Fiind nevoit din interese familiale să preiau fabrica de bere din Năsăud, împreună cu maiorul Iulian Marțian, cumnatul meu; pe lângă profesor am devenit și negustor. Ca să-mi pot îndeplini îndatoririle față de școală, mi-am aranjat în așa fel orarul ca o zi din săptămână, câteodată și două din jurul duminicii, să le am libere, în vederea diferitelor călătorii ce trebuia să le fac pentru bunul mers al fabricii. Lucrul acesta era cam anevoios pentru mine, însă eram în depline puteri și reușeam să isprăvesc totul. Faptul acesta a contribuit însă mult, că am putut călători și cunoaște oameni și situații care mi-au lărgit mult orizontul. Mai ales în vacanțele de Crăciun și Paști, care durau mai mult ca astăzi, precum și vacanțele de vară, le foloseam pentru călătorii mai lungi în străinătate.

Astfel, în primăvara anului 1908 am făcut o călătorie împreună cu soția și fiica mea la Abbazzia, unde mai fusesem singur și petrecusem o vacanță de Paști. Am invitat să vină cu mine și pe profesorul și directorul de mai târziu al liceului din Năsăud, V. Bichigean. Lăsându-mi soția și fiica în Lovrana, în apropierea Abbaziei, unde am văzut plimbându-se într-o caleașcă pe bătrânul și suferindul arhiduce Rainer, protectorul românilor, și unde petrecea chiar atunci primarul Vienei, Dr. Lueger, și el suferind, am plecat spre Italia cu propusul ca în Vinerea Paștilor să putem fi în Roma să ascult în biserica papală, Catedrala Sf. Petru, corul renumit al scopiților. Ne-am oprit întâi în Veneția, luând cvartir la Deutsches Haus, hotel cercetat de publicul german, proprietarul fiind un neamț din Hamburg, anume Müller, care - simțindu-se onorat că l-am poftit cu noi la masă -, ne-a dat toate informațiile despre oraș. Era un neamț vorbăreț, care, nemulțumit cu stările din patria lui, unde - cum spunea - omul e legat la mâini și la picioare de un noian de ordonanțe, legi etc., a venit în Italia, unde-și poate manifesta ideile republicane și democra-

tice și unde un om cât de cât cuminte poate trăi ca în rai. Când îi făcui observarea că de ce ține atunci tablourile Împăratului Wilhelm și ale lui Bismark, îmi răspunse: „Ca să le placă mușteriiilor nemți”. După multe informații ce ne-a oferit, ne spune că anul trecut a fost la el un intelectual român de statură mică, negricios la față, cu mustați groase, cu care plimbându-se într-o gondolă seara și începând el să cânte cunoscuta arie din *Pescarul de Perle*, a cântat așa de minunat încât deodată se treziră înconjurați și urmați de o mulțime de gondole pline, mai ales cu venețience, care se plimbau pe *Canalele di San Marco*. Rugându-l să-mi precizeze mai bine ce statură are cântărețul, căci îi uitase numele, i-am zis: Nu cumva a fost un profesor cu numele Ghiță Pop. El a exclamat: „Da, da, Ghiță Pop, Ghiță Pop!”. Fusesse adică Ghiță Pop, fostul profesor din Brașov, care ținând la o serbare școlară de Sf. Nicolae o vorbire fulminantă, guvernul ungar l-a eliminat din învățământ și el a trecut în vechiul Regat. Numai decât i-am propus neamțului să-i scriem o ilustrată, în care-i comunicam că am auzit de marele său succes avut în fața frumoaselor cucoane venețiene. Müller ne făcea propunerea să fim conduși noaptea de el prin toată Veneția, ca să ne arate toate localurile de petrecere, dar – obosiți – n-am putut primi oferta, și ne-am culcat. A doua zi am vizitat prin Piața Marco Palatul Dogilor, domul San Marco, și am văzut statuia Campanilla, Ponte di Sospiro peste care-i duceau pe criminalii acuzați pe drept și pe nedrept înaintea inchiziției, ce se ținea aproape de Palatul Dogilor. Am luat o gondolă, am parcurs părțile principale ale orașului și trecând pe la Claustrul armenilor mechtariști, San Lazaro, am continuat drumul mai departe ca să vedem mult cântatul loc de petrecere și recreație. Seara, trecând prin fața prăvăliilor ce se înșiră în quadratul pieții San Marco, oprindu-ne înaintea unei vitrine cu sticlărie lucitoare în toate culorile, deosebit de artistic lucrată, cineva de la spatele nostru ne zise: „Ce admirați, doar aici nimic nu este veritabil italian, ci totul importat”, completând în nemțește: „Bömisches Glas”.

Cineva, în drum spre Veneția, făcu observarea că italienii au secătuit toate pădurile, mai ales de pe munți și dealurile nord adriatice (când treceam peste Karst). I-am răspuns că distrugerea pădurilor a început probabil atunci când locuitorii vechiului oraș roman Aquileia, asediat de Hunii lui Atila, refugiați în locul unde stă orașul Veneția, ca să fie mai siguri, au clădit tot orașul pe stâlpi de stejar, tăiați din cuprinsul acelor păduri. Asupra mea a făcut situația de atunci a orașului o impresie cam tristă, la o observare mai atentă văzând că pereții multor palate începeau a se pleca într-o parte sau alta, cu ferestre ușor diformate. Se vedea că stâlpii pe care stă orașul, deși pietrificați de apa mării, totuși în timpul de secole își pierd puterea de rezistență, încât aproape că omul ar putea prevedea că, la ocazia unei invazii a apei marine sau a unui cutremur, orașul ar fi amenințat cu prăbușirea.

Am plecat din Veneția mai departe. În compartimentul nostru se găsea o doamnă italiancă cu fiica ei, pe care la fiecare stațiune, stând la geam, funcționarii de tren o salutau reverențios și odată mi se păru – fiind geamul

deschis - că o intitulau „principesa”. Ea se adresa către noi cu cuvinte prietenești, vorbind mereu de „Bella Italia, Bella Italia”. Apoi se găsea în cupeu o englezoaică ceva cam șchioapă, cu secretara ei, cu care împreună - cum îmi spunea - pleacă primăvara aproape regulat din castelul ei din Scoția în Italia, văzându-și de sănătate, deoarece negurile din țara sa încep a nu-i face bine, și tot în acel compartiment călătorea și un evreu, aurar de meserie, negustor din Viena. Urcând cu trenul pe Apenini, admiram construcțiile minunate, pe care numai italienii le puteau face, ca poduri, apeducte și viaducte, tuneluri; când am ajuns în vârful munților, unde părea că se vede puțină zăpadă și era rece, dincolo, la picioarele muntelui, orașul Pistoza zăcea în verdeață.

În Florența oprirăm puțin. După ce am văzut câteva clădiri mai marcate și am cumpărat ca amintiri pentru soție și fiică câțiva scarabei, dintr-o prăvălie de pe „Ponte vecchio”, ne-am continuat drumul spre Roma.

După ce am parcurs prin tot ceea ce e demn de văzut, ca mai ales Columna lui Traian și ruinele scoase din pământ după mii de ani, ne-am dus la Domul Sf. Petru, cu uriașa cupolă, opera arhitectonică măiastră a lui Michelangelo. Admirând piața cu colonne de la intrare, de dimensiuni colosale, am intrat în Dom, unde după privirea altarelor, fiind Vinerea Mare, când nu se cântă la orgă, am ascultat cântecele admirabile executate de corul Vaticanului. De la o persoană de serviciu am aflat că în scurt timp voi avea norocirea să asist la o interesantă ceremonie. Mă întorc și văd la spatele meu pe călătorul evreu, negustorul din Viena cu care am călătorit împreună, și mirat îl întreb cum de a intrat într-o biserică catolică. El îmi zise râzând că l-a mânat curiozitatea să vadă cea mai mare biserică rom. cat. și probabil și vreun înalt prelat. Îndată îi zisei că are să vadă în scurt timp minunea. Aflai că peste câteva minute pornește o mare procesiune condusă de însuși Cardinalul Rampolla. Abia zisei, spre bucuria evreului, aceste cuvinte, când se deschise o poartă înaltă și cu pași grași ieșiseră membrii procesiunii, conduși de cardinalul de sub baldachin, un bărbat sdravăn, cu un cap uriaș, cum l-am putut vedea când a trecut imediat prin fața noastră și s-a uitat înspre noi. Acest Rampolla fusese ales de colegiul cardinalilor ca să ocupe tronul papal, dar împăratul Austro-Ungar, Franz Iosif, a uzat, spre uimirea lumii întregi, de dreptul care îl are singur domnitorul Habsburgic, de a exprima veto în contra alegerii pontificale, privind în persoana lui Rampolla un dușman al monarhiei Austro-Ungare. Mai mult m-am mirat de dimensiunile ce au în Vatican și în Lateran toate construcțiile în clădiri și piețe, grădini etc.

După o scurtă promenadă pe Monte-Pincio și după ce am luat masa într-o „Osteria” din apropiere de Dom, mâncând mâncările naționale italiene, macaroane etc., am plecat mai departe spre Neapole, privind din mersul trenului frăgarii plantați în mare parte de ambele părți a drumului, pe care se întinde vița de vie cu struguri minunați.

Mărturisesc că tot ce am văzut și experiat în acest oraș nu m-a lăsat aderent al dictonului, rostit și scris mai ales prin romane cu patosul excesiv,

„Vedi Neapoli, e poi muori” (Să vezi Neapole și apoi poți să mori). Pretutindeni lipsă de curățenie, ca și în alte orașe italiene; pe cheiul mării, unde ar fi cea mai frumoasă promenadă, pești trecuți în putrefacție și răspândind un miros penetrant, pe alei și pe străzile orașului împrăștiate coji de lămâi, de portocali și alte fructe. Apoi obiceiul italian de a-și așterne albiturile și rufăria la uscat prin ferești și pe prăjini chiar în piețe publice și în fața bisericilor. Pe urmă e lazzaronii și briganzii neapolitani, ca și înainte cu veacuri, șezând zdrențuroși pe scările templelor și ale localurilor publice, jucând cubi și cărți între înjurături și strigăte, chiar și bătăi. Nu într-atât orașul, cât împrejurimile orașului, cu frumusețile naturii, sunt de admirat. Așa de exemplu, m-a impresionat când de pe vârful colinei Posilipo am privit peste sânul de mare spre insula Capri, în timpurile vechi locul de refugiu al tiranului împărat roman Tiberiu, iar în timpurile mai nouă locul de retragere al neastâmpăratului condotier italian, Garibaldi. Ce mi-a plăcut mie mai mult în Neapoli a fost aquariu, o clădire subterană până la nivelul mării și în legătură cu marea, în care, în vitrine separate și intens luminate electric, se văd în saloane extinse toate animalele care trăiesc în mare, cu cuiburile și toată ambianța lor de viață, de la cele mai simple și mici vietăți, până la lupul de mare, cel mai crâncen animal de care se tem marinarii, și hidra de mare, caracatița cu tentacule fioroase etc. Dinaintea unei vitrine cu mii de pești mărunți, care notau în toate felurile, pești de aur și argint și de toate culorile, am regăsit spre mirarea mea, șezând pe scaun, pe englezoaica cu care călătorisem înspre Florența. Am schimbat câteva vorbe cu dânsa și am plecat mai încolo.

Seara, din patul odăii hotelului la care am tras, priveam prin fereastră roșeața întinsă de pe cer, reflectată de la focul craterului Vezuviului. La contemplarea acestei priveliști mi-am reamintit erupția teribilă din anul 79 d. c. a acestui vulcan, când lava Vezuviului a nimicit și a îngropat orașele Pompei și Herculanel. Mirat, mă gândeam la faptul aproape de necrezut, că atunci când toate vietățile alergau în fugă nebună spre mare, spre a încerca să-și salveze viața, savantul roman Plinius, în dorința și curiozitatea filozofului naturalist de a căuta nexul causal al fenomenelor naturale, cu o cutezanță de nedescris, urca coastele vulcanului, care îndrăzneală o și plăti cu viața.

M-am întors din Italia peste Triest, mărul de ceartă seculară între austrieci și italieni, la care în timpul mai nou s-a alăturat și Iugoslavia. Din Triest am vizitat castelul Miramar, pitoresc așezat la țărmul mării. Din locuința aceasta, în care arhiducele Maximilian cu soția sa Charlotta, princesă belgiană, petrecu o viață fericită și liniștită departe de griji. Principele, frate mai mic al Împăratului austriac Franz Iosif, sedus de promisiunile și încurajările împăratului Franței, Napoleon al III-lea, de a ocupa tronul Mexicului, a plecat în America și a fost încoronat de împărat al acelei țări învrăjbite. Abandonat de Napoleon, a fost împușcat de către indianul Juarez, care a devenit președinte al Mexicului. După acest trist incident și după tragedia Kron prințului Rudolf la Maierling, nu-i de mirare, după cum spunea odată generalul Pop,

că atunci când i se împărtăși împăratului Franz Iosif vestea îngrozitoare că și soția sa, împărăteasa Elisabeta, la Geneva, chiar urcând pe o corabie a căzut victima pumnalului anarhistului Lucheni, în marea sa durere a exclamat: „Pe mine soarta nu m-a cruțat să gust tot amarul vieții”.

Șezând în mijlocul familiei din nou la Abbazia, am fost încontinuu vizitat aici de profesorii Cristea și Tanco, cel din urmă fost profesor în Năsăud, care veneau de la liceul din Fiume să le povestesc cele văzute în Italia. Nu pot lăsa neamintite călătoria împreună cu Tanco în orașul Leibach, de atâtea ori încercat de cutremure de pământ, însă din nou reclădit într-un ținut frumos și bogat în floră. În apropierea orașului este renumita grotă Adelsberg, cu minunățiile sale subpământene, pe care le-am admirat timp de câteva ore. Grotă încă nici nu era explorată în toată întinderea ei; se vedeau găuri și văgăune la lumina electrică și rupturi de stânci misterioase, apă văjâind în depărtări prin ele. Erau minunați stalactiții în forme și figuri diverse, așa unul ca o orgă uriașă, altul în formă de coroană etc.

Câteva zile după sosirea din Italia am plecat cu familia mea înspre casă.

Tirol

În vara anului 1909 am făcut iarăși o excursie cu cumnatul prof. Gavrilă Scridon în Tirol. Trecând pe lângă lacul Balaton și prin Graz, am ajuns la orașul Klagenfurt, care atâtea mi-a plăcut pentru curățenia și eleganța hotelului Kaiser von Österreich, încât am stat acolo câteva zile și de aici am cercetat frumosul lac Wörtersee, cântat în poezia carintiană. În hotelul meu am auzit în subsol adevăratele cântece stiriane. De aici, într-o zi am făcut o excursie și în orașul Villach, centrul excursioniștilor din munții din împrejurimi și cunoscuta stațiune balneară austriacă. De aici, pe trenul așa numit Tauernbahn, printr-un ținut cu minunate priveliști alpine, am trecut la cunoscutele băi Hofgastein și Badgastein, unde petrecea de predilecție, pe vremuri, bătrânul împărat german Wilhelm și unde a primit raportul ministrului său din Franța, în urma căruia războiul din 1870/1 a devenit inevitabil.

De aici, pe linia care duce spre Innsbruck, am făcut un mic ocol pe la încântătoarea baie Zeellam See și apoi am ajuns în capitala Tirolului, unde am rămas cam o săptămână. Orașul, situat frumos alături de muntele stâncos Frauhitt, are, pe lângă multe monumente, case cu cunoscutul „coperis de aur” - Das goldene Dachel -, apoi restaurante bine îngrijite, cum este Breinössel, în care întotdeauna găseai până chiar la o mie de oaspeți. Urcând într-o după amiază un funicular care ducea la un restaurant în înălțime, deodată aud la spate pe cineva vorbind românește. Două femei și câțiva bărbați, care s-au mirat când m-am întors și i-am întrebat de unde sunt. Am intrat în vorbă și am aflat, spre mirarea mea, că sunt din Vidra, unde stătea fratele meu Emil ca farmacist, și așa femeile constatară că nu semănăm laolaltă, iar dintre bărbați mai ales cu judele Vârgolici am vorbit mai mult.

Din Innsbruck am plecat peste Franzensfeste și peste Brenner spre orașul Boerzen, unde am stat mai mult timp – oraș, am putea zice aproape sudic, cu toate produsele meridionale. Aici seara, în grădini publice, am ascultat concerte interesante, la care era public chiar și englezi și americani. Astfel, într-o seară m-a delectat un cântăreț cu minunatele liduri ale lui Scubert: Der Doppelgänger, Der Wanderer, Erlkönig și altele.

Auzeai aici și bande de lăutari maghiari, care se vede că făcea bune afaceri.

În altă zi am vizitat renumitul oraș Meran, unde mai demult mergeau numai ofticoși să-și vindece boala, în timpul mai nou însă era cercetat de toți viligiaturistii din Tirol, – trecând pe un drum cu mai multe castele și funiculare.

Într-o zi am mers singur și am vizitat orașul Arco, unde a petrecut mai mult timp generalul Pop, apoi m-am dus până la Riva, lângă lacul Garda, unde am făcut o baie, fiind zi foarte fierbinte. La întoarcere m-am oprit prin orașul Trient, unde luând o droșcă, am lăsat pe vizitiu să-mi arate lucrurile mai interesante și unde am putut vedea ura neîmpăcată a italienilor față de miliția și ofițerii austrieci, de care oraș era înțesat.

La întoarcerea din Bozen am luat drumul prin valea Puster, iarăși cu priveliști frumoase, ca spre pildă minunatul loc de viligiaturisti Toblach, peste Graz și peste Mürzzuschlag, cu castelul de vânat al împăratului Franz Iosif.

*

În acei ani, fiind prea surmenat și prea intens ocupat cu școala și cu afacerile particulare, am contactat o boală care a devenit gravă pe încetul. Am consultat medici vestiți în Budapesta și în Viena, care deși nu era la apogeul anilor 1860/90, în care au ocupat catedre universitare doctorii renumiți Braun, Brücke, Hirtl, Billroth, Rokytans, Skoda, Hebra, Oppolzer etc. (la care veneau pacienți de pe toate continentele), totuși și acum se mai găseau savanți, ca de exemplu Neusser, pe care l-am consultat; și apoi am consultat în Graz, în Dresda și în Berlin mai mulți medici specialiști, însă spre mirare nici unul nu mi-a făcut o diagnoză precisă și nu mi-a constatat cu siguranță boala internă ce o aveam.

În 1911 m-am hotărât să mă duc pe câțva timp la renumitul sanatoriu Lahmann, în care mult pond se pune pe modul de viață și alimentație. Acolo era tratamentul vegetarian și semi vegetarian pe lângă procedurile cunoscute, tratament cu băi, apă, șezut în pădure etc. nu lipsea de pe masă niciodată, mierea, iaurtul, pâinea „Graham” și „Simon”, apoi multă salată și fructe de tot felul, mai cu seamă însă portocale. Sanatoriul, așezat în orașul Loschwitz, despărțit numai prin Elba de Dresda, avea 12 medici, zece bărbați și două femei. Fiecare pacient își avea medicul său, care îl trata. Aici, din vila în care sedeam, făceam frumoase plimbări prin oraș și prin pădurile împrejmuitoare.

Am văzut însemnat pe o tablă la o casă că acolo a locuit Schiller mai multă vreme. Îmi plăcea obiceiul de a provide casele cu inscripții diferite, ca de ex.: „Mai înainte privește la tine și ai tăi și apoi mă judecă pe mine și pe ai mei” ș. a. Petreceam ore întregi în sala de muzică a sanatoriului, unde mai ales gustam cântul la pian a unei rusoaice din Odesa, care cânta minunat toate compozițiile lui Chopin și toate sonatele lui Beethoven pe din afară ... Aici, între pacienții sanatoriului, a stat câteva zile și avocatul Avramescu din Banat și spunea că vine și Dr. Eugen Meșianu, prietenul meu din Brașov, însă Meșianu nu a venit și Avramescu a fost peste câteva zile chemat pentru o cauză urgentă acasă. După vreo 30 ani, deodată mă trezesc în Năsăud cu președintele de tribunal Avramescu, trimis de la Direcția Silvică din Bistrița, și încredințat de Comisia Română de la Liga Națiunilor din Geneva să adune material în chestia procesului dintre guvernul maghiar și român cu privire la averile grănicerești, în care românii au fost pârâți că ar nedreptăți pe săcuii grăniceri. M-am bucurat că îl văd după atâta timp și i-am dat copii de pe documentele ce le aveam în proprietatea mea.

Am văzut în Dresda expoziția stabilă igienică, în care, spre pildă, într-un singur palat era expus vederii prin ce transformări nenumărate și interesante poate trece laptele. Apoi am cetit cu mirare despre cearta locală în comună pentru tăierea clandestină a unui singur fag, a fost o ceartă de o săptămână.

Dar pentru mine șederea în sanatoriu a fost de mare folos, pentru că atunci de prima dată m-am ocupat de studiul homeopatiei, creat de savantul medic Hahnemann, cu principiul și lozinca „similia similibus” (Gleiches mit Gleikhen) adică leacul omului bolnav este acela care, indicat unui om sănătos, produce simptome similare cu ale bolii respective. Homeopații ca și alopații folosesc cam aceleași medicamente, însă prelucrate mai subțiate într-un mod extraordinar, așa că să iau numai picuri, deoarece Hahnemann zice că atunci au efect mai puternic. Așa, după ce am stat în corespondență cu un homeopat experimentat din Görlitz, am găsit că pentru mine, afară de soare, aer și plimbări, leacul cel mai indicat ar fi „nux vornica”. O rudă a mea, medic colonel Dr. Ioan Pop din Sibiu, spunea chiar că la prelegerile profesorului său din Viena a auzit de la acesta enunțarea curioasă și ca limbă: „Wenn nichts nutzt, so nutzt nux”.

Nu departe de Dresda era locuința renumitului scriitor Karl May, unde sunt păstrate toate amintirile scriitorului, cu armele sale cunoscute și ale nedespărțitului său prieten, indianul american Winnetou, pe care îl descrie așa de frumos.

Când am părăsit după una lună și jumătate sanatoriul, medicul meu mi-a spus: „Adevărat că acasă nu puteți avea nicidecum alimentația noastră care se face aici cu atâta îngrijire. Însă îți recomand trei lucruri, care și ca om sănătos e bine să le observi. Întâi, carne de trei ori pe săptămână, sau cel mult odată pe zi. Al doilea, să alungi de pe masă toate condimentele, ca paprica,

pipерul etc., dar mai cu seamă sarea, care mâncată prea des și în măsură prea mare e foarte vătămătoare pentru toate organele interne. Și al treilea, în cursul mâncării să nu bei niciodată apă ci cel puțin o jumătate de oră înainte sau după masă. Le-am ținut regulat acestea și am văzut că au fost folositoare pentru mine, ajungând la adânci bătrânețe.

În sanatoriu am făcut cunoștință mai apropiată mai ales cu două persoane, cofetarul Ionescu din București, Piața Sfântul George, furnizor al Curții Regale, și al doilea, cunoscutul proprietar de fabrici din Sibiu, Rieger. Aceștia doi m-au și însoțit în drum spre Berlin, unde am și avut o experiență interesantă cu cofetarul meu, care de la firma cu care sta în legătură, avea înaintea hotelului zi și noapte automobil gratuit și în unele părți ale zilei și un însoțitor, care ne arăta toate lucrurile de văzut din Berlin. Conduși de însoțitorul lui, care sta la masă în cunoscutul restaurant Kempisscy, pomenit chiar și în unele romane germane, pe care-l cerceta câteodată și împăratul, luând acolo masa, cu bucatele recomandate de însoțitor, îmi recomandă acesta ca să-i pun directorului, care avea în grija sa zece mese, întrebări diferite despre bucatele gătite. E adevărat că restaurantul livra și în afară și gătea mâncări pentru oaspeți de nunți sau sărbători etc. și când directorul mă întrebă el, că ce cred, ce se consumă pe zi în restaurant, cât ... icre, eu – absolut necunoscător – am zis 5 kgr. Și atunci, spre mirarea mea, îmi spune că de la o jumătate de majă în sus, apoi ce cred câți iepuri se mănâncă zilnic, am zis 25, crezând că spun un număr mare. Răspunsul a fost 100, 150 iepuri pe zi. Atunci însoțitorul, surâzând satisfăcut de mirarea mea, zise: „Acum să știți alta însă. Școlarii și adepții lui Brillant-Savarin vin din Paris, capitala gurmanzilor, acum la noi să învețe măiestria gătitului”. Și atunci comandă el pentru noi câte un café glacé (înghețată), o mâncăm și la sfârșit zice: poftiți mai încolo. Păi bine, ce să mâncăm? Păharul, răspunse el. Atunci văd pe Ionescu făcând o față serioasă, de care deloc nu s-a putut debarasa până ce am plecat și am ajuns la hotel. Tot mormăia, gesticula și acolo îmi mărturisii: „Al naibii cu nemții ăștia; Am fost 7 ani ucenic și în urmă maestru cofetar la Paris și știu că cafeaua care am luat-o în urmă, însemnată pe lista de bucate cu 70 pfenigi, costă cel puțin o marcă și 50 de pfenigi. Cum dracu pot să deie nemții așa de ieftin?”

De multe ori mă întrebă mirat Ionescu cum de sunt așa de bine orientat, și-l conduc așa de perfect prin oraș. I-am spus că eu ca pedant profesor studiez înainte de toate ghidurile, așa cum îi voi arăta chiar mâine. Și atunci îl condusei a doua zi la Potsdam și acolo îi arătai amănunțit palatul regal și alte clădiri princiare, cum și feerica alcătuire Sans-Souci a împăratului Frederich cel Mare, care într-o perioadă liniștită și fără războaie și-a creat aici, pe lângă o locuință modestă – parter, de pe un vârf de colină, o grădină admirabilă, cu fântâni săritoare și pomi rari de văzut, coborând în terase. Am văzut biblioteca bogată a înțeleptului rege, care zicea că în țara sa fiecare să trăiască după fasonul său („Ain jeder lebe nach seiner Fason”), apoi sala de muzică cu stativul și notele, așa cum le-a lăsat deschise, cântând împreună cu artistul de flaută

Quant, cu jilțul în care a murit, cu orologiul care s-a oprit în momentul acela și cu toate mobilele din cameră așa cum erau în ultimele clipe ale vieții [...].

Afară ne-am uitat la moara pe care morarul n-a voit să o dărâme la cererea regelui și [...] când regele l-a amenințat, i-a răspuns: „dacă nu am avea judecătoria care ai creat-o în Berlin”.

*

Boala mea deveni acum staționară; s-a incubat pe încetul în mine și puteam cu greu scăpa de ea. Am văzut că acum ar trebui să fac mai mulți ani cură la băile din nordul Boemiei, de aceea, îndată, în vara anului viitor, 1911, am plecat către nordul Boemiei, mai întâi însă m-am oprit pentru câteva zile în Praga, unul dintre cele mai frumoase orașe europene, cu un trecut bogat istoric, cu multe monumente de artă, galerii de tablouri din secolii trecuți și un punct marcant, unde se ciocnesc interesele germane cu cele slave. Aici, după ce am văzut Hradshinul (Palatul regal), biserica Sf. George, și mai ales capela Loretto, cu cele mai bogate comori, apoi diverse palate ale seniorilor cu galeriile lor, m-am îndreptat la ceea ce era mai de interes pentru mine, adică partea orașului numită Altstadt (vechiul oraș), mi se pare cu începutul în sec. XIII-lea, între acesta se află și Iudenstadt (orașul evreilor). Tradiția spune că după ce, în anul 70, împăratul roman Titus Flavius Vespasian a cucerit, nimiciv Ierusalimul și a împrăștiat pe evrei, un grup dintre ei s-a refugiat tocmai până la râul Molda (Vltava) și s-au așezat aici, iar copiii și nepoții refugiaților și-au clădit aici, la anul 100 ori 150, vestita și mult prețuita lor sinagogă veche, care azi se numește Altneuschule. Pentru ce se numește așa? Pentru că școala nouă s-a clădit pe cea veche. Nu departe de aceasta se găsește și cimitirul Iudenfriedhof, în care se află cea mai veche piatră mormântară, din anul 606, a mult adoratei evreice Sara Katz. Mă interesa să văd aceste monumente istorice, însă nu am avut norocul să intru înăuntru – ci am putut privi numai de la poartă cum monumentele de multe sute de ani, înnegrite și acoperite de mușchi, zac între liliicii înfloriți feeric, și în care nu se mai înmormântează nimeni din timpul domniei lui Iosif al II-lea.

De aici am luat iarăși trenul și am plecat spre renumitele băi ale Boemiei. Trecând prin Karlsbad, nu m-am oprit aici, văzând mulțimea pacienților și a vizitatorilor din toată lumea, care asaltau mai ales izvorul așa numit Sprudel, încât nu putui ajunge la rând nici după o așteptare de ore întregi, ci m-am dus mai departe la Franzensbad, care e prin excelență baie de femei, însă o cercetează și bărbații bolnavi de inimă.

Fiind femeile mai înțeleghătoare și mai iubitoare de muzică, am găsit aici și cea mai perfectă orchestră, care cânta mai ales bucați clasice. Către seară, de la 6 ore încolo, vedeai promenada Isabela înșesată de femei din toate continentele, până și chineze, indiene, malaieze și indoneziene, îmbrăcate în hainele cele mai pompoase și purtând bijuterii prețioase de tot felul, în valoare de multe milioane. Mai cu seamă m-au frapat două rusoaice cu părării

înalte în formă de cilindrică, ca ale săsoaicelor noastre, și cojoace lungi până la glezne, cu cusături și podoabe minunate. Mă miram cum de în mijlocul verii pot să poarte asemenea haine, când un cunoscător bun de veșminte îmi spuse că acelea sunt așa de ușoare, încât le poți comprima cu amândouă mâinile. Desigur că nu toate femeile acelea erau bolnave, ci se adunau acolo cele mai multe ca să-și arate toaletele și bogățiile!

De aici am cercetat orașul istoric Eger, unde se țineau tocmai serbările Wallenstein, iar orașenii erau îmbrăcați aproape toți în costume de pe timpul faimosului general și am văzut și locul, lângă fereastra unui palat, unde Wallenstein a fost omorât de generalii săi.

În altă zi am cercetat cunoscutul și renumitul loc de baie Marienbad, unde bătrânul Goethe, în etate de peste 70 ani, se îndrăgostise (ultima sa dragoste) de frumoasa și drăgălașa fată de 17 ani, Ulrike von Lewetzow.

Tot de aici, trecând în Germania, am vizitat baia cu bun nume din Ester.

Fiindcă acasă în Năsăud am creat o societate de exploatare a apei minerale din Parva, care aparținea familiei noastre (societate din care făceau parte maiorul Marțian, prof. univ. Ciocan și avocatul Frâncu din Cluj, precum și eu) mă hotărâi să studiez la izvor la apele minerale din Giesshübel, Teplitz și Bilin și mai ales în ce mod sunt captate izvoarele și în ce mod este infiltrat în ele carbogenul. Făcând drumul acesta nu m-am oprit, ci am trecut în Germania prin Dresda, Görlitz, unde am vizitat pe homeopatul meu de care am amintit și care s-a bucurat mult de succesele medicamentelor ce mi le recomandase. Apoi m-am oprit două zile în Lipsca.

În orașul acesta m-a interesat – se înțelege – pe lângă clădirile și monumentele istorice, mai cu seamă colosalele așezăminte culturale și între acestea casele de editură și comercializare „Reclam, Brockhaus, Breitkopf & Härtel” și de muzicali Peters. În după amiaza zilei, când știam că va fi mai puțin cercetat de public, am mers la restaurantul numit „Auerbachkeller” (pivnița lui Auerbach), pivnița istorică legată de tragedia lui Goethe „Faust”, unde și acum se arată buclanul pe care a ieșit din pivniță, înainte cu un jumătate de secol, Faust călare, cu Mefisto la spatele lui, spune legenda; și unde pe pereți puteai vedea o mulțime de tablouri și chipuri mai mici, vechi de 100 de ani, toate în legătură cu Dr. Faust, dar mai cu seamă m-a interesat să văd și măcar să citesc unele din autografele vizitatorilor artiști, somități literale și chiar și numele Brătienilor și a lui Kogălniceanu și alte nume românești [...].

Și de aici peste Plauen m-am întors iar la Franzensbad, în curând după aceea spre casă.

În primăvara anului 1912, luându-mi concediu, am plecat întovărașit de soția mea la Karlsbad, unde după o cură regulată, trecui în Germania. Îi arătai soției mele Berlinul, unde, spre mirarea noastră, văzurăm mulți japonezi, ceea ce contura întâmplările viitoare din 1914.

De aici ne întoarserăm la Viena, iar de aici plecarăm spre Abbazia, unde natura era în toată splendoarea. Acolo aflai iarăși pe proprietarul meu

de fabrică, Rieger din Sibiu, care-mi spunea că hoinărește prin toate orașele și localurile frumoase. Aici petrecea atunci un bun prieten al meu, Dr. Suciu din Hațeg, cu soția sa. Acolo am aflat și pe fostul societar asociat al socrului meu, Brecher din Năsăud. După vreo două săptămâni am plecat spre casă, oprindu-ne în Gratz, unde am avut frumoasa ocazie de a asculta un minunat concert al cvartetului Koschatt, renumit cu cântecele sale populare din Carintia.

Văzând că nu pot trece ușor peste boală, după acordarea unui concediu de un an de la școală, am și mers din iarnă la Karlsbad, în iarna 1912/13, când am trecut la pensie.

Am început a vizita regulat în patru rânduri băile de la Karlsbad și atunci am văzut că mai recomandabil este să meargă omul la Karlsbad la începutul sau mijlocul primăverii, când acolo se găsește public select, toate hotelurile, promenările și localurile de petrecere sunt mai curate, nu domnește înghesuiala aceia mare de vară și poate gusta omul muzică minunată.

Aici am tras totdeauna la hotel de Russie (față în față cu așa numitul „Kurhaus”) al cărui proprietar de atunci, frații Hanika, erau cu mare atenție față de oaspeții pe care-i găzduiau, domnea în toate camerele o curățenie exemplară și întrețineau o bucătărie excelentă cu totul electrificată. Cercetam regulat concertele de după amiază, care începeau la ora patru în Kurhaus.

Într-un sezon petrecut acolo, am stat la o masă împreună, și mai târziu la muzică, la plimbări, cu deputatul Dr. Nicolae Șerban din Boila.

Într-o noapte, când citeam în pat, am auzit pe coridor o mișcare mai mare, m-am sculat, am deschis ușa, dar îndată am fost rugat să mă retrag, să închid ușa. A doua zi mi se spune, cu mare rezervă, că sosise chiar un prinț maharajah din India britanică, a cerut să i se gătească o baie, a intrat în localul băii și persoana care-l însoțea a deschis greșit un robinet de la gaz, și văzând că stăpânul se îmbată de cap, a tras semnalul de alarmă; când însă a venit personalul de serviciu din hotel, prințul era mort și însoțitorul său fără conștiință căzut la pământ. Atunci noaptea a și fost transportat la Viena. A doua zi m-a rugat Hanika să nu știe nimeni, pentru că asta are urmări dăunătoare pentru hotel. Dar în zadar, în altă zi am și găsit cazul descris în „Neu Freie Presse” din Viena.

În anul următor, 1914, am petrecut mult cu un popă polon, Pater Skowronski din comuna Ellguth, de lângă Breslau. Acesta, după plecarea mea de la băi, îmi trimise mai târziu o cartă din Karlsbad cu următoarele versuri latinești:

His in thermis	Cu aceștia la terme
Ego vermis	Eu viermele
Repo quarens sanitatem.	Mă strecor dorind sănătatea
Cataclysmi	Cataclismului
Rheumatismi	Reumatismului
Dorent vitae vanitatem.	Doresc vanitatea vieții
O vis fontis,	O putere a izvorului

Aer montis	Aerul muntelui
Aufer a me morbum dirum,	Îndepărtează de la mine boala groaznică
Ut Ut laudare	Cum cum să laude
Et cantare	Și să cânte
Semper posim Deum mirum!	Întotdeauna să avem trecere la zeul minunat!

Tot în sezonul acela, la un izvor mai puțin cercetat de public, am observat plimbându-se, cu fața serioasă și bolnăvicioasă, o persoană ciudată. Era probabil un evreu. Aflându-l odată singur, mă apropiai de dânsul și-l agrăii. Îmi spuse că-i negustor de aurării și îmi comunică următorul fapt:

Clemenceau, care venea adeseori la Karlsbad, fusese și în anul acesta acolo, dar de astă dată nu stătu mult ci se întoarse în Franța. Evreul îl cunoștea de aproape. Clemenceau venea adeseori în prăvălia lui și sta de vorbă cu dânsul. Aflând negustorul că sunt român, îmi zise: „Clemenceau e foarte mănios pe Dvs. pe români. Și se întreabă, ce vrea România cea mică și slabă că nu se declară pentru noi” [...]. Se vede că Clemenceau deja știa înainte de începutul războiului mondial că România se va declara neutră [...]. Și-l revolta faptul acesta.

Pe mine m-a frapat mult lucrul acesta, căci – deși începuseră frământările politice despre care citeam din ziare – totuși nu se putea bănui când și cum va începe războiul.

În anul 1916 am fost în Karlsbad, pare-mi-se numai doi români, P. S. Valeriu Botoșănean, vicar arhiepiscop din Iași, care auzind ce bucătărie bună e la Hanika, în hotelul meu, a venit și am stat tot timpul împreună la masă. Acest prelat mi-a comunicat, spre surprinderea mea, de prima oară că România va intra în război alături de Antantă, mai ales contra Austro-Ungariei, pentru românii din Ardeal.

Afară de aceasta, cu prelatul român am avut interesante discuții asupra stărilor bisericesti din vechiul Regat și alte nenumărate chestiuni la ordinea zilei.

M-a invitat să vin într-o vară la mănăstirile Moldovei, care – toate – stau sub ocrotirea lui și odată, întrebându-l despre vizitele sale, îmi răspunse răsând că-i mai grea pentru dânsul hotărârea de a vizita Agapia, unde maicile îl asaltează cu fel de fel de plângeri și tânguieri.

La întoarcerea din Karlsbad, ca și altă dată, m-am oprit câteva zile în Budapesta, și atunci prietenul meu Augustin Pavel, secretarul Legației Române, întorcându-se chiar de la baie din Insula Margareta, într-o dimineață, văzându-l eu cu fața îngrijorată, îmi comunică cu discreție următoarele: „Azi noapte a trecut pe aicea Take Ionescu și îmi atrase atenția să facem pregătirile necesare, căci România în scurt timp intră în Război contra Austro-Ungariei” [...]. Spunea că-i pare rău că trebuie să plece din Budapesta, unde a avut o viață destul de liniștită.

Când am fost ultima dată în Karlsbad am făcut o cunoștință interesantă, într-o seară, tocmai când stăteam să cinez, vine la mine Hanikca și mă

roagă să primesc la masa mică la care stam singur pe un domn care nu găsește loc nicăieri. I-am răspuns să poftească, încăpem și doi la masa cea. Intrând în vorbă mai de aproape cu el, am aflat că este Edgar Stern, fiul unui bancher de Frankfurt A. M., totodată scriitor, pictor, ziarist etc., și că a venit la băi după ce a contactat malaria în Mesopotamia. Era îmbrăcat civil și venise cu secretara lui, cu care lucra împreună rapoarte pentru diferite reviste, ziare etc. Acum se înțelege că era și el militar în grad de locotenent.

Deoarece am stat apoi la aceeași masă tot timpul cât l-am petrecut atunci în Karlsbad, în zilele și serile următoare mi-a povestit cele de mai la vale: La începutul războiului a fost la diferite servicii, când deodată a sosit la regimentul său un ordin confidențial, că spre a-i face sultanului un „prezent” cu primii mahomedani algerieni prinși de nemți de la francezi, să se înștiințeze ofițeri care s-ar angaja să-i ducă la Constantinopol conform unui plan pe care l-ar găsi mai potrivit.

Înștiințându-se și el pentru această faptă mai aventuroasă și prezentându-se la cartierul general, a primit el încredințarea din partea Comandamentului, și acum întrebarea cea mai mare era trecerea prin România neutră. Atunci Stern, după multă gândire, se hotărî să formeze din cei 15-20 călăreți buni, algerieni și marocani, un circ și după ce el, în calitate de director al circului, a făcut diferite experiențe cu ei și i-a echipat cu cele necesare, a plecat la drum. Ajuns în București, a dat aici câteva reprezentații. Guvernul Brătianu a mirosit că-i la mijloc o înșelătorie, însă nu avea motiv palpabil să-i interzică reprezentațiile și mai ales trecerea peste Dunăre în Bulgaria. De altă parte nici nu voia să se încurce politicește cu Germania. Astfel a ajuns până la Dunăre și chiar când era să urce într-o corabie pentru a trecere fluviul, sosise o ștafetă să-i oprească. Se vede că guvernul român a primit o informație sigură, așa că putea să procedeze mai sever. Însă era prea târziu. Ei erau deja în bărci și au trecut. La sosirea în Constantinopol i s-a făcut o primire entuziastă. Sultanul l-a decorat, și atunci generalul german Goltz-Pașa, care era încredințat cu organizarea armatelor turcești din Mesopotamia, l-a luat lângă sine ca adjutant.

Se înțelege că turcii nu-i iubeau pe germani și îmi spunea ce greutăți aveau în exerciții cu ei, însă se temeau de nemți și exclamau cu ură, când erau singuri, tot „gérmany, gérmany”. Lui Hindenburg îi ziceau „Himbuș”. Turcii erau comozi, leneși, nu le plăcea nicidecum conducerea severă nemțească. Un general turc, de a cărui purtare nu era mulțumit Goltz-Pașa, care pentru ținuta lui l-a și admonestat de câteva ori, trimițând pe Stern să-i spună că face arătare la Sultan, generalul începu să râdă, așa că Stern ca locotenent dete din picior, și atunci generalul zise: „Sultanu-i departe și noi putem face ce vrem”. Și, când într-adevăr arătarea s-a și făcut, generalul turc a și fost permutat, dar totodată înaintat la gradul de general de divizie. Aceasta era metoda și disciplina armatei turcești aliate!

Când odată locotenentul Stern făcea controlul diferitelor unități militare conduse de subofițerii instructori germani, la depărtare de kilometri una

de alta, mergând pedestru împreună cu doi subofițeri și cu un conducător turc, pe o căldură nespusă, până la [...], și dând de ceva apă mocirloasă, n-au ascultat de turc, care știa că nu-i de băut, s-au aruncat la ea, au băut și de atunci au contactat malaria. Așa că acum a venit să se lecuiască în Karlsbad, care atunci era înțesat de ostași germani și aliații lor. Stern lucra tot timpul liber pentru diferite foi din capitală și orașele mari ale Germaniei. Mi-a arătat și mie un articol pe care îl pregătea pentru „Leitziger Illustrierte Zeitung” și mi-a promis și o carte care are să o scoată curând.

Într-o seară îmi povestea că, fiind chiar acasă în Frankfurt la mamă-sa, ieșind într-o dimineață, văzu pe drum o matahală de om cu un cojoc întors cu părul în afară, s-a apropiat de el și părându-i că aude un răspuns de limbă romanică, atunci ajutorat de franceză, latinească și spaniolă, s-a putut înțelege întrucâtva cu omul, iar eu - ascultându-l numai întâmplător - după ce la întrebarea mea cum îl chema, zise câteva cuvinte tot „Car ... Car ...” atunci eu adăugai „Cartan, Cartan” adică „Cârțan” și i-am povestit despre călătoriile aventuroase ale acestui om. El mi-a răspuns că l-a dus acasă la mumă-sa și l-a ținut o zi la sine, să se înțeleagă cumva cu el.

Eu, din parte-mi, m-am mirat cum de a ajuns Cârțan și pe la Frankfurt ...

Apropiindu-se ziua plecării mele din Karlsbad și comunicându-i aceasta în pre seară lui Stern, acesta zise că pentru mine a doua zi are să îmbrace uniforma militară. Și într-adevăr, la ora unu a zilei plecării mele, intră în restaurant în uniformă și cu 5 orduri: *Crucea de fier germană* cl. I-a și a II-a, două ordine turcești mari, multicolore, și unul persan, așa că toți ofițerii germani din restaurant se uitau cu mirare și-l salutau cu mâinile ridicate.

*

După ce începeam acum să scap de boală, în anul 1919, iarăși m-am reactivat și am servit până la 1933, când apoi m-am pensionat definitiv.

Trebuie aici să mărturisesc că, cu cele întâmplare după acest război crâncen, din partea mea eu am rămas foarte nemulțumit și mai ales m-a deziluzionat mersul vieții politice a României Mari, infinitele hărțuiri politice de partid. În altă formă și altminterlea au dorit bătrânii noștri România Mare!

De atunci încoace m-am dedicat cu totul preocupărilor literaturii istorice, am fondat în 1924 Revista „Arhiva Someșană”, ca să fac cunoscut mai ales trecutul ținutului nostru, așa de puțin cunoscut, pe bază de documente autentice, iar în 1931, împreună cu cumnatul maiorul Marțian, cu prof. pens. Iuliu Moisil și judecătorul Artene Mureșan, am înființat așa numitul „Muzeu Năsăudean” făcând toți donații de cărți, reviste, ziare etc., și colectând obiecte de artă din ținut, cu scopul de a servi tineretului nostru din loc și împrejurimi ca un mijloc de a-și argumenta cunoștințele pentru orice ramură de activitate din viață.

Mă opresc aici și las ca, dacă vor afla de bine, alții să judece activitatea mea din acest timp.

**Erinnerungsseiten
Der dritte Teil**

- Zusammenfassung -

Der dritte Teil der Denkschrift des großen Gelehrten Virgil Şotropa aus Năsăud, beinhaltet die Berichte der Reisen, die der Verfasser in verschiedenen europäische Länder zum Beginn des XX-es Jahrhunderts gemacht hat. Die spezifische Stimmung des Zeitabschnitts, die Begegnungen mit verschiedenen politischen und kulturellen Persönlichkeiten, aber auch eine Serie von pikanten Ereignissen werden mit eine große literarischen Begabung in den anwesenden Seiten wiedergegeben.

IZVOARE MONOGRAFICE BÂRGĂUANE

- partea a III-a -

Niculae VRĂȘMAȘ

Printre cele mai vechi informații cu caracter monografic, privind saatele situate în valea Bârgăului, sunt cele transmise prin documentele oficiale, emise începând cu anul 1763, când Curtea de la Viena a trecut la înființarea primului regiment grăniceresc cu populație românească în ținuturile din nord-estul Transilvaniei, înspre granița cu Moldova. Teritoriul regimentului grăniceresc năsăudean era împărțit, din punct de vedere militar și administrativ, în 12 companii, dintre care două erau în Valea Bârgăului (compania a III-a și a IV-a).

În schimbul serviciului lor, grănicerii bârgăuani au primit „pe vecie”, terenuri întinse în zona de munte, din moșiile familiilor Bethlen, Apafi și Kemeny, care au fost răscumpărate de Curtea de la Viena, dar și pământuri și păduri din teritoriile stăpânite în Moldova și donate de către împăratul Iosif al II-lea. Odată cu împărțirea și primirea actului de proprietate asupra pământului, atât persoanele fizice, cât și comunitățile, au primit și înregistrarea în cărțile funciare, întocmite pe localități. Un exemplar din cărțile funciare se afla la fiecare companie de grăniceri, iar un alt exemplar era la prima instanță, respectiv în sediul statului major din Năsăud, la comandantul regimentului II românesc de graniță.

Compania a III-a cuprindea comunele: *Borgo Prund* (Prundu Bârgăului), cu rol de stație și post de maior, *Borgo Tiha* (Tiha Bârgăului), stație cu post de căpitan, *Borgo Mureșeni* (Mureșenii Bârgăului) și *Borgo Bistrița* (Bistrița Bârgăului). Compania a IV-a cuprindea comunele: *Borgo Joseni* (Josonii Bârgăului), stație cu post de căpitan, *Borgo Suseni* (Susenii Bârgăului), *Borgo Mijloceni* (Mijlocenii Bârgăului) și *Borgo Rus* (Rusu Bârgăului)¹. În anii intermediari ai militarizării Borgoului, s-a produs reșezarea reședinței locotenent-colonelului și a celui de al doilea maior la Prundu Bârgăului².

Regimul militar al instituției de graniță a funcționat ca un sistem politico-administrativ, social-economic și cultural cu rezultate benefice. Administrația grănicerească a schimbat structural organizarea întregului ținut,

---

¹ Karl Klein, *Istoria de arme a Regimentului cezaro-crăiesc grăniceresc de infanterie nr. 17 național român transilvănean*, fide Adrian Onofreiu, Ioan Bolovan, *Contribuții documentare privind istoria regimentului grăniceresc năsăudean*, București, 2006, p. 59.

² Valeriu Șotropa, *Districul grăniceresc năsăudean*, Cluj-Napoca, 1975.

efectul binefăcător simțindu-se și în așezările bârgăuane, chiar și după desființarea instituției în 1851, cu toate că bunurile și drepturile câștigate au fost mereu în pericol, iar pentru păstrarea lor lupta foștilor grăniceri a continuat cu mari eforturi.

Prin decizia imperială din 27 august 1861, marea majoritate a comunităților foste grănicerești au intrat în posesia proprietăților și bunurilor avute în timpul instituției militare, în urma înregistrării acestora în teren, de către o „*comisie cezaro-crăiască regulatoare de posesiune grănicerească, pentru districtul fostului Regiment grăniceresc II român*”, condusă de generalul-maior în rezervă Pock. Sentințele, scrise cu caractere gotice de mână, se află, în copie legalizată de autoritățile de atunci, în păstrare la Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale (fond *Virgil Șotropa*, d. 342.), reprezentând documente prețioase privind starea economică a comunelor foste grănicerești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea³. Comunele bârgăuane pentru care s-au găsit până în prezent sentințele sunt următoarele: Tiha Bârgăului, Prundu Bârgăului, Susenii Bârgăului, Mijlocenii Bârgăului și Josenii Bârgăului, lipsind cele ale comunelor extreme, respectiv Bistrița Bârgăului și Rusu Bârgăului.

Alte documente cu caracter monografic, care fac referire la așezările bârgăuane, sunt chestionarele întocmite de oficialitățile comunale (juzi, notari și membrii în comitet), cu ocazia anchetei toponimice din 1864-1865 a Guberniului Transilvaniei⁴.

Continuând trecerea în revistă a celor mai vechi izvoare monografice privind valea Bârgăului, ne vom opri cu această ocazie asupra localității **Susenii Bârgăului**, astăzi aparținătoare comunei Prundu Bârgăului, făcând trimitere tocmai la documentele menționate mai sus.

Sentința pentru fosta comună grănicerească Borgo-Susenii, dată la 16 decembrie 1864, prin comisia numită de către „*Majestatea Sa Cezaro-Crăiască Apostolică*”, în baza „*prea-înaltului rescript*” din 27 august 1861 și a Instrucțiunii emise în acest scop de către Cancelaria Aulică a Transilvaniei și de către „*înaltul minister al Finanțelor cezaro-regesc*”, a decis reglementarea definitivă a posesiunii și a drepturilor de folosință a fostei populații grănicerești și a comunei⁵.

La punctul I al acestei sentințe se precizează următoarele: „*Comuna Borgo-Susenii a fost înainte o comună iobăgească și forma ca atare o parte componentă a Dominius-Borgo, un complex de moșii cumpărat în anul 1783 de către stat*

³ Simion Lușan, Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare referitoare la situația economică a satelor năsăudene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Bistrița, 2007.

⁴ Simion Retegan, *Satele năsăudene la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2002. Facem precizarea că materialul documentar, care cuprinde date despre localitățile din întreaga Transilvanie, a fost realizat în cadrul Anchetei toponimice organizate de guvern, conform circularei emise la 7 mai 1864 de Prezidiul gubernial aflat atunci la Sibiu, la cererea istoricului de origine maghiară Pesty Frigyes din Timișoara. Manuscrisele originale se află în prezent la Biblioteca Szechenyi din Budapesta.

⁵ Simion Lușan, Adrian Onofreiu, *op. cit.*, p. 452-464.

pentru înființarea graniței militare, complex ce a aparținut familiei de grofi Bethlen, situat în comitatul transilvănean Dăbâca, așa cum dovedește conscripția de dare din 7/17 octombrie 1783 a arhivei fiscale imperiale, alături de protocolul de rectificare din 5 noiembrie 1789 referitor la aceasta (arhiva fiscală, § fascicul 15, lib. 2, Comitatul Dăbâca).

Teritoriul hotarului comunei Borgo-Suseni se învecinează – după împărțirea existentă pe atunci a hotarelor fostelor 8 comune grănicerești situate în așa-numita Vale a Borgoului, conform operatului cadastral provizoriu și în special conform Croquis-ului din 15 iulie 1854, partea I, referitor la modul de măsurare al ridurilor și al culturilor acestei comune –, spre nord cu hotarul comunelor Ilva-Mică și Leșu din Valea Rodnei, spre est cu hotarul comunei Borgo-Prund, spre sud cu hotarul comunei săsești Dumitrița și spre vest cu hotarul comunei Borgo-Mijloceni”.

La punctul II se fac precizări cu privire la „suprafața situată în interiorul granițelor descrise mai sus”, cuprinzând cele „93 de sesiuni urbariale ale foștilor supuși”, precum și la pășunile alpine Tomnatic și Heniu, existente la momentul înființării graniței militare.

„Conform cărților funciare ale comunei Borgo-Suseni din 24 martie 1859 și respectiv 25 iulie 1863, întocmite corect, în urma reclamațiilor individuale și comune, această suprafață conține:

- 324 jug. și 1.362 stj. p. de teren arabil;
- 687 jug. și 1.484 stj. p. de grădini și fânațe;
- 637 jug. și 1.182 stj. p. de pășuni;
- 999 jug. și 1.309 stj. p. de păduri;
- 193 jug. și 200 stj. p. de terenuri neproductive, în total 2.483 jug. și 737 stj. p.

Conform cărților funciare amintite, din această suprafață totală cad în proprietatea individuală a fostelor familii de grăniceri:

- 324 jug. și 1.362 stj. p. de terenuri arabile;
- 673 jug. și 441 stj. p. de grădini și fânațe;
- 534 jug. și 386 stj. p. de pășuni;
- 3 jug. și 1.109 stj. p. de păduri, respectiv grupuri de copaci în mijlocul pășunii în ridul III și
- 110 jug. și 440 stj. p. de terenuri neproductive, în total 1.646 jug. și 538 stj. p.”.

La punctul III se arată că „Toate terenurile intra și extravilane situate pe teritoriul hotarului comunei Borgo-Suseni, inclusiv părțile de pășuni alpine Tomnatic și Heniu, care la momentul desființării institutului de graniță – aceasta fiind la 22 ianuarie 1851 – s-a aflat în proprietatea grănicerilor (...) conform punctelor 1 și 2 ale prea-înaltului rescript al Majestății Sale apostolice cezaro-regești din 27 august 1861 rămân o proprietate a respectivilor grăniceri, fără ca aceștia să trebuiască să plătească vreo despăgubire”.

La punctul IV se face specificarea că la momentul înființării graniței, în anul 1783, pe teritoriul hotarului comunei Susenii Bărgăului existau, ca entități alodiale, doar cele două părți de pășuni alpine, Tomnatic și Heniu (ridurile VI, VII, VIII), care vor rămâne în proprietatea erariului și după desființarea regimentului grăniceresc. Privitor la acest ultim fapt cităm din textul original:

„La momentul desființării graniței la 22 ianuarie 1851, în folosința comunei Borgo-Suseni se aflau: în ridul VI (partea de pășune alpină Tomnatic) sub numărul topografic 1972 o pădure (fagi) în suprafață de 20 jug. și 100 de stj. p.; apoi în ridul VII (partea de pășune alpină Heniu) sub numărul topografic 2.112, de asemenea o pădure (fagi și molizi) în suprafață de 93l jug.; mai departe în ridul VI sub numerele topografice 1974, 1977, 2106 și 2109, fânețe în suprafață de: 2 jug. și 118 stj. p.; 1 jug. și 745 stj. p., 1.460 stj. p.; 464 stj. p., în total 4 jug. și 1,187 stj. p.; în sfârșit pășuni ...” și anume în ridurile VI, VII și VIII, în suprafață totală de 93 jug. și 154 stj. p.

La momentul desființării graniței, în ridul VII se mai aflau și terenuri în folosința comunei Mijlocenii Bârgăului, dar și în proprietatea individuală a fostelor familii de grăniceri, iar „conform actului de predare din anul 1851, documentele L și T, referitor la predarea districtului regimentului grăniceresc II român în administrație civilă, se mai află încă în proprietatea:

a. locuinței locotenentului major de la nr. 1, construită din fondul grăniceresc de provente în hotarul localității, alcătuită din 4 încăperi, împreună cu curtea și anexele în suprafață de 334 stj. p., sub numărul topografic 179 și cu grădina ce se învecinează, în suprafață de 1 jug. și 1.055 stj. p., sub numărul topografic 178;

b. unei a doua grădini aparținând locuinței locotenentului major în hotarul localității, în suprafață de 1 jug. și 442 stj. p., sub numărul topografic 152;

c. două sesiuni goale, după grănicerul Nechita Valer – alcătuită dintr-o grădină în suprafață de 1.404 stj. p., sub numărul topografic 31 – și după grănicerul Anchișdim Moroșan – alcătuită dintr-un teren arabil, în suprafață de 581 stj. p., sub numărul topografic 1.597 și dintr-un teren de fâneată în suprafață de 156 stj. p., sub numărul topografic 1.598;

d. poligonul de tir al companiei împreună cu căsuța de tir din lemn aflată pe el, valurile de apărare ridicate din piatră, împreună în suprafața de 832 stj. p., sub numărul topografic 1.340.

Obiectele de construcție și terenurile menționate la punctele a, b, c, și d, de mai sus, rămân, conform punctului 4, aliniatele a și b ale prea-înaltului rescript din 27 august 1861 – o proprietate a erariului”.

La punctul V se arată că la momentul înființării graniței, comuna Susenii Bârgăului nu posedă nici un teren comunal sau pășune comunală. În schimb, la desființarea regimentului de graniță comuna posedă pădure în ridurile Heniu și Tomnatic, pășune pe teritoriul hotarului, fânețe, huciș, copaci și teren arabil în zona Dealul Tănase, dar și alte imobile, după cum urmează:

„a. școala comunală de la numărul 139 cu 3 încăperi împreună cu curtea în suprafață de 49 stj. p., sub numărul topografic 204, apoi grădina școlii situată separat, în suprafață de 182 stj. p., sub numărul topografic 130 (Casa comunală – cancelaria comunală de la numărul 85 sub numărul topografic 187 a fost ridicată abia după desființarea graniței)”.

La punctul VI se menționează că pășunea alpină Buba, situată în afara hotarului comunei Susenii Bârgăului, înscrisă în partea a II-a a cărții funciare, era o pășune alodială, atribuită de către administrația militară spre folosință

comunei, pentru procurarea fără plată a lemnului de foc și pentru construcție, de folosință proprie și pentru negoț.

Exploatarea lemnului în timpul graniței a făcut ca suprafața terenurilor de pășune, fânețe și arabil să crească simțitor, prin lăzuire, în favoarea familiilor de grăniceri din majoritatea comunelor Văii Bârgăului.

La punctul VII se arată că la momentul desființării Institutului de graniță, biserica greco-catolică din Susenii Bârgăului nu posedă nici o entitate sau teren, în afară de „*Casa Domnului*”, situată în hotarul localității, sub numărul topografic 84, în suprafață de 162 stj. p. și de curtea bisericii sub numărul topografic 83, în suprafață de 989 stj. p., iar preotul grec neunit nu deținea porțiuni canonică, beneficiind doar de taxele stolare și anumite sume de bani anuale, acordate de familiile de credincioși din comună, pentru întreținere.

În punctul VIII se specifică faptul că în conscripția de bunuri a „*Dominiului Borgo*” din anul 1873, capitolul „*Religio, consuetudines et beneficia*” dar și în alte „*înscrise*”, în comuna Susenii Bârgăului, precum și în celelalte comune de pe aceeași vale, „*dreptul regal*” a fost practicat înainte sub stăpânire și apoi de către fondul grăniceresc de provente, numai exclusiv în perioada dintre Crăciun și Sfântul Mihail, iar în perioada complementară împreună cu comuna, situație menținută și ulterior graniței.

La punctul IX sunt prezentate bunurile grănicerilor din Susenii Bârgăului, conform actului de predare în administrație civilă a districtului grăniceresc. Aceste bunuri constau din patru mori cu o piatră, care aparțineau următorilor:

„1. cea a grănicerului Todor Dania, acum aparținând lui Chirilă Dania, sub numărul topografic 1;

2. cea a grănicerului Costan Flămând, sub numărul topografic 80;

3. cea a grănicerului Cirilă Dania, sub numărul topografic 42 și

4. cea a grănicerului Andreas Bălan și a moștenitorilor lui Turja, actualmente aparținând lui Iacob Gâța și lui Zaharia Tănase, sub numărul topografic 2.404”.

Se consemnează și faptul că imobilele și anexele ridicate în Năsăud și comunele grănicerești, care la data redactării documentului erau folosite în scopuri de învățământ, trebuie să rămână și mai departe în același scop, cu obligația ca „*șpesele*” pentru aceste clădiri să fie acoperite și pe mai departe din veniturile dreptului de crâșmărit al Văii Rodnei.

Sentința a fost datată: „*Bistrița, la 16 decembrie 1864.*”

De la Comisia cezaro-regească regulatorie de posesiune pentru teritoriul desființatului regiment grăniceresc 2 român.

Pock, m.p.”.

Din cea de-a doua sursă la care facem referire, respectiv chestionarul întocmit la 30 ianuarie 1865 de oficialitățile comunale, cu ocazia anchetei topografice din 1864–1865, și intitulat: „*Numirile locurilor din comunitatea Borgo-Suseni*”⁶, aflăm că localitatea era cuprinsă, din punct de vedere administrativ,

⁶ Simion Retegan, *op. cit.*

în „*cercul Borgoului*”, din districtul Năsăud. Se specifică faptul că, „*această comună a fost cunoscută de la început sub numele de Borgo-Suseni, atât de locuitorii ei, care au fost numai români, cât și în toată țara, fără a mai fi avut alte denumiri și nici numele scris în alt fel*”. Locuitorii comunei sunt urmași ai „*coloanelor traiane*”, întrucât nu se află ceva scris despre o altă colonizare mai târzie.

În privința denumirii „*Borgo*”, se afirmă că aceasta „*se trage de la coloanele romane*”. Se mai spune însă un fapt pe care îl considerăm interesant, cu privire la cea mai veche menționare a denumirii „*Borgo*”, anume pe la anul 1070, când „*au bătut regele unguresc Solomon, cu Geza și Ladislau, pe cumani în muntele Borgoului*”. Această mențiune are o serie de neconcordanțe în privința anului 1070 și a perioadei în care au domnit regii unguri menționați, dar conține, cu siguranță, o foarte importantă pistă de cercetare, care ar trebui verificată.

Averea comunei Susenii Bârgăului a fost inventariată cu prilejul întocmirii chestionarului și prezentată după denumirile topografice. Redăm din nou după textul original:

„7. Nimirile topografice în hotarul comunei Borgo-Suseni; arătura: Pământurile de sub Coastă și Leorda; păscătoare și fânaș: Dumbrava; tu fiș, pădure, codru și anume: Dialu lui Tănase, Dialu Cireșului, păraul Sărata din Sus și din Jos, Fața Cireșului, Dosu Cireșului, păraul Valea Muntelui, Valea Popii; pășune și pădure: Tomnaticul, Heniul, Săcătura Grosului, Sceaga cea Mare și cea Mică, Parâng, Tarnița Parângului, în muntele Buba, Dealu lui Toader, Dialu Orb, Dialu Vinului, Poiana Vinului, Poiana lui Toader, Poiana de sub Măgura, Cornu, Isvoru Lung, Vârvu Dornșorii, Prelucile, Valea lui Toader, din care hotar sau munte curg toate isvoarele și păraiele în comunele Borgoului. Acestor mai sus pomenite de sub punctul 7 nu se pot infera nr. topografice, fiindcă toate actele cadastrale nu se află de față”.

Numirile topografice din hotarul comunei sau din partea montană a acesteia se păstrează și astăzi, cu excepția toponimelor Parâng și Tarnița Parângului, care sunt cunoscute doar de către bătrâni.

Chestionarul la care se face referire a fost întocmit de următorii: „*Simion Zaharie m. p., Zaharie Tănasă m. p., x Larion Ziful, x Echim Bălan membrii de comitet; x Vasilie Andreșel jude comunal; Pavel Biafu notar comunal*”.

În privința numelui semnatarilor, se poate face precizarea că familiile Zaharie, Tănasă, Bălan și Andreșel sunt cunoscute și în prezent. Numele de Tănasă se regăsește și în toponimul Dealul lui Tănase, aflat la sud-vest de comună. Despre numele de Ziful și Biafu, nu este exclus să fi suferit o transformare, respectiv în Țifu și Bufu, acestea din urmă aflându-se în circulație în zonă.

Cu siguranță, informații prețioase privind satele din Valea Bârgăului pot fi găsite și în alte documente de arhivă, emise atât în timpul graniței cât și în perioada următoare, care încă nu au fost valorificate de către cercetători. Astfel de documente se află atât la Arhivele Naționale din Bistrița, dar și în alte locuri. Foarte valoroase par a fi fondurile arhivistice existente la Sibiu, știut fiind că aici se afla atât reședința guvernatorului Transilvaniei cât și a comandantului militar, iar o bună parte din actele oficiale treceau pe aici.

Bineînțeles, nu trebuie scăpate din vedere documentele găzduite în arhivele din Ungaria sau Austria, care ar putea completa datele cunoscute în acest moment.

Monografische Badeorte Drites Teil

- Zusammenfassung -

Während wir die Vorstellung der ältesten Schreiben mit monografischen Charakter, die Referenz zu den Dörfern die sich auf den Bârgău Tal (Bezirk Bistrița-Năsăud) befinden, weitermachen, konzentriert sich der Verfasser dieses mal auf denen die Informationen über den Ort Susenii Bârgăului beinhalten. Die Dokumenten über denen wir reden, wurden nach der ersten Hälfte des XIV Jahrhunderts ausegegeben, in kurzer Zeit nach der Abschaffung von den habsburgischen Autoritäten des Grenzregiments die die nord-östliche Zone aus Siebenbürgen kontrollierten.

VI. VARIA

LEGENDA DESPRE STÂNCA DRACULUI

Dan PRAHASE

În studiul care urmează ne vom ocupa de o legendă privitoare la frumoasa zonă a Rodnei, zonă renumită pentru varietatea și multitudinea tradițiilor folclorice.

Materialul analizat se găsește în dosarul cu nr. 430 din colecția *Virgil Șotropa*, aflat în posesia Arhivelor Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud. Filele 6-9 din acest dosar conțin un articol cu titlul „Ceva despre Valea Vinului” de Iosif E. Naghiu. Aici se menționează faptul că, în numărul din luna februarie a anului 1892, revista turistică, balneologică și etnografică „Erdély” publică un articol al profesorului O. Nemeș, intitulat „Baia și regiunea Văii Vinului” (p. 57-63). În cadrul acestui din urmă articol se menționează că un miner i-a relatat autorului legenda despre *Stânca Dracului*¹.

În continuare, prezentăm rezumatul legendei despre *Stânca Dracului* (aflată lângă birourile minei din Valea Vinului), cu specificarea că ea a mai fost publicată de către prof. Liviu Păiuș în anul 2003².

Acțiunea legendei începe în perioada în care regiunea Rodnei era locuită de păgâni. Acolo trăia un principe care dorea să creștineze poporul, dar nu dispunea de bani pentru a construi biserici. În scopul de a elimina acest neajuns, și-a luat însoțitori și a pornit să caute aur. Deși au cercetat toate dealurile, n-au dat decât de plumb.

Plimbându-se el odată la poalele Ineului, a observat un castel strălucitor și o femeie fermecătoare care torcea pe coridorul acestui castel. Văzându-l pe principe, ea a scăpat fusul în prăpastie. Bărbatul i l-a ridicat rapid și a observat că firul este de aur. Văzând aceasta, el i-a spus că este fericită, deoarece ea are aur din belșug iar el caută în zadar. Atunci femeia îi spune că îl va face bogat, dar cu condiția să nu întrebe cine este ea. După aceasta, îi arată principelui stânca din față și dispare. Principele și însoțitorii săi încep să sape și găsesc atât de mult aur, încât cu greu l-au putut transporta acasă.

Astfel, principele mergea în fiecare zi la acea femeie și îi povestea bucurios despre zidirea bisericilor. Cu toate acestea, faptul că nu-i cunoștea numele îl supăra. În consecință, a luat hotărârea de a se interesa pe ascuns de numele femeii și de familia ei. El află de la o însoțitoare a acesteia de faptul că

---

¹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud (în continuare A.N.D.J.BN.), colecția *Virgil Șotropa*, d. 430, f. 6-9.

² Liviu Păiuș, *Monografia comunei Rodna Veche*, vol. I, Bistrița, 2003, p. 56-7.

femeia se numește *Izora* și este *Zâna Dealurilor*. Primind această informație, principele a fost cuprins de tristețe deoarece și-a dat seama că nu se va putea căsători cu ea.

Dracii, fiind dușmani ai bisericilor, s-au decis să împiedice din răsuneri zidirea acestora. Deoarece aveau cunoștință de faptul că principele extrage bogății uriașe din mine, au închis într-o noapte drumul cu stânci.

În ziua următoare, principele a văzut drumul închis și a crezut că zâna l-a blocat datorită faptului că el a îndrăznit să se intereseze cine este ea. Drept urmare, amărât, a plecat în lume.

Pe de altă parte, zâna a crezut că principele a părăsit-o și s-a decis să-și distrugă palatul strălucitor. Însă înainte de a pleca, a anatemitizat minele cu scopul ca ele să nu mai producă aur. Astfel se încheie legenda.

Autorul articolului – Iosif E. Naghiu – concluzionează că blestemul zânei s-a împlinit, în mine nemaigăsindu-se aur. În anul 1892 se exploata anual între 800 și 1000 hectograme de plumb³.

Așadar, se pare că *Stânca Dracului* reprezintă, de fapt, stâncile cu care dracii au blocat drumul principelui.

Cu privire la clasificarea legendei, ea se apropie cel mai mult – conform clasificării lui Lazăr Șăineanu – de *Ciclul părăsirilor* sau *om-animal*, tipul *femeie* – (*zână*) – *animal* sau *Melusina*. În afară de acest tip, *Ciclul părăsirilor* sau *om-animal* mai cuprinde tipul *bărbat-animal* sau *Amor și Psyche* și tipul *femeie-lebădă* sau *Neraida*.

Secvențele corespunzătoare tipului *Melusina* sunt:

- a. bărbatul greșește și (zâna) femeia îl părăsește;
- b. el pornește s-o caute și (mai întotdeauna) o regăsește⁴.

Așadar, avem de-a face cu faptul că bărbatul încalcă interzicerea zânei metamorfozate, după care pleacă în căutarea ei.

Conform lui Lazăr Șăineanu, variantele tipului *Melusina* pot fi grupate după cum urmează:

Basmul-tip *Zâna zânelor* de Ispirescu

I. Varianta munteană, *Broasca festoasă* ... de Ispirescu;

II. Varianta munteană, *Omul de Fier*, de Măldărescu;

III. Varianta ardeleană *Zâna apelor*;

IV. Varianta macedoromână, *Fata cu pielea de capră*;

V. Varianta macedoromână, *Împăratu cu Zâna împărăteasă a zânelor*⁵.

Situația corespunzătoare legendei noastre este diferită în anumite aspecte de secvențele tipului *Melusina*.

Astfel, zâna îi pune condiția principelui să nu întrebe niciodată cine este ea. După un timp, el se interesează în secret de numele și familia acesteia și obține informații de la o însoțitoare de-a ei. Cu toate acestea, aflarea nu-

³ A.N.D.J.BN., colecția *Virgil Șotropa*, d. 430, f. 7-9.

⁴ Lazăr Șăineanu, *Basmale române*, București, 1978, p. 165.

⁵ *Ibidem*, p. 180-181.

melui zânei (și deci încălcarea condiției impuse de ea) nu va declanșa nici o acțiune răzbunătoare din partea ei! Mai mult, se pare (din desfășurarea legendei) că zâna nici n-a știut că principele i-a aflat numele. Singura reacție în acest sens a venit tot din partea principelui: el s-a întristat deoarece știa că, având de-a face cu *Zâna Dealurilor*, nu se va putea căsători niciodată cu ea. Așadar, este esențial de remarcat faptul că zâna nu-l părăsește pe principe deoarece i-a fost descoperit secretul! Dimpotrivă, principele este cel care va pleca în lume, deoarece a văzut drumul închis cu stânci și a crezut că zâna l-a blocat pentru că îndrăznise să se intereseze cine este ea. Interesant este faptul că principele nu încearcă să obțină o întrevedere cu zâna spre a încerca o împăcare, fapt ce ne arată că el se considera cu certitudine vinovat pentru că încălcase condiția impusă.

La rândul ei, crezând că principele a părăsit-o, zâna își distruge palatul și anatimizează minele, pentru ca acestea să nu mai producă aur. Ea nu caută să pătrundă mai adânc în profunzimile acestui motiv imaginar (de exemplu, nu-și pune întrebarea din ce cauză ar fi părăsit-o principele, având în vedere faptul că, din punctul ei de vedere, nu se întâmplase nimic rău). Acțiunile ei ulterioare plecării bărbatului ne indică destul de clar starea de disperare ce o cuprinsese.

După cum relatează legenda, zâna toarce în momentul în care este găsită de principe. O zână care toarce ne trimite imediat cu gândul la *Ursitoare* (în mitologia română), și mai departe în timp la *Parce* și *Moire* (în mitologia greco-romană).

Conform afirmațiilor Irinei Nemeti, *Parcele* și *Ursitoarele* sunt personaje mitologice/divinități a căror principală caracteristică este stăpânirea destinului uman și cosmic, deținând rolul principal în scenele mitice cu referință la destin, soartă și noroc. De asemenea, chiar etimologia numelor lor indică activitățile magice și economice specifice; torsul și țesutul presupun stăpânirea *firelor* de lână, de in sau a *firului* reprezentând destinul cosmic și uman⁶. Astfel, *Clotho* se traduce prin *Torcătoarea*, ea torcând firele vieții și morții. *Lachesis* înseamnă *Ursitoarea* și semnifică caracterul arbitrar al evenimentelor. În fine, pentru a întregi grupul *Ursitoarelor*, *Atropos* reprezintă *Fatalitatea* și semnifică caracterul imuabil⁷.

De altfel, numele grecesc *Clotho* (*Torcătoarea*) dă, în forma de plural, numele întregului grup al *Moirelor*, și anume *Torcătoarele*, iar numele *Ursitoare* este format – conform afirmațiilor Irinei Nemeti – de la verbul *a ursi* (adică a hotărî soarta omului) care, la rândul său, derivă din verbul *a urzi* (adică a țese). Etimologia acestui ultim verb ar putea fi latinescul *ordior* (*a țese*) sau neogrecescul *oriso* (adică *a mărșini*, *a limita*)⁸.

Așadar, întâlnirea principelui cu zâna ar putea reprezenta schimbarea destinului bărbatului care, de unde până atunci nu putea face rost de bani

⁶ Irina Nemeti, *Calea zânelor. Moșteniri antice în mitologia românilor*, Cluj-Napoca, 2004, p. 261.

⁷ *Ibidem*, p. 262-263.

⁸ *Ibidem*, p. 261.

pentru zidirea de biserici, acum dobândește acces la sursa de aur. Chiar dacă legenda nu precizează că zâna ar fi una dintre *Ursitoare*, apropierea – din punct de vedere simbolic măcar – de una dintre ele este evidentă.

Un element care ne atrage atenția în mod special este numele zânei, și anume *Izora*. Se pare că acest nume (pe care l-am întâlnit pentru prima dată) derivă din prenumele *Isidór* sau *Isidóra*, (prin transformarea grupului de litere *sid* în *z*). Vom recurge în continuare la opiniile lui Christian Ionescu pentru a explica originea acestor prenume⁹.

Prenumele *Isidór* și *Isidóra* – și ele întâlnite rar la români – reproduc numele vechi grecești *Isidóros* și *Isidóra* care se întâlnesc din epoca greco-romană, și anume în scrierile lui Pliniu cel Bătrân, Suetoniu etc. Compunerea acestor nume se face din *Isis* și *doron* („dar”), iar numele grecești astfel formate intră în familia numeroasă a teoforicelor ce apar frecvent în cadrul onomasticii tuturor popoarelor vechi. Elementul teoforic era, după caz, fie numele divinității în general (de ex. Teodor, Doroteea, Filofteia etc.), fie numele unei anumite divinități (de ex. *Isis*).

Isis este zeița egipteană a naturii și a fecundității, fiind totodată mamă și soție pentru *Osiris*. Corespondenta ei în cadrul divinităților vechi grecești este *Demeter*. Deși la origine, *Isis* este o divinitate locală a Deltei, ea devine cea mai populară zeiță din Egipt. Cultul ei se răspândește – în epoca elenistică și romană – în regiunea Mării Mediterane și chiar mai departe, iar acest fapt se reflectă în numele personale grecești compuse cu *Isis* (alături de *Isidóros* și *Isidóra* se întâlnesc și nume ca *Isiklés*, *Isikrátes* etc.). Este evident că un nume personal semnificând „dar al lui *Isis*” nu poate apărea decât într-un loc unde cultul zeiței era bine cunoscut, conform afirmațiilor lui Christian Ionescu.

În mitologia romană, *Isis* (celebrată la Roma din timpul lui Sylla) se identifica cu *Io*, fata zeului fluviu *Inahos*. Ea a fost iubită de *Zeus*, iar legenda ei (cuprinzând uciderea monstrului *Argus* de către *Hermes* și fuga în Egipt unde dă naștere fiului lui *Zeus*, *Epafo*, tatăl *Danaidelor*) este cunoscută. După cum se spune, *Io* a fost adorată de egipteni sub numele de *Isis*.

Chiar dacă influența păgână era destul de clară, creștinii din primele secole au purtat numele grecești care pătrund în onomasticonul sacru și ajung în final calendaristic. Forma latină este *Isidórus*, iar prin intermediul ei numele se întâlnește și se păstrează la popoarele din Europa Apuseană. La români, numele apare prin intermediar slav. Numele *Isidór* este atestat în limba sârbo-croată în anul 1423, iar în limba ucraineană în anul 1437. În documentele noastre vechi, el apare în jurul anului 1600.

Dovezile că, deși este un nume calendaristic, el nu a fost popular la români, sunt reprezentate de lipsa derivatelor, numărul mic de variante și aparițiile documentare rare.

Christian Ionescu ne redă și formele sub care apare acest nume. Astfel, în limba română întâlnim variantele: *Sidor*, *Sidorie*, *Isădor*, *Sădor* și *Sâdor*. În alte limbi avem:

⁹ Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, București, 1975, p. 180.

- în limba franceză: *Isidore*;
- în limba germană: *Isidor*;
- în limba italiană: *Isidoro, Isidora*;
- în limba spaniolă: *Isidoro, Isidro, Esidre*;
- în limba maghiară: *Izidor, Izidóra*;
- în limbile bulgară, rusă și sârbo-croată: *Isodor, Sidor*;
- în limba ucraineană: *Sýdir* etc.

Una dintre personalitățile care purtau acest nume a fost *Isidor din Sevilla* (560–637), după cum remarcă Christian Ionescu. Arhiepiscop sanctificat, *Isidor din Sevilla* a scris mai multe opere, dintre care iese în evidență o lucrare de tip enciclopedic numită *Etymologiae*.

Interesant este faptul că pare a fi primul caz de întâlnire a numelui *Izora* (cel puțin din sursele bibliografice pe care le-am avut la dispoziție) în legende românești. Găsim însă un caz în mitologia italiană (unde corespundenta *Ilenei Sânziana* – personaj central al mitologiei românești – este denumită în mod frecvent *Fata*, de la latinescul *fatum*, adică *destinul*). Astfel, unul dintre numele derivate din epitetele ce se acordau *Fatei* (înrudită cu zeița *Diana*) este *Isolina*¹⁰.

Romulus Vulcănescu menționează că C. Eretescu, în teza sa de doctorat intitulată *Ființele supranaturale în legendele populare românești* (1976), amintește, printre astfel de ființe supranaturale de ordin local, nu general românesc, numele *Istolina* (pentru zona Bucovina). Însă, după opinia lui Romulus Vulcănescu, astfel de ființe supranaturale nu sunt reprezentative pentru daimonologia mitică românească¹¹.

Un alt aspect care trebuie remarcat este acela că *Izora* este caracterizată ca fiind *Zâna Dealurilor*, adică o zână a unor forme ale naturii (dealurile). După afirmațiile Irinei Nemeti, divinitățile formelor și forțelor vitale ale naturii (cu referință la Imperiul Roman) sunt *nimfele*¹². Nu vom insista acum asupra acestui subiect, dar vom aminti că Irina Nemeti subliniază principala lor clasificare impusă de Homer, și anume:

- *Nimfele munților*;
- *Nimfele izvoarelor și fluviilor*;
- *Nimfele câmpurilor*.

Clasificarea stabilită de Homer va persista, iar ulterior i se va adăuga o nouă categorie, și anume: *Nimfele arborilor*¹³.

După cum se observă, nu găsim *nimfe ale dealurilor*, adică ceva apropiat ca funcție de *Izora*. În aceste condiții, vom merge mai departe la mitologia română unde întâlnim, printre altele, și *ielele*. Nici în acest caz nu vom insista prea mult, dar suntem nevoiți să remarcăm o idee foarte interesantă

¹⁰ Irina Nemeti, *op. cit.*, p. 78.

¹¹ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985, p. 295–296; p. 653 nota 7, cap. Daimonologia.

¹² Irina Nemeti, *op. cit.*, p. 103–105.

¹³ *Ibidem*, p. 107.

abordată de Irina Nemeti în complexul ei studiu referitor la *zâne*, și anume faptul că la aromâni întâlnim nume ca *Zana*, *Dzeana* care denumesc *Iele*. Totodată însă, aceste nume mai înseamnă și *colină*, *vârf de deal*. Amintim că în Macedonia există și localități purtând asemenea nume, iar toate aceste aspecte trebuie puse în strânsă legătură cu faptul că dealurile sunt incluse printre locurile de joc și de popas ale *Ielelor*¹⁴.

Așadar, este posibil ca de aici să provină faptul că *Izora* este *Zâna Dealurilor*, ținând cont că dealurile nu sunt în mod deosebit forme de relief tipice pentru *zâne* (în povești și mitologii). Legenda noastră nu ne oferă, din păcate, mai multe explicații în acest sens.

Am văzut că dracii au reușit să blocheze drumul principelui cu stânci. Într-o altă legendă, ei încearcă să oprească tot cu stânci unele râuri. Această situație se întâlnește în legenda despre *Stânca „Pietrele lui Bășină”*, atestată în Moldova. Din punct de vedere al clasificării, această legendă este una etiologică și corespunde numărului 12.899 în sistemul de clasificare utilizat de Tony Brill. Nu insistăm asupra ei dar, după cum am precizat anterior, dracii încearcă fără succes să blocheze cu stânci râul Suceava și pâraiele Putna și Ciomârnei, pentru ca oamenii și animalele să moară de sete. Stâncile pe care diavolii au vrut să le arunce în râul Suceava sunt numite de către români în batjocură „*Pietrele lui Bășină*”¹⁵.

Fără a avea nici pe departe pretenția că am epuizat acest subiect, încheiem această lucrare cu speranța că am reușit să scoatem în evidență anumite aspecte asupra legendei despre *Stânca Dracului*, aspecte care arată o ușoară „ieșire din schemă” față de clasicele povești și legende cu *zâne*. Evident, nu putem uita contribuția prof. Liviu Păiuș, inimosul culegător de folclor din zona Rodnei, la repunerea în circulație a legendei prin publicarea ei în anul 2003.

Die Legende über den Fels des Teufels

- Zusammenfassung -

Das Werk hier analysiert eine interessante Sage aus der Gebiet von Rodna. Es wird auf die Herkunft des Namens einer Fee (*Izora*) besonders bestanden. Das Studium stellt vergleichweise Elemente zwischen verschiedenen Mythologien dar.

¹⁴ *Ibidem*, p. 132.

¹⁵ Tony Brill, *Tipologia legendei populare românești*, vol. 1, *Legenda etiologică*, București, 2005, p. 633-634.

GRANIȚA MILITARĂ DE SUD ȘI SUD-EST A IMPERIULUI HABSBURGIC (1522-1881)

Vasile TUTULA

Problematica graniței militare cezaro-crăiești a Imperiului Habsburgic rămâne în continuare o chestiune istorică puțin perceptibilă și abordată în istoriografia românească, cu deosebire de cea militară. Lucrările și studiile în limba română, inclusiv traducerile sunt aproape inexistente. Încercări sumare de abordare a temei respective în istoriografia militară românească au întreprins Valeriu Șotropa și Carol Göllner¹.

După 1990, studii pertinente despre granița militară bănățeană a publicat colonelul Liviu Groza de la Caransebeș². Subsemnatul am încercat³ să clarific unele chestiuni de sinteză, pe trei direcții distincte: granița militară cezaro-crăiască⁴, înființarea graniței militare transilvane (1761-1766)⁵, respectiv înființarea graniței militare năsăudene (1761-1764)⁶. O serie de studii interesante despre granița militară năsăudeană au întocmit Nestor Șimon, Virgil Șotropa, Iulian Marțian ș.a.⁷.

O lucrare distinctă despre granița militară cezaro-crăiască (1522-1881) nu există în limba română. Aceasta ar fi absolut necesară pentru ca istoricul român, cercetătorul științific avizat, profesorul de istorie să aibă o imagine clară despre aceasta, începând de la granița Warasdin, până la granița Karlstadt, slavonă (Sava-Dunăre), granița croată (Banal), granița din nord-estul Serbiei, continuată pe teritoriul de astăzi al României cu granița bănățeană și încheiată cu granița transilvană.

---

¹ Valeriu Șotropa, *Districulul grăniceresc năsăudean*, Cluj-Napoca, 1975; Carol Göllner, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764-1851*, București, 1973.

² Liviu Groza a publicat după 1990 peste 20 de studii despre granița militară bănățeană.

³ Cf. Vasile Tutula, *Organizarea militară a Principatului Transilvaniei în perioada 1691-1774*, Cluj-Napoca, 2003.

⁴ *Ibidem*, p. 125-129, 157-185, 199-204.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Nestor Șimon, *Starea regimentului și evenimentele din 1848-1849*, p. 52-337, publicată postum la 97 de ani de la moartea sa (1915), de Ioan Mureșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, în *Arhivele, mărturiile ale trecutului*, Bistrița, 2007.

Istoriografia problemei „Militärgrenze”

În cele ce urmează voi face o scurtă incursiune în istoriografia graniței militare imperiale și regale (K.u.K.). Trebuie cunoscut că redactarea și publicarea izvoarelor privitoare la granița militară a început deja în secolul al XIX-lea, prin tipărirea a celei mai complete și folosibile culegeri de izvoare reprezentată de „*Acta historiam confinii militaris Croatici illustratia*”⁸ (Acte referitoare la clasificarea istoriei granițelor militare din Croația). Această culegere de izvoare a fost publicată în seria „*Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridiinalium*”⁹ din Zagreb.

În timpul Primului Război Mondial (1914–1918) au fost publicate izvoarele anilor 1526–1554 în „*Monumenta Habsburgica regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae*”¹⁰ care au apărut la Zagreb. Ele se ocupă îndeosebi de organizarea apărării graniței și a preluării dominației asupra Croației de către împăratul Ferdinand I. Poziția nobilimii croate și a Soborului este ilustrată de actele emise de Sobor între anii 1526–1670 în: „*Acta capitalis regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae*”¹¹. Acest volum de documente cuprinde și un număr apreciabil de scrisori și rapoarte despre apărarea granițelor, inclusiv Statutele și decretele de înființare.

O lucrare valoroasă, ce completează pe cele de mai sus, este volumul „*Acta confinii militaris Croatici illustrantis*”¹². Ea reprezintă o „*Contribuție la istoria Croației în sec. XVI și XVII din Arhiva națională a Stiriei din Graz*”¹³ editată de Radoslav Lopasic în anii 1886–1889.

Pentru cunoașterea activității nobilimii croate, în primul rând a familiilor conducătoare, este necesar să fie luat în considerare volumul „*Acta coniurationen Petri a Zrinio et Francisci de Frankpan nec non Francisci Nadasdy illustratia*”¹⁴. O culegere interesantă despre istoria croată este realizată după arhivele ungare „*Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*”¹⁵. Un volum sugestiv despre antecedentele graniței militare și a incursiunilor lui Ferdinand I în Croația, ce cuprinde rapoartele și dispozițiile date este „*Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum*”¹⁶, întocmit după documente aflate în arhivele ungare, croate și austriece.

Un rol important în izvoarele graniței imperiale îl ocupă unele codice manuscrise cu privire la negocierile Bruckner Libellu-lui din 1578¹⁷, privind mai ales situația militară a graniței croate.

⁸ Cf. Jakob Amstadt, *Granița militară imperială și regală (K.u.K.) 1522–1881*, Würzburg, 1969, p. 373.

⁹ *Ibidem*, p. 373–374.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 374.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 375.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

Cât privește cea de-a doua categorie de surse documentare: actele – documentele de arhivă – cea mai mare parte a lor se găsesc în arhivele landurilor, la Graz și Klagenfurt¹⁸, îndeosebi cele referitoare la sprijinul material-financiar acordat de către oficialitățile locale (dieta, comitate etc.), iar pentru cele austriece, Consiliul Aulic de Război, începând cu 1750 se găsesc la Viena¹⁹. Acestea sunt păstrate în Arhiva de Război – „o cantitate apreciabilă de izvoare nu sunt prelucrate până în prezent”²⁰. Actele de război (*Feldakten*), Arhiva de Război a secolului al XVIII-lea, protocoalele Consiliului Aulic de Război ș.a. se află tot la Viena, parte dintre ele neprelucrate (traduse, cercetate etc.). Totuși actele Comandamentului General Agram, constituit anterior, se află la Arhivele Naționale din Zagreb²¹.

Al treilea domeniu de cunoaștere al graniței militare „K.u.K. Militärgrenze” îl reprezintă literatura și volumele cu caracter istorico-militar. În bibliotecile germane acestea sunt redus reprezentate. Ele sunt semnalate de Rupert von Schumacher după al Doilea Război Mondial. Cele mai multe se regăsesc în inventarele Bibliotecii Naționale Austriece și a Bibliotecii „Arhivei de război” din Viena. Jakob Amstadt scria în 1969 că „*De un timp încoace „Kriegsarchiv” din Viena se străduiește să adune publicațiile respective ca și lucrările disponibile deja, dar cu rezultate diferențiate*”²². O carență mare a unei părți din aceste lucrări este că „foarte multe lucrări fie nu dau nici o indicație despre materialul documentar folosit sau numai câteva note bibliografice. Chiar lucrări științifice se rezumă doar la folosirea lucrărilor standard cu privire la: Militärgrenze „arhicunoscute”²³.

Prima încercare de a alcătui un repertoriu referitoe la literatura despre „Militärgrenze” este cea a lui Rupert von Schumacher, scrisă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, lucrare neterminată și cu multe greșeli (cf. Jakob Amstadt)²⁴. Singura bibliografie cu adevărat valoroasă se găsește în Anexa ambelor lucrări ale lui G. E. Rothenberg²⁵. Este nevoie de a se pune într-o ordine clară și să se întocmească un repertoriu cu toate publicațiile care au incluse studii și articole despre „Militärgrenze”, „cu toate că nu e de crezut că s-ar putea face vreodată o delimitare clară”²⁶ – afirmă același Jakob Amstadt.

Un rol important în literatură despre „Militärgrenze” îl deține așa-numita literatură de buzunar, dar și voluminoasele „Statistici” care serveau scopuri oficiale între 1850–1871, asociate cu un fel de pamflete (*Streischriften*)²⁷, în

¹⁸ *Ibidem*, p. 376.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 377.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 378.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 379.

²⁷ *Ibidem*, p. 378–379.

care putem urmări discursul politic despre starea de drept public, ca de exemplu apartenența de a mijloci dizolvarea instituției grănicerești care practic s-a încheiat la 8 august 1881²⁸.

La câțiva ani după desființarea graniței militare (1881) a apărut populara lucrare intitulată „*Istorie a Graniței Militare Austriece*” (*Geschichte der Österreichischer Militärgrenze* – autor Johann Schwicker)²⁹. La aceasta se adaugă opera voluminoasă a lui Fr. Vaniček, în 4 volume „*Specialgeschichte der Militärgrenze*”, apărută la Viena, în 1875, lucrare valoroasă, dar nesistematizată³⁰. Conform aprecierilor lui Jakob Amstadt, cele 4 volume sunt scrise pentru cercul larg de cititori, dar lipsesc citatele și anexele, precum și o notă bibliografică privind izvoarele și sursele literare³¹. De asemenea, lipsește în tratare lipsa de obiectivitate a autorului în argumentarea diferitelor aspecte politico-militare, militare, juridice, economice și sociale, uneori chiar religioase. Trebuie menționat că studii interesante după 1850 despre „*Militärgrenze*” apar în revistele „*Archiv für Osterreichische Geschichte*” (Arhiva pentru istoria Austriei) și în „*Mittheilungen des historischen Verreins für Steiermark*” (Comunicări ale Societății de istorie din Steiermark)³².

Între anii 1890 și 1935 au apărut un număr mare de comunicări ale lui Felix Milleker, care abordează partea bănățeană³³ a graniței militare. După 1990, studii interesante a editat colonelul Liviu Groza de la Caransebeș³⁴. În perioada interbelică și după al Doilea Război Mondial a intervenit o preocupare crescândă, uneori în salturi pentru „*Militärgrenze*”, apărând lucrări științifice cu citate și referințe bibliografice. Contribuții remarcabile au istoricii iugoslavi prin cele 2 volume „*The Military Border in Croatia, 1522–1747*”, Urbana, 1960, și „*The Military Border in Croatia, 1740–1881*”, apărute la Chicago și Londra în 1966, de Günther E. Rothenberg³⁵. Ultimele două volume tratează exhaustiv crearea, dezvoltarea și importanța instituției grănicerești, în același timp și funcția acesteia într-un cadru mai larg al istoriei Imperiului Habsburgic și a Europei de sud-est³⁶.

La cele arătate până aici mai este necesar să adăugăm cele 2 volume ale lui Jakob Amstadt, „*Die K.u.K. Militärgrenze 1522–1881 (mit einer Gesamtbibliographie)*” (*Granița militară Cezaro-Crăiască*), vol. II conține bibliografia, vol. I-II, Würzburg, 1969³⁷, apoi cele 3 volume ale lui Hietzinger Carl Bernh. Ritter, „*Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*”, vol.

²⁸ *Ibidem*, p. 379.

²⁹ *Ibidem*, p. 377–378.

³⁰ *Ibidem*, p. 378.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 378–379.

³³ *Ibidem*, p. 379.

³⁴ Cf. Vasile Tutula, *op. cit.*, p. 125–129, 244.

³⁵ Cf. Jakob Amstadt, *op. cit.*, p. 380–381.

³⁶ *Ibidem*, p. 381.

³⁷ Vasile Tutula, *op. cit.*, p. 125–129, p. 157–185, p. 199–204.

I-II, Viena, 1817–1823³⁸ și bineînțeles cele 2 volume ale lui Gilbert Anger, „*Illustrierte Geschichte der K.u.K. Armee dargestellt in allgemeiner Kulturhistorischer Bedeutung von der Begründung und Entwicklung an bis heute*”, vol. I-II, Viena, 1886–1887³⁹, foarte puțin valorificate în istoriografia românească. O altă lucrare ce trebuie parcursă de către un istoric sunt cele 5 volume ale lui Alphonse V. Wrede (istoric militar), „*Geschichte der K.u.K. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*” (*Istoria armatei Cezaro-Crăiești, Regimentele, corpurile și alte unități speciale de la 1618 până la sfârșitul secolului al XIX-lea*), Viena, 1898–1903⁴⁰.

Privitor la granița militară transilvană, numărul de studii și lucrări este deosebit de mare. Trebuie însă spus că multe dintre ele sunt doar lucrări cu tangență și nu de strictă specialitate. Privitor la granița militară transilvană, în afară de lucrările și studiile lui Virgil Șotropa, Iulian Marțian, dr. Nestor Șimon și Valeriu Șotropa, mai trebuie avute în vedere lucrările și studiile lui Florian Porcius, George Bariț, Helmuth Klima, Rolf Kutschera, Lajos Szádeczky, R. Theil Heindendorf, Carol Göllner, Emil Micu, Hodor Karoly, Teodor Ghițan, Teodor Tanco, Ioan Pop, Mathias Bernath, Remus Câmpeanu, Jean Bérenger, I. D. Suciuc, Costin Feneșan, Vasile Bichigean, Imreh Istvan, Vasile Tutula, Simion Lupșan, Adrian Onofreiu ș.a.

Granița militară cezaro-crăiască (1522–1766)

Granița imperială austriacă are tradiții destul de vechi începând cu anul 1522⁴¹ prin formarea unor unități numite căpitanii (*Kapitanate*) în Karlstadt, Warasdin și Tirol, ca urmare a expansiunii turcești spre centrul Europei. Organizarea graniței militare s-a extins treptat și a durat până la reforma militară din 1881. Cea mai completă lucrare pe această temă este a istoricului Jakob Amstadt „*Granița militară cezaro-crăiască 1522–1881*”, publicată în Germania, la Würzburg în 1969.

Granița militară austriacă era un cordon de apărare, organizată încă din timpul de pace în zona de sud-vest, sud și sud-est a imperiului. Era un fel de zonă tampon, de apărare, mai ales împotriva Imperiului Otoman. Ea cuprindea granița militară a generalatelor Karlstadt, Warasdin, granița slovenă, granița croată (Banal), granița slavonă, granița din nord-estul Serbiei, granița Banatului și granița Transilvaniei, cu o lungime de peste 1.700 km⁴², cu un aspect destul de sinuos mai ales în Croația, Banat, Transilvania datorită frontierelor existente la acea dată cu Imperiul Otoman sau statele suzerane acestuia.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 244.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 243.

⁴¹ Jakob Amstadt, *Granița militară cezaro-crăiască 1522–1881*, vol. I-II, Würzburg, 1969.

⁴² Jakob Amstadt, *op. cit.*, vol. I, p. 158.

Odată cu venirea la putere pe tronul Imperiului Habsburgic a împărătesei Maria Tereza (1740-1780), granița militară a cunoscut o adevărată reformă militară. În octombrie 1743 a fost dizolvat Consiliul Aulic de Război de la Graz⁴³. Atribuțiile acestuia au fost preluate de „Directoratul militar” condus de ducele de Hildburghausen care în anul 1737 a organizat și condus reforma în generalatele Karlstadt și Warasdin a căror comandă supremă i-a fost de asemenea încredințată⁴⁴.

Au fost desființate învechitele căpetenii (*Kapitanate*)⁴⁵, iar în locul lor au fost create districte de regimente pe bază teritorială, respectiv regimente de grăniceri, asimilate cu regimentele de infanterie.

a) **Granița Warasdin:** a fost formată din 2 regimente de infanterie și un regiment de husari (cavalerie) dislocate la St. Georgen și Krenz⁴⁶. Regimentul de grăniceri de infanterie era format din 20 de companii a câte 200 de oameni fiecare. Companiile erau organizate pe criteriul administrativ, juridic și teritorial.

b) **Granița Karlstadt:** era repartizată la 4 regimente de infanterie și 1 regiment de husari⁴⁷ cu sediile comandamentelor de regiment la Likka, Otočac, Ogulin și Sluin⁴⁸. Pentru a contracara orice influență a stărilor de la Karlstadt și Warasdin, drept pe care aceștia îl obțineau de la Brucker Libell din 1578⁴⁹. Ba mai mult a fost aproape desființată funcția cnezilor ortodocși valahi din Karlstadt, iar în Warasdin aceștia și-au mai menținut o autonomie limitată⁵⁰, cu atribuții mult reduse și strict supravegheate de Consiliul Aulic de Război din Viena. În locul lor au apărut comandanții de regimente titulari, de regulă germani de religie romano-catolică ce unificau și dețineau în persoana lor întreaga putere militară, administrativă și juridică⁵¹.

În anul 1749, datorită greutăților crescânde din cauza numeroșilor săi oponenți, ducele de Hildburghausen s-a retras. Comanda generalului Karlstadt a fost încredințată generalului maior Scherzer, iar cea de la Warasdin locotenent feldmareșalului Kheul, ambele comandamente fiind subordonate direct Consiliului Aulic de Război⁵².

c) **Granița slavonă (Sava-Dunăre):** s-a constituit la 1735 după multe agitații și nemulțumiri. Cuprindea 2 regimente și un regiment de husari sub comanda generalului comandant de Esseg⁵³, pe vremea aceea contele

⁴³ Kriegsarchiv Viena, *Übersicht über sämtliche Systemal Verordnungen...*, Hauser, L.V.

⁴⁴ Kriegsarchiv Viena, Hofkriegsrat Kanzlei Archiv VII: Instrucțiune către feldmareșalul prinț de Sachsen Hildburghausen.

⁴⁵ Jakob Amstadt, *op. cit.*, vol. I, p. 158.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Kriegsarchiv Viena, *Systemal – Verordnungen* (Hauser).

⁵⁰ Jakob Amstadt, *op. cit.*, vol. I, p. 158.

⁵¹ *Ibidem*, p. 166.

⁵² *Ibidem*, p. 160.

⁵³ *Ibidem*, p. 160-161.

Khevenhüller. Lucrurile s-au stabilizat în anul 1753 sub comanda locotenentului feldmareșal Serbelloni.

d) **Granița croată (Banal)**: s-a trecut la constituirea ei începând cu anul 1747, sub conducerea locotenentului feldmareșal, baronul von Engelshofen⁵⁴. S-au format 3 regimente de infanterie și 3 regimente de husari. Regimentele de infanterie își aveau sediile la Gradiskan, Brod și Peterwaedein⁵⁵. Dintre locuitorii așezării fortificate Peterwardein și Semlin au fost organizate 2 companii de tiraliori voluntari⁵⁶. „Împărțirea anterioară a grănicerilor în 4 clase, respectiv a cavaleriștilor în 3 clase a rămas în continuare în vigoare. Din veniturile districtului a fost organizată o „casierie a graniței care trebuia să hotărască cheltuielile trupelor”⁵⁷.

Pentru a avea dreptul de control, banul Croației a fost subordonat consiliului aulic de război. Banul avea dreptul să numească ofițeri de la gradul de locotenent-colonel în jos⁵⁸, pe când funcțiile mai înalte și controlul suprem erau în mâinile forului vienez. Soldații depuneau jurământul pentru împărat (respectiv împărăteasa) și casa domnitoare de la Viena.

În vederea sustragerii influenței stărilor Austriei inferioare, acest regat a fost subordonat încă din anul 1704 direct consiliului aulic de război de la Viena. Stările Croației aveau dreptul de a numi „căpitanul suprem” („Oberkapitan”) cu condiția ca el să se ocupe și să asigure întreținerea materială și financiară a trupelor⁵⁹.

Și în Croația au fost impuse grănicerilor taxe anuale (*capitația*) ca și bani pentru procurarea echipamentelor. Specific Croației a fost că „în loc să fie recompensate cu loturi de pământ, ofițerii au fost cât mai mult plătiți integral cu solde în bani lichizi”⁶⁰.

Astfel, în Slovenia, cât și în Croația (Banal) regimentele de grăniceri de infanterie au fost organizate pe 4 batalioane a câte 16 companii „füssellier” (de câmp) și 2 companii de grenadier, fiind puse pe aceeași treaptă cu regimentele de linie⁶¹ (infanterie s.n.).

Taxele impuse grănicerilor au creat mari nemulțumiri, mai ales în generalatul Warasdin, unde s-a cerut respectarea „Statuta Valachorum” ale vechilor cnezi valahi, garantate de Curtea de la Viena. Circa 17.000 de grăniceri s-au adunat în localitățile Rovisce și Severin, unde au cerut desființarea taxelor de echipament⁶². Ecoul acestor evenimente s-a repercutat în așa-numitul „Regulament de la Warasdin”⁶³ din anul 1755 „prin care s-au desființat

⁵⁴ *Ibidem*, p. 160.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Heitzinger, *op. cit.*, vol. III, p. 20–22, Kriegsarchiv, Viena; *Mémoires*, XXIII. Această casierie acoperea cheltuielile anuale, de la cca. 30.000–60.000 florini.

⁵⁸ Jakob Amstadt, *op. cit.*, vol. I, p. 163.

⁵⁹ Kriegsarchiv Viena, *Hofkriegsrat*, 170 – I și 1750 – II.

⁶⁰ Kriegsarchiv Viena, H.K.R., colecția specială *Systemal – Verordnungen* (Hauser).

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Jakob Amstadt, *op. cit.*, vol. I, p. 165–166.

⁶³ Kriegsarchiv Viena, H.K.R., Kanzlei-Arhiv, VII–307.

complet funcțiile cnezilor, în locul lor trecând ofițerii și subofițerii care exercitau în fiecare district de companie funcția polițienească și administrativă cum era și cazul generalului din Karlstadt încă de la reformele lui Hildburghausen din 1747”⁶⁴.

e) **Granița din nord-estul Serbiei:** după pacea de la Passarowitz (1718), nord-estul Serbiei, inclusiv Belgradul intră în componența Imperiului Habsburgic. În prima fază au fost organizate două protocăpitănite, apoi regimentul de la Kikinda. În războiul austro-turc din 1737–1739, grănicerii sârbi sub căpitanii superiori Stanissawi și Bogdan, apoi Spinger⁶⁵ au participat cu forțele subordonate armatei principale în acest război. Ofițerii erau împroprietăriți cu pământ, iar după 1755 au fost puși și ei să plătească taxe, ceea ce a creat mari nemulțumiri în cele două protocăpitănite și în companiile regimentului.

f) **Granița bănățeană:** mutarea graniței de la Tisa-Mureș, la sud, pe Dunăre au creat probleme deosebite celor 4 companii din Banat și companiei din Clisura Dunării, de lângă Orșova⁶⁶. Ofițerii din Banat au dispus de mari suprafețe de pământ până în jurul anilor 1740, apoi au fost supuși la taxe⁶⁷. Soldele în bani lichizi erau nesemnificative. Granița militară s-a constituit începând cu luna februarie 1766, când s-a hotărât să se formeze 2 batalioane de infanterie de câmp (füsselliere) și două escadroane de husari (cavalerie)⁶⁸. Ulterior se vor înființa Regimentul illirico-român de la Biserica Albă, Regimentul german de la Panciova, iar la 1768 Batalionul de grăniceri români de la Caransebeș⁶⁹. Toate cele 3 unități erau asimilate cu regimentele de infanterie ca organizare militară și instrucție pentru luptă. În războaiele la care vor participa, unitățile vor fi pregătite și vor lupta ca infanteriști.

g) **Granița transilvană:** începând cu anul 1761, preocupările Comandamentului General al Armatei Cezaro-Crăiești din Transilvania sunt tot mai insistente pentru înființarea unor unități de grăniceri în zona Năsăudului și Bistriței, în secuime, marginea Sibiului și Făgăraș. Ostilitatea dietei, a ordinelor și stărilor transilvane, magistratului bistrițean, dar și a unei părți a populației au făcut ca acest proces să dureze aproape 5 ani (1761–1766).

Erau prevăzute a se înființa 5 regimente de infanterie, 1 regiment de husari (cavalerie) și 1 regiment de dragoni⁷⁰. Au fost înființate Regimentul 1 Infanterie grăniceri români, cu sediul la Orlat, Regimentul 2 Infanterie grăniceri români, cu sediul la Năsăud, Regimentul de dragoni de la Năsăud (în 1770 se va desființa)⁷¹. În zona Ciucului, Gheorghenilor și Trei Scaune au fost

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Alphonse von Wrede, *op. cit.*, vol. I, 1903, p. 212.

⁶⁶ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 54–55.

⁶⁷ Milleker felix, *op. cit.*, p. 54–55.

⁶⁸ Jakob Amstadt, *op. cit.*, vol. I, p. 173–174.

⁶⁹ Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 54–59.

⁷⁰ Kriegsarchiv Viena, H.K.R., 1812, B.7/9, prima parte (Benigni); *Ibidem*, *Systemal - Verordnungen* (Hauser).

⁷¹ Carol Göllner, *op. cit.*, p. 56–57.

constituite: Regimentul 1 secuiesc de graniță de la Miercurea Ciuc, Regimentul 2 secuiesc de graniță cu sediul la Târgu Secuiesc, Regimentul de husari, cu sediul la Sfântu Gheorghe⁷². În compunerea Regimentului de husari intrau și o serie de localități din zona Târnavelor, Făgărașului și Arieșului, inclusiv românești⁷³, care reprezentau circa 50% din efectivul total al regimentului. În anexele documentare se prezintă 2 hărți (scheme) cu granița de sud și sud-est a Imperiului habsburgic, preluate din lucrarea lui Jakob Amstadt.

Vom concluziona arătând că organizarea graniței militare s-a dovedit deosebit de utilă în timpul „Războiului de șapte ani” (1756–1763), când grănicerii din toate provinciile imperiului au intrat în luptă cu peste 80.000 de oameni, demonstrându-și valoarea în cadrul armatei austriece într-o și mai mare măsură decât o făcuseră în campaniile anterioare⁷⁴. Grănicerii au fost pregătiți și „luptau ca și trupe regulate, fiind utilizați cu predilecție și în continuare ca și corpuri mobile rapide în raiduri, atacuri prin surprindere, în recunoaștere, în hărțuirea dușmanului și în asigurarea grosului armatei principale”⁷⁵.

Cea mai măreață acțiune a grănicerilor a „constituit-o fără îndoială – așa cum arată Jakob Amstadt – atacul asupra Berlinului și ocuparea temporară a suburbiei Kpernick în octombrie 1757, sub comanda contelui Hadik”⁷⁶.

Succesele obținute în diferite lupte de grăniceri „determină Curtea din Viena să-și îndrepte atenția și asupra acelor teritorii, care în ultimele decenii fuseseră tot mai mult neglijate, dar și de necesitatea de a mobiliza tot mai mulți soldați în cursul acestui îndelungat război, a condus la măsurile adoptate la înființarea graniței militare în Banat și Transilvania”⁷⁷. Două scheme nr. 37 și nr. 38 privind granița de sud și sud-est a Imperiului habsburgic la 1765 după lucrarea lui Jakob Amstadt, inedite în felul lor, se prezintă în anexele documentare. Redau cele două scheme pentru a avea o imagine cât mai cuprinzătoare, dar cu scuzele de rigoare privind claritatea.

---

⁷² *Ibidem*, p. 24–96.

⁷³ *Ibidem*, p. 48–57; Szádeczky Lajos, *A szekely Határórség szervezése 1762–64-ben. Okirattarol (1761–1790)*, Budapesta, p. 814–826.

⁷⁴ Jakob Amstadt, *op. cit.*, vol. I, p. 107.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*; F. Vaniček, *op. cit.*, vol. II, p. 402–488, vol. III, *Participarea grănicerilor la „Războiul de 7 ani”*, p. 313–513, în capitolul *Faptele grănicerilor în timpul celei de-a II-a perioade: 1737–1787*.

⁷⁷ Jakob Amstadt, *op. cit.*, vol. I, p. 167.

**Die südliche und süd-estliche militäre Grenze
des habsburgischen Imperiums (1522-1881)**

- Zusammenfassung -

Das Subjekt dieses Artikel wird von den Studium der südlichen und süd-estliche militäre Grenze des habsburgischen Imperiums zwischen den Jahren 1522-1881 representiert. In den ersten Teil des Studiums wird ein kurzes Stufzug in die Geschichte der imperialen und königlichen militarische Grenze gemacht und in den zweiten Teil werden wir über den historischen Gefüge der Gründung der Grenze und ihre Struktur reden.

GRANIȚA DE SUD ȘI SUD-EST A IMPERIULUI HABSBURGIC (1770)

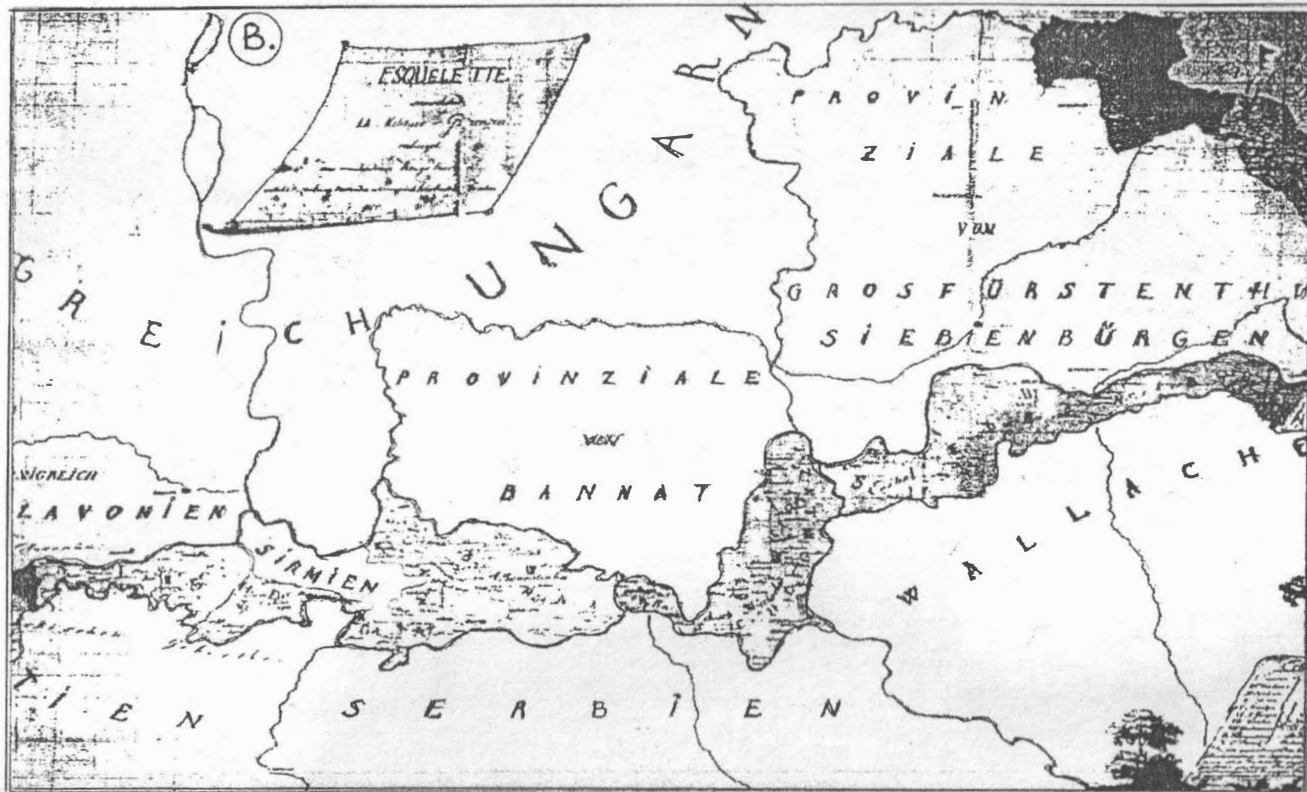
Schema nr. 37

Sursa: Jakob Amstadt, *Die K.u.K. Militärgrenze 1522-1881 (Granița militară Cezaro-Crăiască 1522-1881)*, vol. II, Würzburg, 1969.

GRANIȚA DE SUD ȘI SUD-EST A IMPERIULUI HABSBURGIC (1770)

Schema nr. 38

Sursa: Jakob Amstadt, *Die K.u.K. Militärgrenze 1522–1881 (Granița militară Cezaro-Crăiască 1522–1881)*, vol. II. Würzburg, 1969.

EVOLUȚIA SOCIAL-POLITICĂ A SCAUNULUI ORĂȘTIE ÎNTRE 1867-1914

Vasile-Marius BĂRLIANU

1. Evoluția social-economică a scaunului Orăștie între 1867-1914

Mânași de diferite interese prin Transilvania, mulți călători au trecut și prin zona Orăștiei. Unii dintre ei ne-au lăsat mărturii prețioase despre așezarea orașului, locuitorii și ocupațiile lor. Georg Reicherstorffer în „Chorographia Transilvaniae” (1550) scrie: „Orăștie numit de sași Bros, la o milă depărtare spre sud de Câmpia Pâinii, este așezat pe râul Mureș. Pământul este nespus de roditor, dând din belșug grâu, vin și tot felul de poame; acolo locuitorii sunt foarte îndatoritori și se apropie mult, în privința portului și a felului de hrană, de obiceiul și deprinderea românilor, care, locuiesc răspândiți prin tot locul pe câmpii pustii de jur împrejur, într-un fel de posesiuni (ale lor) și cu o climă minunată de temperată. Iar în pădurile foarte dese, trăiesc iepuri, căprioare și cerbi în mare mulțime și e mare belșug acolo de peștii cei mai buni”¹. Reținem din această descriere impresia de bogăție pe care orașul și împrejurimile au lăsat-o călătorilor străini, cât și răspândirea mare a populației românești în această zonă.

Așezați în zonele de margine, românii la început au lucrat pământurile sașilor și numai încetul cu încetul ajung la proprietate și se stabilesc pe străzi mai regulate, înspre inima orașului. Cei mai mulți au venit de prin satele învecinate, la început ca zilieri și servitori, lucrând pământurile maghiarilor și ale sașilor, astfel încât putem spune că Orăștia ca atare a fost români-zată, căci de la început familiile române au fost într-un număr foarte redus în oraș. În arhiva orașului abia se amintea numele a patru familii române: Muntean, Haneș, Popovici și Tatarți. Ori, prin „invazia” populației din satele apropiate, mai ales în secolul al XIX-lea, populația românească a crescut, reprezentând 2/3 din locuitorii orașului².

În secolul al XIX-lea majoritatea locuitorilor Transilvaniei erau agricultori. La începutul veacului, conform recensământului din 1833, în Transilvania erau 2.033.394 locuitori, teritoriile cele mai dens populate fiind scaunele și districtele administrate de sași. Statistica lui Friedrich Hann

¹ Călători străini despre Țările Române, vol. I, București, 1968, p. 222.

² Mișcarea economică, în „Cosinzeana”, nr. 35-36, 14 septembrie 1913, p. 515.

exemplifică faptul că cea mai mare parte a locuitorilor Transilvaniei erau țărani (1.710.986), față de numai 72.390 meseriași și „artiști”; numeric, aceștia erau chiar mai puțini decât păturile neproductive (preoți, nobili, funcționari), care însumau 77.025 locuitori. Calculând situația după aceeași statistică, pe teritoriul administrat de sași, numărul meseriașilor și „artiștilor” față de cel al țăranilor era cel mai ridicat din Transilvania (de 38.260 la 372.806). Pe teritoriul nobiliar maghiar acest raport era de 28.270 la 1.037.607, iar pe teritoriul secuilor de 5.860 la 300.573 locuitori³.

Statistica lui Fr. Hann, cu privire la clasificarea ocupațiilor bărbaților din teritoriile administrate de sași, în anul 1833, oferă despre scaunul Orăștie următoarele cifre: 48 clerici, 41 funcționari și notabilități, 424 meseriași și „artiști” și 18.259 țărani⁴. Din această statistică se poate observa faptul că cea mai mare parte a locuitorilor scaunului Orăștie erau țărani; numărul meseriașilor era destul de redus și nu a fost semnalat nici un nobil. De altfel, raportul dintre numărul meseriașilor și țăranilor era sensibil diferit de la un scaun la altul. În scaunele Cincu, Miercurea și Nocrich nu era semnalat nici un meseriaș, numărul cel mai mare fiind înregistrat în scaunele Sibiu și Sighișoara, ca și în districtul Brașov.

Diferența numerică dintre țărani și meseriași se datora faptului că cele 11 teritorii administrate de sași erau inegal dezvoltate din punct de vedere industrial. Johann Hintz a calculat printre altele și raportul celor ocupați în meserii și comerț, față de populația totală din anul 1844. După acest autor, proporția în scaunul Orăștie era de 1:40, cel mai bine situându-se districtul Brașov (1:12) și scaunul Sibiu (1:17), pe ultimele locuri în Transilvania aflându-se scaunele Sebeș (1:48) și Nocrich (1:60). Pe „pământul crăiesc”, proporția – dar nu și numărul absolut – meseriașilor era cea mai ridicată din Transilvania. Din acest punct de vedere, câteva dintre teritoriile administrate de sași se situau doar cu puțin sub nivelul provinciilor evolute ale Imperiului habsburgic (în Lombardia proporția era de 1:8, în Veneția 1:9, în Austria 1:13), în timp ce în Transilvania, incluzând între meseriași și mineri, proporția era de 1:28⁵.

Privind situația din întreaga Transilvanie, Hintz constată o creștere importantă a numărului meseriașilor în raport cu numărul total al populației. Astfel, în 1839, revenea un meseriaș sau un negustor la 43 de locuitori, iar în 1844, unul la 32 de locuitori. După statistica economistului sas, pe teritoriul scaunelor și districtelor săsești, datorită menținerii breslelor, lucrau 19.159 meseriași și negustori, din totalul de 67.024 din Transilvania. Scaunul Orăștiei, cu cei 533 de comercianți și meseriași, se situa spre sfârșitul unui

³ Thomas Năgler, *Contribuția sașilor la dezvoltarea economică a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii de istorie a naționalității germane și a înfrățirii ei cu națiunea română”, vol. II, București, 1981, p. 94–95.

⁴ *Ibidem*, p. 96.

⁵ *Ibidem*, p. 102.

clasament dominat de districtul Brașovului (6.571), scaunul Sibiului (4.800) și districtul Bistriței (1.741), pe ultimul loc fiind scaunul Nocrich (231)⁶.

În ceea ce privește agricultura în teritoriul scaunului Orăștie, dezvoltarea acesteia pare mult mai apropiată de cea realizată pe calea gospodăriilor individuale. Aceasta în primul rând datorită faptului că țărănimea deține în mod liber sesiile agricole, lipsind în acest sistem domeniile nobiliare, ca și dependența juridică a țăranilor. Desigur, țăranii sași și români de pe „pământul crăiesc” nu puteau fi asemuiți întrutotul cu fermierul american sau cu țăranii francezi. Asupra sa apăsau obligații economice față de stat și biserică dar și dependența administrativ-politică față de patriciatul urban. Deși asolamentul trienal și metodele de lucru arhaice au frânat progresul agrar pe „pământul crăiesc”, totuși cultivarea aici a unor plante cu rentabilitate sporită ca și extinderea suprafețelor agrare au asigurat țăranimii condiții de trai mai bune decât pe moșiile nobiliare⁷.

După revoluția din 1848-1849, agricultura rămâne predominantă în economia scaunului Orăștie, acesta având în subordine terenuri cultivabile, pășuni, vii și păduri. Edificatoare pentru preponderența agrarului în scaunul Orăștiei sunt datele oferite de recensământul din 1857. Astfel, dintr-o populație totală de 34.616 locuitori, populația ocupată în diferite domenii reprezenta 33,81 % (11.705 locuitori), iar populația întreținută 66,19 % (22.911 locuitori). Structura populației după ocupație se prezenta astfel: 5.556 proprietari de pământ (47,47 %), 3.347 muncitori necalificați (28,59 %), 850 zilieri (7,26 %), 692 industriași (5,91 %), 308 rentieri (2,63 %), 260 funcționari (2,22 %), 229 slugi (1,96 %), 177 personal sanitar (1,51 %), 64 militari în termen (0,55 %), 42 comercianți (0,36 %), 5 avocați (0,04 %) și un „artist” (0,01 %)⁸.

Agricultura, ramura principală a producției, este impulsionată de cererea sporită de produse agroalimentare și de prețurile în creștere de pe piața imperiului. Se răspândesc noi plante de cultură: cartoful, sfecla de zahăr, trifoiul, rapița, se extinde cultura porumbului, a grâului, legumelor, fructelor, viței-de-vie etc. Din producțiile obținute nu se satisface doar consumul gospodăresc, ci o parte sunt vândute, ca mărfuri de consum și materie primă pentru industrie. În anul 1858, în cercul Orăștie totalul suprafeței arabile și nearabile era de 189.975 iugăre și 872 st. pătrați. Valoarea producției agricole și animaliere era de 383.587 florini și 37 creițari, din care se plătea ca impozit agricol o sumă de 20.796 florini și 74 creițari. Existau, de asemenea, 11.065 cornute, 14.572 oi, 1.569 capre și 6.275 porci⁹.

Producția agricolă era influențată de factorii climatici, secetă, inundații etc. Numeroase dezvoltări documentare atrag atenția asupra periodici-

⁶ *Ibidem*, p. 103.

⁷ *Ibidem*, p. 97.

⁸ *Recensământul din 1857. Transilvania*, coord. Traian Rotariu, ed. a II-a, București, 1997, p. 28-31, 60-67, 268-271, 276-283, 292-295, 300-311, 316-319.

⁹ Arhivele Naționale Direcția Județeană Hunedoara (în continuare ANDJH), Fondul *Prefectura județului Hunedoara*, Prefectura Orăștie, dos. 33/1859, f.1-2.

tății unor fenomene naturale, aducătoare de „nenoroc” pentru populația din satele ardelenesti: ploi abundente (1889, 1913), revărsări de ape (1897, 1912), brumă, ninsori, înghețuri la sol nefirești (1882-1886), căldură nefirească în timpul iernii (1860), secetă (1863, 1873). Aceste fenomene meteorologice au avut urmări dramatice la acea vreme: distrugerea vegetației, sărăcie cumplită, prețul ridicat al grânelor, îmbolnăvirea populației și împrumuturi bănești. Din însemnări transpare sentimentul de deznădejde al țărănimii din secolele trecute în fața unor calamități naturale, care au decimat uneori sate întregi, dar relevantă este și strădania lor de a face față grelelor încercări prin munci trudnice sau angajamente înrobitoare: „tăieri de drumuri” pentru ape spre a opri revărsarea acestora, împrumuturi bănești pentru a scoate comunitatea din impas ș.a.¹⁰

Pentru rezolvarea problemei agrare se prevede ridicarea bunăstării țărănimii prin importuri de mașini agricole moderne și de cornute și porcine de rasă. Paralel, unele tipografii publicau calendare, foi și broșuri în limba română, contribuind la popularizarea metodelor agricole moderne. Prelegerile „poporale” organizate de „Astra” au avut de asemenea un mare rol în ridicarea nivelului cultural al țărănimii române. Inițiativa Asociației de a publica în „Biblioteca populară” broșuri cu sfaturi folositoare pentru agricultori a trezit interesul pentru dobândirea cunoștințelor agrozootehnice. În coloanele „Gazetei Transilvaniei” se dezbat acum chestiuni economice și se propagă ideea unor „însoțiri” agricole¹¹.

Dar toate năzuințele de a promova progresul în agricultură au fost prejudiciate de criza economică din anul 1873. Creditele atât de necesare investițiilor în inventar agricol erau paralizate, iar prețurile scăzute ale cerealelor s-au menținut datorită afluxului pe piața europeană a grânelor din America. În acest timp se înscrie o nouă problemă la ordinea de zi a economiei transilvănene: comasarea. „Revista Orăștiei” scria despre influența negativă a comasărilor asupra gospodăriei țărănești: „Pășunile se dau domnilor și țărani au terminat cu puțința de a mai ține o vacă cu lapte. An de an se duc cu sutele în țări străine și părăsesc vatra străbună. Brațele muncitoare se răresc, lucrul e scump, produsele țaranului au preț mic, sărăcia ia tot mai grozave dimensiuni, din cauza poverilor care s-au pus pe umerii țaranului”¹². În asemenea condiții, comasările n-au putut remedia efectele tot mai simțite ale crizei economice.

Traiu mizer a determinat emigrarea masivă a țaranilor în România și în alte țări. Între 1883 și 1892, numai în România au emigrat circa 50.000 de țărani săraci transilvăneni, iar în 1897 au plecat în America 25.879 oameni. În

¹⁰ Ana Cânda, *Calamități naturale din secolele XIX și XX cu repercusiuni asupra agriculturii din Transilvania*, în „Al XIV-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României”, Bacău, 1994, p. 205.

¹¹ Carol Göllner, *Gândirea economică a sașilor din Transilvania în secolul al XIX-lea*, București, 1969, p. 36-37.

¹² „Revista Orăștiei”, nr. 18, 29 apr./11 mai 1895, p. 1.

comitatul Hunedoara s-au eliberat în 1899 un număr de 897 pașapoarte pentru România, iar pentru alte țări din Europa, 288 pașapoarte¹³.

Situația grea a țărănimii explică și analfabetismul ce predomina în satele hunedorene. În plasa Orăștiei, dintr-o populație de 24.832 locuitori, știau carte, în 1880, doar 4.635 oameni. Procentul celor care știau să scrie și să citească nu a depășit pragul de 50 % în anul 1910 (vezi *Anexe. Tabelul nr. 1*).

La sfârșitul secolului al XIX-lea, pe lângă evoluția suprafeței plasei Orăștie (vezi *Anexe. Tabelul nr. 2*), înregistrăm mutații și în ceea ce privește populația ocupată pe ramuri ale economiei. Statisticile din 1900 și 1910 (vezi *Anexe. Tabelul nr. 3*) arată întâietatea agriculturii în economia zonei, dar înregistrează și ușoare creșteri pentru domenii cum ar fi industrie, comerț și credit, transporturi, serviciu public și liber profesioniști. Cu un oarecare regres sunt amintite armata, zilierii și servitorii casnici.

Din 1897 se înființase „Reuniunea economică” din Orăștie, cu cele două secții ale sale: Reuniunea industriașilor și Reuniunea agricultorilor români din Orăștie și jur. Pentru sprijinirea și crearea unui fond de 2.500 florini banca „Ardeleana” achita, încă din anul 1896, prima rată de 250 fl. În anul 1911 se înființa de către aceeași bancă un Fond jubiliar economic, menit a promova întărirea elementului românesc în Orăștie¹⁴. „Reuniunea economică” din Orăștie a inițiat un șir de prelegeri în satele din zonă, popularizând scopurile Reuniunii și oferind sfaturi pentru lucrări mai raționale în diferite ramuri economice. Astfel de prelegeri au fost ținute în anul 1902 la Vaidei, Pricaz, Geoagiu și Orăștioara de Jos¹⁵. De asemenea, Reuniunea a tipărit în colecția bibliotecii „Bunul Econom” numeroase broșuri de popularizare a diferitelor ramuri economice¹⁶, a împărțit între membri săi altoi și sămânță¹⁷ și a închiriat mașini agricole locuitorilor din oraș și comunele vecine¹⁸.

Cât privește economia pădurilor, Orăștia avea trei păduri și o pășune. Suprafețe întinse de pădure existau și la Cugir, Vinerea¹⁹ și Șibot²⁰. Viticultura și pomicultura au fost și ele un mijloc de câștig pentru proprietari. Se constituie chiar și „o școală de pomi orășenească” pe Dealul mic. Din 1897 se percepe „taxa de pășune”, iar din 1898 „taxa de vite”. Numărul crescut de animale (vezi *Anexe. Tabelul nr. 4*) indică folosirea lor la realizarea lucrărilor agricole, transport și valorificarea lor pe diferite piețe. Marile târguri de vite zise și „târguri de țară”, erau cunoscute în tot cuprinsul Ardealului și cerce-

¹³ Ion Lungu, Vasile Radu, Mircea Valea, Gh. I. Ioniță, Liviu Mărghitan, C. Enea, *Din trecutul de luptă al țărănimii hunedorene*, Deva, 1967, p. 219.

¹⁴ Orăștie 775, Deva, 1999, p. 68.

¹⁵ *Prelegerea de la Vaidei*, în „Libertatea”, nr. 9, 9/22 febr. 1902, p. 2; *Prelegeri economice*, în Idem, nr. 13, 9/22 martie 1902, p. 3; nr. 14, 16/29 martie 1902, p. 3 și nr. 17, 5/19 apr. 1902, p. 3.

¹⁶ Biblioteca „Bunul Econom”, în „Libertatea”, nr. 32, 20 iul./2 aug. 1902, p. 4.

¹⁷ *De la Reuniunea economică*, în „Libertatea”, nr. 2, 4 ianuarie 1902, p. 2.

¹⁸ *De la Reuniunea Economică*, în „Libertatea”, nr. 10, 16 feb./1 mar. 1902, p. 2.

¹⁹ Cugir – 500 (1493–1993), Sibiu, 1993, p. 101.

²⁰ Ion Mițariu, *Șibotul – sat de pe Câmpul Pâinii*, Sibiu, 2002, p. 83.

tate de la mari depărtări. Astfel erau târgurile de la Orăștie, Brad, Deva, Dobra, Ilia, Hațeg, Hunedoara, Zam ș.a.²¹. În 1902, la Orăștie s-a constituit „Reuniunea de ajutorare a economilor la pagube în vite” și a fost organizată o expoziție de vite pentru oraș și 9 comune vecine, în scopul de a încuraja creșterea vitelor și îmbunătățirea raselor²². Au fost însă și momente în care târgurile de vite nu s-au ținut, așa cum s-a întâmplat în toamna anului 1902, când, în comuna Beriu, în 10 zile s-au îmbolnăvit peste 180 de vite. Comuna a fost pusă sub paza jandarmilor, nefiind îngăduită aducerea de vite în Orăștie, și anulându-se organizarea târgului de vite²³.

Economia Orăștiei cuprindea, pe lângă agricultură, și producția industrială sau manufacturieră. Între anii 1800 și 1840 românii prind noi forțe. Se constată modificări importante în scaunul Orăștiei prin antrenarea gospodăriilor țărănești în economia de mărfuri. Aceste realități explică atragerea românilor la Orăștie, dar mai cu seamă ne explică faptul că satele vecine sprijineau politica românilor din Orăștie. Prin urmare nu numai numărul în creștere al românilor din oraș, rolul lor economic, de asemenea în ascensiune, ci și influența binefăcătoare și chiar presiunea satelor românești, interesate în obținerea unor drepturi și libertăți, au alimentat vigoarea și vitalitatea pe care începeau să le aibă românii aici. Din rândurile acestora se vor recruta brațele de muncă necesare construcțiilor din Orăștie, apoi muncitorii de la transportul căii ferate de aici, calfele și meseriașii etc.

Alături de comerțul de tranzit, drumul spre urbanizare al Orăștiei a fost favorizat și de existența meșteșugurilor care se practicau aici de timpuriu. Încă din 1376, în mai multe orașe din Transilvania, printre care și Orăștie, sunt menționate 25 de branșe meșteșugărești organizate în 19 bresle, printre care cele ale măcelarilor, brutarilor, pielarilor, tăbăcarilor ș.a.²⁴. După revoluția de la 1848-1849, Orăștia continuă tradiția sa meșteșugărească, chiar dacă în urma legii industriale din 1851, este înlăturat monopolul exclusivist de breaslă. Autorizația de exercitare a meseriei iese de sub autoritatea breslelor și intră în atribuțiile organelor de stat. În anul 1859 se introduce regulamentul pentru exercitarea liberă a industriei, breslelor retrăgându-li-se toate drepturile asupra producției, pieței, prețurilor, calfelor și ucenicilor etc., și impunându-li-se să intre în corporațiuni industriale, alături de oricare întreprinzător. În urma adoptării legii pentru libera exercitare a meseriilor, din 1872, iau ființă uniunile industriale. Articolul VIII al legii prevedea înființarea uniunilor industriale, a asociațiilor industriale, care în prima fază au aspectul unor largi organizații de corporații industriale²⁵.

²¹ Octavian Floca, Victor Șuiaga, *Ghidul județului Hunedoara*, Deva, 1936, p. 39.

²² *De la Reuniunea Economică*, în „Libertatea”, nr. 39, 17/30 aug. 1902, p. 2.

²³ *Boala de vite*, în „Libertatea”, nr. 42, 28 sept./11 oct. 1902, p. 3.

²⁴ Olimpia Palamariu, *Documente ale breslei tăbăcarilor din Orăștie existente în arhivele hunedorene*, în „Sargeția”, XIII, 1977, p. 397.

²⁵ *Ibidem*, p. 403.

În Orăștie și satele din jur se dezvoltă câteva ramuri ale industriei prelucrătoare, între care se numără prelucrarea pieilor²⁶, lemnului²⁷, morăritul²⁸ etc. În anul 1856, în comitatul Hunedoara se consemnează date semnificative pentru dezvoltarea industriei extractive și prelucrătoare. Argila, folosită în olărit, în producerea țiglelor etc., se exploata în zona Orăștie, Hălmagiu, Pui, Deva, Ilia, Hașeg. Prelucrarea se făcea în atelierele de la Orăștie, Baru Mare, Roșcani, Sarmizegetusa etc. Numărul lucrătorilor, care probabil în marea majoritate proveneau din foștii iobagi și jeleri sărăciți, se situa, în atelierele de prelucrare, între 5-20, fiind plătiți zilnic cu un salariu de 20-30 creițari. Valoarea produselor prelucrate din argilă era cuprinsă între 30-2.500 florini. De la Bucova și Sarmizegetusa se extrăgea marmura. Gipsul se obținea de la Hobița și în jurul Orăștiei. Existau șteampuri și mori de piatră pentru prelucrarea pietrei care se folosea la fundații, în zidărie etc.²⁹.

O parte din țărani abandonează agricultura și se îndreaptă către meserii, comerț și fabricile care încep să apară. Printre primii maiștri români din Orăștie se număra croitorul Simion Corvin sen., care s-a stabilit aici prin anul 1866. Până în anul 1913 s-a ajuns la 115 maiștri, care reprezentau toate branșele, în afară de cele de tinichigiu, sitar, pălărier și funar, cu 100 sodali (calfe) și 200 de ucenici. Numărul destul de însemnat la care s-au ridicat meseriașii români în Orăștie se datora, în bună măsură, și ajutorului acordat de către fundația „Andronic”. Înainte de anul 1884, abia 2-3 băieți de români se ofereau la meserii, ei primind din partea fundației un ajutor de 60 florini timp de 3-4 ani. Cei mai mulți însă nu se făceau meseriași, ci se întorceau la coar-nele plugului. Situația se va schimba în urma îndemnurilor intelectualilor, cum au fost dr. Ioan Mihu, dr. Avram Tincu, Samoil Pop, Ioan Mihai și alții, populația din Orăștie începând să îmbrățișeze încetul cu încetul meseriile³⁰.

Dezvoltarea diferitelor meserii a dus și la înflorirea comerțului. Alături de negustorii sași sau unguri apar magazine și comercianți români cu cele mai diverse produse, de la alimente până la cărțile vândute în librăriile românești. Printre primii comercianți din Orăștie a fost macedo-românul Spiridon Tatareți, care devenea încă în anul 1862 membru al Astrei. În anul 1885, pe piața orașului își desfășeau mărfurile doar doi negustori români, pentru a ajunge, în anul 1913, la 14. Își practicau comerțul aici Ioan I. Vulcu, Sebastian Bornemisa, Ioan Rob, Simion Corvin jun., Pascu și Inișca, Aurel Oprean, Cornel Demeter, Ioan Lăzăroiu, Artemiu Brassai, I. Grădina, Nicolae Nicoară, Ieronim Damian și dr. A. Muntean³¹.

²⁶ Maria Vîrtopeanu, *Un protocol al breslei argășitorilor de cordovani din Orăștie, păstrat în colecția Muzeului Județean Hunedoara - Deva*, în „Sargeția”, IX, 1972, p. 259-261.

²⁷ Aurelia Baciuc, Petru Baciuc, *Valea Grădiștei*, București, 1988, p. 102; I. Mișariu, *op. cit.*, p. 121; *Cugir 500...*, p. 65.

²⁸ ANDJH, Fondul *Primăria orașului Orăștie*, dos. 2/1872, f.6; *Un progres economic*, în „Bunul Econom”, nr. 47, 18 nov/1 dec. 1900, p. 5.

²⁹ ANDJH, Fondul *Prefectura județului Hunedoara*, Preturi, dos. 17/1855, f. 25.

³⁰ *Mișcarea economică*, în „Cosînzeana”, nr. 35-36, 14 sept. 1913, p. 515-516.

³¹ *Meseria și negoțul*, în *Idem*, p. 517.

Produsele executate de meșterii locali erau cunoscute și răspândite pe o arie largă în S-V Transilvaniei și chiar mai departe. Comerțul transilvan a avut însă de înfruntat o serie de probleme – ne referim la uniunea vamală cu Austria din 1850, la convențiile vamale cu România (1875 și 1891) și la războiul vamal din 1886-1891, care, toate la un loc și fiecare în parte, au avut repercusiuni asupra dezvoltării economice a Transilvaniei și deci și a comerțului său. În zona Orăștiei, primele târguri din epoca modernă au fost organizate la Orăștie (1852), Vinerea (1869) și Șibot (1886)³². Comerțul a fost stimulat și de noile mijloace de comunicație, deoarece transportul tradițional cu plutele pe Mureș a fost amplificat prin transportul rapid al mărfurilor pe calea ferată. Abia între 1867 și 1873 s-au construit arterele principale Oradea-Cluj-Brașov și Arad-Simeria-Teiuș. În Transilvania construirea primelor linii de cale ferată s-a realizat deci relativ târziu, cu aproape trei decenii după începerea unor asemenea realizări în Austria (1838)³³. În 8 decembrie 1868 a trecut prin Orăștie primul tren de marfă, compus din 25 de vagoane tractate de locomotiva „Săvârșin”. La 22 decembrie 1868 a trecut primul tren de persoane, intitulat „Radna”, cu care s-a inaugurat linia ferată Arad-Alba Iulia³⁴. Ritmul dezvoltării economice a zonei a fost accelerat în 1906, când a fost dată în folosință calea ferată (12,5 km) care leagă Cugirul de gara Șibot și prin aceasta cu artera principală Arad-Simeria-Teiuș. Pe aici au circulat trenuri mixte, de marfă și de călători³⁵.

În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea se pun bazele și primelor fabrici. Activitatea intensă de construcții, în general, și cea de organizare a drumurilor de fier a favorizat o anumită dezvoltare a capitalismului. Industria zonei Orăștie, după includerea Transilvaniei în teritoriul vamal austro-ungar (1867), a fost însă concurată de mărfurile austriece și maghiare, stingerită de măsurile discriminatorii ale statului maghiar etc. Această situație ne explică, în parte, de ce în zona Orăștiei nu vom găsi o industrie foarte puternică, de ce orașul n-a beneficiat de o dezvoltare prea amplă sub raport industrial.

În această perioadă, în zona Orăștiei au existat câteva întreprinderi și fabrici mai importante. Rudolf Kaess avea la Orăștie o fabrică de gips și o moară cu aburi. La 1 mai 1860 se atestă intrarea în funcțiune a două fabrici de fierărie (forje) în satele Cugirul Nou și Sibişel, pentru care directorii fabricilor au cerut ajutor de la primăria orașului Orăștie pentru a procura 170 bucăți cărți de muncă necesare muncitorilor³⁶. Din 1866 funcționează aici fabrica de spirit „Frederic Schuleri”, ale cărei produse erau solicitate și peste hotare. Do-

³² Rodica Irimescu-Andruș, *Lista târgurilor din Transilvania, Banat și România (1852-1918)*, în „Sargeția”, XVI-XVII, 1982-1983, p. 389, 401, 404 și 406.

³³ C. Göllner, *Gândirea economică...*, p. 101.

³⁴ Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, *Orăștie. 750 de ani*, Deva, 1974, p. 97.

³⁵ *Cugir - 500...*, p. 106.

³⁶ *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Hunedoara*, București, 1972, p. 71.

cumentele confirmă faptul că fabrica a fost una dintre primele întreprinderi industriale care a introdus forța motrice a aburului (12 C.P. în anul 1880) în procesul de producție. De altfel, fabrica de spirt a fost singura fabrică mare de acest gen, în comitatul Hunedoara, în tot timpul existenței sale. O statistică din 1881 menționează că în oraș erau folosite 4 mașini cu aburi: prima era folosită la fabricarea spirtului și avea 12 C.P., altele trei la batozele de treierat și aveau câte 8 respectiv 3 C.P.³⁷.

În anul 1880 ia ființă la Orăștie „Săpuneria și lumânTimeria Mihail Breckner”, mult mai modestă decât fabrica de spirt. În anul 1889 se înființază Fabrica de cărămidă și sticlă „Friedrich Wagner”, a cărei producție este extinsă în anul 1897. În anul 1898 este amintită Fabrica de cărămidă „Robert Frank”, iar în 1910 Fabrica de gips „Kaston Aladar”³⁸. La Șibot, într-un document din anul 1895 este menționată „Întreprinderea fierăstrăului mecanic” care producea diferite sortimente de cherestea³⁹.

Un rol important în viața economică din zona Orăștiei a avut Fabrica de fier și oțel din Cugir, înființată în anul 1799. Forța de muncă folosită consta din muncitori permanenți, muncitori sezonieri și particulari angajați numai pe durata unor lucrări ocazionale. În anul 1871 efectivul fabricii era de 100 lucrători. Produsele fabricii din Cugir erau foarte căutate și vânzarea, cu mici excepții, era foarte activă, deoarece „... produsul de fier de aici este cel mai bun dintre toate ce se găsesc în comerț”. În vederea extinderii vânzărilor, direcția uzinei a fost nevoită să înființeze, începând cu anul 1862, depozite la Sebeș, Cluj, Turda, Sibiu, Tg. Mureș și Brașov. În special din Sibiu, produsele fabricii erau exportate în România. Venitul a crescut de la câteva sute de florini la 47.577 florini în anul 1871. În anul 1880, spre a se face față lipsei de apă în perioada de iarnă și în perioada plutăritului pe timpul verii, intră în producție la fabrica din Cugir prima mașină cu abur. Fabrica de fier din Sibiușel, care luase ființă în 1803, a fost desființată în anul 1880, strămutându-se la Cugir o parte din utilajele de acolo precum și 17 familii de muncitori calificați. În anul 1900, fabrica oferea de lucru în permanență la circa 500 de muncitori, în afara celor angajați pentru munca în pădure și cei sezonieri. Producția fabricii a crescut în anul 1900 la cca 60.000 q oțel comercial, cca 20.000 q piese din oțel turnat, 2.000 q oțeluri aliate și de scule. Produsele fabricii erau vândute în întregul Imperiu austro-ungar, în țările din apusul Europei, în Orientul Îndepărtat, ba chiar și peste ocean. În anul 1913, în Cugir mai existau și alte câteva întreprinderi mai mici: „Făurăria de unelte de fier” a lui Eugen Pistl, un gater acționat cu aburi, un depozit de cherestea și lemne de foc și câteva întreprinderi de exploatare forestieră, în care scop se construiește calea ferată forestieră îngustă de pe Râul Mic⁴⁰.

³⁷ *Ibidem*, p. 153.

³⁸ I. Iliescu, T. Istrate, *op. cit.*, p. 97-98.

³⁹ I. Mișariu, *op. cit.*, p. 121.

⁴⁰ *Cugir - 500...*, p. 62-65.

Alături de întreprinderi industriale apar și se dezvoltă în zona Orăștiei și alte unități, cu profil diversificat: farmacii, tipografii și librării, o sumedenie de unități comerciale de „coloniale”, fier, cherestea etc. Cea mai veche era Farmacia „Josef Graffius”. Acesta și-a vândut farmacia din Curtea de Argeș și a venit la Orăștie, unde a cumpărat farmacia lui Reckert Carol, în anul 1877. Alături de această veche farmacie, se mai menționează existența în 1878 a Farmaciei „Carl Fuhrman” și în 1884 a Farmaciei „Georg Deac”⁴¹.

Tipografiile și librării au desfășurat și ei o bogată activitate la Orăștie. În anul 1882 se atestă funcționarea tipografiilor și librăriilor „Franz Schässer” și „Carl Fuhrman”. Din anul 1888 funcționa Institutul și tipografia „Minerva”, iar din 1903 „Tipografia Nouă”. La 1910 se înființează o librărie românească, fără a mai ține seama de faptul că existau deja una săsească și una maghiară. Este vorba de „Librăria Națională” a lui Sebastian Bornemisa, care s-a ridicat mult peste nivelul de oraș mic prin edițiile sale literare, rivalizând cu editurile mari, cum ar fi „Minerva” din București⁴².

Orăștia cunoaște în a doua jumătate a secolului al XIX-lea câteva importante obiective economice. Acum sunt proiectate și se construiesc „zidirea abatorului”, școala românească, mai multe „mori de fierăstrău”, un spital orășenesc modern, alte două mori. Tot acum se vor construi aici cazarmile, apoi clădirea viitorului liceu „Aurel Vlaicu”, două hoteluri și sediul băncii „Ardeleana”, se trece la îndiguirea râului care străbate orașul etc⁴³. Prin construirea Uzinei electrice comunale, Orăștia a fost primul oraș electrificat din comitatul Hunedoara, la 1900 având deja 10 străzi electrificate⁴⁴. Construcții noi se realizează și la Cugir: o farmacie (1896), două azile de copii (1897), abatorul comunal și incineratorul (1905), un azil de stat (1907). Comunicațiile între orașul Orăștie și comunele învecinate se realizează mai ușor prin instalarea telegrafului la Cugir în anul 1896⁴⁵ și darea în folosință a rețelei de telefoane Deva-Orăștie în anul 1911⁴⁶.

Prin acumularea capitalului comercial și în parte industrial, se creează condiții pentru capitalul bancar. Casele de credit și împrumut, băncile, fundațiile pentru ajutorare arată că într-o mai mare măsură putem observa trecerea capitalului industrial în sectorul bancar. Funcționarea în bune condiții a întreprinderilor și instituțiilor din zona Orăștiei a beneficiat din plin de sprijinul băncilor locale. La 10 septembrie 1866 a luat ființă banca „Vorschussverein”, cu sediul în Orăștie și mai târziu cu unele filiale. Banca acorda împrumuturi cu precădere agricultorilor satelor, industriei incipiente și comercianților. Banca și-a început activitatea cu un modest capital social de 250.000 florini, constând din 5.000 de acțiuni a câte 50 florini. În 1911, capita-

⁴¹ I. Iliescu, T. Istrate, *op. cit.*, p. 97-98.

⁴² *Mișcarea culturală*, în „Cosânzeana”, nr. 35-36, 14 sept. 1913, p. 506-510.

⁴³ I. Iliescu, T. Istrate, *op. cit.*, p. 116-117.

⁴⁴ *Un progres economic*, în „Bunul Econom”, nr. 47, 18 nov./1 dec. 1900, p. 5.

⁴⁵ *Cugir - 500...*, p. 116-117.

⁴⁶ *Îndrumător în Arhivele...*, 1972, p. 64.

lul era de 400.000 coroane, iar câștigul instituției era de 3.251.394 coroane. Prin 1872 se înființează la Orăștie o Casă de păstrare și economii maghiară⁴⁷.

Pe bază de documente se poate urmări și concurența dintre aceste bănci. Însă cea mai prosperă dintre bănci s-a dovedit a fi banca „Ardeleana”, recunosc în unanimitate celelalte două bănci, pentru că se sprijină pe populația majoritară română din împrejurimile Orăștiei. Mijloacele de credit ce stăteau la dispoziția românilor înainte de a exista acest institut erau cât se poate de păgubitoare: cămătarii străini. Cametele ce se plăteau erau o ferdelă de grâu sau 8 cupe de must după fiecare 20 de coroane împrumutate. Astfel, românii din oraș, înainte de a exista institutul „Ardeleana”, erau „în toate privințele rămași înapoi și la discreția străinilor”. În aceste împrejurări se naște ideea asocierii capitalurilor autohtone prin înființarea băncii „Ardeleana” în 1885, institutul devenind un „nervus rerum” al tinerei burghezii românești din Orăștie. Inițiatorul acțiunii pentru înființarea ei a fost Ioan Mihu, care a condus-o ani de-a rândul⁴⁸.

Cu ajutorul creditelor acordate de „Ardeleana”, românii au achiziționat proprietăți de pământ, case și s-a dezvoltat comerțul de vite în comune. Tot în scopul ușurării creditului banca a înființat două filiale, a dat ajutorul la înființarea băncilor „Șoimul”, „Geogeană”, la înființarea însoțitorilor „Jiboteana”, „Balomireana” și „Ludeșteana”. Considerând că școala și institutele culturale sunt baza oricărui progres, au primit ajutoare din partea băncii „Ardeleana”: școala ortodoxă, cele două biserici și protopopiate românești, Societatea de lectură, Reuniunea economică, Tipografia Minerva, Atelierul de țesături, Casina română din Orăștie. Negustorii, meserașii, întreprinzătorii locali s-au ridicat aproape toți cu concursul băncii „Ardeleana”, participând la viața socială din oraș. La retragerea din fruntea băncii, Ioan Mihu a lăsat în locul său un urmaș destoinic, în persoana lui Aurel Vlad. În anul 1910, la împlinirea jubileului de 25 de ani, s-a înființat Fondul jubiliar economic în valoare de 100.000 coroane, iar directorul de atunci Ion I. Lapedatu a scris monografia institutului⁴⁹.

Tot în zona Orăștiei găsim și alte instituții bancare, cu care se va încerca atât colaborarea cât și inevitabila concurență. La 8 aprilie 1890, la Șibot se înființează banca „Șiboteana”, care va sprijini țăranimea prin împrumuturi cu dobândă scăzută⁵⁰. În anul 1900, la Cugir se pun bazele băncii „Cugereana”⁵¹. La Orăștie, în anul 1901 apare banca „Dacia”, mult mai modestă din punct de vedere al capitalului social, doar 100.000 coroane, în 1.000 acțiuni a 100 coroane bucata (mai scumpe ca la alte bănci)⁵².

⁴⁷ *Ibidem*, p. 181-183.

⁴⁸ *Mișcarea financiară*, în „Cosînzeana”, nr. 35-36, 14 sept. 1913, p. 510.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 512-513; detalii și la Rodica Andruș, *Din istoricul creditului românesc hunedorean (1885-1948)*, în „Sargeția”, XXVIII-XXIX/2, 1999-2000, p. 424-428.

⁵⁰ I. Mițariu, *op. cit.*, p. 232.

⁵¹ *Cugir - 500...*, p. 158.

⁵² R. Andruș, *Din istoricul creditului...*, p. 433.

Realitățile economice pe care le-am schițat ne explică structura socială a zonei Orăștiei, care avea o burghezie românească alături de cea a sașilor și maghiarilor, câteva categorii mijlocii în care intrau meseriașii, comercianții, intelectualii, funcționarii și un număr apreciabil de țărani. Românii prevalau ca număr și începeau să fie reprezentați atât în clasa intelectuală, cât și în diferite bresle ale meseriilor, industrie și comerț. Împinși în plan secundar sub raport politic, românii de aici aveau nevoie – în viziunea lui Ioan Mișu – de „o clasă de intelectuali nutriți de dorința păstrării moștenirii noastre sufletești, de o țărănime luminată și puternică și de o clasă de mijloc conștientă de ființa sa națională”⁵³.

2. Spectrul politic de ansamblu în scaunul Orăștie între 1867–1914

Revoluția din 1848–1849 constituie unul din momentele importante în lupta pentru emancipare a poporului român. Evenimentul remarcabil prin urmările sale a avut un viu ecou în multe din comunele scaunului Orăștie și în oraș. Românii din aceste locuri și-au manifestat cu toată vigoarea năzuințele lor de libertate națională și socială. Românii de la Romos și Vaidei au protestat cu vehemență împotriva oficialilor din conducerea scaunului pentru repetatele nedreptăți juridice care li s-au comis. Sătenii din Balomir erau nemulțumiți de faptul că, fiind apropiați de stația de cale ferată, toate poverile de transport la Sibiu, Orăștie, Alba-Iulia, Deva etc. cad în obligațiile lor. Cel mai mult activate au fost satele din Câmpul Pâinii, unde țaranul Nicolae Herlea a reușit să alcătuiască o tabără revoluționară cu țărani români din Pișchinți, Vaidei, Șibot, Balomir etc.⁵⁴.

În cuprinsul orașului Orăștie, poziția locuitorilor față de desfășurarea evenimentelor este diferențiată. Astfel, rectorul Colegiului „Kun” arborează pe frontispiciul școlii drapelul imperial. Totodată, pentru ca românii să nu fie receptivi față de nemulțumirile maghiarilor, sașii încearcă să-i atragă de partea lor. La rândul lor, maghiarii îl acuză pe primarul Orăștiei că ar fi spion al imperialilor. Locuitorii Orăștiei se întrunesc într-o mare adunare, care are loc la 30 martie 1848, la care participă deopotrivă românii, sașii și maghiarii din oraș. În cadrul adunării s-a enunțat principiul, potrivit căruia „nu mai există privilegiați și deosebiri între cetățenii orașului” că toți sunt egali în drepturi. Prin ideile și doleanțele exprimate de cele trei națiuni din Orăștie, acestea sunt în consonanță cu programul revoluționar propus la 1848 de G. Bariț și S. Bărnăușiu⁵⁵.

Orăștienii au participat prin reprezentanți proprii la adunarea de la Blaj, unde i-au trimis pe Chira Tatarți și avocatul Iosif Orbonaș. Printre deputații aleși să meargă în 1848 la Viena spre a prezenta Curții și împăratului

⁵³ Ioan Mișu, *Spicuri din gândurile mele politice, culturale, economice*, Sibiu, 1938, p. 378.

⁵⁴ I. Iliescu, T. Istrate, *op. cit.*, p. 103.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 104.

doleanțele românilor, se numără și Ioan Bordași. De asemenea, Nicolae Popovici de la Orăștie participă ca deputat al districtului la Dieta ținută la Debrețin în 1849⁵⁶. Sunt fapte pe care românii din Orăștie nu le-au mai cunoscut până la aceste evenimente, de aceea subliniem că revoluția de la 1848/1849 n-a fost un eveniment care a avut un ecou oarecare la Orăștie, ci un fenomen social activ, apt să dinamizeze energiile comunităților din zonă. După consemnarea faptelor din 1848, sunt ținuți în evidență și supraveghere câțiva localnici din Orăștie pentru activitatea lor revoluționară⁵⁷.

În anul 1849, intervenția trupelor ruso-austriece a dus la înfrângerea revoluției maghiare. După instaurarea absolutismului, Transilvania a devenit o provincie care depindea direct de guvernul imperial din Viena, având în frunte un guvernator numit de împărat. Reședința guvernatorului a fost stabilită la Sibiu. Acum a avut loc și reorganizarea administrativă a țării; au fost desființate comitatele, făcându-se împărțirea în 6 districte militare, fiecare având în frunte un comandant militar, asistat de un consilier civil⁵⁸.

În urma unei noi împărțiri teritoriale, din 1854, comitatul Hunedoara era încadrat în prefectura Orăștiei, având reședința în orașul Orăștie. Prefectura Orăștiei era o unitate administrativ-politică de primă mărime, iar orașul a devenit sediul unor instituții publice, între care amintim judecătoria, unde se judecă zeci de procese între foștii stăpâni de pământ și iobagi, unele dintre ele durând mai mulți ani. De la Orăștie, prefectul Friedrich Thiemann a trimis la Viena numeroase rapoarte, care dezvăluie clarviziunea politică a acestui demnitar al Curții vieneze. Thiemann susținea că nobilii ardeleni, în ignoranța lor, își spun „frunțași ai țării” în loc să se numească privilegiații de la țară. Că își spun „persoane nobile” în loc să spună că aparțin unei familii nobiliare, că vorbesc despre drepturi încoronate în loc de privilegii și că sunt mândri de strămoșii lor în loc de a se putea mândri cu merite și prestață personală. Concluzionând, într-un raport din 1857, Thiemann nota: „Am găsit multe piei, dar puține foi”, făcând aluzie la diplomele nobiliare și în schimb la lipsa cărților de știință. El cerea Curții din Viena „măsuri favorabile în interesul românilor din Transilvania”⁵⁹.

Mișcarea unionistă din Moldova și Muntenia a întărit încrederea românilor din Transilvania ca și din Orăștie în lupta lor pentru emancipare națională. În anul 1856 în Transilvania circulau manifeste editate în limba franceză, aduse de către românii din străinătate, în care se vorbea despre acțiunile întreprinse în vederea unirii Principatelor Române. Autoritățile din Sibiu cereau prefectului Fr. Thiemann din Orăștie să supravegheze și să confişte imediat manifestele intrate⁶⁰. La toate acestea, Curtea imperială venea cu

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Îndrumător în Arhivele...*, 1972, p. 17.

⁵⁸ *Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene 1848-1920*, București, 1990, p. 17.

⁵⁹ Emil Gelu, *Rapoartele lui M. P. Thiemann*, în „Fragmentarium documentar”, Orăștie, 1995, p. 24.

⁶⁰ ANDJH, Fondul *Primăria orașului Orăștie*, dos. 5/1856, f. 2-3.

instrucțiuni pentru ca străinii din Principate să nu contribuie la difuzarea ideii unirii la Orăștie, iar românii emigranți, mai ales intelectuali și studenți plecați, cum era cazul medicului Iacob Banciu din Orăștie, să nu corespundă cu cei cunoscuți de aici⁶¹.

Un raport confidențial al poliției austriece din anul 1857 consemna că frământările unioniste de peste munți influențează puternic populația în majoritate românească din Transilvania, prin aceasta dispărând atașamentul românilor de aici față de Austria. Astfel, într-un raport din 18 martie 1858, prefectul Thiemann informa că românii din Orăștie nu participă la întâmpinarea împăratului Francisc Iosif I, cu ocazia călătoriei sale în Ardeal⁶². Rapoartele prefectului Orăștiei din anii 1858–1859 adresate Ministerului de Interne austriac relatau, de asemenea, că dorința de unire cu Moldova și Țara Românească, dorință manifestată activ de către populația românească din comitatul Hunedoara și, în general, din Transilvania, este primejdioasă și prin faptul că românii de aici ajunseseră într-o stare materială deplorabilă. Într-un raport al cercului Orăștie se spunea, încă din 1858, că „principatele Moldova și Țara Românească din punct de vedere strategic nu pot exista fără Transilvania. Cine vrea să stăpânească principatele trebuie înainte să cucerească Transilvania”⁶³. Peste un an, în 1859, un alt raport al aceluiași cerc sublinia că locuitorii din Orăștie susțineau ideea de unire a celor două principate românești⁶⁴.

Înfrângerea Austriei în războiul franco-italo-austriac din 1859 a silit cercurile conducătoare de la Viena să-și modifice atitudinea, să adopte un regim politic mai liberal. În felul acesta, începând cu anul 1860, s-a inaugurat așa-zisa „perioadă liberală”, care pornea de la stabilirea drepturilor provinciilor imperiului dinaintea revoluției introducând reforme constituționale. Diploma din octombrie 1860 și patentă din februarie 1861 erau cele două acte cu valoare constituțională, emise de împărat, care statuau noua organizare a imperiului, în mod cert una liberală în raport cu perioada anterioară. Potrivit lor, era restabilită autonomia provinciilor istorice ale monarhiei, care își redobândeau instituțiile și competențele în materie de politică și administrație locală⁶⁵.

În fața noilor perspective care se deschideau, elitele românești din Transilvania reacționează printr-o activitate politică energetică, ale cărei ecouri se răsfrâng în toate straturile societății. Liderii ardeleni subscriu acum la formula federalismului istoric, concretizată prin autonomia Transilvaniei. În situația creată, românii din Ungaria se vor orienta, în general, în direcția par-

⁶¹ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*, ed. a II-a, București, 1977, p. 247.

⁶² E. Gelu, *op. cit.*, p. 25.

⁶³ Mihail Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848–1859*, București, 1929, p. 240.

⁶⁴ ANDJH, Fondul Prefectura județului Hunedoara, Prefectura Orăștie, dos. 5/1860, f. 110.

⁶⁵ *Istoria românilor*, vol. VII, tom I. Unirea. Modernizarea. Independența, coord. Dan Berindei, București, 2003, p. 723.

tipicării la viața politică maghiară, așa după cum o făcuseră și la 1848, susținându-și în acest cadru programul național. În Transilvania, revendicările românești, exprimate printr-un memoriu încă din decembrie 1860, vizează recunoașterea juridică a egalității națiunii române cu celelalte națiuni, numirea unui român în postul de cancelar al Transilvaniei, introducerea limbii române ca limbă oficială, dietă aleasă pe baze cât mai largi, congres național. Revendicările politice vor fi reluate cu ocazia conferințelor naționale din anii 1861 și 1863. Se structurează în acest fel o mișcare politică organizată, coerentă, expresie îndeosebi a elitei laice (avocați, juriști, profesori, ziariști, funcționari imperiali), care tinde să ia locul elitei bisericești în ceea ce privește conducerea luptei naționale⁶⁶.

Aceste rezoluții au dat un suflu nou luptei pentru drepturi politice a românilor hunedoreni. La fel ca și în timpul revoluției de la 1848, viața politică sătească este în epoca liberală la o cotă deosebit de înaltă. Astfel, alegerea dregătorilor sătești, în localitățile rurale ale comitatului Hunedoara, mai ales a juzilor, suscită foarte multe acte a căror tentă națională se relevă în hotărârea cu care satele își apără dreptul de a-și alege în mod liber pe mai marii lor și în fermitatea cu care sunt respinse amestecurile proprietarilor în treburile sătești. În contextul alegerilor din 1863 pentru Dieta de la Sibiu, se manifestă o anumită îngrijorare în tabăra românească în legătură cu comportamentul corpului de alegători români, cu majoritate țărănească, într-o vreme în care românii nu aveau încă o organizare politică propriu-zisă, un partid politic și când succesul electoral al națiunii depindea în primul rând de atitudinea satului românesc. Toți alegătorii români primesc câteva recomandări ca toți cei care au dreptul să voteze să meargă să-și exercite acest drept; în caz contrar va avea de suferit națiunea română și religia ortodoxă întrucât nu va fi reprezentată cum trebuie, deputații fiind în număr redus și neavând nici o șansă în a adopta legi favorabile pentru români⁶⁷.

Pentru Dieta de la Sibiu din anul 1863, Orăștia avea dreptul să trimită 2 deputați din partea orașului și 2 din partea scaunului. Sunt aleși din partea scaunului consilierul aulic Gheorghe Anghel și senatorul Ioan Balomiri. Din partea orașului vor fi aleși deputați, funcționarul financiar Ioan Tulbașiu și George Domșa⁶⁸. Alegerile s-au desfășurat, ca peste tot în comitatul Hunedoara, într-o atmosferă decentă. Ținuta alegătorilor ca și a „celeilalte mulțimi de popor” care vine la locurile de votare este pe măsura gravității momentului. Se remarcă deplina înțelegere dintre fruntașii politici și alegători, tactul și sobrietatea celor dintâi, conștiința națională a celor din urmă. Eșuează încercările unor funcționari comitatensi de a provoca neînțelegeri profesionale între uniți și neuniți⁶⁹.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 728-729.

⁶⁷ Simion Retegan, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1860-1867)*, Cluj-Napoca, 1983, p. 26.

⁶⁸ *Orăștie 775...*, p. 77.

⁶⁹ *Pentru libertate...*, p. 148.

În perioada iulie 1863 - octombrie 1864 s-a întrunit Dieta Transilvaniei la Sibiu. Cu toate că alegerile de deputați s-au făcut pe bază cenșitară, este pentru prima oară în istoria Transilvaniei când în dietă au intrat un număr mare de deputați români. Majoritatea deputaților maghiari au refuzat să participe la lucrări. Deputații români și sași au votat atunci „Legea egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunii sale cu a celorlalte naționalități și confesiuni”, precum și „Legea privind folosirea limbii române în administrație, pe bază de egalitate cu cea germană și maghiară”. Aceste două legi fiind sancționate de împărat, au însemnat recunoașterea drepturilor românilor urmărite, în lupte politice, de aproape un secol și jumătate de către românii transilvăneni și implicit de cei hunedoreni. Din păcate, această stare de lucruri nu a durat mult, întrucât la 15 septembrie 1865 un rescript imperial hotărâ desființarea Dietei de la Sibiu, ordonând convocarea, pentru ziua de 19 noiembrie a aceluiași an, a unei diete a Transilvaniei la Cluj⁷⁰.

Alegerile pentru această dietă urmau să se desfășoare după prevederi electorale modificate într-un sens conservator, în intenția evidentă de a favoriza candidații maghiari, așa după cum la 1863 fuseseră avantajați românii. În timp ce unii erau de părere ca românii să participe la viața politică a țării, alții, în frunte cu George Bariț și Ioan Rațiu, erau de părere ca românii să se abțină de la participarea la alegerea și la lucrările dietei. Se conturează astfel, în preajma dualismului, cele două curente din mișcarea politică românească din Transilvania, „activiștii” în frunte cu Andrei Șaguna și oponentii lor, „pasiviștii”. Disensiunile celor două curente, care au durat până la începutul secolului al XX-lea, au perturbat într-o oarecare măsură unitatea de acțiune a românilor transilvăneni în lupta lor pentru emancipare națională⁷¹.

Sub semnul acestor confruntări interne s-au desfășurat, în octombrie 1865, alegerile pentru Dieta de la Cluj, soldate, cum era de așteptat, cu rezultate foarte slabe pentru români. În toată Transilvania ei nu au putut obține decât 14 mandate de deputați, față de 58 aleși maghiari și 31 sași. În același timp, lista regaliștilor nu cuprindea decât 34 nume românești, față de 157 nume maghiare și săsești⁷².

În Dieta de la Cluj din anul 1865 au fost aleși 5 deputați români pentru comitatul Hunedoara: Ioan Balomiri și Ioan Tulbașiu din Orăștie, Lazăr Petco din Deva și Ioan Rațiu și Ioan Bălaș pentru Hațeg. Felul în care I. Balomiri a știut să apere cauza națională a românilor în Dieta de la Cluj a avut mare răsunet în toate părțile Transilvaniei, deoarece „numeroase adrese de aderență de mulțămire au fost trimise la Cluj”. Deputatul român a cerut mereu ca „națiunea română ca națiune politică îndreptățită” să fie recunoscută ca și „celelalte trei națiuni ... care în înțelesul vechii constituțiuni au fost recunoscute”⁷³.

⁷⁰ *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, p. 737-741.

⁷¹ *Ibidem*, p. 742-745.

⁷² *Ibidem*, p. 745.

⁷³ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice ale românilor de sub coroana ungară*, ed. a II-a, vol. III, Sibiu, 1905, p. 193 și 820.

Dieta de la Cluj cu majoritate maghiară votează în favoarea alipirii Transilvaniei la Ungaria, în timp ce deputații români aflați în minoritate trec de data aceasta în pasivitate, o parte refuzând chiar să participe la lucrări. Fără ca protestele românilor și sașilor să fie luate în considerare la Viena, la 13/25 decembrie 1865 apărea rescriptul prin care împăratul solicita Transilvaniei să-și trimită reprezentanții în Dieta de încoronare a Ungariei. La alegerile din martie 1866 pentru Dieta de încoronare, deși cea mai mare parte din alegătorii români s-au prezentat la vot, n-au putut reuși decât 14 români⁷⁴. Pentru comitatul Hunedoara au fost aleși 4 deputați români: Ioan Tulbașiu și Ioan Balomiri din Orăștie, Lazăr Petco pentru Hunedoara și Ioan Rațiu pentru Hațeg⁷⁵.

Din cauza războiului Austriei cu Prusia și Italia – început la 14 iunie – dieta a trebuit să fie amânată însă până în toamnă (19 noiembrie), timp în care – prin discuții directe între Francisc Iosif I și reprezentanții maghiarilor, Deák Ferenc și Andrassy Gyula – se vor perfecta și condițiile cu privire la dualism, încoronarea urmând să aibă loc la 8 iunie 1867⁷⁶.

La 5/17 februarie 1867 împăratul a restabilit constituția Ungariei și legile din 1848. Dualismul a fost consfințit prin încoronarea lui Francisc Iosif I ca rege al Ungariei, act ce legitima noua formă de stat, a cărui unitate era asigurată în primul rând de persoana monarhului. La 8/20 iunie 1867 împăratul a dizolvat dieta Transilvaniei și a anulat hotărârile Dietei de la Sibiu din 1863. Parlamentul ungar se întrunește în grabă și anul următor, sancționează la rândul-i trei legi, având drept scop deznaționalizarea tuturor cetățenilor nemaghiari, ridicând la rangul de principiu „individualitatea națiunii maghiare și obligativitatea folosirii limbii maghiare în stat”. Este vorba despre Legea naționalităților, Legea instrucțiunii publice și Legea încorporării Transilvaniei la Ungaria din anul 1868⁷⁷.

Proclamat în 1867, regimul dualist austro-ungar a privat Transilvania de atributul unui principat autonom, prin integrarea în statul ungar, contrar voinței românilor. Nemulțumirile românilor n-au întârziat însă să se arate, ele concretizându-se prin „protestul” lui George Bariț și Ioan Rațiu, purtând 1.493 semnături, implicit din Orăștie, care a fost înaintat împăratului de la Viena, încă în ultima zi a anului 1866⁷⁸. Românii din Orăștie au fost de acord și cu „Pronunciamentul de la Blaj” din 1868, prin care la primul punct se revendica autonomia Transilvaniei. În același an circula și la Orăștie o epistolă volantă intitulată „Frați români”, care încerca să țină trează conștiința luptei împotriva asuprii naționale⁷⁹.

⁷⁴ *Istoria românilor*, vol. VII, tom I..., p. 746-747.

⁷⁵ Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, 1974, p. 251.

⁷⁶ *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, p. 747-748.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 749-750.

⁷⁸ V. Netea, *op. cit.*, p. 253.

⁷⁹ *Îndrumător în Arhivele...*, 1972, p.71.

Din nefericire, românii au continuat politica divizării în două curente opuse în ceea ce privește orientarea politică: pasivism și activism. La conferința fruntașilor politici din Banat și părțile vestice ale Transilvaniei, ce a avut loc la Timișoara la 26 ianuarie/7 februarie 1869, s-au pus bazele Partidului Național Român din Banat și s-a adoptat tactica politică a activismului, adică participarea la Dieta din Budapesta. PNR din Banat a intrat în lupta electorală și a trimis 10 deputați în Parlament în ciclul parlamentar 1869-1872. Peste o lună, la 23 februarie/7 martie 1869, fruntașii românilor din Transilvania propriu-zisă s-au întrunit în conferința de la Miercurea, când s-a creat Partidul Național Român din Transilvania, ca tactică politică hotărând pasivismul, adică neparticiparea în alegeri și implicit la lucrările Dietei. Mergând pe linia pasivității, s-a hotărât menținerea autonomiei Transilvaniei, nerecunoașterea actului dualist și hotărârea de a trimite împăratului un memoriu care să cuprindă toate revendicările românești și să justifice poziția adoptată. Sub îndrumarea lui G. Bariț și I. Rațiu – principalii promotori ai pasivismului – românii transilvăneni au refuzat să participe la alegerile din 1869, în foarte multe cercuri electorale, fapt ce a determinat ca de acum interesele românești să fie apărate în Dieta Ungariei, atât cât s-a putut, de deputații bănățeni și crișeni, iar la Casa Magnaților de mitropolii și episcopii ortodocși și uniți⁸⁰.

Hotărârile conferinței de la Miercurea au fost cunoscute și românilor din Orăștie, datorită lui Avram Tincu, ales în Comitetul Electoral Central condus de Elie Măcelariu. La reînnoirea pasivității a contribuit noua Lege electorală din 1874, care, cu unele rectificări, se va menține neschimbată până la 1918. Prin această lege, populația românească ce forma majoritatea locuitorilor din mediul rural era, practic, înlăturată de la vot. Sistemul electoral nefiind bazat pe votul universal, censul comunelor rurale din Transilvania era de 8-9 ori mai mare decât al comunelor rurale din Ungaria⁸¹.

În alegerile din 1872, 1875 și 1878 numărul deputaților români a cunoscut reduceri simțitoare. La alegerile din 1875 și-a depus candidatura, pentru afirmarea pe plan electoral a programului partidului național, un singur român ardelean, avocatul Laurean Barceanu în cercul Orăștiei. Deși ales, Barceanu nu a intrat în Dietă, ceea ce a determinat o nouă alegere. La aceasta s-a prezentat și a fost ales Axente Sever, dar nici el nu și-a exercitat mandatul, guvernul fiind astfel silit să ordone o nouă alegere. A fost ales un nou pasivist, dr. Avram Tincu, care a adoptat aceiași atitudine ca și candidații anteriori. La a patra alegere, efectuată la sfârșitul legislaturii, a candidat avocatul local Ioan Balomiri, care, fiind ales, a intrat în Dietă fără a lua însă niciodată cuvântul⁸².

Intrarea României în război împotriva Turciei, în 1877, a provocat un val de simpatie în rândurile românilor din Transilvania. Răspunzând la ape-

⁸⁰ *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, p. 776-777.

⁸¹ I. Lungu, V. Radu, *op. cit.*, p. 224.

⁸² V. Netea, *op. cit.*, p. 400-401.

lul lansat de către Comitetul de inițiativă din Sibiu, condus de Iudita Măcelariu, se constituie și la Orăștie un comitet pentru strângerea de colecte și fonduri pentru sprijinirea răniților din război. În fruntea comitetului de la Orăștie se afla Ana Tincu. Pe lângă bani, erau colectate obiecte de îmbrăcăminte și material sanitar lucrate de femei⁸³. Din rândurile celor care s-au înrolat în armata română a făcut parte și tânărul licean Emilian Ciuceanu din Orăștie. Acesta, împreună cu un văr al său din Rășinari, a trecut munții în vara anului 1877, înrolându-se voluntar în armata română. Ia parte la bătălia Plevnei și a Vidinului, pentru faptele sale de arme fiind decorat cu medaliile „Trecerea Dunării”, „Apărătorii Independenței” și „Virtutea Militară”⁸⁴.

În vara anului 1877, dr. Avram Tincu este ales deputat în Parlamentul Ungariei și, în semn de protest față de politica forului legislativ de la Pesta în problema națională și de solidaritate cu România, el trimite actul credențional însoțit de o scrisoare în limba română. La 17 iulie 1877, președintele parlamentului ungar „i-a restituit scrisoarea, cerându-i s-o înlocuiască cu una în limba maghiară”. La refuzul lui A. Tincu, în ședința din 10 octombrie 1877, parlamentul „a hotărât ca acesta să nu mai fie primit în rândurile deputaților, luându-i-se dreptul de a putea fi ales deputat pe timp de trei ani în viitor”⁸⁵.

O nouă etapă în mișcarea națională din Transilvania va fi inaugurată după unificarea Partidului Național Român, în 1881, și organizarea sa „pe temeiul celei mai stricte solidarități naționale”. La Conferința alegătorilor români din Sibiu erau prezenți din partea Orăștiei avocatul Samuil Pop și Laurean Barceanu, notar de cerc. Programul adoptat preconiza recăștigarea autonomiei Transilvaniei, revizuirea Legii naționalităților din 1868, introducerea prin lege a limbii române în administrație și justiție, numirea de funcționari români, introducerea votului universal etc. În 18 iunie 1881 a avut loc o adunare la Orăștie, convocată de S. Pop și L. Barceanu, unde „alegătorii au primit cu entuziasm concludul conferinței generale din Sibiu, și se promisera sărbătorește a urma aceleia”⁸⁶.

În 1883, la 10 martie, se ține la Deva o adunare a românilor din comitatul Hunedoara, în scopul de a protesta contra legilor școlare ale lui Trefort din 1879 și 1883, îndreptate împotriva folosirii limbii române și a existenței școlilor românești. Orăștia a fost reprezentată de 100 delegați conduși de Avram Tincu, care, în discursul său a acuzat guvernul maghiar că tot timpul a dorit maghiarizarea românilor. Împotriva sa și a protopopului Ioan Papiu din Deva, s-a deschis proces penal, fiind acuzați de „agitație împotriva națiunii”⁸⁷.

⁸³ Elena Ioniță, *Contribuția femeilor din Transilvania la lupta pentru cucerirea independenței de stat a României*, în „Sargeția”, XIII, 1977, p. 121-124.

⁸⁴ Paul Abrudan, *Solidaritatea hunedorenilor cu România în războiul pentru cucerirea independenței*, în „Sargeția”, XIII, 1977, p. 107.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 106.

⁸⁶ I. Iliescu, T. Istrate, *op. cit.*, p. 120.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 121.

După ce o perioadă lungă de timp viața românească din Orăștie a fost îndrumată de dr. Avram Tincu, din 1883, prin deschiderea unui birou de avocat în oraș, Ioan Mișu va conduce mișcarea națională din zonă. El a luat parte la conferința națională din 1887, funcționând ca secretar alături de Vasile Lucaciu, la conferința din 1890 ca secretar alături de Petru Truța și în fine la conferința din 1892, ales din nou secretar, alături de protopopul G. Popoviciu din Lugoj și Andrei Cosma din Sălaj. În tot acest timp a făcut parte din comitetul central, în temeiul funcției sale de secretar, fiind solidar cu conducerea partidului. După conferința din ianuarie 1892, Mișu se retrage din acțiunea „memorandiștilor”, probabil determinat de intervenția lui Alex. Mocioni și de discuțiile aprinse ce au avut loc la conferință. Totuși, Mișu nu se retrage din partid. El rămâne să joace un rol deosebit, în cadrul „cercului electoral” din Orăștie. Acest cerc s-a constituit în anul 1887 cu scopul de a organiza alegerii și a-i opri să ia parte la alegerile parlamentare. Dintre manifestațiile naționale ce s-au ținut sub conducerea sa, trebuie amintită adunarea de protest a tuturor alegătorilor din comitatul Hunedoarei, ținută în 20 februarie 1891 împotriva Legii grădinițelor de copii, care promova opera de maghiarizare⁸⁸.

După redactarea „Memorandului” către împăratul Francisc Iosif I, cu expunerea principalelor revendicări ale românilor transilvăneni precum și a politicii intolerante a guvernului maghiar față de ei, Comitetul executiv al PNR a decis multiplicarea și răspândirea acestuia. Printre cele 78 de persoane cărora le-a fost expediat documentul se afla și dr. Silviu Moldovan, avocat în Orăștie⁸⁹. Din nou se produce aderența comunităților rurale la ideile politice naționale, într-o zonă autentică românească, cu un rol major în istoria națională în general. Pentru sprijinirea memorandiștilor au loc numeroase adunări de protest la Șibot, Vinerea, Cugir, Orăștie etc. și sunt expediate pentru presă numeroase adrese și scrisori de aderență⁹⁰.

Spre a întâmpina mișcările românilor, care le aminteau pe cele din 1848–1849, se face apel la sprijinul armatei. Printre zonele unde situația era apreciată a fi mai gravă se situează cea din jurul Orăștiei. Într-un raport din 19 mai 1894, prefectul comitatului Hunedoara, baronul Szentkereszty György, raportează ministrului de interne regesc maghiar Hieronymi Károly despre starea de spirit a românilor din comitatul Hunedoara. Prefectul solicită aprobarea de a înlocui Regimentul 64 românesc din Orăștie cu un regiment maghiar, deoarece soldații acestui regiment se solidarizează cu „instigatorii” români. În același timp se solicită luarea de măsuri severe pentru asi-

⁸⁸ I. Mișu, *op. cit.*, p. X.

⁸⁹ *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania*, II (1892–1894), st. intr. de Șerban Polverejan, București, 1998, p. 336.

⁹⁰ Ion Frățilă, *Adeziunea românilor hunedoreni la memorandumul din 1892*, în „Sargeția”, XXI–XXIV, 1988–1991, p. 463–465; Nicolae Josan, *Adeziunea populară la mișcarea memorandistă (1892–1895). Mărturii documentare*, București, 1996, p. 95, 98, 225–256 și 462.

gurarea protecției căilor ferate și a lucrărilor de artă în fața unor eventuale atentate din partea românilor, precum și confiscarea tuturor armelor aflate în posesia acestora, așa cum s-a procedat și în comitatul Alba de Jos⁹¹.

În anul 1895, autoritățile au instalat un post de jandarmi în Șibot, deoarece românii de acolo aveau o stare de spirit ostilă autorităților maghiare și purtau o corespondență activă cu personalități din România⁹². La Orăștie, căpitanul de poliție Michel Bela a primit ordin să supravegheze activitatea societăților și reuniunilor existente și să se îngrijească să nu treacă peste cerul de activitate cuprins în statutele lor⁹³. S-au făcut cercetări împotriva unor țărani și intelectuali români din jurul Orăștiei care au sprijinit pe memorandiștii împrocuați la Cluj⁹⁴.

Două elemente noi și importante au marcat la Orăștie calitatea și forța acțiunilor politice. Întâi a fost constituirea Clubului Național Român, apoi tipărirea aici a câtorva foi politice, așa cum au fost „Revista Orăștiei”, „Activitatea ” și „Libertatea”. Planurile de acțiune ale celor de la Orăștie sunt mai bine gândite, sunt corelate cu inițiativele altor cercuri politice din orașele vecine. La conferința membrilor români din comitatul Hunedoara din care făceau parte și conducătorii PNR de la Orăștie, conferință care a avut loc la 4 decembrie 1895 în Deva, de comun acord s-a hotărât ca membrii PNR să realizeze printr-o „frățescă înțelegere” o activitate mai susținută. Organul oficial al clubului se hotărăște atunci să fie „Revista Orăștiei”⁹⁵.

Reuniunile și asociațiile care s-au constituit la Orăștie au avut darul de a activa participarea la viața politică a românilor. Într-adevăr, după ce în 1897 s-a reactivat Clubul român local care avea ca președinte pe I. Mihu, tinerii, nemulțumiți de rezultatele obținute, schimbabilă în mod radical politica, dorind acțiuni deschise și reluarea activității parlamentare. De acum, viața românească din Orăștie va fi îndrumată de luptătorii naționaliști dr. Aurel Vlad și părintele Ioan Moța. Presa locală lansează cu toată vigoarea noua direcție a politicii activiste. În acest sens, ziarul „Libertatea” din Orăștie începe o vie propagandă în favoarea activismului, îndeamnă la înlăturarea „formelor uzate” în politică, a metodelor vechi și pledează pentru o politică ofensivă care să înlătore inerția și lăncezeala. Activitatea parlamentară va trebui și ea să fie cât mai vie, să se formuleze cele mai importante revendicări ale românilor și apoi să se militeze pentru realizarea lor. Aceste idei plecau de la un grup de tineri, mai toți doctori în drept, care au înțeles clar că politica trebuie să aibă efecte importante și binefăcătoare pentru popor⁹⁶.

⁹¹ *Pentru libertate...*, p. 271-273.

⁹² *Ibidem*, p. 274.

⁹³ *Ordinațiune strictă contra așa numiților răzvrățitori de stat*, în „Revista Orăștiei”, nr. 33, 12/24 aug. 1895, p. 3.

⁹⁴ *Procese pentru agitare în comitatul nostru*, în „Revista Orăștiei”, nr. 17, 22 apr./4 mai 1895, p. 3.

⁹⁵ I. Iliescu, T. Istrate, *op. cit.*, p. 121.

⁹⁶ Valentin Orga, *Aurel Vlad: istorie și destin*, Cluj-Napoca, 2001, p. 81-96.

Cel dintâi succes al grupului neoactivist de la Orăștie a fost alegerea lui A. Vlad, care a candidat la cercul electoral din Dobra, ca deputat în Parlamentul din Budapesta în anul 1903. La 10/23 ianuarie 1905 s-a întrunit Conferința Partidului Național Român la Sibiu, în cadrul căreia s-a ales un nou Comitet Executiv și s-a decis reluarea politicii activiste. Aurel Vlad reeditează succesul din 1903 în anul 1906, când este ales deputat în cercul Orăștie pentru Parlamentul din Budapesta⁹⁷.

Pentru sentimentele lor naționale și pentru articolele publicate în „Libertatea”, autoritățile maghiare au intentat intelectualilor și tinerimei române țărănești din Orăștie și jur o mulțime de procese. Dintre cei condamnați la închisoare și plata unor amenzi amintim pe părintele Ioan Moța din Orăștie, părintele Ioan Săcărea din Șibot, Iuliu Ioanovici redactor la „Libertatea”, Ana Vlad, soția lui Aurel Vlad⁹⁸.

Împotriva legii lui Apponyi, privind maghiarizarea învățământului, în lunile martie-aprilie 1907 au avut loc numeroase adunări de protest ale românilor, s-au întocmit și înaintat memorii și proteste. Asemenea acțiuni s-au desfășurat la Deva, Orăștie și Hațeg. Un insucces s-a înregistrat în anul 1910, când Aurel Vlad a pierdut alegerile la Orăștie, eșecul fiind explicat prin coruperea alegătorilor cu bani, promisiuni, amenințări și falsificări. Românii au protestat în zadar, ei pierzând un deputat în dietă⁹⁹.

Fără îndoială, criza reală a regimului dualist făcea ca șansele de găsi a unor modalități de conviețuire în cadrul imperiului să se diminueze din ce în ce mai mult. Tratativile intervenite între anii 1910 și 1914 între PNR și guvernele de la Budapesta (în anul 1910 între Ioan Mișu și contele Ștefan Tisza) în vederea soluționării problemei naționale vor dovedi cu prisosință acest lucru, prin eșecul lor categoric¹⁰⁰. Guvernanții maghiari și reprezentanții naționalităților nu erau capabili să găsească o soluție de compromis care să garanteze menținerea și stabilitatea regimului. Din păcate, situația nu își mai putea găsi rezolvarea decât prin intermediul unei crize și a unei rupturi categorice, pe care le va aduce în cele din urmă primul război mondial.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 100–111, 143–155 și 171–179.

⁹⁸ Vasile Stoica, *Suferințele din Ardeal*, ed. a III-a, Cluj-Napoca, 1994, p. 180, 182, 184–187, 190–192, 194–195 și 197.

⁹⁹ I. I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, Iași, 1998, p. 120–124.

¹⁰⁰ V. Orga, *op. cit.*, p. 223–239.

ANEXE

Tabel nr. 1. *Evoluția populației din scaunul Orăștie după alfabetizare (1880-1910) **

Anul	Populația totală	Scriu și citesc		Știu ungurește		Creștere față de 1880	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1880	24.832	4.635	18,66	-	-	-	-
1900	34.308	11.785	34,35	5.854	49,67	+7.150	+15,69
1910	36.608	16.048	43,83	7.293	45,44	+11.413	+25,17

Tabel nr. 2. *Dinamica suprafeței și a caselor din scaunul Orăștie (1850-1910)**

Anul	Suprafața în iugăre (1iug ≈ 0,57 ha)	Case	Locuințe
1850	-	5.440	5.169
1857	-	7.707	8.491
1880	-	5.878	-
1900	211.971	7.676	-
1910	212.024	8.198	-

Tabel nr. 3. *Populația ocupată pe ramuri ale economiei în scaunul Orăștie, în 1900 și 1910**

Nr. crt.	Ramura	Anul			
		1900		1910	
		Nr.	%	Nr.	%
1.	Agricultură și horticulură	13.554	39,51	11.752	32,10
2.	Alte ramuri ale economiei primare	352	1,03	208	0,57
3.	Exploatare minieră și siderurgie	-	-	3	0,01
4.	Industrie	1.997	5,82	2.664	7,28
5.	Comerț și credit	228	0,67	329	0,90
6.	Transporturi	90	0,26	158	0,43
7.	Serviciu public și liber profesioniști	313	0,91	401	1,10
8.	Armată	714	2,08	755	2,06
9.	Zilieri	426	1,24	312	0,85
10.	Servitori casnici	547	1,59	553	1,51
11.	Alte ocupații sau ocupații necunoscute	378	1,01	477	1,30
Populația întreținută		15.709	45,79	18.996	51,89
TOTAL		34.308	100	36.608	100

Tabel nr. 4. Structura agricolă a scaunului Orăștie în anul 1895*

Număr gospodării	9.760
Suprafața totală a gospodăriilor în iugăre (1 iug ≈ 0,57 ha)	212.156
Suprafața terenurilor după regimul de folosire (în iugăre)	210.630
* proprietate	
* uzufruct	722
* arendă	804
Suprafața gospodăriilor după modul de folosire (în iugăre)	28.251
* teren arabil	
* grădină	1.909
* fânaș	14.670
* vie	572
* pășune	35.288
* pădure	127.162
* stuție	2
* teren neproductiv	4.302
Pomi fructiferi	262.927
Bovine	15.933
Cabaline	2.007
Măgari	5
Catări	3
Caprine	3.358
Porcine	10.270
Ovine	22.652
Păsări	54.524
Familii de albine	1.164

* Sursele datelor statistice din tabelele nr. 1, 2, 3, 4: coord. Traian Rotariu, *Recensământul din 1850. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996; Idem, *Recensământul din 1857. Transilvania*, ed. a II-a, București, 1997; Idem, *Recensământul din 1880. Transilvania*, București, 1997; Idem, *Recensământul din 1900. Transilvania*, București, 1999; Idem, *Recensământul din 1910. Transilvania*, București, 1999; Idem, *Recensământul agricol din 1895. Transilvania*, vol. I-II, Cluj-Napoca, 2003; Idem, *Recensământul din 1900. Transilvania*, vol. II - Populația după ocupații, Cluj-Napoca, 2006; Idem, *Recensământul din 1910. Transilvania*, vol. II - Populația după ocupații, Cluj-Napoca, 2006.

The social and political evolution of the district of Orăștie between 1867-1914

- Abstract -

After the revolution of 1848-1849, agriculture prevailed in the economy of the district of Orăștie, as it had arable land, pastures, vineyards, and forests. Agriculture, the main field of production, was determined by the increasing demand of products deriving from it and by the prices going up on the market of

the empire. At the end of the 19th century, we can notice changes regarding the occupied population in the fields of economy.

The statistics of 1900 and 1910 reveal the priority of agriculture in the economy of the area, but at the same time a slight increase of fields like industry, commerce and credit, transport, public service, and people of the profession. The economic realities explain the social structure of the district, which included Romanian bourgeoisie along with that of the Saxons' and Hungarians', a few middle categories including craftsmen, merchants, intellectuals, clerks, and a considerable number of peasants.

The period of dualistic regime led to Orăștie's change into a centre of the Romanian National Movement. The „Ardeleana” bank was built here, numerous cultural and economic associations and an important number of Romanian newspapers saw the light here. All these things played an important part in the Romanian National Emancipation Movement. The three most important political figures of Orăștie, Ioan Miha, Aurel Vlad, and Ioan Mota, will play a special role within the Romanian National Movement at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

ACTIVITATEA PUBLICISTICĂ MAGHIARĂ DIN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Rozália PORÁCZKY

Aspecte din activitatea publicistică și presa transilvăneană maghiară până în anul 1850

Lucrările de istoriografie publicate până acum, au reușit, în bună parte, să redea evoluția culturală și manifestările culturale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Până în momentul de față, însă, nici istoricii români și nici istoricii maghiari nu și-au îndreptat cercetările spre studierea modului în care fenomenele și evenimentele culturale, științifice și artistice s-au reprodus pe coloanele publicațiilor periodice din epocă, cum s-au materializat acestea în articolele publicate și care a fost însemnătatea lor, lângă importanța producției de cărți, în generarea și dinamizarea culturii.

Periodicele reflectă, în general, schimbările și frământările sociale din perioada în care apar. Evenimentele istorice, economice, politice, atât interne, cât și internaționale se regăsesc în coloanele ziarelor sau ale publicațiilor periodice, iar rezultatele cercetărilor și savanților sunt comunicate la zi în publicațiile de profil. Presa, în cazul fiecărei națiuni, a susținut, în primul rând, răspândirea culturii și propagarea literaturii autohtone, comentând totodată evenimentele istorice cărora le-a fost martoră.

Patrimoniul cultural, imens, oferit de periodicele (reviste, seriale, anuare, almanahuri, gazete) din perioadele mai vechi a fost și este folosit de cercetători, în funcție de experiența și priceperea de documentare a fiecăruia, precum și de asistența asigurată de personalul instituției care gestionează aceste surse, publicațiile periodice reprezentând un tip de documente care, deseori, ridică uneori greutatea în studierea lor din cauza caracterului lor mai special.

Instrumentele cele mai importante ale răspândirii culturii sunt considerate, pentru perioada studiată, cartea și presa. Prin influențarea modului de a gândi și de a trăi evenimentele relatate, presa a avut, de-a lungul timpului, un rol important în formarea culturală a individului. Cele două aspecte pe care publicațiile periodice le implică, unul pozitiv, ca răspândirea pe scară largă a culturii și transformarea ei într-un bun comun și, unul negativ, rever-

sul celuilalt, adică deteriorarea valorii actului cultural, prin răspândirea sa pe scară largă, nu trebuie deloc neglijate¹.

Datorită tiparului, așa numitele foi „acta diurna”, s-au dezvoltat de la începuturi, devenind publicații periodice bine redactate. Conținutul lor, adresându-se publicului larg sau unui număr cât mai mare de cititori, se concentra, în mod special, asupra perioadei istorice în care apăreau².

Dezvoltarea presei, marcând istoria modernă a omenirii, este strâns legată de evenimentele care au stat, de-a lungul timpului, în atenția publicului. Prin modul de exprimare, limbă și stil, publicațiile periodice au determinat într-un fel și istoria limbii și literaturii. Și astăzi presa constituie (cu aplicarea unei critici de izvoare riguroase) o sursă importantă pentru documentarea istorică. În plus, prin puterea pe care o are ca instrument de influențare a opiniei publice sau ca instrument convergent, publicitar și supraveghetor al vieții literare cotidiene, presa poate deveni și un factor istoriografic.

Istoria presei a fost legată de dezvoltarea tehnică și economică a societății (dezvoltarea tiparului, traficului, poștei și comunicației), factori care au contribuit atât la distribuirea, cât și la obținerea știrilor, la apariția micii publicități³.

Evenimentele întotdeauna au trezit curiozitatea omenească, apoi, schimbările produse în ordinea obișnuită a lucrurilor, datorate fie invenției omului, fie forțelor naturii trebuiau să fie cunoscute pentru ca lumea să se apere sau să se adapteze la ele⁴.

La începutul istoriei presei, majoritatea jurnaliștilor și a redactorilor au încercat să scrie articolele în așa fel încât ele să poată constitui pentru ceretătorii din viitor izvoare autentice. În același timp, au urmărit să aibă un rol important în epoca în care au trăit. Ziarele și revistele au constituit factori importanți în îndrumarea și organizarea vieții sociale, politice și intelectuale din epoca lor de apariție. Articolele de popularizare și de informare contribuiau la lărgirea orizontului de cunoaștere a cititorilor, atenuând sentimentul izolării economice și sociale. Realitățile economice și politice din țările mai dezvoltate, angajate pe drumul dezvoltării capitaliste, ajungeau în atenția tuturor celor preocupați de evenimentele cotidiene, indiferent de clasa socială din care proveneau⁵.

Cei mai mulți dintre gazetari, având studii efectuate la universități străine, unde asimilasera ideile moderne ale epocii, erau persoane cultivate, cu vederi largi pe care, prin activitatea publicistică depusă, le transmiteau

¹ Vezi: *A magyar hírlapirodalom első százada (1707–1805)*, [Primul secol al presei maghiare (1707–1805)], Összeállította Dezsényi Béla, Budapest, 1941.

² *A magyar hírlapirodalom első százada (1707–1805)*, [Primul secol al presei maghiare (1707–1805)], Összeállította Dezsényi Béla, Budapest, 1941, p. 5.

³ Dezsényi Béla, *op. cit.*, p. 6.

⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁵ Kóky György, *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795)*, [Începuturile presei maghiare (1780–1795)], Budapest, 1970, p. 6.

cititorilor. Majoritatea redactorilor au păstrat legături strânse cu scriitorii cunoscuți ai epocii. În acea perioadă, în care centrele literare încă nu funcționau, presa a avut rolul de a face publice inițiativele scriitorilor și ale savanților, publicând lucrările și scrisorile lor, care au fost, astfel, aduse la cunoștința publicului larg⁶.

De asemenea, prin comentariile corespondenților de presă care exprimau gustul și gândirea omului obișnuit, se poate urmări reacția publicului larg față de diferitele curente ideologice, culturale din epocă. Neexistând alte documente ilustrative cum ar fi fotografiile, filmele, casetele audio care ușurează cunoașterea epocilor moderne⁷, parcurgerea presei din acea perioadă contribuie și la înțelegerea realităților cotidiene ale vremii. În receptarea curentelor moderne, importanța și credibilitatea presei a fost însă ușor alterată în momentul în care spiritul comercial și-a făcut loc și în această activitate. Pentru configurarea imaginii acestei epoci, rolul pe care l-au jucat publicațiile periodice în transmiterea ideilor și curentelor progresiste este unul care trebuie analizat și studiat.

Genul publicistic, chiar dacă presupune un anume exercițiu stilistic, nu avea însă un caracter literar, având mai degrabă un caracter informativ, transmițând știri, exprimând gânduri sau idei. „Gazeta este unul dintre acei transmițători mari de cultură, prin intermediul căreia, noi europenii am devenit europeni” - afirma August Ludwig Schlözer⁸.

Activitatea publicistică în limba maghiară de dinainte de 1850, chiar dacă la început nu avea decât un rol informativ, prezentând sumar evenimente politice, sociale, economice sau culturale, merită totuși atenția noastră.

Identificarea și enumerarea periodicelor apărute până la revoluția din 1848 este relativ ușoară, acestea apărând într-un număr restrâns.

Primul ziar din Transilvania tipărit în limba maghiară datează din anul 1789⁹ și a apărut la Sibiu, fiind editat de Martin Hochmeister¹⁰. Ulterior a fost mutat la Cluj, împreună cu cei doi redactori, Dániel Fábíán și Elek Cserei, aceștia fiind și funcționari ai guvernului mutat, la sfârșitul anului, la Cluj. Ziarul s-a intitulat *Erdélyi Magyar Hír-Vivő* [Mesagerul maghiar transilvănean].

Cenzura foarte severă existentă la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a contribuit printre altele și la faptul că al doilea ziar în limba maghiară în Transilvania a apărut abia în 1827. *Hazai Híradó*

⁶ *Ibidem*, p. 7.

⁷ Kókay György, *op. cit.*, p. 8.

⁸ *Ibidem*, p. 16.

* Data exactă a apariției este greu de stabilită din cauza colecției incomplete.

⁹ Dezsényi Béla, Nemes György, *A magyar sajtó 250 éve, [Primii 250 de ani ai presei maghiare]*, I, Művelt Nép könyvkiadó, Budapest, 1954, p. 29; Cf. și: Úrmössy Lajos, *A magyar hírlapirodalom kezdete Erdélyben*, In: *Erdélyi Múzeum*, XIV, 1897.

¹⁰ Martin Hochmeister a fost editorul ziarului german *Siebenbürger Zeitung* [Ziarul ardelean], apărut din 1784.

[Monitorul țării], editat la Cluj, l-a avut ca inițiator pe Ferenc Pethe. În 1831 acesta a fost preluat de Sámuel Méhes, un profesor clujean cu vederi liberale. În 1833 ziarul își schimbă numele în *Erdélyi Híradó* [Monitorul transilvănean], devenind principalul organ al opoziției liberale și al mișcării reformiste. În 1842–1843, conducerea ziarului trece în mâna marelui scriitor și publicist Zsigmond Kemény. Din iulie 1848, ziarul apare sub titlul *Kolozsvári Híradó* [Monitorul clujean]. Dar, la două decenii de la apariție, în noiembrie 1848, își încetează apariția. A avut două suplimente: primul *Nemzeti Társalkodó* [Convorbitorul național] a apărut în 1830, fiind un supliment cultural și fiind redactat de Zsigmond Kemény și, al doilea, *Vasárnapi Újság* [Gazeta de duminică], era redactat din 1834 de către savantul Sámuel Brassai. Brassai își propusese ca acest „ziar popular” să răspândească și să popularizeze cunoștințelor printre cititori și a avut un mare succes în epocă.

Un alt ziar în limba maghiară, *Erdélyi Hírlap* [Gazeta transilvăneană], a fost editat în 1838, la Brașov, dar a avut o existență scurtă, apărând doar până la sfârșitul anului 1839. Acest săptămânal a avut și un supliment foarte apreciat în epocă, *Mulattató* [Ziar distractiv]. Trebuie specificat faptul că ziarul maghiar a putut apărea datorită sasului Johann Gött, originar din Frankfurt pe Main, și a breslei sale tipografice care, având permis de editare a gazetelor în limba germană și limba română, a putut obține autorizație și pentru un periodic în limba maghiară. De altfel, acest ziar se poate considera o versiune în limba maghiară a ziarului german *Siebenbürger Wochenblatt*¹¹. Un alt aspect interesant este faptul că redactorii ziarului János Köpe și György Veress și-ar fi dorit ca acesta să fie prima publicație a secuilor, un fel de purtător de cuvânt al intereselor speciale locale ale secuimii, în această ordine de idei aceștia solicitând din partea nobilimii colaboratori, precum și sprijin¹².

În următorii zece ani nu a mai apărut nici un alt ziar în limba maghiară. În capitala Transilvaniei, la Cluj, a continuat să apară *Erdélyi Híradó*, redactat într-un spirit liberal de către Sámuel Méhes, profesor la colegiul reformat și *Múlt és Jelen* [Trecutul și prezentul], apărut la începutul anului 1841, în redacția istoricului Ferenc Szilágyi, un ziar care reflecta fidel politica guvernului, fiind considerat un ziar conservator. *Múlt és Jelen* a fost înființat pe banii autorităților, dar, neavând un program propriu, redactorul acestuia și-a pierdut rapid autoritatea. Se pare că ar fi avut mai mulți abonați în Ungaria decât în Transilvania, critica la adresa liberalilor care încercau să discrediteze aristocrația din Transilvania ajungând uneori până la atacuri tendențioase. Din această cauză nu a avut prea mulți susținători la Cluj. *Múlt és Jelen* a fost un ziar nepopular, redactorul Ferenc Szilágyi trebuind să se

¹¹ *Studii de istorie a naționalității germane*, I, p. 388.

¹² Kristóf György, *Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig*, [Istoria presei maghiare până la ...], Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T. nyomása, Cluj-Kolozsvár, 1939, p. 7.

refugieze din fața iritației generale provocate; cu toate că, după izbucnirea revoluției, și-a schimbat titlul în *Jelen* [Prezentul], sugerând dorința de adaptare la mentalitățile vremii, transformările sale n-au fost semnificative. Aceste două ziare clujene au avut și suplimente, *Nemzeti Társalkodó* [Convorbitorul național], pentru *Erdélyi Híradó*, respectiv *Hon és Külföld* [Patria și străinătatea] pentru *Múlt és Jelen*.

Ziarul *Erdélyi Híradó* a devenit purtătorul de cuvânt al opoziției mai ales începând cu 1842, dată la care, după exemplul lui Lajos Kossuth, Zsigmond Kemény și Lajos Kovács (colaboratorul lui István Széchenyi) au introdus articolul de fond¹³. Aceste articole au trezit atenția cenzurii, reformatorul Kemény punându-și semnătura pe 44 din cele 104 articole, fapt care a condus la anchetarea sa; astfel, după 1843 Kemény a trebuit să se retragă. Domokos Teleki a preluat ziarul și, începând din 1847, a publicat, aproape în exclusivitate, știri dietale. După revoluție, *Erdélyi Híradó*, ziarul cel mai vechi din Transilvania până în acel moment, își schimba denumirea în *Kolozsvári Híradó* [Monitorul clujean]. Acest ziar, apreciat și în străinătate, a avut un nivel foarte bun.

Anul 1848 a adus schimbări radicale pe toate planurile. După izbucnirea revoluției, s-a promulgat imediat și principiul libertății presei. Astfel, presa cotidiană a dobândit un rol deosebit de mare în informarea maselor și în formarea opiniei publice. Se poate afirma faptul că, cronică evenimentelor din acea perioadă, a întâmplărilor reale, dar și a zvonurilor, inerente în asemenea timpuri tulburi, este oglindită în coloanele ziarelor, și gazetelor. Este o caracteristică generală a activității publicistice din acei doi ani revoluționari că, pe de o parte, în toiul evenimentelor furtunoase, s-au strecurat în coloanele ziarelor pe lângă fapte și evenimente veridice, știri nesigure și false sau chiar zvonuri, iar pe de altă parte, aceste evenimente erau comentate prin prisma anumitor interese de grup, de partide și mai ales naționale.

În timpul revoluției pașoptiste, presa maghiară era de diferite orientări. O bună parte a presei aparținea grupărilor radicale (după categorisirile de astăzi am putea afirma că erau de stânga), care urmăreau adâncirea revoluției, din toate punctele de vedere, manifestându-și de multe ori nemulțumirea față de politica guvernelor și intransigența față de liberalii moderați. În problema națională, în problema cea mai complexă și cea mai disputată a revoluției din Transilvania, aceste grupări, respectiv organele lor de presă se situau pe o poziție mai realistă decât guvernele revoluționare maghiare.

Liberalizarea presei a permis apariția mai multor periodice într-un timp relativ scurt, dar, pentru unele dintre ele și cu o existență foarte scurtă. În Transilvania, un astfel de caracter l-a avut ziarul *Ellenőr* [Controlorul], care a apărut la Cluj ca al treilea periodic, primul cotidian, de fapt, în intervalul 1

¹³ Conducerea a fost preluată practic de un triumvirat: Zsigmond Kemény, Mihály Szentiváni și Lajos Kovács (Antal Árpád, *A magyar irodalom a reformkorban és 1848–49-ben* [Literatura maghiară în epoca reformelor și a revoluției din 1848–49], București, 1979, p. 183).

mai - 15 noiembrie 1848, redactat de tânărul istoric László Kőváry, iar apoi de Dániel Dósa. Ziarul clujean reprezenta în multe privințe curentul promovat de scriitori care au jucat un mare rol în izbucnirea și, mai ales, în pregătirea ideologică a revoluției, în publicația *Március Tizenötödike* [Cincisprezece Martie] din Pesta.

După această dată, timp de o lună și jumătate, nu a mai apărut nici un periodic în Transilvania. Crăciunul anului 1848 a adus o schimbare majoră, generalul Bem a intrat în Cluj, trupele habsburgice fiind alungate până la Tihuța. Din 28 decembrie și-a făcut apariția un nou cotidian, cu titlul *Honvéd*, fiind redactat de Ferenc Ocsvay. Acest ziar își va continua apariția fără întrerupere până în 14 august 1849, fiind, de altfel, pe perioada luptelor, ziarul cu cea mai constantă apariție. Cotidianul *Honvéd* a fost editat din inițiativa generalului Bem, prin urmare reprezenta politica și linia preconizată de guvernul revoluționar maghiar, îndeosebi a lui Lajos Kossuth. Drept model îi servea *Kossuth Hírlapja* [Ziarul lui Kossuth], cel mai răspândit ziar maghiar din acel timp, al cărui redactor principal a fost scriitorul de renume József Bajza.

Gazetele mai vechi care au continuat să apară și în timpul revoluției, cum a fost *Kolozsvári Híradó*, continuatorul ziarului *Erdélyi Híradó*, apărut sub acest titlu, începând cu 1 iulie 1848, au reprezentat presa liberală. Redactorii ziarului *Kolozsvári Híradó* au fost însă preocupați mai mult de problemele specific transilvănene. Istoriografia consemnează câteva numere ale cotidianului care se ocupă de activitatea lui Nicolae Bălcescu, despre tratativele sale dure pentru realizarea unui front comun împotriva acelor forțe care au vrut înăbușirea revoluției de la 1848-49¹⁴.

Din luna aprilie și până în 18 iunie 1849, la Brașov a apărut bisăptămânalul *Brassói Lap* [Foaie brașoveană], redactat de Károly Veszely. În luna mai a anului 1849, la Șumuleu Ciuc a apărut săptămânalul *Hadi Lap* [Foaie de război]. A avut o existență scurtă, în iulie acesta încetând să mai apară. Din suplimentul acestuia, *Csiki Gyutacs* [Focul din Ciuc], au apărut doar trei numere¹⁵.

În iunie 1849, la Târgu Secuiesc a apărut *Székely Hírmondó* [Monitorul secuilor], al treilea periodic, dar și acesta a avut o existență efemeră, apărând doar cu patru numere.

Evident, în această perioadă, ziarele au publicat, în primul rând, știri de pe câmpul de luptă, iar ceea ce este interesant, spre sfârșitul existenței sale *Honvéd* a publicat știrile în limbile maghiară și germană, în paralel.

La Cluj, până la finalul revoluției a mai apărut, sub conducerea lui Miklós Krizbay, un singur periodic, *Szabadság* [Libertatea]. A avut însă o viață foarte scurtă, de numai două săptămâni (1-14 august 1849). După acest

¹⁴ *Honvéd* din 11 iulie 1849; numerele 1, 2, 6, 8 august 1849; Cf. și Gh. Bodea, Avram Iancu și Clujul, In: Bălcescu și Transilvania, Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu, vol. IV, Bălcești de Topolog - Cluj-Napoca, 1976, p. 21-34.

¹⁵ Csucsujá István, *Csiki Gyutacs*, Székelyföld, 1992, p. 185.

moment nu a mai apărut nici un periodic în limba maghiară până la data de 19 noiembrie 1849¹⁶, când a început să apară *Kolozsvári Lap* [Foaie clujeană], cu suplimentul *Népbarát* [Amicul poporului]. Și existența acestuia, ca și a celorlalte publicații din această perioadă, a fost una efemeră, *Kolozsvári Lap* apărând timp de doar câteva luni. După înfrângerea revoluției, până la reluarea activității publicistice productive din Transilvania, vor trece aproape zece ani.

Nu putem încheia această parte a lucrării fără să ne oprim asupra celei mai valoroase reviste pentru istoria culturală transilvăneană a acestei epoci. Este vorba de *Erdélyi Múzeum* [Muzeul Ardelean]¹⁷. Titlul acesta va fi purtat, în a doua parte a secolului al XIX-lea, tot de o publicație de importanță deosebită, ideile progresiste ale lui Gábor Döbrentei fiind determinante în continuarea și dezvoltarea revistei. Primul număr al revistei editată de Gábor Döbrentei a apărut la Cluj, în 1814, iar ultimul, al zecelea, în 1818, la Pesta¹⁸. Prin publicarea celor mai bune texte, redactorul și-a propus drept scop mobilizarea și dezvoltarea literaturii științifice în limba maghiară, considerând că, în comparație cu publicațiile științifice apărute în alte limbi, a rămas în urmă¹⁹. Repertoriul tematic al revistei a fost stabilit într-un mod riguros și cuprindea biografia unor personalități marcante din țară și din străinătate, prezentări ale altor popoare, comentarii explicative privind istoria Transilvaniei, texte de filologie, poezie, prezentări de autori străini (din literatura italiană, franceză, engleză, germană), povestiri cu învățătură morală, cronica lucrărilor străine despre maghiari sau despre Transilvania, texte educative, precum și scrisorile redacției, cuprinzând informații sau comentarii utile²⁰. De asemenea, numerele vor fi ilustrate cu portrete ale personalităților importante pentru comunitatea maghiară (vor fi reproduse în paginile revistei, printre altele, portretul episcopului Ignác Batthányi, al contelui Ferencz Teleki sau al contelui József Teleki). Revista a putut apărea cu sprijinul unor donații generoase²¹. Literele pentru tiparniță au fost făcute de Samuel Falka de Bikfalva în atelierul Universității din Buda, iar hârtia provenea de la moara de hârtie din Cluj. Pál Szemere, care încercase, fără succes, să înființeze o revistă la Pesta, i-a cedat lui Döbrentei colecția sa. Nu vor fi publicate lucrări care sunt împotriva religiei, țării sau domnitorului²².

În prefața ultimului număr scris la Târgu-Mureș, Döbrentei rezumă rezultatele obținute, dar și greutățile întâmpinate în redactarea revistei. Un

¹⁶ Kristóf György, *Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig*, [Istoria presei maghiare din Transilvania până la dualism], Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T. nyomása, Cluj-Kolozsvár, 1939, p. 18.

¹⁷ *Erdélyi Magyar Irodalmi Lexikon*, I, 1981, p. 508.

¹⁸ Antal Árpád, *op. cit.*, p. 188–189; *Erdélyi Múzeum 1814–1818* (Introd. și culegere de Benkő Samu), Kriterion, București, 1979.

¹⁹ *Erdélyi Múzeum*, 1814, p. 2–3.

²⁰ *Ibidem*, p. 3–5.

²¹ *Erdélyi Múzeum*, 1814, p. 6.

²² *Ibidem*, p. 8.

grup de oameni entuziaști, din care îi amintim pe profesorul de matematică Lázár Buzna, medicul Sámuel Gyarmathy, profesorul de filosofie István Lengyel, istoricul Dávid Molnos, profesorul de literatură greacă, latină și de istorie Ferencz Szilágyi, Emil Buczy, învățătorul fiului contelui István Kornis și András Szabó, bibliotecarul contelui cancelar Sámuel Teleki, se adunau săptămânal sau lunar în locuința sa, citind și discutând lucrările propuse spre publicare, elaborând critici constructive privind îmbunătățirea conținutului și a formei acestora. Această formă de colaborare colectivă e dată ca exemplu²³. Döbrentei afirmă că există destule talente, doar că acestea nu sunt sprijinite și ajutate să se dezvolte din cauza unei educații aristocratice care nu consideră necesară lectura cărților în limba maghiară. Pentru practicarea limbii și pentru sprijinirea aceluia care nu au terminat școala sau au uitat ce au învățat, Döbrentei consideră necesară publicarea cursurilor de limba maghiară, afirmând că revenirea cu o minte maturizată asupra materialelor didactice existente în forma tipărită este extrem de utilă pentru înprospătarea și dezvoltarea cunoștințelor. În plus, consideră redactorul revistei, o educație liberală ar putea forma mai mulți oameni cu o morală și cultură științifică capabilă să susțină patria și să reprezinte națiunea în fața străinilor²⁴.

Sub titlul *Erdélyi Múzeum* mai apare, în anul 1856, în ziarul *Magyar Futár* [Curierul maghiar], o rubrică de divertisment. Tematica suplimentului *Erdélyi Múzeum* nu prezintă o valoare prea însemnată – a fost o publicație literară, având un conținut variat; poeziile, nuvelele, articolele de istorie și științe ale naturii sau scurtele caracterizări ale unor autori rămași anonimi nu prezintă o valoare literară prea mare. Meritul incontestabil al acestui supliment a fost acela că în paginile sale s-a publicat articolul lui Imre Mikó despre înființarea *Erdélyi Muzeum* [Muzeul Ardelean], unul dintre cele mai importante puncte de reper pentru istoria acestei societăți culturale. În numerele 1 și 2, Imre Mikó a prezentat cu concizie istoricul problemei, descriind obiectivele și atribuțiile viitoarei societăți și făcându-și totodată publică importanta donație²⁵.

Activitatea publicistică și presa în a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Efectele politice ale absolutismului, instaurat imediat după înfrângerea revoluției, au fost dramatice, conducând la scăderea activității publicistice. Politica centralizatoare, ordonanțele derutante privind publicațiile periodice au condus la nesiguranță și teamă, la practicarea unei „citiri printre rânduri”.

Conform ordonanței imperiale din 6 iulie 1851, presa va rămâne „liberă”, dar controlul acesteia a trecut în mâinile guvernatorilor provinciali.

²³ *Erdélyi Múzeum*, 1818, p. 5–6.

²⁴ *Ibidem*, p. 14–15.

²⁵ Vezi studiul introductiv al lui Benkő Samu, *Erdélyi Múzeum 1814–1818*, Kriterion, Bukarest, 1978.

Aceștia aveau autoritatea să interzică periodicul timp de trei luni, dacă în prealabil, considerând că prin materialele publicate se manifestă o anumită ostilitate față de unitatea și integritatea imperiului, față de fundamentele societății, religia, etica, liniștea și ordinea publică²⁶, fuseseră emise două avertizări scrise.

În 1850 a fost introdus impozitul pe mica publicitate și din 1858 timbrul pe gazetă, ceea ce a condus la o creștere a prețului abonamentelor și, implicit, la scăderea numărului cititorilor.

Sunt de remarcat totuși și câteva aspecte pozitive ale acestei perioade, cum ar fi, de pildă, atragerea spre lectură a locuitorilor de la sate care, prin exemplul unor nobili sau intelectuali, retrași după revoluție la sate, încep să manifeste un interes crescut față de lectură. Se înmulțesc, astfel, publicațiile cu caracter popular, edițiile populare, foile populare (din păcate, nu toate de calitate). Se remarcă și o extindere a rețelei căilor de comunicație, dar și apariția unor gazete oficiale, precum și a scrierilor cu conținut satiric a căror țintă o reprezintă politica absolutistă și reprezentanții acesteia, funcționarii oficiali și poliția.

În general, situația presei maghiare transilvănene din această perioadă, cantitatea și calitatea publicațiilor apărute, este surprinzătoare²⁷.

Din cele nouă publicații periodice apărute în limba maghiară, doar una apărea în Transilvania, la Cluj. E vorba de gazeta *Kolozsvári Lap* [Foaie clujeană], cu suplimentul său *Népbarát* [Amicul poporului]. La mijlocul anului 1852 își sistează însă apariția.

Urmează un „interregnum”²⁸ de câteva luni (din iulie până în septembrie), timp în care nu a apărut nici un periodic. Această pauză se va mai repeta, fiind ceva mai lungă; ea a început în primăvara anului 1855 și a ținut până în aprilie 1856. Această situație regretabilă în plan publicistic s-a datorat în mare parte situației politice a vremii. Starea de asediu, proclamată după înfrângerea revoluției, a ținut până la data de 15 decembrie 1854²⁹. Cărmuirea Transilvaniei subjugate a fost preluată de Ludwig Wohlgemuth, care pedepsea și recompensa după bunul lui plac. Cenzura militară a fost schimbată cu cea a poliției.

În aceste condiții, o singură gazetă, *Kolozsvári Lap*, a rezistat, redactorul ei, Sámuel Makoldy, promițând în declarația-program „posibilul cu min-

²⁶ Dezsényi Béla, Nemes György, *A magyar sajtó 250 éve*, [Primii 250 de ani ai presei maghiare], I, Múvelt Nép könyvkiadó, Budapest, 1954, p. 127.

²⁷ Kristóf György, *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolútizmus korában. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok*, [Presă transilvăneană în perioada absolutismului. Ziare apărute la Cluj], Extras din *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, VI, nr. 1/2, p. 1.

²⁸ Kristóf György, *Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig*, [Istoria presei maghiare din Transilvania până la ...], Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T. nyomása, Cluj-Kolozsvár, 1939, p. 18.

²⁹ Idem, *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolútizmus korában. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok*, [Presă transilvăneană în perioada absolutismului. Ziare apărute la Cluj], Extras din *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, VI, nr. 1/2, p. 3.

tea lucidă”³⁰. Înțelegerea corectă a prezentului devenea cheazășia unui viitor mai bun. Unul din scopurile principale era informarea maselor populare privind situația existentă. Gazeta cuprindea trei rubrici: *Ausztriai birodalom – Hivatalos*, [Imperiul Austriac – Oficial], *Nem hivatalos* [Neoficial] și *Hírdetések* [Mica publicitate]. Se înțelege de la sine că prima parte, cea oficială, a fost cea mai extinsă, conținând actele guvernamentale și ordinele emise de Julius Jacob von Haynau, Ludwig Wohlgemuth, Carl Schwarzenberg, precum și sentințele tribunalului militar³¹.

Rubrica neoficială, prezentând știri de politică internă și externă, trebuia să fie și ea autorizată și să reprezinte punctul de vedere al politicii imperiale și al comandamentului militar. Totuși, datorită acestei rubrici cititorii reușeau să se informeze asupra evenimentelor pe care le urmăreau cu îngrijorare. Știrile de interes social, literar sau artistic, reportajele despre învățământul clujean sau despre ședințele Camerei de Comerț și Industrie, informații despre înființarea cazinourilor sau despre seratele dansante erau, în general, foarte scurte.

Gazeta a încetat să mai apară atât din cauza cenzurii, cât și ca urmare a concurenței gazetelor din Pesta (mai puțin cenzurate). Lipsa fondurilor a constituit, de asemenea, un factor deloc de neglijat în sistarea acestei publicații³².

Suplimentul săptămânal *Népbarát* a încercat să calce pe urmele periodicului *Vasárnapi Újság* [Gazeta de duminică] a lui Sámuel Brassai, dar fără succes însă. Și-a propus să informeze populația despre drepturile și îndatoririle sale, publicând însă și articole care să cuprindă informații practice și utile pentru proprietarii agricoli și crescătorii de animale (sfaturi pentru eliminarea moliilor, pentru stingerea incendiilor, sau pentru mulgerea vacii nărăvașe, date privind nutrețul animalelor), dar și diverse informații din industrie și comerț. Fiecare număr se deschidea cu un citat de patru rânduri din poeți maghiari clasici sau străini (Horatius, Cicero, Schiller). După 26 de numere, acest supliment și-a încetat apariția.

După încetarea apariției ziarului *Kolozsvári Lap*, din toamnă, Áron Berde, profesor la colegiul unitarian (primul rector-magnificus al universității din Cluj), debutează în activitatea publicistică redactând gazeta *Hetilap* [Foaie săptămânală]. Spre deosebire de *Kolozsvári Lap*, noua gazetă nu se ocupa

³⁰ „józanon lehetségest”.

³¹ Kristóf György, *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolútizmus korában. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok*, [Presa transilvăneană în perioada absolutismului. Ziare apărute la Cluj], Extras din *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, VI, nr. 1/2, p. 3–4. Cu privire la atmosfera politică și acțiunile de represivitate vezi pe larg: Wass Pál, *Fegyverek alatt* [Sub armă], Ed. studiul introd. Csetri Elek, Kriterion, Bukarest, 1975.

³² Kristóf György, *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolútizmus korában. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok*, [Presa transilvăneană în perioada absolutismului. Ziare apărute la Cluj], Extras din *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, VI, nr. 1/2, p. 5.

deloc de politică, fiind destinată să fie purtătoarea de cuvânt al Camerei de Comerț și Industrie³³.

Din martie 1853, începând să publice și articole științifice, artistice sau beletristice, conținutul gazetei s-a îmbogățit simțitor. Atenția redacției s-a extins și asupra activității teatrale, implicându-se, în plus, și în propaganda privitoare la educația femeilor. Serialul de articole „Falusi gondolatok” [Gânduri sătești] trata tema vieții spirituale din Transilvania. Beletristica era reprezentată de poezii lirice și epice, de nuvele originale sau traduse. Colaboratorii gazetei, în condițiile politice vitrege, se străduiau să transmită cititorilor toate informațiile de interes general, dar și de formare spirituală și morală în promovarea cauzei naționale comune. Doi dintre ei, Dániel Dósa și László Kóváry, au servit interesele maghiare cu cinste, însuflețire, cunoștințe bogate și perseverență susținută³⁴.

Importanța săptămânalului constă, în primul rând, în valoarea colaboratorilor săi, intelectuali și scriitori care, stabilindu-se în Transilvania, s-au folosit de *Hetilap* pentru desfășurarea activității publicistice. De altfel, această gazetă constituie singura sursă care ne permite să ne formăm o imagine concretă despre starea spiritului maghiar din aceea vreme. Cum era viața socială în acei ani, când s-a terminat doliul național, când s-a reluat viața mondenă, când a avut loc primul bal public la Cluj (1854) sau când s-au deschis casminele, sunt date care ne ajută în conturarea unei imagini cotidiene a societății maghiare a vremii³⁵. Știrile despre concerte susținute sau spectacolele circuitului pot constitui, de asemenea, reperi importante în istoria societății maghiare transilvănene.

După doi ani și jumătate de apariții neîntrerupte, și acest periodic își sistează, la 31 martie 1855, apariția. Dezinteresul publicului față de *Hetilap* poate fi explicat și prin absența în coloanele sale a informațiilor de natură politică. Numărul abonamentelor la presa în limba maghiară din afara Transilvaniei era aproape la fel de mare, motivul constituindu-l și faptul că ziarele din Pesta se ocupau numai de politică, iar cenzura aici era mult mai îngăduitoare. Presa maghiară nu s-a bucurat de libertate nici la Pesta, dar cenzorii erau mai toleranți, unele evenimente din Transilvania fiind tratate cu mai multă libertate și chiar mai în profunzime decât gazetele clujene, în *Kolozsvári Lap* sau *Hetilap*.

Urmează iarăși o perioadă, de aproape un an de zile, în care lipsește în Transilvania orice publicație periodică în limba maghiară. Politica centralizatoare austriacă a avut drept urmări și faptul că în perioada cuprinsă iulie 1852 și aprilie 1856 nu exista în Transilvania nici un periodic cu conținut politic (ziarul *Hetilap* nu poate fi considerat periodic politic).

³³ Vezi: Mátrai László, *A kolozsvári egyetem és az európai tudományosság [Universitatea din Cluj și viața științifică europeană]*, In: *Erdély magyar egyeteme*, p. 187–207.

³⁴ Cf. și Ludovic Báthory, *Camera de Comerț, Industrie și Agricultură Cluj 1850–2000. Monografie*, Cluj-Napoca, 2000.

³⁵ *Ibidem*, p. 8.

Situația socială și politică s-a îmbunătățit în a doua jumătate a anilor '50, cenzura slăbind ușor în intensitate. E perioada în care redactorii Berde, Dósa, Kőváry încep să publice și scrieri cu temă politică, în care se schimbă profilul periodicelor, ceea ce trezește și interesul cititorilor.

Din aprilie 1856 a început să apară gazeta *Kolozsvári Közlöny* [Buletin clujean] care, chiar din primul moment al existenței sale, s-a dovedit a avea un înalt nivel. Proprietarul editor Áron Berde, iar Károly Szász era redactorul acesteia.

La început a apărut de două ori pe săptămână apoi, din aprilie 1857, a crescut la trei numere pe săptămână. În apelul adresat publicului se menționa și faptul că de o bună bucată de vreme în Transilvania nu exista niciun periodic maghiar. Ziarul se dorea a fi un „loc de adunare spirituală”, în care să se poată schimba idei, sentimente, gânduri. Urmărea să devină buletinul, dar și susținătorul asociațiilor culturale sau sociale existente, iar pentru cele în devenire un imbold și sprijin. Își dorea de asemenea să militeze pentru frăția dintre națiunile din Transilvania³⁶. Entuziasmul și ardoarea cu care redactorul justifica apariția noului periodic este demnă de apreciat.

Succesul acestui periodic a depins, în primul rând, de calitățile redactorului, de conținutul interesant și bogat în informații politice, dar și de atitudinea mai îngăduitoare a guvernului și a cenzurii față de conținutul său. În 1856, presiunile venite din partea autorităților absolutiste au scăzut într-o oarecare măsură, aceste semne resimțindu-se și în Transilvania. Unul din efectele acestei relaxări la nivel politic a constat în acordarea amnistiei, la început doar unora, devenind apoi generală, retrocedarea bunurilor, continuând cu acordarea unor autorizații de editare, de exemplu, simultan, lui Áron Berde și lui Károly Vida, pentru publicarea unui ziar politic.

Nivelul calității ziarului *Kolozsvári Közlöny* [Buletin clujean], structura acestuia, bogăția conținutului, precum și nivelul spiritual pe care-l emana au fost pe deplin apreciate. Pe lângă articolul de fond, pe lângă știrile politice, culturale sau cele de importanță locală sau națională, știrile externe, rubrica de corespondență din provincie – foarte la modă în acea perioadă –, întregul conținut al ziarului a accentuat varietatea și calitatea rubricilor sale.

Ziarul a avut un succes semnificativ, totuși, după patru luni, la numărul 27, acesta, în mod neașteptat, și-a încetat apariția³⁷. Motivul, ținut secret, pare să fi fost cearta dintre cei doi redactori. Editorul Berde a suspendat ziarul; în ceea ce-l privește pe Vida, acesta a continuat editarea gazetei sub un alt titlu: *Kolozsvári Magyar Futár* [Curierul maghiar clujean]. Conflictul dintre cei doi redactori nu s-a stins însă. Astfel, la rândul său, Berde a republicat, începând cu 1 octombrie 1856, *Kolozsvári Közlöny*, dar într-o formă nouă și cu un

³⁶ Kristóf György, *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolútizmus korában. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok*, [Presa transilvăneană în perioada absolutismului. Ziare apărute la Cluj], Extras din *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, VI, nr. 1/2, p. 10.

³⁷ *Ibidem*, p. 11.

format mai mare. Proprietarul editor a continuat să fie Áron Berde, printre membrii redacției numărându-se Dániel Dósa, Mihály Fekete, Ferenc Gyergyai, Sándor Halmágyi, János Kriza și József Vass. Au mai colaborat Gábor Baczó, contele János Bethlen și Farkas Bethlen, Gergely Herepei, contele Imre Mikó și alți aristocrați, iar mai târziu oameni de mare prestație literară și științifică, ca János Arany, Pál Erdélyi, Pál Gyulai, baronul Balázs Orbán. Acesta din urmă trimitea articole chiar din Constantinopol³⁸.

Seriozitatea conținutului politic, prestigiul și popularitatea ziarului s-a datorat în mare parte prestigiului și colaborării cu Imre Mikó la redactarea sa. Acesta a semnat pe 1 octombrie un editorial în care își exprima sprijinul oferit lui Berde și ziarului său, făcând ca noul ziar să devină, pentru acea perioadă, în mod oficial, purtătorul de cuvânt al maghiarimii din Transilvania³⁹.

Vida va continua cu vioiciunea și prospețimea proprii caracterului său să publice ziarul *Kolozsvári Magyar Futár*, dar cu un titlu prescurtat: *Magyar Futár* [Curierul maghiar].

La sfârșitul anului 1856, datorită schimbării atmosferei politice, dar și ca urmare a unei redactări corecte, moderne și profesioniste, amândouă ziarele aveau peste 400 de abonați.

Structura celor două gazete a fost asemănătoare și, cu mici excepții, își împărțeau aceiași colaboratori. Cei mai productivi dintre ei au fost: Sándor Balázs (poezii, nuvele, articole de fond), László Barcsay (poezii), Lajos Medgyes (poezii și editoriale), Miklós K. Papp (nuvele, articole de fond), László Kóváry (istorie, editoriale), Sándor Rivnyák (nuvele, traduceri)⁴⁰. Însemnările critice, satirice, acuzele reciproce nu au depășit limita bunului simț. Până la urmă, aceste polemici au contribuit la stimularea vieții culturale și intelectuale maghiare.

Din luna octombrie a anului 1856, în ziarul *Magyar Futár* a apărut și o rubrică de divertisment, cu titlul *Erdélyi Múzeum* [Muzeul ardelean]. *Erdélyi Múzeum* a apărut prima dată ca supliment săptămânal al ziarului *Kolozsvári Közlöny*, Vida editându-l și în perioada în care ziarul nu apărea, pentru ca, la sfârșitul lunii septembrie 1856, suplimentul să fie asimilat rubricii de divertisment a ziarului *Magyar Futár*.

Suplimentul *Erdélyi Múzeum* a fost o publicație literară cu un conținut variat⁴¹. Dintre articolele critice merită menționată recenzia lui László Sági, o

³⁸ Szabó T. Attila, *Az Erdélyi Múzeum Egyesület története [Istoria Asociației Muzeului Ardelean]*, In: *Erdély Magyar Egyeteme*, p. 139–152.

³⁹ Jancsó Elemér, *Irodalomtörténet és időszzerűség. Irodalomtörténeti tanulmányok [Istoria literaturii și actualitate. Studii de critică literară]*, Kolozsvár, 1972, p. 190–200.

⁴⁰ Lajos Medgyes s-a făcut cunoscut prin eforturile sale depuse pentru împăcarea popoarelor în timpul revoluției de la 1848–1849. Vezi: *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1961, p. 115–116; Miklós K. Papp va fi cel mai important ziarist din Cluj în epoca dualistă, redactorul periodicului *Magyar Polgár* [Burghezul maghiar].

⁴¹ Kristóf György, *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolútizmus korában. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok, [Presă transilvăneană în perioada absolutismului. Ziare apărute la Cluj]*, Extras din *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, VI, nr. 1/2, p. 13.

analiza critică a scrierii contelui Gábor Kemény, intitulată „Nemzetek fejlődése” [Evoluția națiunilor] care, la rândul său, a făcut prezentarea critică a operei lui József Eötvös, intitulată „A XIX. sz. uralkodó eszméi”, care trata impactul ideilor predominante ale secolului al XIX-lea asupra funcționării statului⁴².

După cum am mai amintit, meritul cel mai însemnat al suplimentului a fost acela că a publicat importanta intervenție a contelui Imre Mikó privind intenția sa de a înființa un muzeu maghiar în Transilvania pentru încurajarea culturii maghiare (Erdélyi Múzeum). Este prima menționare publică a acestei importante acțiuni.

Anul 1856 este un an de o importanță deosebită în viața spirituală a maghiarimii, precum și în dezvoltarea presei transilvănene⁴³.

Prin atitudinea lui tolerantă, aristocratică și prin simpatia pe care a arătat-o aristocrației maghiare, prințul Carl Schwarzenberg, un militar cu experiență administrativă, cult și cu vederi largi, a făcut ca sistemul politic absolutist să devină mai suportabil. El a fost numit, în 1851, guvernatorul Transilvaniei în urma morții subite a lui Ludwig Wohlgemuth și avea legături strânse cu aristocrația maghiară.

Maghiarimea din Transilvania, cu un simț politic inteligent, s-a folosit de acest moment psihologic favorabil și a început să se organizeze, asociațiile existente deja (Erdélyi Gazdasági Egylet – Societatea Economică Ardeleană și Kereskedelmi és Ipartársulat – Asociația Comercială și Industrială), desfășurându-și activitățile într-un mod mai dinamic și eficient⁴⁴. Mișcările spiritului maghiar se vor grupa în jurul contelui Imre Mikó⁴⁵. S-a inițiat publicarea, simultan, a trei ziare și s-a stabilit ca cea mai importantă și urgentă misiune să fie înființarea muzeului Erdélyi Múzeum [Muzeului Ardelean]⁴⁶. Astfel, începând cu anul 1856, Clujul și maghiarimea din Transilvania vor avea în permanență unu sau, cel puțin, două ziare politice.

Până la dispariția sa în 1873, ziarul cu impactul cel mai mare la public a continuat să-l dețină *Kolozsvári Közlöny*. Caracterul semi-oficial sau oficial al periodicului reiese și din faptul că hotărârile, comunicatele și rapoartele despre teatru și societatea Erdélyi Múzeum apar pentru prima oară în paginile acestui ziar. De aici erau preluate ulterior de *Magyar Futár*, iar apoi de *Korunk*. *Kolozsvári Közlöny* era mult mai răspândit și mai citit decât ziarul *Magyar Futár* (cheltuielile acestuia fiind mai bine acoperite prin abonamente decât la *Magyar Futár*).

⁴² După ce a părut în 1851 în Viena, cartea lui József Eötvös (*A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államhatalomra* [Impactul ideilor predominante ale secolului al XIX-lea asupra statului], 1–2, Pest, 1851, 1854) a apărut și în limba maghiară și a exercitat o mare influență în rândul celor de orientare liberală, anticonservatoare. Gábor Kemény făcea parte din conservatorii cei mai influenți.

⁴³ Kristóf György, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁴ Báthory Ludovic, *op. cit.*, p. 83.

⁴⁵ Szabó T. Attila, *op. cit.*, p. 141.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 139.

Redactorii ziarului *Kolozsvári Közlöny* s-au schimbat destul de des. După Áron Berde, urmează Dániel Dósa, apoi în locul său vine Józsa Oroszhegyi, dar neacceptat de autorități⁴⁷, urmează Ferenc Ocsvai și, mai apoi, László Kóváry, din nou Dániel Dósa. Din 1868, József Sándor devine principalul redactor al gazetei. Ziarul *Magyar Futár* a funcționat timp de patru ani, continuând să apară până la sfârșitul anului 1859. În mod oficial, a fost redactat, în tot acest timp, de Károly Vida, cu toate că, în realitate, în ultimele cinci trimestre, redactorul său a fost Mihály Finály. Numele acestuia nu apărea însă în calitate de redactor. Din lipsă de abonați, ziarul își va înceta apariția.

O nouă etapă de dezvoltare în publicistica maghiară din Transilvania o reprezintă și periodicul *Színházi Közlöny* [Buletin teatral], apărut la 5 noiembrie 1859. După abia cinci luni de funcționare, acesta își sistează însă apariția, ultimul număr apărând la 31 martie 1860. În afara zilei de vineri, când nu existau reprezentații teatrale, *Színházi Közlöny* apărea zilnic. Redactorii săi au fost, pe rând, Mihály Havi și, mai apoi, Miklós K. Papp. *Színházi Közlöny*, emblematic pentru cultura maghiarilor din Transilvania, s-a născut din interesul comunității pentru teatrul clujean. Prin cronicile sale dramatice, acest buletin oferă astăzi o imagine sugestivă asupra repertoriului dramatic al teatrului clujean.

Regăsim incluse în ultimele pagini ale fiecărui număr programele, afișele de teatru. S-au publicat în acest buletin lucrări originale sau traduceri de piese de teatru, farse, articole despre dramaturgie (dramaturgul Richelieu, tradus din germană de Ede Paulai), dar și nuvele scurte, poezii, știri literare, anecdote, lista actorilor invitați.

Articolele erau preluate uneori din alte periodice. Se observă acest lucru prin susținerea cultului lui Kazinczy, dar și prin răspândirea spiritului și a obiectivelor societății Erdélyi Múzeum. Tot din acest periodic aflăm despre interesul boierilor români din București față de opera maghiară. Probabil turneul trupei lui Havi în 1860 este și o consecință a acestui interes⁴⁸. În istoria presei maghiare, *Színházi Közlöny* este predecesorul revistelor de teatru (cel mai vechi periodic de acest gen este *Színfűzér*, apărut la Cluj în 1846).

Următorul ziar care, în ordine cronologică, apărea în 1860, *Korunk* [Epoca noastră] a fost redactat de Mihály Fekete (institutor la familia Bethlen, timp de zece ani)⁴⁹. În 1862, fiind numit profesor de colegiu, Mihály Fekete renunță la ziar, activitatea sa fiind preluată, până la sfârșitul anului 1867, de László Kóváry. Nici din punct de vedere al tehnicii de lucru, nici din cel al direcției spirituale gazeta *Kolozsvári Közlöny* nu a suferit modificări la schimbarea redactorilor. Se constată totuși modificarea formatului care, față de cel

⁴⁷ Józsa Oroszhegyi (1822-1870) a fost medic în armata revoluționară, s-a refugiat în Moldova și a intrat în slujba Curții voievodale de Iași.

⁴⁸ Kristóf György, *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolútizmus korában. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok* [Presa maghiară în perioada absolutismului. Ziare apărute la Cluj], Extras din *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, VI, nr. 1/2, p. 17.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 15.

inițial, devine ceva mai mare. Colaboratorii ziarului erau cunoscuți și proveneau de la celelalte ziare și reviste. Conte Domokos Teleki și-a publicat cercetările privitoare la răscoala lui Horia⁵⁰, savantul Sámuel Brassai a publicat articole în care încerca să demonstreze că și sufletul este nemuritor, nu numai materia. La ziar a colaborat și Károly Szabó, acesta fiind numit și director-biblioteca al societății Erdélyi Múzeum Egylet⁵¹.

Începând cu anul 1864, ziarul *Korunk* deținea aproape în permanență o rubrică de divertisment, rubrică în care se publicau versuri, articole literare sau științifice, dar și analize critice (de exemplu, scrierea lui Károly Boner, bazată pe experiențe proprii «Transilvania and its people» apărută în numărul din 14 martie 1866).

La început, *Korunk* a fost un periodic foarte apreciat, dar, după ce Kóváry a început să pledeze în favoarea acțiunii și a ieșirii din pasivitate, a început să-și piardă treptat popularitatea. Din 31 iulie 1867, *Korunk* încetează să mai apară.

O nouă publicație, *Erdélyi Posta* [Poșta ardeleană], începe să apară de la 1 octombrie 1863. Redactată de Zsigmond Gámán, de patru ori pe săptămână, *Erdélyi Posta* își încetează apariția la sfârșitul anului. A fost o gazetă editată cu mare grijă, cu un conținut formulat cu concizie și acuratețe. Avea însă un format mic, și publicând materiale destul de puține, nu putea concura cu periodicele mai mari. Deși se străduia să mențină un conținut bogat și variat, politica lipsea din coloanele sale. Nici partea de divertisment nu era foarte bine reprezentată, lipsând până și populara rubrică de gazetă corespondența din provincie, sau dacă existau, erau doar sofisme⁵². A dispărut, probabil, din cauza dimensiunii reduse.

Tot în rândul publicațiilor efemere se înscrie și *Növendékek Lapja* [Foaia elevilor], care a apărut săptămânal timp de câteva luni, din aprilie până în decembrie 1865. Unul din principalele obiective ale gazetei era acela de a servi drept lectură educativă tineretului. Își dorea să fie încântător și să îndemne la autoinstruire. Aspectul exterior era fără cusur, *Növendékek Lapja* fiind tipărit cu litere frumoase și cu atenție la detalii. Conținutul articolelor era variat și redactat cu mare grijă. Printre colaboratori săi se numără Zsolt Beöthy, Sámuel Brassai, Ottó Herman⁵³, contele Endre Kemény, Ferencz

⁵⁰ Domokos Teleki timp de zece ani s-a ocupat de ordonarea colecțiilor în Biblioteca Teleki, astfel a ajuns în posesia izvoarelor privind răscoala lui Horea și a scris cartea sa *Hora-támadás története [Istoria atacului lui Horea]*, Kolozsvár, 1865.

⁵¹ György Lajos, *Az erdélyi könyvtáriügy és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár [Problema bibliotecilor din Transilvania și Biblioteca Universitară din Cluj]*, în: *Erdély magyar egyeteme*, p. 209.

⁵² Kristóf György, *Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolútizmus korában. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok [Presa maghiară transilvăneană în perioada absolutismului, Ziarele apărute la Cluj]*, Extras din *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929, VI, nr. 1/2, p. 16.

⁵³ Herman Ottó, marele savant naturalist a ordonat colecția de zoologie a muzeului Asociației Muzeului Ardelean [Vezi: Lamprech Károly, *Herman Ottó élete és kora [Viața și opera lui Herman Ottó]*, Budapesta, 1920].

Mentovich⁵⁴, Teréz Rajka, Samu Szabó, Tamás Vas și Imre Zilahy. *Növendékek Lapja* a dispărut însă din lipsă de sprijin, dar și din cauza neadaptării la cerințele vremii. A avut puține ilustrații și, în plus, deși își propusese să se adreseze tinerilor, nu a izbutit, prin stilul său prea „academic”, să capteze și interesul acestora.

Primul periodic în limba maghiară din alte orașe decât Clujul a apărut la Sibiu, în 1 octombrie 1864. Acesta s-a intitulat *Erdélyi Hetilap* [Săptămânal ardelean]. A avut însă o viață scurtă, după un an de la apariție, la 28 decembrie 1865, încetând să mai apară. Proprietarul și redactorul gazetei a fost Márk Békéssi. Ziarul a apărut într-un format mic și purta subtitlul: „politikai és szépirodalmi néplap” [ziar popular, politic și literar]. Partea literară se rezuma la traducerea și publicarea în foileton a romanului englez „Egy magasrangú angol család irataiból” [Din arhivele unei familii nobile engleze]. Publicarea de texte literare nu constituia decât un paravan, în spatele acesteia ascunzându-se o politică hotărâtă, consecventă și tendențioasă care răzbatea și prin articolele de fond. După rubrica de știri urma o rubrică dedicată consiliului imperial, precum și o cronică a politicii interne și externe. Ziarul a fost considerat ziarul semi-oficial al guvernului absolutist, obiectivul său principal fiind acela de a prezenta dispozițiile și hotărârile guvernului și de a propaga acțiunea (în contradicție cu politica pasivistă promovată de Deák).

În ziarul *Erdélyi Hetilap* au fost atacate, în permanență, nobilimea și clasele conducătoare, era ironizat ziarul *Kolozsvári Közlöny* și cei care publicau în această gazetă, Imre Mikó, Domokos Teleki sau baronul György Kemény. *Erdélyi Hetilap* încerca să trezească în rândul micii nobilimi, a comercianților și a industriașilor, libera conștiință politică și civică. De fapt, nu era propriu-zis un ziar al poporului, ci un adversar al ziarului *Kolozsvári Közlöny*. Avea și câțiva colaboratori-corespondenți din exterior, dar marea majoritate a articolelor era redactată de Békéssi.

Márk Békéssi a fost apreciat ca unul dintre cei mai buni gazetari ai epocii, fiind și redactorul ziarelor *Magyar Futár* și *Hermannstädter Zeitung*. Se știe că, beneficiind de sprijinul guvernului austriac, maghiarii din Transilvania l-au renegat⁵⁵.

Anul 1866 a fost unul propice pentru presa din orașe transilvănene. Orașul Târgu-Mureș, considerată „capitala secuimii”, avea zece mii de locuitori, din care peste 90 % erau maghiari. Aceștia, reprezentând familii aristocratice, familii din nobilimea de mijloc și mulți honoratior, aveau un nivel cultural și social ridicat. Tot la Târgu-Mureș funcționa și sediul celui mai înalt

⁵⁴ Unul dintre cei mai înalți gânditori ai Transilvaniei, vezi: Mentovich Ferenc, *Az új világ vezet.* (Bev. és jegyzetek Hajós József) [Noua concepție despre lume, (Introd. Și note de Hajós József)], Kriterion, București, 1974.

⁵⁵ Kristóf György, *Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig* [Istoria presei din Transilvania până la ...], Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T. nyomása, Cluj-Kolozsvár, 1939, p. 26.

for al justiției regale, Tabla Regală. Era așadar un mediu propice dezvoltării activității publicistice. Pe timpul lui György Aranka, Târgu-Mureș a devenit centrul vieții științifice din Transilvania⁵⁶. Deși existau condiții bune și se formase o pătură de intelectuali capabili să întrețină o gazetă, funcționând până și o tipografie bine echipată la colegiul reformat, Târgu-Mureș nu a avut, însă, până în 1866, o gazetă proprie. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, și la începutul celui de al XX-lea presa a cunoscut la Târgu-Mureș o dezvoltare remarcabilă, dar abia dacă există un periodic care să fi rezistat un timp mai îndelungat. Surprinzător este și faptul că nici nivelul periodicelor nu a reușit să-l ajungă pe cel al ziarelor din Cluj, Brașov sau Oradea, nici în cea ce privește tehnica redactării, nici în privința conținutului. Se poate constata uneori o oarecare vioiciune⁵⁷ a unor periodice din Târgu-Mureș, dar acest lucru se datorează mai degrabă unor lupte politice locale, dintre partide sau dintre anumite persoane, fără ca aceste fricțiuni să slujească interesul public sau formarea și educarea mediului publicistic⁵⁸.

Periodicul *Székely Néplap* [Foaie populară secuiască] a avut la început doi redactori, pe Ádám Székely și pe József Orbán, dar, de la sfârșitul anului 1866, acesta din urmă va continua să lucreze singur. Din septembrie 1867, Farkas Száva a devenit noul redactorul, dar nu a reușit să salveze periodicul, care va înceta să mai apară din luna decembrie. La începutul apariției sale, în 7 iulie 1866, *Székely Néplap* a fost tipărit de tipografia colegiului reformat, după care tiparul a fost executat de Sándor Imreh⁵⁹.

Obiectivul declarat al gazetei *Székely Néplap* era acela de a se adresa poporului secuilor, de a forma și educa caractere, dar și acela de a face cunoscută celor interesați viața secuilor. Marea majoritate a abonaților aparținea unui strat de intelectuali. Articolele de popularizare din domeniul istoriei, geografiei, scrierile de folclor și etnografie, articolele despre emigrarea în România sau cele despre situația industriașilor și despre modalitatea de a îmbunătăți viața secuilor, precum și unele sfaturi practice constituiau tematica obișnuită a numerelor gazetei. Printre colaboratorii săi mai activi se numără József Eötvös, Dániel Dósa, Farkas Deák, Sándor Gálfi și Farkas Száva. Dispariția periodicului s-a datorat atât activității dezorganizate a redacției, cât și stilului polemic foarte ascuțit, aceasta reprezentând, printre altele, „boala” presei din aceea vreme. Exemple grăitoare în acest sens sunt articolele împotriva poetului Ferencz Mentovich sau împotriva profesorului reformat Béla Szász.

⁵⁶ Jancsó Elemér, *op. cit.*, p. 138–168; Idem, *A fény századának üzenete* [Mesajul secolului luminilor], In: *Korunk*, 1971, nr. 10; Marosi Ildikó, *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája* [Cutia de corespondență a Societății Kemény Zsigmond din Târgu Mureș], *Kriterion*, București, 1973, p. 344 și 392.

⁵⁷ Kristóf György, *op. cit.*, p. 28.

⁵⁸ Molnár Gábor, *A régi Marosvásárhely* [Târgu Mureșul de altădată], Marosvárahely, 1911, p. 8–10.

⁵⁹ Koncz József, *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története* [Istoria colegiului reformat din Târgu Mureș], Marosvásárhely, 1896, p. 185.

La data de 19 februarie 1867, Mentovich, Samu Szabó, Béla Szász au redactat un anunț, prin care sperau să găsească abonați pentru înființarea unui al doilea săptămânal de popularizare, al cărui titlu îl și găsiseră, *Székely Közlöny*⁶⁰ [Buletin al secuilor]. Primul număr al noului ziar, avându-l pe Ádám Székely redactor (colaboratorii săi principali fiind cei trei autori ai anunțului), apărea în data de 2 aprilie 1867.

Exemplul orașului Târgu-Mureș este urmat de celelalte orașe. Într-un ritm mai echilibrat la început, dar, curând, foarte accelerat, apar în orașe cum ar fi Odorheiu Secuiesc, Aiud, Turda, Brașov sau chiar comune și sate, o serie de periodice în limba maghiară. Calitatea conținutului și tirajul acestora sunt foarte diferite, de la caz la caz, dar fiecare dintre ele constituie un moment important în dezvoltarea activității publicistice din Transilvania. Ultimele decenii ale secolului al XIX-lea reprezintă în istoria presei din Transilvania momentul favorabil al descentralizării puterii politice, fapt care a condus la înființarea numeroaselor redacții de ziare. Până la începutul primului război mondial a existat în Transilvania o activitate publicistică intensă; astfel, în cel puțin 55 de orașe și comune funcționau publicații periodice extrem de variate.

Până în anul 1867, majoritatea periodicelor publicate pe teritoriul Transilvaniei erau fie în limba română, fie în limba germană (în limba germană existau concomitent între patru și șase publicații, în limba română între trei și șase, în timp ce în limba maghiară numărul acestora oscila între zero și opt). În anul 1867 au apărut două noi ziare politice la Cluj, *Magyar Polgár*⁶¹, redactat de Miklós K. Papp și *Unió*, redactat de Sándor József. Astfel, un timp au coexistat patru ziare politice în același an. Au rămas însă trei, după sistarea apariției ziarului *Korunk*.

În legătură cu activitatea publicistică maghiară din Transilvania din perioada studiată, putem formula câteva concluzii generale. Primele periodice au apărut în partea centrală a Transilvaniei (Sibiu, Brașov). Doar la Cluj existau în permanență periodice. La începutul perioadei se constată că nici locul, nici momentul nefiind prielnic, majoritatea periodicelor dispar foarte repede. Doar spre sfârșitul perioadei se dezvoltă semnificativ acest gen de activitate și în localități mai mici. Explicația pentru dezvoltarea lentă, întârziată, întreruperile mari se găsește în politica guvernamentală, neîncrezătoare, chiar ostilă față de aspirațiile intelectualilor maghiari, autorizație de publicare primind o tipografie germană cu mai multă ușurință decât una maghiară. La cele mai sus se adaugă cenzura neîncrezătoare, întotdeauna restricționată, sau chiar potrivnică, de care presa a scăpat pe perioada revoluției din 1848,

⁶⁰ Kristóf György, *op. cit.*, 1939, p. 28.

⁶¹ Dezsényi Béla, Nemes György, *A magyar sajtó 250 éve, [Primii 250 de ani ai presei maghiare]*, I, Művelt Nép könyvkiadó, Budapest, 1954, p. 176; Despre *Magyar Polgár* mai vezi: Dan Berindei, Csucsua István, *1877 – A függetlenség híború és Erdély [1877 – Războiul de independență și Transilvania]*, Bukarest, 1977, p. 144–145.

mai apoi spre sfârșitul secolului, concretizându-se în amplificarea și extinderea activității. Au existat redactori foarte pricepuți (János Köpe, József Veress, Károly Veszely, Ferenc Kóos, Ferencz Mentovich), dar, câteodată, n-au avut parte de colaboratori pe măsura lor.

Publicațiile periodice în cazul oricărei națiuni au susținut, în primul rând, răspândirea culturii și propagarea literaturii autohtone, împreună cu evenimentele istorice contemporane comentate sau nu. Este evident rolul deosebit pe care l-au jucat periodicele apărute în perioada tratată de noi în modelarea concepției despre lume și societate, despre cultură și știință, în schimbarea mentalităților, dar și în identificarea, cunoașterea și difuzarea elementelor constituente ale patrimoniului cultural al naționalităților care trăiau laolaltă în Transilvania în acea vreme.

Die publizistische ungarische Tätigkeit aus Siebenbürgen in der zweiten Hälfte des XIX Jahrhunderts

- Zusammenfassung -

In den ersten Teil dieses Studiums sind verschiedene Aspekte aus der publizistische Tätigkeit und die ungarische Presse aus Siebenbürgen bis zum Jahr 1850 präsentiert. Der zweite Teil ist über die publizistische Tätigkeit und die ungarische Presse aus Siebenbürgen in der zweite Hälfte des XIX Jahrhunderts. Verschiedene Aspekte sind in diesem Sinn analysiert: die Benennungen der Zeitungen, die Ausstellungsjahre, die Herausgeber, die Mitarbeiter, was die Subjekten angeht usw.

VII. RECENZII

Simion Lupșan, Adrian Onofreiu (vol. îngrijit), *Contribuții documentare referitoare la situația economică a satelor năsăudene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura „Mesagerul”, Bistrița, 2007, 491 p.

Situația economică a satelor transilvănene în cursul secolului al XIX-lea, ca preocupare istoriografică, tinde să devină în ultimele decenii o prezență constantă în perimetrul de cercetare al istoricilor români, această „întârziere” fiind explicabilă în contextul în care abordarea unei astfel de tematici implică numeroase dificultăți datorate, în primul rând, conservării lacunare a informațiilor privind aspectele cotidiene ale vieții economice.

Din această cauză considerăm că demersul celor doi editori merită toată atenția, demonstrând că, în ciuda tuturor obstacolelor, un studiu asupra situației economice a satelor năsăudene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea poate fi posibil și interesant prin analizarea unui *corpus* unitar de documente, exclusiv cu caracter economic și în mare măsură inedite.

Structurată în două părți, subîmpărțite pe capitole, lucrarea tratează numeroase aspecte de ordin economic care pornesc de la reconstituirea în timp a etapelor procesului de redobândire a proprietății foștilor grăniceri și continuă cu prezentarea, în premieră, a textelor sentințelor (doar a celor identificate până în momentul apariției acestui volum) prin care, pe baza deciziei imperiale din 27 august 1861, comunitățile năsăudene foste militarizate au intrat în posesia bunurilor și drepturilor de care au beneficiat în timpul funcționării Regimentului II românesc de graniță (1762-1851).

Partea I este rezervată considerațiilor de ordin istoric, teoretic și metodologic în legătură cu problematica studiată, atât din perspectiva editorilor, cât și din cea a lui Nestor Șimon, un foarte bun cunoscător al acesteia și apropiat în timp de desfășurarea evenimentelor relatate. „Cuvântul înainte” elaborat de către Simion Retegan, unul dintre cei mai avizați cunoscători ai vieții cotidiene din secolul al XIX-lea transilvănean, ne oferă o „radiografie” a informațiilor cuprinse în paginile acestei lucrări, accentuând elementele de noutate și inedit, cu atât mai mult cu cât: „În peisajul istoriografic bogat și variat al Năsăudului, domeniul economic apare, în comparație cu școala, politica, cu demografia, cu biserica, incomparabil mai palid” (p. 9).

Și pentru a înțelege importanța documentelor publicate în partea a II-a a volumului, Simion Lupșan și Adrian Onofreiu realizează în „Studiul introductiv” o amplă trecere în revistă a acțiunilor desfășurate de urmașii grănicerilor năsăudeni, din momentul desființării Regimentului II românesc de graniță (1851) și până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, pentru recunoașterea și redobândirea drepturilor și a proprietăților folosite în cei aproape 100 de ani de militarizare. Cu conștiințiozitate, apelând la un vast material arhivistic dar și la lucrări editate, cei doi cercetători prezintă în ordine cronologică, raportându-se mereu la situația politică existentă în Transilvania, întreaga paletă de demersuri (adunări, memo-

rii, petiții, audiențe) întreprinse de reprezentanții românilor năsăudeni, atât în plan local, cât și la Viena, Buda și Pesta.

Cu scopul de a oferi o perspectivă mai apropiată temporar de desfășurarea evenimentelor, cei doi editori au inclus în prima parte a volumului și studiul lui Nestor Șimon intitulat „Rezolvarea problemelor de proprietate în graniță” (1892), catalogându-l drept „un studiu concis, dens și bogat în note critice, o sinteză a perioadei” (p. 65), al cărui conținut ilustrează cu obiectivitate evoluția proprietății după desființarea regimentului de graniță.

În „Notă asupra ediției” autorii dezvăluie motivațiile și travaliul depus pentru materializarea acestui proiect: „[...] a cărui tematică vizează aproape exclusiv aspecte ale vieții economice a comunităților din fostele comune grănicerești, pe al cărei temei a evoluat și s-a dezvoltat învățământul și cultura românească din această parte a Transilvaniei, care prin valoarea și forța tradiției lor, reverberază puternic până în zilele noastre” (p. 84). Se cuvine remarcat efortul depus pentru transcrierea și traducerea textelor sentințelor din germana gotică în limba română.

Partea a II-a cuprinde, pe de-o parte, un important *corpus* documentar dispus în ordine cronologică: textele rezoluției imperiale (din 27 august 1861), a petițiilor, memoriilor, protestelor, circularilor, scrisorilor, instrucțiunilor, protocoalelor și contractului referitor la soluționarea proprietăților grănicerești, iar pe de alta, conținutul sentințelor Comisiei reguletoare de proprietate pentru 31 de localități foste grănicerești.

Elaborarea sentințelor s-a realizat între anii 1862-1865 de către o comisie gubernială specială care a vizitat fiecare comunitate fostă grănicerească și a înregistrat atât veniturile care reveneau membrilor comunității, bisericilor, școlilor, cât și cele care rămăneau în proprietatea statului. Folosindu-se de unitățile de măsură ale timpului, membrii comisiei au înregistrat cu rigurozitate suprafețele de pământ (grădini, fânaș, pășuni etc.) aparținătoare fiecărei comune, dar și sursele de venit ale acestora (mori, cârciumi etc.) cu reglementările aferente.

Lectura acestor acte oferă cititorului nu numai o imagine economică, ci și una mentală a satului și a locuitorilor săi care, motivați de trecutul grănicerilor (mereu se face referire la statutul de oameni liberi din cele mai vechi timpuri) și animați de perspectivele viitorului, au luptat cu tenacitate pentru a obține confirmarea scrisă a moștenirii grănicerești: „O dată cu greu mare s-au dobândit munții și pădurile, să ne băgăm bine de seamă și să ne purtăm așa, ca să nu le pierdem că lesne este a pierde și greu a căpăta [...] că apoi în veci pierdute vor fi și atunci va cădea blestemul fiilor și nepoților în neam de neam pe noi înșine [...]” (p. 96).

Fără urmă de îndoială - „Contribuții documentare referitoare la situația economică a satelor năsăudene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea” - reușește să completeze un gol resimțit în reconstituirea trecutului satelor năsăudene după anul 1851, conturând o imagine omogenă în legătură cu preocupările, acțiunile și mentalitățile urmașilor grănicerilor în lupta dusă, pe parcursul a câteva decenii, pentru recăștigarea patrimoniului grăniceresc.

Claudia Septimia PETEANU

Ioan Mureșan, Adrian Onofreiu și Mircea Prahase (vol. îngrijit), Nestor Șimon, *Dicționar toponimic*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2007, 243 p.

Apărut anul trecut la editura clujeană „Napoca Star”, „Dicționarul toponimic” al lui Nestor Șimon reprezintă o mărturie vie a spiritului său enciclopedic și a trudei sale sisifice. Volumul constituie o încercare de sistematizare, după criteriile științifice ale secolului al XIX-lea, a toponimelor din zona celui de-al II-lea Regiment de graniță a fostului Imperiu Habsburgic, cel năsăudean.

Îngrijită de directorul filialei județene a Arhivelor Naționale, Ioan Mureșan, de arhivistul Adrian Onofreiu și de directorul Complexului Muzeal Bistrița-Năsăud, Mircea Prahase, cartea se dorește a fi „un modest act de reparație morală”, după cum scrie în prima parte a prefeței unul dintre editori. Din carte aflăm că, spre sfârșitul vieții, Nestor Șimon a făcut o remarcă privind modul în care a fost receptat de contemporanii săi – „între ai mei am venit, și ai mei nu m-au primit”, editorul Adrian Onofreiu sperând că, datorită acestui dicționar, măcar „urmașii de azi vor prețui pe omul definit atât de bine în perioada interbelică ca o albină harnică a ținutului, care nu a avut funcții sau titluri, dar a făcut atât de mult pentru zonă”.

Pentru autorul dicționarului, istoria nu e altceva decât „o oglindă în care se reflectă faptele mărețe ale trecutului în antiteză cu prezentul demoralizator”, lucrarea sa nefiind decât un alt exemplu sugestiv al pasiunii pentru studiul istoriei locale și a vastității materialului consultat și conservat.

Nestor Șimon s-a născut la Ragla, într-o familie de foști grăniceri, la 6 ianuarie 1862. A urmat clasele primare în localitatea natală, după care a absolvit Școala trivială din Monor în 1875, localitate foarte apropiată sufletului său, după cum a și mărturisit ulterior – „Pentru mine, Monorul e un loc principal și foarte momentos pentru întreaga mea viață. Pot să zic că dacă nu era Monorul – nici eu nu eram ce sunt”. A terminat apoi cursurile Gimnaziului Superior din Năsăud (1875–1883) și s-a înscris la facultatea de drept a Universității din Cluj, pe care a absolvit-o patru ani mai târziu.

Opera sa poate fi considerată un act de pionierat, subliniind preocupările intelectualilor năsăudeni din acea vreme, de valorizare a trecutului.

Tocmai în spiritul acestei idei, editorii „Dicționarului toponimic” au păstrat grafia lui Șimon, dar și pentru a reliefa respectiva fază lingvistică din evoluția normelor limbii literare de la finele secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. Toponimele au fost ordonate alfabetic, dar numai după prima literă, autorul lucrării fiind obligat în cazul toponimelor multiple să catalogheze același termen în 2–3 locuri, după inițiala fiecărei componente a sintagmei toponimice respective – spre exemplu, Gura Văii Seci apare la literele G, V și S.

Șimon încearcă, în dicționarul său, și o definiție proprie a formelor de relief, nu doar o ordonare strict alfabetică a părților de hotar. Acesta a oferit până

și explicații filologice, respectiv etimologice în cazul unor toponime, alocând rânduri întregi, cum se întâmplă în cazul numelor – Muntele Galați, Ilva, Ineuț, Lușca Cârstei, Măgura etc. Dicționarul mai conține descrieri amănunțite ale unor forme de relief, chiar legende inserate în explicațiile privind originea termenului (spre exemplu legenda Beneșului – referitoare la lacomul pescar Beneș care, împreună cu soața lui, și-au vândut sufletul lui Scaraoțchi pentru 300 de ani lipsiți de griji și supărări; completează detaliile explicative ale cuvântului Belți, rupând astfel monotonia explicațiilor rigide).

Pentru Nestor Șimon, râurile mai importante sunt denumite „fluvii”, iar unele toponime au nume interesante cum ar fi Dealul Șes, Grădina Vântului, Muntele Pânticele, Fântâna Secăturii, Fața Laptelui.

Lucrarea nu e doar un dicționar al numelor fostelor comune grănicerești, cum a intenționat Nestor Șimon, ci însumează toponime din Bucovina (Coșna, Cărlibaba) și județul Mureș (Rușii Munți), autorul neuitând să includă și nume din Bistrița-Năsăud din afara fostei proprietăți grănicerești – Florești (Vireag), Mintiu, Nimigea Românească, Nimigea Ungurească etc.

Editorul s-a aplecat și asupra morfologiei, explicându-ne că în lucrarea lui Nestor Șimon se întâlnesc mai multe dublete, o formă aparte de participiu – „să fi posezut” (să fi posedat, să fi avut), păstrându-se în forma actuală a dicționarului cuvintele cu forme vechi („estirpațiuni” – exploatari forestiere, „a comuta” – a socoti, „asămănare” – semnătură comună mai multor indivizi sau colectivități). Textul reflectă și influența limbii germane, limba oficială în cadrul regimentelor grănicerești.

Dicționarul cuprinde și zece anexe, prima fiind un studiu despre „celtismele” din limba română – „Cine va studia singur numirile de munți, dealuri, localități, de familii etc., va afla multe celtisme în limba românească. [...] E de interes ca să ne mai apropiem de cunoștința formării poporului românesc în Dacia și să cunoaștem înțelesul multor numiri de familie și de localități pe unde suntem așezați, să cunoaștem numirile munților și apelor patriei noastre, din graiul acela, care a dat numirile [...]”.

A doua anexă redă conținutul scrisorii lui Nestor Șimon către Densușianu („Pre Valea Rodnei până astăzi este obiceiul că unii tineri umblă cu barba nerasă. Pre aici nu există obiceiul ca omenii se și zugrăvesc corpul cu semne sau figuri, dar nici nu am auzit cum că sar (sic!) întempla așa ceva, decât despre tetovarea (tatuarea) ce se întâmplă la selbatici [...]”). Cea de-a treia anexă conține răspunsurile la „cestionarul d-lui Nic. Densușianu”, iar restul până la a zecea anexă sunt pagini ilustrative din scrisorile lui Șimon către Densușianu și din manuscrisul autorului cu toponime.

Pentru un cercetător local și nu numai, acest dicționar oferă o hartă toponimică extrem de utilă, care, coroborată cu mărturiile orale și documente de arhivă, se dovedește a fi de mare ajutor celui care vrea să ștergă praful de pe vechile scrieri.

Florina POP

Cu toate că lucrarea de față reprezintă, oarecum, un debut istoriografic pentru tânăra cercetătoare, Daniela Deteșan, ea este una extrem de interesantă, de riguros întocmită și, cu siguranță, va fi utilă pentru mulți dintre cercetătorii istoriei secolului al XIX-lea transilvănean. *Dosarul procesului lemenian*, care este în fapt un prim volum de documente, face parte dintr-un proiect mai amplu vizând publicarea tuturor documentelor privind procesul lemenian, care se află adunate într-o colecție specială din cadrul Arhivelor primațiale de la Esztergom.

Desigur, se impune precizat faptul că editoarea acestui volum este unul dintre cei mai avizați cunoscători ai subiectului pe care lucrarea menționată îl aduce în atenție: procesul lemenian. Aceasta întrucât Daniela Deteșan a realizat o amplă cercetare asupra fenomenului istoric menționat în vederea elaborării tezei sale de doctorat, intitulată *Procesul lemenian - fenomen cultural din Transilvania prepașoptistă*.

În încercarea și în speranța de a găsi cât mai multe documente inedite care să faciliteze o perspectivă nouă, cât mai obiectivă și astfel să contribuie la elucidarea subiectului, Daniela Deteșan, bazându-se doar pe logică și intuiție științifică a poposit în anul 2005, în timpul efectuării stagiului său doctoral, și la Arhivele primațiale din Esztergom, unde, în fondul personal al primatului Ungariei, József Kopácsy, a descoperit cel mai bogat și important material arhivistic referitor la procesul lemenian, care conținea în mare măsură documente inedite. Colecția de documente descoperită s-a dovedit a fi cu atât mai valoroasă cu cât conține piese referitoare la acțiunea judecătorească în original și copii legalizate și autentificate, multe dintre ele necunoscute, întrucât s-a presupus, fie că nu există, fie că s-au pierdut.

Volumul de documente întocmit de Daniela Deteșan este unul, indubitabil, extrem de riguros, respectând întrutotul tipicul unei ediții critice. Aserțiunea noastră se fundamentează pe câteva argumente. Mai întâi avem în vedere structura lucrării. Astfel, volumul debutează cu un „Argument” în care autoarea își motivează întreprinderea științifică, urmează apoi un documentat „Studiu introductiv” de cca. 40 pagini, în care sunt prezentate opiniile istoriografice vizavi de procesul lemenian, contextul istoric în care acesta s-a desfășurat, cauzele și consecințele, precum și, relativ succint, evenimentul în sine, având în centru cele două tabere care s-au confruntat. Urmează apoi o „Notă asupra ediției” unde sunt expuse sursele arhivistice, criteriile științifice și metodologia urmată în procesul de editare a documentelor, o „Listă” cu abrevierile folosite, precum și o generoasă „Listă de regeste”. Volumul continuă cu documentele propriu-zise, care într-un mare procent sunt în limba latină. De remarcat că, atât documentele latinești, cât și cele în germană sunt însoțite de

traducere în limba română, spre câștigul, atât a cititorului neavizat, cât și a cercetătorului, care își vede astfel simplificată munca. Traducerea din latină a fost realizată de prof. Dr. Vasile Rus, în timp ce documentele germane au fost traduse de dr. Mihaela Cosma. Metoda de lucru abordată de editoare a fost următoarea: transcrierea, colaționarea, traducerea, regestarea documentelor, apoi identificarea toponimiei, întocmirea de note critice, precum și a indicilor de nume și localități. La sfârșitul fiecărui document se indică locul de păstrare a sursei (în țară sau străinătate; arhivă sau bibliotecă), precum și forma de păstrare (original, copie, concept).

Lucrarea se încheie cu o „Cronologie” a procesului lemenian și un „Indice” de persoane și localități. Calitatea de autentică ediție critică a volumului se susține în primul rând prin faptul că atât „Studiul introductiv”, cât și documentele sunt însoțite de un bogat aparat critic. Notele de subsol, mai ales cele care însoțesc documentele, sunt de o deosebită importanță, întrucât au un binevenit rol explicativ, unele constituindu-se în scurte fișe bibliografice ale personalităților implicate în evenimente.

În procesul de editare a documentelor, așa cum declară însăși Daniela Deteșan, a avut în vedere principiul potrivit căruia depistarea materialului să fie cât se poate de exhaustivă, avându-se în vedere atât arhivele din țară, cât și cele din străinătate. Astfel, după ce s-a realizat o selecție riguroasă, cel dintâi volum al *Dosarului procesului lemenian* cuprinde în forma sa finală exact 100 documente, dintre care 94 inedite iar 6 edite. Într-un procent de peste 90 % acestea provin din străinătate, respectiv din Arhivele ecleziastice de la Esztergom (majoritatea) sau Arhivele din Viena, doar un număr restrâns dintre documente fiind depistate în arhivele și bibliotecile din țară: Arhivele de stat din Sălaj, Alba și în special Cluj – Fondul personal „I. M. Moldovan” – dosarul „Despre procesul lemenian” sau Biblioteca Academiei Române, București, Manuscrise românești, Fondul „George Bariț”, dosarul 969 „Procesul teologilor din Blaj”.

În organizarea materialului arhivistic, editoarea a avut în vedere două criterii: cel tematic și cel cronologic. În funcție de natura (proveniența) actului sursele documentare care compun acest prim volum de documente privitoare la procesul lemenian ar putea fi împărțite în trei categorii: mai întâi o serie de documente elaborate în anii 1842–1845, cum ar fi rescripte, instrucțiuni, rezoluții, memorii, scrisori, apoi a doua categorie, care pot fi considerate piesele documentare cele mai importante ale volumului: protocolul celei dintâi comisii care a anchetat și investigat așa numitul „proces lemenian” (între 3 și 23 mai 1845), însoțit de raportul anchetatorului imperial, episcopul greco-catolic de Oradea, Vasile Erdélyi, inclusiv anexele acestuia, respectiv declarații, interogatorii, ascultări de martori etc. Cel de-al treilea tip de document este corespondența, care la rândul său poate fi clasificată în două categorii: cea cu caracter oficial și respectiv cea cu caracter privat cum ar fi cea purtată între următoarele personaje: împăratul Ferdinand I, primatul Ungariei, József Kopácsy, episcopul Ioan Lemeni, guvernatorul Transilvaniei Iosif Teleki, vicarul general Simion Crainic, rectorul Seminarului teologic din Blaj, Vasile Rațiu, profesorul

Simion Bărnuțiu, vicarul Rodnei Ioan Marian, vicarul Silvaniei Al. Sterca Șuluțiu ș.a.

Prezentul volum de documente este, așadar, în măsură să ofere instrumentul necesar unei reinterpretări, cât mai obiective a așa-numitului proces lemenian, cunoscut în istoriografia epocii și sub denumirea de „procesul secolului”. Se impune precizat faptul că lucrarea de față are meritul, nu doar de a fi o excelentă ediție critică de documente, dar, mai mult, ea își propune ca prin piesele documentare pe care le conține să facă lumină asupra unuia dintre cele mai controversate subiecte istoriografice din istoria Transilvaniei.

Procesul lemenian a fost rezultatul tensiunii și a frământărilor sociale și ideologice care mocneau în interiorul societății românești transilvănene în deceniul prepașoptist, el a scos la iveală diferențele existente chiar și în sânul aceleiași elite, respectiv a celei ecleziastice greco-catolice, a fost momentul culminant care a împărțit intelectualitatea „unită” în două grupări, pe care nu dorim să le catalogăm, de aceea ne rezumăm doar la a le menționa. Ele au rămas cunoscute în istorie după numele liderilor în jurul cărora s-au format: respectiv gruparea episcopului Ioan Lemeni și gruparea din jurul profesorului Simion Bărnuțiu.

Simpla lectură a documentelor din volumul de față, așa cum lasă și editoarea a se înțelege, face posibilă derularea în fața ochilor cititorului a intrigilor și picanteriilor, „demne de o telenovelă din zilele noastre”, care au provocat cel mai mare scandal al secolului XIX între românii uniți. Acel scandal ce a zguduit din temelii liniștea celui mai important centru cultural-religios al românilor greco-catolici din Transilvania și care este cunoscut până astăzi sub denumirea generică de „procesul lemenian”.

Pe lângă toate meritele mai sus amintite, cartea Danielei Deteșan îl are și pe acela că își propune să fie o lucrare obiectivă. Editoarea lucrării prezente pune la dispoziția celor interesați de acest subiect ambele versiuni, atât ale acuzațiilor, cât și ale acuzatorilor, repartizând aproximativ egal în volum ponderea documentelor care reflectă cele două poziții. Cercetătoarea și-a propus doar să redea acele documente reprezentative pentru frământările timpului, care să fie în măsură să vorbească singure despre ceea ce s-a întâmplat la Blaj cu câțiva ani înaintea revoluției pașoptiste. Cititorul se află, așadar, în situația de a-și forma singur opinii veridice asupra subiectului, printr-o lectură atentă și o interpretare obiectivă a evenimentelor așa cum au fost și s-au păstrat prin intermediul surselor documentare expuse în prezentul volum.

În mod indiscutabil, ediția de documente propusă de dr. Daniela Deteșan reprezintă un instrument de lucru imposibil de omis de acum înainte de către cercetătorii care vor intenționa să studieze și să înțeleagă realitățile istorice din prima jumătate a secolului al XIX-lea din Transilvania.

Mirela ANDREI

Mirela Andrei, *La granița imperiului. Vicariatul Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Argonaut, seria „Documente. Istorie. Mărturii”, Cluj-Napoca, 2006, 424 p.

Lucrarea semnată de tânărul istoric Mirela Andrei, prezintă rezultatele uneia din cele mai reușite cercetări monografice de istorie ecleziastică din câte au apărut în ultimii ani. Zăbovind asupra istoriei vicariatului foraneu al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, autoarea ne oferă o reconstituire istorică de cea mai bună calitate asupra unei instituții care a deținut rosturi importante, atât din perspectiva organizării și funcționării Bisericii greco-catolice transilvănene, cât și din aceea a comunității românești de pe teritoriul regimentului de graniță năsăudean. Alături de alte cercetări finalizate în ultima perioadă, precum cea a lui Ioan Ciocian, referitoare la vicariatul foraneu al Silvaniei (Șimleului) în secolul XIX, sau cea a Cameliei Vulea despre vicariatul foraneu al Hațegului, lucrarea pe care o prezentăm în aceste rânduri înfățișează o structură locală a Bisericii Române Unite din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, punând în vedere articulațiile acesteia cu administrația diecezană de la Gherla precum și cu protopopiatele și parohiile greco-catolice românești situate în Nord-Estul Transilvaniei, în această „graniță a imperiului”, după cum ne sugerează titlul cărții.

Susținută inițial ca teză de doctorat la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, în anul 2005, lucrarea Mirelei Andrei este rezultatul unor investigații laborioase în arhive și biblioteci din țară și străinătate, precum și al unui efort de limpezire a conținutului și funcționalității acestei instituții, vicariatul foraneu, preluat și adaptat la Biserica greco-catolică dinspre Biserica romano-catolică în perioada păstorii episcopului Ioan Bob (1782-1830). Cercetarea istoriei bisericilor românești din Transilvania, care a îmbrăcat forma unei direcții distincte în preocupările istoriografiei de la Cluj după 1989, cu rezultate deja vizibile în spațiul publicisticii de specialitate, are ca obiective țintă pe lângă restituirea informației inedite, de proveniență arhivistică, și reconstituirea organizării constituționale precum și a modului de funcționare a instituțiilor centrale și locale, ortodoxe și greco-catolice, din perimetrul confesional ardelean. Vicariatul foraneu greco-catolic, extensie a competențelor episcopale în ținuturi mai îndepărtate ale diecezei, îl regăsim ca instituție funcțională pe cuprinsul Bisericii Române Unite în zone precum: Făgărașul, Hațegul, Sălajul, Năsăudul, unde vicarul având în subordinea sa de regulă câteva protopopiate, asuma un nivel instituțional intermediar, aflându-se între puterea de jurisdicție a episcopului și cea a protopopilor locali. În zona Năsăudului, profilul strict bisericesc al instituției vicariale se suprapune peste o comunitate românească deosebit de robustă, cu o conștiință de sine consolidată, care a fost marcată în sens benefic pe plan social-economic, cultural și național de funcționarea aici a Regimentului II românesc al graniței militare austriece. Mirela Andrei a reușit să redea tocmai această dublă dimensiune a

vicariatului foraneu al Rodnei, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de instituție bisericească și, deopotrivă, „națională” a românilor năsăudeni.

Structura lucrării debutează cu un argument, urmată de primul capitol intitulat *Vicariatul foraneu între Orient și Occident*, care prezintă un conținut precumpănitor istoriografic și teoretic, divizat în câteva problematici punctuale, sub formă de subcapitole, astfel: considerații istoriografice, originea instituției vicariale, cauzele înființării vicariatului foraneu în Biserica greco-catolică românească, locul și rolul vicariatului foraneu în sistemul instituțional al Bisericii greco-catolice. Capitolul următor, *Organizarea și jurisdicția vicariatului Rodnei*, se axează pe reconstituirea efectivă a funcționării instituției vicariale în zona Năsăudului, așa cum rezultă din informația oferită de surse, fiind și acesta compartimentat pe subcapitole punctuale, astfel: înființarea și organizarea vicariatului Rodnei, vicarii Năsăudului, jurisdicția și competențele vicariatului foraneu, consistoriul vicarial, sinodul vicarial, beneficiile vicariale, starea materială a bisericilor și a parohiilor. Capitol al treilea, intitulat: *O autonomie contestată. Vicariatul Rodnei între normă, tradiție și uzanță*, se referă atât la competențele vicariale cât și la problematica autonomiei canonice a Bisericii greco-catolice române și la raporturile sale cu „autonomia catolică” din Ungaria, raportând problemele strict locale la cele regionale și respectiv la nivelul de ansamblu al catolicismului din Ungaria perioadei avute în vedere.

Capitolul IV dedică peste o sută de pagini substanțiale clerului năsăudean, înăuntrul cărora se individualizează segmente tematice precum: formația intelectuală a preoților, preotul în comunitate, instituirea preoților, preoți și capelani, starea materială a preoțimii greco-catolice de pe cuprinsul vicariatului. Capitolul ultim (V), *Școală, biserică și societate în vicariatul Rodnei*, un capitol de asemenea amplu și consistent de istoria învățământului confesional greco-catolic, prezintă teme și probleme ca: repere istoriografice și teoretice, istoria școlilor năsăudene în prima jumătate a secolului XIX, legislația școlară în Ungaria perioadei dualiste, administrarea învățământului năsăudean, menținerea caracterului național al școlii confesionale năsăudene. Lucrarea se încheie cu *Considerațiile finale*, urmate de un rezumat al conținutului în limbile italiană și engleză, bibliografia, anexe documentare, indicii de nume și localități. Suntem așadar în fața unei lucrări erudite de cea mai bună factură, de care vor trebui să țină seama cercetările viitoare de istorie bisericească precum și cele referitoare la istoria spațiului năsăudean în epoca modernă.

Lucrarea Mirelei Andrei este o reușită științifică incontestabilă, un prim merit al lucrării constând în incursiunea teoretică propusă de autoare în cuprinsul primului capitol, pe marginea terminologiei și a specificului instituțional al temei abordate, vicariatul foraneu. Rezultat al reflecțiilor și al nevoii de limpezire a conținutului și a funcționalității acestei instituții, una „de împrumut” în Biserica greco-catolică transilvană, Mirela Andrei oferă în premieră în istoriografia ecleziastică de la noi, o abordare teoretică de anvergură despre locul și rolul acestei instituții în sistemul instituțional al Bisericii Române Unite din secolul al XIX-lea. Un al doilea aspect care merită subliniat constă în inteligența abordării, care întregărează instituția vicarială în raportul dintre cele două orientări majore și opțiuni

de politică ecleziastică regăsite în epocă în Biserica greco-catolică română, respectiv direcția latinizantă versus păstrarea specificului și a identității răsăritene. Lucrarea reconstituie convingător modul în care o instituție preluată de la ritul catolic latin a ajuns să exprime o identitate răsăriteană pronunțată a comunităților greco-catolice din granița năsăudeană.

Cartea oferă de asemenea, celor interesați de istoria bisericească, un material arhivistic bogat, preluat în principal din fondul arhivistic omonim păstrat la Direcția Județeană Bistrița Năsăud a Arhivelor Naționale, alături de care sunt introduse în circuitul științific date și informații adunate de autoare în urma cercetărilor arhivelor pontificale, în special de la Arhiva Secretă Vatican și Arhiva Congregației pentru Biserici Orientale de la Roma, la care se adaugă lucrări recente selectate din literatura internațională de istorie ecleziastică. O reușită a lucrării, care se poate constata cu ușurință în urma lecturii sale, constă în aceea că în pofida aparențelor unui subiect de istorie locală, reconstituirea istorică ce-l pune în lumină și-l face familiar cititorului este una exemplară, tema ca atare fiind integrată în ansamblul general al instituțiilor Bisericii Române Unite din epocă și deopotrivă în structurile generale ale catolicismului din secolul al XIX-lea.

Nu în ultimul rând, mai trebuie spus și faptul că autoarea s-a aplecat asupra subiectului nu numai cu pasiunea și dăruirea istoricului pentru tema de cercetare aleasă, ci și cu atenția și sensibilitatea date de calitatea de fiică a acestor locuri, asumându-și astfel efortul intelectual finalizat prin lucrarea de față în termenii unei datorii morale.

Ioan CÂRJA

In alaturare / se tr
unui formulariu de
sorela demandare:
Tiese impune de str
aceste Tabele in
tate, spre a se scopu
tele necesari ale cor
in catu se corespun
si cu natura lucruril
numa cu datele sim
D. falsa cistigate de pt
Datele de ture aria
Contribuere le v
si Cartila de cont

ISSN 1583-3542

ISBN 978-973-1868-11-0

9 789731 868110

EDITURA MEGA

www.cimec.ro